

MAGYAR ORSZÁG
HISTÓRIÁJA
A'
MOHÁTSI VESZEDELEMIG.

KÉSZÍTETTE
ÉS
A' TANULOK SZAMARA
MOST MÁSODSZOR,
MEGJOBBÍTVA KIADTA

BUDAI É'SAIÁS.

DEBRECZENBENN
NYOMTATTA CSÁTHY GYÖRGY.
M DCCC XI.

L R

HUNNUSOK HISTÓRIÁJA.

§. 1. A' Hunnusok, A'siából, *Balamber* (v. Balember) vezérsége alatt, Krisztus Urunk születése utánn a' IV. Századbann, nevezetesenn 374-dik esztendőbenn, jöttek által a' Tanaïs vizénn Europába. E' víznek Napnyúgoti partjánn lakó Nemzetekenn könnyenn győzedelmeskedtek: de mikor, errébb jővénn, az Alánusokra akadtak, ezekkel sok tsatázások utánn is alig bóldogúlhattak; hanem utóljára tsak ugyan győzedelmeskedvénn rajtok, sokakat közzűlök magokhoz vettek, és úgy mentek a' *Gothusokra*.

§. 2. A' *Gothus* Nemzet igen nagy főldet fogott el; t. i. a' Boristhenes vagy Dnieper folyóvíztől fogva, kiterjedtt, Dél felé ugyan a' Dunáig, Napnyúgot felé pedig, a' Tiszáig; és így mind az a' főld, a' melyenn most Havasalfőlde, Moldva, Erdély, és Magyar Országnak Erdély felől való része fekszik a' Tiszáig, a' *Gothusoké* vólt: ezennkívűl a' Fekete Tenger mellett is, az Eszakra fekvő Tartományoknak egy része.

 Meg-

Megkülömböztetődnek pedig ebbenn a' Nemzetbenn az *Ostrogothusok*, a' *Vestgothusoktól* vagy a' *Vizigothusoktól*; az első név Napkeleti, az utólsó pedig Napnyúgoti Gothusokat jelentvénn; mivel a' Visigothusoknak lakása, későbbi időkbenn Napnyúgotra (Németűl *Weſst*), az Ostrogothusoké pedig a' Vizigothusokhoz Napkeletre (*Ost*) esett.

§. 3. A' *Hunnusok* tehát 376-dik Esztendőbenn, a' Dácziábann lakó *Ostrogothusokra* ütöttek, kiknek a' Királyjok *Ermenerich* vagy *Amanarich* vólt; a' ki midőnn látta, hogy a' Hunnusok rajta erőt vesznek, (a' mint Ammianus Marcellinus mondja Lib. XXXI. Cap. 3.) maga magát megölte, 's így osztánn a' *Hunnusok* az *Ostrogothusokat* könnyenn hatalmok 'alá hajthatták. Azutánn a' *Visigothusokra* akartak menni, a' kiknek két Királyjok vólt: az egyiket hívták *Athanaricusnak*, a' másikat pedig *Fritigernusnak*. Melyet mikor a' *Vizigothusok* meghallottak; annyira megrémůltek, hogy seregenként a' Duna partjára gyűlvénn, *Valens* Császárt kérték, hogy botsássa által őket a' Dunánn. *Fritigernust* által is botsátotta a' maga népével (a' *Tasfalusokkal*), de *Athanaricust* nem, a' *Tervingekkel*; mivel ellensége vólt *Válensnek*, és kevéssel azelőtt hadakozott is véle. Igy hát kéntelen vólt *Athanaricus* innen a' Dunánn maradni, és magát Dácziába venni, a' hol, úgy látszik, önként feladta magát, és így, a' Hunnusok barátságába felvevődött. Igy foglalták el a' Hunnusok Dácziát Balamber alatt Kr. Ur. szül. utánn 376-dik Esztendőbenn. Thurótzinak és Bonfiniusnak értelme

sze-

szerínt, közönséges vélekedés vólt az, szinte az újabb időkig, hogy a' Hunnusok ugyan ebbenn az Esztendőbenn Pannóniát is elfoglalták, még pedig mind a' Felsőt, mind az Alsót. De Severini* megmutatta, hogy mind a' két Pannonia, nem tsak ekkor, hanem még azutánn is, egész az Attila idejéig, és így az V-dik Század közepe tájáig, a' Napnyúgoti Birodalomnál maradtt; ámbár addig is gyakrann beütöttek a' Hunnusok Pannoniába; még többször pedig a' Napkeleti Birodalom részeibe; úgymint: Moesiába, Thraciába; sőt utóljára egyesítvénn magokat azokkal a' Visigothusokkal, a' kiket Fritigernus, Válens Császár engedelméből, általvitt a' Dunánn, de azutánn, ugyan tsak Fritigernus alatt, a' Császártól elpártoltak: a' Válens Császár seregét Drinápolynál (*Adrianopolis*) 378-bann meg is verték, a' mikor Válens egy kunyhóba vévénn magát, abba beléégették. Azutánn pedig a' Nagy Theodosius Császársága alatt, nem tsak Thraciába, hanem még Görög Országba is béütöttek a' Hunnusok; de ott 379-benn Nagy Theodosius őket igen megverte; és ettől az időtől fogva osztánn békét hagytak Theodosiusnak. Azt is mondják ugyan, hogy már ekkor a' Császárok adót fizettek vólna a' Hunnusoknak; de az nem bizonyos.

* In Pannonia Veterum monumentis illustrata. Anno 1771.

§. 4. Balamber utánn lett a' Hunnusok Fejedelme, 387. esztendőbenn, *Charaton;* ezt követte 400-bann *Udinus* vagy *Uldinus;* ezt 411-benn *Mundzuchus*, vagy a' Görög

Írók szerínt *Mundiuchus*, kit a' Hazai Írók *Bendeguznak* neveznek; és ennek a' fija vólt *Attila*. Mundzuchusról bizonyosann sem az nem tudódik, mitsoda dolgokat viselt, sem az, meddig uralkodott? Hogy mindazáltal nagy dolgokat kellett néki tselekedni, onnan megtetszik, hogy ő alatta a' Rómaiak *Aëtiust* kezesűl adták a' Hunnusoknak: melyet nem tselekedtek vólna, ha vele kéntelenek nem lettek vólna. Így hát *Aëtius* sok esztendőkig a' Mundzuchus Udvarábann lakvánn, nem tsuda, hogy a' Hunnusok hadakozásának módját egészenn kitanúlta, és idővel legnagyobb akadályja vólt a' Hunnusoknak.

§. 5. Mundzuchus utánn, a' kinek halálát 428-dik Esztendő tájára gondolják, az uralkodás szállott az ő testvérjeire, *Octárra* vagy *Ottárra*; és *Roásra* vagy *Ruásra*, mivel még Attila maga gyermek vólt. *Octárról* azt mondja *Socrates Scholasticus*, a' ki az V-dik Század vége felé írta Ecclesiastica Históriáját, *) hogy a' Burgundusokra (kik a' Rhénusonn túl Galliábann laktak) reájok ütvénn, midőnn egy helyenn felette igen tele ette vólna magát, megpukkant. Így Vezér nélkűl maradvánn a' Hunnusok, a' Burgundusok, noha kevesenn vóltak, mégis rajtok mentek, és főldjökről elkergették. De fel lehet tenni, hogy Socrates tsak azért tulajdonít Octárnak olyan rút halált, mert az Pogány vólt, és a' Keresztyén népeknek sokat alkalmatlankodott. Octárnak e' szerínt 430-bann halála történvénn; magára Roásra maradtt a' Vezérség. Ez, midőnn némely elpártolt Nemzetek nevezetesenn az *Amaldzurok* ellen, kik a' Pontus

Euxi-

Euxinus mellett laktak, és a' Constantzinápolyi Császárhoz Ifjabb Theodoziushoz tsapták magokat, a' Pontus Euxinushoz ment vólna, meghólt 434-benn; és ekkor lett a' Hunnusok Királyjává Attila, a' kit, a' mint Thurótzi János** mondja, a' Magyarok *Ethelének*, vagy a' *h* betűt elhagyvánn, *Etelének* hívtak. Ezt a' nevet a' Volga vizétől (régi neve vólt *Rha*) származtatják, mely Észak felől megy a' Caspium Tengerbe, és a' melyet a' Napkeletiek *Etelnek* vagy *Atilnak* is hívnak.***

* Libr. VII. Cap. 23.

** Chron. XIII.

*** Pray Dissert. Historico Crit. in Annal. vet. Hunnor. Avar. et Hung. Dissert. I. p. 3. Schol. A' ki Attilát bővebbenn akarja esmerni, olvassa meg *Jornandest de rebūs Geticis* a' XXXIV. és azt követő Részekbenn, és *Rhetor* vagy *Sophista Priscust*, a' ki egy időbenn élt Attilával. Ezt meg lehet látni inter Scriptores Byzantinos. Edit. Venet. Tom. I. In Excerptis Legationum pag. 38. et sequ.

§. 6. Attila mintegy 30 esztendős korábann vévénn által az uralkodást: azt a' testvérjével *Blédával* vagy *Budával* megosztotta; és mindjárt arról gondolkodott, hogy a' Napkeleti Császárral, Roás alatt támadtt hadnak véget vessen; minthogy a' Hunnusoktól, a' Pontus Euxinus és a' Duna mellett elpártolt népek, *II. Theodoziushoz* adták magokat. Azt kívánta tehát a' Császártól, hogy mind kettenn követeket kűldjenek Moesiának *Margus* nevű Városába; és ott egyezzenek meg: mely egyesség meg is lett, ezek alatt a' féltételek alatt:

1. Hogy az általszökötteket, a' kik igen sokann vóltak, adja viszsza a' Hunnusoknak.

2. Hogy a' Kereskedés mind a' két Birodalom között egyforma jussal és szabadsággal folytatódhassék.

3. Hogy Theodozius esztendőnként 200 font aranyat fizessen adóba Attilának.

De ezeket a' feltételeket, vagy meg nem tartotta *II. Theodozius*, vagy talám Attila al Napkeleti Birodalomra vágyott; és e' miatt az egyességnek vége szakadtt. Az bizonyos, hogy már ekkor kezdett romlani az Attila erkőltse; mely megtetszik onnan, hogy a' Testvérjét Budát megölette, még pedig egyedűl azétt, hogy társ nélkűl uralkodhatna.

§. 7. A' Napkeleti Birodalom ellen indúlvánn tehát 447-benn, és a' Dunánn Moesiába vivénn hadait, az Ifjú Theodoziust, kit készűletlen talált, meggyőzte; Moesiát, Thraciát, egész Illyricumot feldúlta; sőt minekutánna *Marcianopolisnál*, Alsó Moesiábann, másodszor is győzedelmeskedett, még Macedoniábann és Thessaliábann is nagy pusztítást vitt véghez; és egész *Thermopylaeig* nyomúlt. Onnan mindazáltal viszsza kellett néki térni, mivel észrevette, hogy a' Császár a' Gothusokat és Gépidákat, kik addig legnagyobb segítségére vóltak, ajándékokkal megvesztegette. Azombann II. Theodozius, hogy többé tartományait ilyen veszedelemre ki ne tegye: követeket kűldött Attilához, kik tőle akármely feltételek alatt is békességet kérnének. A' követek vóltak *Maximinus* és *Orestes*, mind kettenn Főemberek és Hadi Tisz-

Tisztek; a' Tolmáts pedig *Bigilás*, Maximinus a' Császár engedelméből, magával elvitte *Sophista* vagy *Rhetor Priscust* is, a' kinek lehet köszönni, hogy erről a' követségről bizonyost tudhatunk, mivel ez azt szépenn és bővenn leírta. Ezen követeknek Attilához való útját így írja le *Priscus:* Constantzinápolyból kiindúlvánn, mentek *Serdicába*, mely város vólt Alsó Moesiábann, Constantzinápolyhoz 13 napi járó főldre. Onnan mentek *Naiszszusba*, Felső Moesiának városába. Ezt elhagyvánn, értek a' Dunához, melyenn fák derekából vájt tsónakokonn mentek által: (hihető a' mostani Bánátba) a' honnan 15 stadiumnyi, azaz, mintegy két mérfőldnyi útat tévénn, megállottak, és másnap 8 óra tájbann értek az Attila sátorához; melynek e' szerínt túl kellett esni a' Maros vizénn. Itt szóllvánn Attilával, és vele együtt Észak felé * vévénn útjokat, tér főldre, és hajót megbíró folyóvizekre találtak, melyeknek nevei *Drecon*, *Tigas*, és *Tiphisás* ** (az első a' Maros, a' második a' Keres, a' harmadik a' Tisza lehetett). Ennek az utólsónak innenső partjai mellett folytatvánn útjokat, ismét holmi apró folyóvizekre találtak, de a' melyeknek nevei ki nem tevődnek; meglehet, hogy ezek a' Kakad és a' Hortobágy vóltak. Ezekenn általmenvénn, abba a' nagy faluba értek, *** melybenn vólt az Attila hajléka. Ezt a' helyet Timon **** Moldva Országbann keresi; de hihetőbb, hogy Moldvát, sőt Oláh Országot is jobb kézre hagyták a' követek, mikor általmentek a' Dunánn. Otrokotsi pedig ***** azt mondja, hogy az Attila lake-

helye Jász Berénybenn vólt. De Pray ******
azt jegyzi meg, hogy a' követekről nem mondja Priscus, hogy azok általmentek vólna a' Tiszánn, hanem tsak hogy ahoz vetődtek; és így Jász Berénybenn, mely város, a' Napkeletről, vagy Délről, nevezetesenn a' Bánátból jövőknek, túl esik a' Tiszánn, nem lakhatott Attila. Innen a' Tiszánn kellett hát néki lakni; de hol? meg nem határozhatni: hanem akár hol lett légyen az Attila lakóhelye, a' hová a' II-dik Theodozius követei mentek: elég az, hogy azoknak követsége szerentsétlen vólt. Mert Attilát a' békességre rá nem vehették; melynek ezt az okát adják: hogy II. Theodoziustól nagyobb, azaz Consul viselte követeket kívánt vólna. De igazabb okának annak kellett lenni: hogy a' követség tolmátsa *Bigilás*, *Krizáfius* (Chrysaphius) nevű udvari herélt embernek, és magának II-dik Theodoziusnak rendeléséből, 100 font aranyat vitt el magával Constantzinápolyból, hogy azt az Attila testőrző katonái között kiosztvánn, azokat Attilának megölésére vegye. Ezt Attila kitudta: mindazáltal a' követeket nem bántotta; hanem megelégedett azzal, hogy *Biligást* tömlötzbe vettette, és *Eszlást Orestessel* együtt Constantzinápolyba kűldvénn, megparantsolta, hogy *Orestes* a' Biligás erszénnyét, melybenn az az aranyat hozta vólt, a' nyakába akasz-sza, és úgy menjen II. Theodozius eleibe; és *Krizáfiust* kérdje meg, ha esmeri-é azt az erszényt? *Eszlás* pedig magához a' Császárhoz így szóljon: „Hogy II. Theodozius „ugyan nagy és híres Atyának fija; de „Attila is nagy Nemből való, és az Aty-

„tyá-

„tyáról Mundzuchusról rászállott méltóságot meg is tartotta: ellenbenn II. Theodozius azt a' méltóságot, melyet az Atytyától vett, elvesztette: mert Attilának adót fizetvénn, annak szolgájává lett. Igazſágtalan dolgot tselekszik tehát, midőnn mint roszsz és hitetlen szolga, annak élete utánn leselkedik, a' ki nálánál nagyobb, és a' kit a' szerentse néki Urává tett. Mellyel Attila mind addig fogja őtet vádolni, míg azt a' herélt udvari embert, a' kinek izgatásából Bigilás a' gonoszſágot mivelte, ki nem adja."

* Επὶ τὰ ἀρχτικώτερα Τῆς χώρας.

** Ἐνθένδέ ἐπορευόμεθα ὁδον ὁμαλην ἐν πεδίω κειμενην, ναυσιποροις Τε προσεβάλομεν ποταμοῖς· ὧν οἱ μέγισοι μετα τον Ιςρον, ὁ, τε Δρήκων λεγομενος, καὶ ὁ Τιγας, καὶ ὁ Τίφισας ἦν.

*** Καὶ ποταμὺς Τινας διαβάντες, ἐν μεγιςῃ παρεγινόμεθα κώμῃ.

**** Imag. Antiqu. Hung. Lib. II. cap. 5.

***** Orig. Hung. Cap. V.

****** Annal. Libr. III. pag. 130.

§. 8. Ekkor *II. Theodozius*, hogy megengesztelhesse Attilát, az elébbenieknél nagyobb méltóságú követeket küldött hozzá, t. i. *Anatoliust* és *Nomiust*, Consulviselte embereket. Ezek hát általmenvénn a' Dunánn, a' *Drecon*, vagy a' mint Jornandes nevezi, a' *Dricca* folyóvíznél találták Attilát; mely, hihető, a' Maros. Ezeknek Attila noha eleinte igen keményenn beszélt: mindazáltal utóljára sok kéréseikre és ajándékaikra tsakugyan békességre lépett *II-dik Theo-*

Theodoziussal, és a' követeket tovább nem fárasztotta; nem kívánvánn tőlök, hogy errébb az ő hajlékához jöjjenek. Ebbenn a' békességkötésbenn azt ígérte Attila, hogy mind azokat a' tartományokat, melyek túl vagynak a' Dunánn, oda hagyja *II. Theodoziusnak;* és hogy őtet az általszököttekért sem fogja többé háborgatni; tsak hogy ő is magára vígyázzon, és többé az ilyen általszökendőket bé ne fogadja. De azombann az esztendőnként való adót megkívánta II. Theodoziustól. Ekkor Attila *Bigilást* is elbotsátotta, minekutánna a' fija érette 100 font aranyat fizetett. Mind ezek estek 449-dik esztendőbenn. De ennek a' békességnek kevés ideig vehette hasznát *II. Theodozius*. Mert mindjárt a' következő esztendőnek 450-nek közepe tájánn meghólt, és helyébe *Martiánus* lett Császárrá. Azombann már ekkor olyan szándékkal vólt Attila, hogy a' Napnyúgoti Császár *III. Valentinianus* tartományaira üssön; és kétségkívűl még a' Theodoziussal kötött szövetségnek is e' vólt fő indító oka: arra nézvénn ebbenn Attila, hogy, ha II. Theodoziustól bátorságbann lészen, egész erejét a' Napnyúgoti Birodalom ellen fordíthatja. És innen lehet már azt megmagyarázni, hogy ámbár *Martiánus* egyenesenn megizente, hogy a' II. Theodoziustól ígért adót nem fizeti: még is annak ellene nem ment, hanem feltett szándéka mellett maradt, mivel talán abból több hasznot reménylett.

§. 9. Békét hagyvánn hát Attila a' Napkeleti Császárnak *Martiánusnak*, Napnyúgotra szándékozott *III. Valentiniánus* ellen; melynek azt az okát adta, hogy *Honoria* a'

a' Császár húga néki magát feleségűl ajánlotta, annak nagyobb bizonyságáúl a' gyűrűjét is néki elkűldvénn; és jegybe a' Napnyúgoti Birodalomnak felét ígérvénn: de a' mely házasság *III. Valentinianus* miatt nem mehetne véghez. Ezennkívűl, hogy *Clodio* a' Francusok Királyja meghalvánn: az Országot *Meroveus* annak kissebbik fija akárná magáévá tenni; és ehez szítana *Aëtius* is, Valentiniánusnak Fővezére. Melyre nézve őtet a' Clodio nagyobbik fija, a' kinek több jussa vólna az Országhoz, hívná, hogy igazságos kívánságának elérésébenn lenne segítségére. Utóljára azt is mondta Attila, hogy őtet az Afrika szélinn és Spanyol Országbann lakó *Vandalusok* kérik, hogy a' Frantzia Ország déli részeibenn lakó *Vizigothusokra* üssön rá; és ekképenn akadályoztassa meg azokat, hogy az ő Királyjok ellen, (kinek neve *Gensericus* vólt) hadat ne indíthassanak. Oka pedig annak a' hadnak, melytől annyira féltek a' *Vandalusok*, a' mint Jornandes* írja, ez vólt: hogy *Gensericusnak* a' Vandalusok Királyjának fija *Henrich*, feleségűl vévénn magának *Theodoricusnak* a' Visigothusok Királyjának leányát, midőnn az eránt esett vólna gyanúba, hogy az őtet méreg által akarta elveszteni; elvágatvánn mind fülét mind orrát, az attyához Frantzia Országba viszszakűldötte.

* De rebus Geticis Cap. XXXVI.

§. 10. Értésére esvénn tehát mind *III-dik Valentiniánusnak*, mind a' *Francusoknak* (a' kik *Meroveust* kívánták Királyjoknak), mind pedig a' *Visigothusoknak*, Attilának azon

azon szándéka, hogy Napnyúgotot el akarja borítani; öszveadták magokat, és seregeiket egyesítették. Attila látvánn, hogy mindnyájoknak meg nem felelhet: ő is a' *Gépidákkal* és *Ostrogothusókkal* fogott öszve; sőt az útjábann más Nemzeteket is vett fel, mint p. o. a' *Herulusokat*, *Scirrusokat*, *Quadusokat*, *Rugiusokat*, és *Marcomannusokat;* mely sok és külömbkülömbféle Nemzetekből álló sereg, a' mint mondják, mintegy 400 ezerre ment. Elindúlt pedig 451-benn tavaszszal, és seregét a' Dunának mind két partjánn vívénn, és a' *Hercynia* erdőből való fa derekakból készűlt tsónakokonn* szállítvánn által a' Rajnánn (Rhénusonn), legelőször is *Belgica Galliába* ütött bé, és *Mettzet* (Lotharingiábann) feldúlta és felégette; azutánn Frantzia Országnak egész a' közepéig nyomakodvánn: *Orleans* (Aurelianum) városát megszállotta. De midőnn megértette, hogy *Aëtius* a' *Visigothusokkal*, *Alanusokkal*, és más segítő seregekkel közelget hozzá: oda hagyta Aurelianumot, és viszszavonvánn magát, Campaniábann, a' *Catalaunum* (Chalons sur Marne) mellett lévő térségenn telepedett meg, melyet lovassaira nézve legalkalmatosabb helynek nézett. Ide a' *III. Valentinianus* hadainak Fővezére *Aëtius*, *Theodoricussal* a' Visigothusoknak, *Sangibanussal* az Alanusoknak, és *Meroveussal* a' Francusoknak Királyjaival elérkezvénn: Attila úgy rendelte el seregét, hogy annak két szárnyát *Valemir* az Ostrogothusoknak, és *Ardarik* az Alanusoknak Királyja vezérlette; maga pedig középenn állott. Az ellenség seregének közepét ellenbenn *Szangibánus*, a' jobb szár-

nyát

nyát *Theodoricus*, a' balt pedig maga *Aëtius* igazgatta. Az ütközetet Attila kezdte el, mintegy kilentz óra tájbann, és tsak a' setét éjtszaka választotta el őket egymástól. Melyik rész győzött légyen, azt mondják a' Hazai Históriкusok, nem eléggé bizonyos. De, ha igaz, hogy Attila a' táborát kaszás szekerekkel vévénn körűl, abból többé az ellenségre ki nem mert ütni; sőt hogy lovassainak nyergeit rakásra hordatvánn, arra határozta magát, hogy, ha az ellenség ráüt, azokat meggyújtja, és magát a' tűzbe veti: nem lehet bizonyosnak nem mondani, hogy Attila nem győzedelmes, hanem meggyőzettetett fél vólt: Úgy tartják ezt a' régibb Históriкusok is, mint Jornandes,** és Paulus Diaconus.***

* Πλοιοις μονοξύλοις.
** De rebus Geticis Cap. XL.
*** Historiae Miscellae Lib. XV.

§. 11. Attila a' Rajnánn által egyenesenn Pannoniába és Dácziába jővénn, új próbáról, nevezetesenn az Olasz Országba való béütésről gondolkodott; melyet véghez is vitt. Mert 452-benn tavaszra kelve, Felső Olasz Országba bément; és midőnn *Aquileja* vátosa bezárta vólna kapuit előtte: azt, ha mind nehezenn is, ostrom által megvévénn, feldúlta. Onnan *Verona*, *Mantua*, *Cremona*, *Brixia*, és *Bergomum* felé vévénn útját, ezen városokat is elpusztította. Azutánn *Mediolanumnak* és *Ticinumnak* esett, melyeket megvévénn, általment a' Pádusonn, és azonn túl *Placenciát* és *Pármát* is elfoglalta. Midőnn pedig már azonn gondolkodnék, mit vólna tanátsosabb

tse-

tselekedni: Rómába menni-é, vagy Pannoniába viszszatérni? úgy látszik, szinte jól esett néki, hogy a' *III. Valentinianus* követei hozzá érkeztek. Mert már katonái rakvák lévénn prédával, hazafelé szándékoztak, és aligha egész kedvel követték vólna Rómába. És az az oka, hogy őtet ezek a' követek, kik között első a' Római Püspök *Nagy Leo* vólt, a' békességre rávehették. Mert, a' mit *Paulus Diaconus* * és *Thurótzi* ** beszélnek, hogy Attila az említett tisztes és ősz Püspöknek jövetelét megértvénn, annak eleibe kiment vólna, és valamely rendkívűl való méltóságú személynek, (kit Leo mellett látott állani), kivont fegyverrel való fenyegetésére megréműlvénn, hajlott vólna a' békességre: hinni éppenn nem lehet. Ennek az egész beszédnek onnan kellett származni, hogy Nagy Sándorról és a' Jeru'sálemi Főpapról Jadduáról, hasonló história forgott fenn. Sokkal hitelesebbenn magyarázhatni meg a' dolgot abból is, a' mit egy azon időbeli Krónika író *Idátius* *** ír, hogy t. i. *Aëtius*, a' Napkeleti Császárnak *Martianusnak* segítségével közelgetett Attilához. Igy Dácziába viszszatérvénn Attila, midőnn, a' mint Jornandes **** írja, *Ildicoval* (kit a' Hazai Irók, nem tudni honnan, a' Bactriánusok Királyja leányának mondanak; és így A'siából kellett vólna azt Attilának hozatni: mások Frantzia Országi Király leányának tartják) lakodalmat tartana, meghólt 454-benn. A' haláláról *Jornandes* azt mondja, hogy jó kedve lévénn a' lakodalombann, magát borral megterhelte vólna, és hanyatt feküvénn, mint ez máskor is megesett rajta, elindúlt vólna az or-

ra

ra vére, és a' torkára folyvánn, a' miatt fúlt vólna meg. Másnap a' Hunnusok halva találvánn Attilát, minekutánna fájdalmokat ábrázatjaikonn vájt sebekkel bizonyították meg: nagy pompával hármas koporsóbann, melyek közzűl egyik aranyból, másik ezüstből, harmadik vasból vólt, eltemették. Esett ez 454-benn, a' midőnn Attila 50 esztendősnél több nehezenn vólt.

* Historiae Miscellae Libr. XV.
** Chronic. P. I. cap. 21.
*** Vólt éz Lamegoi vagy mások szerínt Chemesi Püspök, mely utólsó város *Aquae Flaviae* nevet visel. Meghólt 468-bann.
**** Cap. XLIX.

§. 12. *Attilának* három fija maradt; *Ellák*, *Dengezich*, és *Irnach* vagy *Hernach*; de a' kiknek egyenetlensége miatt vége lett a' *Hunnusi Birodalomnak*. Mert ámbár Attilának a' vólt az akaratja, hogy az egész Birodalom *Ellákra* szálljon: az ő fijai meg akartak azonn osztozni; azombann az osztályonn meg nem egyezhettek egymással. Melyet midőnn *Ardaricus* a' Gépidák Királyja észrevett: ellenetámadtt, és Pannóniábann, a' mint *Jornandes* mondja, a' *Netád* folyóvizénél velek megütközvénn, igen megverte őket. Elestek ebbenn az ütközetbenn a' Hunnusok közzűl 30 ezerenn; a' többek között *Ellák* is, Attilának legnagyobbik fija. A' két kissebb testvérek pedig a' Fekete tengerhez szaladvánn; a' *Pruth*, *Dniester*, és *Dnieper* folyóvizek közzé vették magokat, hol azelőtt a' Gothusok és Alánusok laktanak vala.

§. 13. A' *Gépidák* azombann egész *Dáciát*, és így Havasalföldét, Moldvát, Er-

délyt, és ettől fogva Magyar Országnak a' Tiszáig terjedő részét mind elfoglalták. Ugyan ezen alkalmatossággal a' több Népek is, úgymint a' *Quadusok*, *Herulusok*, *Rugiusok*, *Marcomannusok*, és *Ostrogothusok* kivették magokat a' Hunnusi hatalom alól, és mind szabadokká lettek. Nevezetesenn az *Ostrogothusokról* megjegyzi Jornandes,* hogy azok a' Napkeleti Császár engedelméből, *Pannóniát* elfoglalták. Sőt mivel ekkor az *Ostrogothusok* három testvér Királyok alatt vóltak, úgymint: *Walemir*, *Theodemir*, és *Widemir* alatt: azt is megmondja Jornandes,** melyiknek mitsoda rész esett Pannóniából. Walemir t. i. bírta mind azt, valami a' *Scarniunga* és *Aqua nigra* nevű folyóvizek közt vólt; Theodemir a' *Pelsó* tó mellett lévő részt; Widemir pedig azt, a' mi a' két elsőnek birtoki között feküdt. Pray*** a' *Scarniunga* és *Aqua nigra* folyóvizekenn érti a' *Szávát* és *Drávát*. Ezen értelem szerínt tehát Walemir az úgy nevezett *Savia Pannoniát* bírta. Más értelembenn van Mannert,**** a' ki azt mondja, hogy Walemir azonn a' főldönn uralkodott, a' mely Po'son és Komárom között vagyon, és így a' Jornandestől említett két folyóvíz nem egyéb a' Leytánál és Rábánál. A' mi pedig Pelsó tavat illeti: azonn Pray érti a' Fertőt, mely van Sopron Vármegyébenn; és így ezt a' tájékot adja Theodemirnek: Mannert ellenbenn azt mondja, hogy a' Lacus Pelsodis a' Balaton, és e' szerínt a' Theodemir birtoka Délfelé egész a' Drávái nyúlt. A' felett pedig Északra, a' Widemir birtoka esnék. Ekképpenn megbomolvánn és szélyelszaggatódvánn az Atti-

tila birodalma: nagyobb része a' Hunnusoknak a' Fekete tenger mellett, a' Pruth, Dniester, és Dnieper folyó izeknél maradt, és ezeknek Királyja *Dengizich* vólt. Másik része a' Hunnusoknak, alább, úgymint Dél felé, azonn a' tájonn lakott, a' hól a' Duna a' Fekete tengerbe szakad; és ezekenn *Irnách* uralkodott.

* De rebus Get. Cap. LI.

** Cap. LII. „Valemir inter Scarniungam et „Aquam Nigram fluvios; Theodemir juxta „Lacum Pelsodis; Videmir inter utrosque ma„nebat."

*** Annal. pag. 178.

**** Geographie der Griechen und Römer. 3. Th.

§. 14. E' szerínt közel lakvánn egymáshoz az Attila két fijai: az Attyok birodalma elvesztett részeinek viszszanyeréséről tanátskozhattak. Még is próbálták azt 455-benn, a' midőnn a' Pannóniábann lakó Ostrogothusok ellen indúltak, hogy azokat mint elpártolt jobbágyaikat hatalmok alá viszszahajtsák. De *Walemir* a' kinek földére ütöttek, őket megverte, és azokat, a' kik megmaradtak közzűlök, Kis Scythiába (*Scythia Minor*), a' Dunának a' Fekete tengerbe szakadó ágaihoz szorította, melyeket, a' mint Jornandes írja,* a' Hunnusok, tulajdon nyelvekenn *Hunnivárnak* hívták. Ide szorúlvánn az Attila fijai, a' következő esztendőbenn a' Napkeleti Császár, *I. Leo* ellen is szerentsét próbáltak; kiváltképpenn pedig *Dengesich* nem nyughatott. De éppenn azért szerentsétlen kimenetele lett. Mert *Anagastus*, a' Napkeleti Császár Vezére, 469-benn elfogvánn, megölette, és fejét Constantzinápolyba

B 2 küld

kűldvénn, ott azt karóba húzták, és az útszákonn fel 's alá hordozták. Igy az Attila fijai közzűl tsak maga maradtt *Irnách*, a' kinél mindazáltal úgy látszik hogy mind *Scythia Minor*, mind a' Báttya főldje tsakugyan megmaradtt. *Irnáchnak* maradtak-é fijai vagy nem? arról semmit sem tudhatunk. A' Hunnusokról annyi bizonyos, hogy azok ezen lakóhelyekből, *Zeno Isauricus*, *Anustasius*, *I. Justinus*, *és Justinianus* Császárok alatt, gyakrann ráütöttek a' Napkeleti Birodalomra. De azutánn mintegy eltűnnek a' Históriából. A' Hazai Históriķusok azt állítják, hogy az Avarok A'siából kijővénn, mikor Dáciát és Pannóniát elfoglalták, a' Hunnusok is közikbe elegyedtek; azutánn a' két nemzet egygyé lévenn, egy nevet viselt. A' Hunnusok birodalma kezdődött Balamber alatt 374-benn, végződött pedig 469-benn: és így szinte egy Századig tartott.

* Cap. LII. „Quos ille (Walemir) diu fatigatos „ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium „remaneret; quae in fugam versa, eas partes „Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluen„ta praetermeant, quae lingva sua *Hunnivar* „appellant."

AVAROK HISTÓRIÁJA.

§. 15. Valamint a' *Hunnusokról* elégséges fundamentom nélkűl tartódik az, *Degvinesius* utánn,* hogy a' Khínai íróknál a' *Hiongnu*

Hiongnu név egyenesenn azokat jelenti: úgy az *Avarokról* sem állíthatni, hogy ugyan azon Khínaiak Annálissaibann, a' *Geugen* név alatt éppenn ez a' Nemzet, és nem más értetődnék. Sokkal bizonyosabbat tudhatunk az *Avarokról* a' Görög Írókból, nevezetesenn a' VI dik század végénn élt *Evagriusból*, a' ki azt mondja: ** hogy „az „Avarok *** a' Caucasusokonn túl lévő tér„ségenn laktak, kik midőnn a' szomszéd „Törököktől sokat szenvedtek vólna: el„hagyvánn tulajdon lakóhelyeket, mind„nyájann feleségeikkel és gyermekeikkel „együtt, a' Bosporushoz **** mentek; az„utánn a' Fekete tenger partjaitól eltávoz„vánn, errébb jöttek; és mind azokkal a' „népekkel, melyeket az útbann előtalál„tak, hadakoztak. Végre, mikor a' Duna „partjaihoz értek: követeket küldöttek Ju„stinushoz, ***** a' ki ekkor a' Császári „sereggel a' Duna mellett vólt őrizetenn." Eddig vagynak az Evagrius szavai. A' dolognak további folyását hasonlóképpenn egy VI. Század végénn élt Görög Íróból *Menander Protectorból* tudjuk, a' ki ezt írja az *Avarokról*, ****** hogy *Justinus* megizenvénn ezt a' dolgot *Justinianus* Császárnak: az megegyezett benne, hogy az Avarok követjei ő hozzá Constantzinápolyba menjenek. Ekkor az Avarok egy *Candich* (Κανδιχ) nevű embert küldöttek magok közzűl, a' ki azt terjesztette eleibe a' Császárnak, hogy az Avarok Nemzete meggyőzhetetlen, és hogy annak sok hasznát vehetné ellenségei ellen; melyet mindazáltal tsak úgy érhetne el a' Császár, ha azoknak drága ajándékokat, esztendei fizetést, és lakóhelyűl termé-

keny földet adna. Ekkor *Justinianus*, minthogy már elerőtelenedett ember vólt, nem érezvénn magát alkalmatosnak a' hadakozásra: ráállott az *Avarók* kívánságára, és azoknak, drága ajándékai mellett, a' lakásra *Dáciát*, *Pannóniát*, és *Moesiát* ígérte; tsakhogy az ő ellenségit a' *Gepiddákat*, kik Dáciát bírták, és a' Fekete tengernél lakó Hunnus Nemzetségeket győznék meg. Úgy gondolkodott t. i. *Justinianus*, hogy akár győznek akár vesztenek az Avarok: maga mind a' kettőbenn nyertes leszsz. Mert, ha vesztenek, kevésbbé fél tőlök: ha pedig győznek, legveszedelmesebb ellenségeitől a' *Gepiddáktól* és Hunnusoktól szabadúl meg. Készek vóltak a' Császár kívánságának telyesítésére az *Avarok*, és először is a' Hunnus Nemzetekre, úgymint az *Uigurokra* (*ουιγουροι*), *Salusokra* (*ζαλοι*), és *Sabirusokra* mentek; ezeket meggyőzvénn pedig, az *Utrigurokra* és *Cutrigurokra*; és minekutánna ezekenn is erőt vettek, akkor a' *Gépiddáknak* estek, kikenn hasonlóképpenn győzedelmeskedvénn, *Dáciát* elfoglalták, Kr. Ur. szül. utánn 557-benn, *I. Justinianus* uralkodásának 30-dik esztendejébenn.

* *Degvignes* Histoire Generale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des a utres Tartares occidentaux. Paris. 1756—1758.

** Histor. Eccles. Libr. V. cap. 1.

*** Vagy, a' mint Evagrius görögösönn írja, *Abarok*.

**** Értődik itt a' *Bosporus Cimmerius*, a' Maeotis tava felett.

***** Ez a' Justinianus Császár húgának fija vólt; és idővel *II. Justinus* névvel Napkeleti Császárrá lett.

****** Ex-

****** Excerpt. Legat. Libr. I. Script. Byz. Tom. I. Edit. Venet. pag. 67.

§. 16. Dáciábann megtelepedvénn az *Avarok: I. Justiniánus* alatt, a' Napkeleti Birodalom eránt, tsendesenn viselték magokat; mely onnét esett, mivel ez a' Császár ajándékkal forgolódott körűlöttök. De már *II. Justinus*, a' ki I. Justiniánust 561-benn váltotta fel a' Császárságbann, minden ajándékot megvont tőlök, sőt úgy rájok ijjesztett, hogy azt többé nem is merték kívánni. A' *II. Justinustól* való félelem miatt tehát felhagyvánn Napkelettel, Napnyúgotra a' Frankusok Királyja *Sigibertus* ellen fordúltak; a' ki is tőlök nagy summa pénzenn kénteleníttetett megvásárolni a' békességet. Ez a' szerentse, úgy látszik, neki bátorította az *Avarokat*. Mert, viszszatérvénn 565-ben a' Francus háborúról, szinte ugyan lesték az alkalmatosságot, hogy *II. Justinusonn* boszszút állhatnának; melyre tsakugyan maga *II. Justinus* nyitott útat nékiek. A' mint t. i. egy *Sigebertus* nevű (Sigebertus Gemblacensis) XI. Század véginn élt Deák Históricus megjegyzi,* *II-dik Justinus* némely Rómaiaknak vádjára 566-dik esztendőbenn, a' Fővezérét *Narsest* Olasz Országból Constantzinápolyba viszszahívta, Patriciusi méltóságától megfosztotta, és helyébe Olasz Országba *Longinust* kűldötte. Mely gyalázatot nehezenn szenvedvénn, *Narses:* hogy a' Császáronn boszszútállhasson, a' *Langobárdusokat* arra késztette, hogy Olasz Országot foglalják el. Ez a' nép ekkor *Pannóniábann* lakott, mely tartományt az V. Század vége felé

 489.

489-benn Theodoricus alatt oda hagyták az Ostrogothusok; és Olasz Országba menvénn, ott az *Odoacertől* fundált *Herulusok Országának* véget vetettek, és az úgy nevezett *Ostrogothusi Országot* állították fel. Az Ostrogothusok elmenetele utánn, Pannóniát a' *Longobardusok* űlték meg, és azt békével bírták. Ellenbenn az *Ostrogothusok*, Olasz Országbann a' VI. Század közepe utánn igen igen szerentsétlenek kezdtek lenni. Mert az említett *Nárses*, a' ki akkor I. Justiniánusnak Vezére vólt, őket meggyőzte, sőt Országokat is *Totilás* és *Téjás* nevű Királyjaik alatt, elrontotta, és azt a' Napkeleti Birodalomhoz ragasztotta 554-benn. Ilyen érdeme lévénn *Nársesnek*, nem tsuda, hogy Olasz Országból lett viszszahívattatását, és a' Patriciusságtól való megfosztatását *II. Justinusbann* háládatlanságra magyarázta; és mint nagyralátó ember, azért a' *Longobárdusok* által kívánt boszszút állani. Ekkor a' *Longobardusok* Királyja *Alboinus* vólt. Ez tehát olyan feltétel alatt, hogy, ha az ő népének nem találna Olasz Ország tetszeni, és onnét viszszakívánkoznék, *Pannóniát* viszszavehesse: általengedte azt az *Avaroknak*. Igy elhagyvánn Pannóniát a' Longobárdusok, feleségeikkel, gyermekeikkel, és minden vagyonjaikkal együtt 568-bann ** Olasz Országba mentek, és annak felső részét elfoglalvánn, fundálták az úgy nevezett *Longobardusi Országot*, *II. Justinusnak* nem kevés kárára és boszszúságára.

* Chronograph. ad An. 566. Pistor. Script. rer. Germ. Tom. I.

** Lásd Paul. Warnefridi de gestis Langobardorum Libr. II. cap. 7.

§. 17. Azombann az *Avarok* is *Pannóniát* elfoglalvánn, nyilvánn kezdtek *II. Justinusnak* alkalmatlankodni. Nevezetesenn 574-benn *Targitius* nevű követet kűldvénn Constantzinápolyba, azt kívánták, hogy a' Császár *Szirmiumot*, melyhez jussokat tartották, nékik adja által: azonn kívűl, az eddig elmúlasztott esztendőnként való adót is fizesse meg. Melyet midőnn a' Császár nem akart vólna tselekedni: a' Dunánn általmentek, és a' Napkeleti Birodalomnak azon folyóvízre fekvő részeit kegyetlenűl pusztították. Ekkor a' Császár *Tiberius* nevű Fővezérét kűldötte ellenek: de azt megverték. Mely dolognak hallására annyira megrémült *II. Justinus*, hogy mindjárt békességkötésről gondolkodott. Meg is lett az: de úgy, hogy az Avaroknak esztendőnként való adót kéntelen vólt ígérni. Azombann ennyi sok szerentsétlenségei annyira meghatották őtet, hogy azok miatt elméjébenn megháborodott; és ezenn az okonn már 575 benn *Tiberius* melléje adódott; a' ki osztánn 578 bann rendes Császárrá lett.

§. 18. *Tiberius* az adófizetés alól fel nem szabadúlt, sőt *Szirmiumot* is elvesztette. Még szerentsétlenebb vólt *Mauritius*, a' ki *Tiberius* helyébe 582 benn állott. Mert 597-benn az Avarok *Chágánja* (Fejedelme) általmenvénn a' Dunánn, *Singidunumot*, Felső Moesiának városát, megszállotta, és annak kőfalait lerontotta. Azutánn pedig nagy pusztításokat tévénn mind Moesiábann mind Thráciábann: hadait a' Fekete tenger mellé vitte, és ott *Tomea* vagy *Tomi* városát, közel a' Duna torkához, erős ostrom alá fogta. Meghallvánn *Mauritius*

e' dolognak hírét: *Commentiolus* nevű Vezérét a' Város felszabadítására kűldi; de azt a' *Chágán* oda nem várta, hanem eleibe menvénn, és hevenyébenn ráütvénn, úgy megverte, hogy egész serege közzűl, tsak maga a' Vezér és egynéhány embere menekedhetett meg; a' többi vagy elhúllott, vagy fogságba esett. Ezen szomorú hírnek hallására, melyet maga vitt meg *Commentiolus*, annyira megrémültek a' Constantzinápolyoiak: hogy már arról kezdtek tanátskozni, hogy Európát elhagyják, és A'siába, nevezetesenn *Chalcedonba* kőltözzenek; mely város a' Thráciai Bosporusnak túlsó partjánn általellenbe vólt Constantzinápollyal. De szerentséjére ezen Városbélieknek a' *Chágán* táborábann nagy döghalál támadtt, mely nem tsak népének nagy részét, hanem magának is hét fijait elvitte. Gondolvánn azért *Mauritius*, hogy ily szomorú állapotjábann hajlandó leszsz a' *Chágán* a' békességre, ahoz egy *Harmaton* nevű követet kűldött; a' ki tizenkét napi várakozás utánn botsátódvánn be a' *Chágán*hoz, a' békességet nagy nehezenn megnyerte: de ilyen kötés alatt, hogy, a' határ az Avarok birtoka és a' Napkeleti Birodalom között a' Duna légyen; ezennfelyűl, a' rendes adó, melyet addig is tartozott fizetni *Mauritius*, 20 ezer arannyal szaporodjék. Ennek a' békességkötésnek alkalmatosságával esett az, hogy az Avarok *Chágánja* megkínálta *Mauritiust* rabságba esett katonáival, hogy ha személy szerínt mindenikért egy arany pénzt adna, azokat elbotsátaná. De *Mauritius* sem ennyit sem felényit nem ígért; melyenn megboszszankodvánn

a'

a' *Chágán*, *Mauritiusnak* minden elfogott katonáit, kiknek száma 12 ezerre ment, megölette, és úgy tért viszsza főldére. Ez a' fösvénység útálatba hozta Mauritiust jobbágyai előtt, és ennek köszönhette, hogy az ő nyakára *Phocas* Császárrá tevődött; a' ki osztánn amazt egész háznépével együtt kivégeztette.*

* Lásd Közöns. Hist. pag. 360.

§. 19. Az *Avarok* hatalma még azutánn is tartott, nem tsak *Phocas* hanem *Heraclius* alatt is, úgy hogy 626-bann a' *Bolgárokkal* és *Gépidákkal*, kik nékik alattok vóltak, magát Constántzinápolyt is megszállották. De nem bóldogúlhattak. Mert apró hájóik, melyekenn a' városra a' tenger felől akarták rontani, többire elmerűlvénn; azombann *Héraclius*, A'siábann a' Persákkal folytatott hadakozásából hazafelé közelgetvénn: nagy kárral és gyalázattal térték viszsza házájokba. Ez időtől fogva, kezdett lassanként hanyatlani az *Avarok* hatalma, és többé a' Napkeleti Császárok ellen próbát nem is tettek, annyival inkább, mivel a' Bolgárok, *Cubrát* nevű Fejedelmek alatt, 635-benn elpártolvánn tőlök, a' Constantzinápolyi Udvarhoz állottak; kik osztánn mintegy őrzői lévénn a' Napkeleti Birodalomnak: a' Moesiába és Thráciába való béütésektől az *Avarokat* megtartóztatták. Nem sokára ezutánn más szerentsétlenség is érte ezt a' Nemzetet. Mert 640-benn Birodalmának dél felől való részét, mely a' Száva vizétől az Adriai tengerig terjedt, és általán fogva *Dalmátziának* neveztetett, egészenn elvesztette, el-

elfoglalvánn azt *Heraclius* Császár engedelmével a' *Chrobátok* és *Serbliek* (*Serbi*, *Sorbi*, *Sorabi*), kik közzűl amazok Lengyel Országból és Sziléziából, ezek pedig Tseh Országból, Miszniából, és Morvából jött Tót nemzetek vóltak. És ez az eredete a' mai Croatiának (vagy Horváth Országnak), mint szintén Szerviának is és Boszniának, a' már ma szoros értelembenn vevődni szokott Dalmátziával együtt. *Slavonia* pedig vagy Tót Ország .úgy lett, hogy a' *Chrobátok* vagy Horvátok, a' Szávától a' Dráváig, és így Pannóniának ábba az egész részébe, mely *Savia* nevet viselt, kiterjesztvénn birtokokat, e' két folyóvíz köztt lakók, külön választottak magoknak Fejedelmet, de a' ki szintúgy függésbenn vólt a' Croátziai Fejedelemtől, mint ez a' Napkeleti Császártól.

§. 20. Napkeletre és Délre keskenyedvénn az *Avarok* határa: az ott vallott kárt Napnyúgotonn, nevezetesenn, a' velek ellenkezésbenn élő *Carentánusokonn*, *Bojusokonn* (vagy *Bojoariusokonn*), *Bojohemusokonn*, és *Marahánusokonn* akarták kipótolni; mely népekkel, a' VII-dik Század utólsó felibenn, sőt a' VIII dikbann is tsaknem szüntelenül hadakoztak. A' *Bójusok* ellen szerentsések is vóltak, annyira, hogy már 649-benn birtokokat az *Anisus* (Ens) folyóvizéig terjesztették, mely ma Austriábann esik, akkor pedig *Bojoáriát* (melyből lett Bavária) és Austriát választotta el egymástól. Mely határát birodalmoknak szinte másfél száz esztendeig megtartartották, míg nem *Nagy Károly* (*Carolus Magnus*) a' VIII-dik Század vége felé rajtok győzedel-

delmeskedett. A' *Carentanusokkal* való hadbann, kiknek lakása Pannóniához Dél és Napnyúgot között esett, hasonlóképpenn szerentsések vóltak az *Avarok*. Mert ámbár *Boruth* a' Carentánusok Fejedelme, 732-benn, midőnn *Carentaniábann* (a' mai Carinthiába) béütöttek, Bojoárius Fejedelem *Hugibert* segítségével, jól megverte őket: mindazáltal a' *Hugibert* halála utánn, 736-bann, általmenvénn az *Anisusonn*, *Laureacumot* (ma *Lorchnak* hívattatik) mely abbann az időbenn igen híres és virágzó város vólt, feldúlták, és egészenn lerontották; sőt *Carentaniábann* is boszszújokat töltvénn *Boruthonn*, nagy prédával térték viszsza Pannóniába. Így meglehetős állapotbann maradtak az *Avarok*, szinte a' *Nagy Károly* idejéig: de ezzel öszveakasztvánn, végképpenn megaláztattak.

§. 21. Hogy *Nagy Károly* az *Avarok* ellen hadat indított, arra e' következendő dolog adott alkalmatosságot:

Nagy Károly a' Longobardusok Királyját *Desideriust* meggyőzvénn, fogságra vitte Német Országba. Ennek leánya *Luitberga* (Luidberga) a' Baváriai Fejedelemnek *Thassilónak* felesége vólt; a' ki, Attya szomorú sorsánn való indúlatból, férjét arra vette, hogy *Nagy Károly* ellen fegyvert fogjon. De látvánn *Thassilo*, hogy maga soha meg nem felelhet Károlynak: az *Avarokkal* akarta együtt fogni a' dolgot, kiket arra könnyű is vólt rávenni. Ez, idejénn értésére esvénn *Károlynak*: *Thassilót* szép szín alatt, Baváriából *Ingelheimba* tsalja, és elfogatja. De még ezért az *Avarok* meg nem ijedtek: hanem a' *Thassilóval* kötött szövetség szerínt,

rínt, két sereget állítottak, melyek közzűl egyik Olasz Országra, nevezetesenn *Forojuliumra* (Marchia Forojuliensis, *Friaul*); a' másik pedig Bavăriára rohant, noha szerentsétlenűl; mert mind kettő a' Nagy Károly Francusaitól megverettetve tért viszsza hazájába, 788 bann. Mindazáltal ezen szerentsétlenség által sem tsüggedtek el az *Avarok:* hanem, még azutánn is béütöttek Bavăriába; hol ismét megverettetvénn, és tíz ezer ember veszteséggel térvénn viszsza: akkor osztánn kéntelenek vóltak alább hagyni, és óhajtáni az egyességet Károly Császárral. De minthogy, a' mint gyanítáni lehet, azt sürgették, hogy a' mit az *Anisus* folyóvízenn innen, a' szerentsétlen ütközetek által elvesztettek, az nékiek viszszaadódjék; *Károly* Császár pedig Napkelet felé kívánta terjeszteni birodalmát: a' békesség tökélletességre nem mehetett; hanem 791-benn Károly Császár táborba szállítvánn az *Anisus* vizénél katonáit, minekutánna azokkal három napi bőjtöt tartatott zólna;* (melyből a' tetszik meg, hogy az *Avaroktól* annyi győzedelmei utánn is félt) az *Anisus* vizétől felette nagy készűlettel ellenek indúlt; még pedig úgy, hogy seregét két részre osztvánn, egyiket a' Dunának északi másikat déli partjánn vitte, magánn pedig a' vízenn éléssel megrakott hajói mentek. Az *Avarok* előre. a' Duna két partjánn *Crembs* városánál, és *Comagenánál* két erősséget tsinálvánn, melyet az akkori írók *Ringnek* neveznek:** ott várták *Károlyt*. De midőnn közelgető seregeit, és a' Dunánn lévő hajóit meglátták: Pannóniába viszszavonták magokat; mely alkalma-

matossággal élvénn Károly, az említett két erősséget elrontotta. Azombann az *Avarok*, minthogy már megfélemlettek, a' *Rábánn* általjővénn: Károly is utánnok egészenn a' *Rába* vizéig jött. Ott egynéhány napig múlatvánn, és Pannóniát pusztítvánn: nem mertek vele szembe szállani az *Avarok*. Ugyan akkor *Károlynak* más serege is, a' fijának *Pipinusnak* vezérlése alatt, Olasz Országból, nevezetesenn *Friaulból*, véletlenűl rontvánn az *Avarokra*: azokat a' Száva és Dráva folyóvizek között igen megverte; és ott lévő *Ringjeket* elfoglalvánn, gazdag prédára tett szert. *Nagy Károly* mindazáltal a' Rábánn által nem jött, hanem Baváriába viszszatért.

* Regino ad A. 791.

** Ez Német szó, mely *körül való kerítést* jelent, Leírja azt *Aventinus Annal. Boior.* L. IV. edit. Basil. anni 1580. pag. 250. hol a' többek között így szóll: „Porro Avari portio„nem suam novem segmentis et circulis, „quos *Rhingos* et *Lahdweras* dicimus, tutan„di caussa cinxerunt. Distabant inter se hu„jusmodi tutelae circiter millia passuum qua„draginta, unaquaeque circuitu millia pas„suum quinquaginta amplectebatur; et *septa* „*erat aggere militari sine fossa*, qui murus „*a varrare*, a Teutonibus *Haga Hecca*que „vocari solet." A' *Haga* és *Hecca* (vagy, Német végzettel *Hag* és *Hecke*) tulajdonképpenn *tövisset* tészen. Hihető ez a' név a' sántzra, arról a' tövisről ragadt, mellyel az bé vólt fedve. De hogy az a' sántz vagy töltés, a' mint Aventinus mondja, árok nélkűl (*sine fossa*) vólt vólna: nem hihetni. Mert, miért kellett vólna ok nélkűl nehezebbé tenni annak készítését? Tudnivaló, hogy a' sántzot úgy készítik, hogy mellette kiássák a'

a' főldet, és azt hányják fel magasann: és ez a' felhányott főldnek a' helye osztánn árkot tsinál. Nem is lehet képzelni, hogy ezeket a' tőltéseket úgy tsinálták vólna, hogy másunnan hordották vólna a' főldet reá. De, minthogy az, óltalomra való (vagy, a' mint Aventinus mondja, *tutela*) vólt: szükséges is vólt mellette az árok. Vagy nyilvánn hibázott hát Aventinus, vagy tsak a' szavai nyomtatódtak hibásann. Mert ez a' szó: *sine*, meglehet, igazánn *sive* vólt. Így a' nehézség egyszerre elhárítódnék. De, ítéletem szerínt, az Aventinus szavaibann más nyomtatásbeli hiba is van, mellyet tudtomra senki még észre nem vett, és haszonra nem fordított. Ezek a' szók t. i. „qui murus *a varrare* a Teutonibus *Ha-* „*ga Hecca*que vocari solet:" vagy éppenn érthetetlenek, vagy szükségesképpenn így kell azokat olvasni: „qui murus a v a r a r c (azaz, „*Avár árk*, vagy, *Avarárok*) a' Teutonibus Haga Heccaque vocari solet." A' *murus* itt, a' mint maga a' dolog mutatja, tsak *óltalmúl szolgáló erősséget* (Aventinus szerínt *Landwehr*-t) tészen; nevezetesenn jelenti azt *a' hánydst, melyet felyűl tövissel raktak meg.* Az *Avardrk* pedig Német Írótól és Német Könyvnyomtatótól nem értődhetvénn: nem tsuda, hogy eltévesztődött. Több az, hogy ezen szónak, *varrare*, nints nyoma a' Deák Íróknál, és mit tenne, nem tudhatni. Innen már azt is megmagyarázhatni, mi vólt légyen valaha az úgy nevezett *Ördögárka?* Tudnillik, éppenn nem Római sántz (*Römer Schanz*, *Vallum Romanum*, *Agger Romanus*), vagy *Római út* (*via Romana*, *fossa et aggere constructa*), a' mint közönségesenn gondolják: hanem nyilvánn *Avarárok*, Avarok kerítése, vagy *Avarok Ringje*. Mert, hogy a' Rómaiak ezenn a' főldönn efféle munkát tettek vólna: a' História nem említi; nem is gondolhatni el, mi czéljok lehetett vólna abbann; de meg sem látszanék oly nyilvánn, ha még a' Római Csá-

szá-

szárok idejéből való vólna. Igen szembetűnő t. i. ez az *árok*, a' mint az a' Dunánál Pestenn felyűl kezdődvénn, Hatvanonn alól *Árokszállásnak* megy (mely Helység nevét éppenn attól vette); és onnan Egrenn 's Tokajonn alól *Ároktőhöz* tekeredvénn (mely név hasonlóképpenn az említett *ároktól* vevődött); a' Tiszáig; azonn innét pedig, Fejértónn alól, a' Debreczeni Nagy-erdőnn jővénn által, a' N. Létai határnál, Arad és Tömösvár felé folytatódik, és Semendriánn alól, mintegy három mérfőldel, a' Dunánál végződik. Így láthatni azt, majd tsaknem egészenn, *Marsilinak* azon rajzolatjánn, mely *Danubius Pannonico Mysius* nevű munkájának II-dik Darabjábann, ilyen titulus alatt van: *Theatrum Antiquitatum Romanorum in Hungaria*; tsak hogy ez a' Tudós is hibásann tartja azt *Római útnak*; és az *árok*, vagy (a' mint az *ördög árka* névnek hallásából roszszúl vette fel) az *árka* nevet elrontván, nem jól nevezte *Via Jarca*-nak. Nem is lehet ezt útnak mondani, mert úgy van tsinálva, hogy az árokból a' főldet a' két szélire hányták, és az árok ezen két hányás között vagyon; ilyen módonn pedig útat soha se szoktak tsinálni, hanem inkább az útnak két óldalánn ásnak árkot, és abból hányják fel a' főldet az útra. *Marsili* értelme szerínt egymás mellett két útnak, és a' két út között egy nagy ároknak kellett vólna lenni. Sokkal méltóbb jussal tarthatni azt az Avarok kerítése vagy *Avárárk* nyomának: annyival inkább, mivel az ilyen kerítést (*Ring*) a' nevetlen Szaxóniai Annalista (in Collect. Histor. medii aevi) sokkal nagyobb kiterjedésűnek írja, mint Aventinus. Így könnyebb megfogni azt is, hogy annak nyomai még ma is meglátszanak: mivel a' VIII. Századtól fogva tsak inkább megmaradhatott, mintha vagy Trajánus, vagy más Római Császár idejébenn készűlt vólna. Egyébaránt ezt az árkot a' köznép *Ördög árkának* azért ne-

vezte: mivel arról, hogy mi módonn, kik által, és mi végre készűlt az? semmit sem tudott; azombann, mivel oly hoszszann tart, emberi erő felett lévő munkának gondolta.

§. 22. Viszszatérvénn Károly Bavariába, és 792-benn a' telet *Regenspurgbann* tőltvénn: az Avarok ellen kezdett hadnak további folytatása helyett, sokkal szebb és ditsőségesebb dologról kezdett gondolkodni. Mert, hogy a' Kereskedésenn segítsen: azonn igyekezett, hogy a' *Dunát* a' *Rajnával* öszveegye.* E' végre úgy gondolkozott, hogy a' *Rednitz* (régenn *Radantia*) és *Altmühl* (akkor *Almona*) folyóvizek között olyan canálist vagy vízárkot készíttet, mely a' hajót megbírja. Mert a' *Rednitz* vagy *Regnitz* (a' Franconiai kerűletbenn) *Norimbergától* északra menvénn, a' *Ménusba* foly; ez viszont *Moguntiánál* napnyúgotra tekeredvénn, a' *Rajnába* szakad: az *Altmühl* pedig (a' Bavariai kerűletbenn) *Regenspurgonn* felyűl, *Kelheim* városánál megyen a' Dunába; jön pedig le észak felől *Pappenheimtől*, mely a' Franconiai kerűletbenn van. És így ennek a' canálisnak Franconiábann kellett vólna készűlni. Hozzá is fogatott annak ásásához Károly, igen sok embereket dolgoztatvánn rajta; és 793-bann az egész Öszt abbann töltötte. Mely idő alatt annyira ment, hogy 2000 lépésnyi hoszszúságú, és 300 lépésnyi szélességű árkot készíttetett. De a' szüntelen való esőzések, és az ott külömbenn is nedves természetű főld miatt, a' munkának félbe kellett szakadni; mert a' mit nappal ástak, éjtszaka mind beomlott.

* Ad An. 795. ap. Pistor. Tom. I.

§. 23.

§. 23. De míg ebbenn foglalatoskodik, Német Országbann a' *Szaxok*, kiket igen nagy bajjal tudott hatalma alá hajtani, elhagyvánn a' Keresztyén Vallást, melyre elővel térítette vólt őket, ellene támadtak; és a' szomszéd Nemzetekkel szövetséget kötvénn, az Avarokhoz is követeket küldöttek, úgymint a' kik felől reménylhették, hogy Károly miatt szenvedett sok káraiktól indíttatvánn, örömest melléjek állanak. Ez ugyan hogy így lett vólna, az akkori Históríkusok világosann nem mondják: de ki lehet abból hozni, hogy Károly még azon esztendőbenn az Avarok ellen indúlt. Az Avarokra menvénn tehát: azokat mind 793-bann, mind 794-benn, sok ízbenn megverte, és iszonyú pusztításokat követvénn el Pannóniábann, nem elébb, hanem 795-benn engedett azoknak békességet, minekutánna *Thudun* vagy *Tudun*, a' mint Regino írja,* azt ígérte, hogy magát főldével és népével együtt, Károlynak általadja, sőt hogy a' Keresztyén Vallást is béveszi. Eginhardus pedig azt mondja,** hogy még maga ment vólna *Thudun* a' Károly táborába az Albishoz. De ez későbbi dolog, nem is az Albisnál, hanem Aquisgranumnál (*Aachen*) esett. Tudnillik békességet engedvénn Károly az Avaroknak, magok köztt támadtt egyenetlenség. Mert a' mint *Svidas**** megjegyzette, két részre szakadvánn, egyik résznek *Thudun*, másiknak pedig *Jugur* vagy *Igurr* vólt a' Chágánja; a' honnan szörnyű viszszavónás uralkodott közöttök. Melyből midőnn nagy elerőtlenedések következett vólna: Károly indításából, a' Friauli Herczeg *Erich*, a' Carentanusok Fe-

jedelmével *Wonomirral* együtt, 796-bann, mikor meg sem gondolták vólna, rájok ütött, és a' *Ringjeket*, mely a' Dráva és Rába között vólt, elfoglalvánn, felette sok prédát nyert tőlök, melyet osztánn Károly Császárnak Német Országba, nevezetesenn Aquisgranumba küldött. Ugyan azon esztendőbenn a' fiját *Pipinust* is, ki már Olasz Országi Király vólt, Pannóniába küldötte Károly Császár; a' ki midőnn megvervénn az Avarokat, és a' mint Eginhardus írja, a' Tiszánn túl kergetvénn, az attyához Aquisgranumba ment vólna: *Thudun* is vele együtt elment; és ott megkeresztelkedvénn, a' vele lévő Avarokkal együtt Keresztyénné lett. De, hogy a' több Avarok is, mind a' két Pannóniábann, nem nyerhetvénn külömbenn Károlytól és Pipinustól békességet, a' Keresztyén vallásra ajánlották magokat: onnan lehet kihozni; mert, minekelőtte Pipinus Pannóniából Német Országba az attyához ment vólna: azokat a' *Szaltzburgi* (vagy a' mint akkor hívták *Juváviai*) Püspöknek és az ott lévő Canonicusoknak vígyázása alá bízta.

* Ad An. 795. ap. Pistor. T. I.
** In vita Caroli Magni.
*** Excerpt. Script. Byz. T. p. 168.

§. 24. Mindazáltal a' Keresztyén vallás meg nem gyökerezhetett az *Avarok* között, minthogy azt kéntelenségből vették fel. Maga *Thudun* nem sokára azutánn, hogy Aquisgranumból haza jött: mind attól, mind Károlytól elállott. A' ki ezenn megboszszankodvánn, 803-bann sereget küldött Pannóniába, és azt újra elfoglalta. Thudun he-

helyébe *Zodán* tevődvénn Chágánná, az *Regensburgba* ment, és magát népestűl együtt általadta Károly Császárnak. De, hogy Keresztyénné lett vólna, nem mondatik. Hanem az utánna következett Chágán *Theodorus*, 805-benn, mikor Károly Császárhoz azért ment, hogy népének *Carnuntum* és *Sabaria* köztt kérjen lakóhelyet, Keresztyénnek íródik, és ugyan azért nyerte meg a' mit kért. Azutánn tehát a' már nagyonn elfogyott Avarok e' két város köztt laktak. *Carnuntum* hihetőképpenn esett Bétsenn alól, a' mai *Petronell* helyénn: *Szabáriának* pedig közönségesenn *Szombathelyet* esmérik. Ide azért kívánkozott *Theodorus*, mert már gyenge erővel lévénn az Avarok, a' szomszéd Tót Nemzetektől bátorságbann nem maradhattak. Az a' hely, melyet ez okból kéntelenek vóltak elhagyni, alsó Pannóniábann a' Dráva és Duna között vólt; hol az Erichtől és Pipinustól szenvedett pusztítások utánn, a' Carentanus Tótok felette elhatalmaztak. De ezennkívűl a' Marahánusok és Bojohémusok is, kik a' Dunának északi partjánn laktak, általmenvénn a' Dunánn, sokat alkalmatlankodtak nékiek. Így tehát bátorságosabb lakóhelyről kellett gondolkodniok. *Theodorus* hamar elhalvánn, a' helyébe tevődött Chágán, hogy Károly Császárhoz ment, a' Keresztségbenn Abrahám nevet vett; 811-benn pedig *Canzauc* és *Tudun* nevű Chágánok említődnek; kikről azt jegyzi meg, hogy midőnn a' Marahánus Tótoktól nem nyughatnának, magok személyjébenn folyamodtak Károly Császárhoz: a' mikor osz-

tánn a' Marahánusok birtokának a' Duna tevődött határává.

§. 25. Károly Császár utánn, a' ki 814 benn hólt meg: *Ludovicus Piusra*, annak fiára szállott Pannónia. De ez, kevéssel azutánn, három fijai, úgymint *Lotharius*, *Ludovicus Germanicus*, és *Carolus Calvus* között, az egész birodalmat megosztvánn, Pannónia *Ludovicus Germanicusnak* jutott; kitől midőnn a' *Szávia Pannóniábann* lévő Helytartó 819-benn elpártolt vólna: ahoz az Avarok is hozzá állottak. De nem sokára kikergetvénn azon Helytartót Szávia Pannóniából: kéntelenek vóltak az Avarok magokat megadni, 's sok esdeklésekkel 's ajándékokkal nyerni *Ludovicustól* békességet; mely lett 822-benn. Azutánn 826-bann *Tutund* nevű Keresztyén Chágán említődik. De hogy magok az Avarok is nagy részint, vagy talán mindnyájann, már ekkor Keresztyének vóltak: onnan tetszik meg, mert *Tutund* idejébenn Püspökség is vólt főldjökönn, t. i. az úgy nevezett *Episcopatus Vetvariensis*, mely a' mai *Ovárbann* (Magyar Ország szélinn Austria felől), Németűl *Altenburgbann* vólt.*

* Pray Annal. Vet. Hunnor. pag. 289.

§. 26. Ludovicus Germanicus utánn, a' fijáé *Carolomannusé* lett Pannónia; és mivel azutánn hallgatnak az Avarokról a' Históríkusok: úgy lehet gondolkodni, hogy azok az említett Uralkodók alatt nagyobb részint kiírtódtak, alkalmatosságot szolgáltatvánn arra az ő sokszori elpártolások, és a' Keresztyén vallásról Pogányságra való viszszatérések. De külömbenn is, lehetet-

tetlen vólt annak a' Nemzetnek, mely már olyan kevés számra olvadt, hogy Carnuntum és Szabária közt megfért, oda nem lenni. Mert a' szomszéd Tót Nemzeteknek, nevezetesenn a' Marahánusok hatalma naponként nevekedvénn: azoktól elboríttattak. Ha hát még a' *Ludovicus Germanicus* és *Carolomannus* uralkodása utánn, vóltak is valami kevesenn az Avarok: azon maroknyi népnek, *Arnulfus* alatt, tsak a' Marahánusok miatt is, kiknek maga ez a' Császár sem tudott magától ellent állani, szükségesképpenn el kellett enyészni. A' mi pedig a' Dáciábann lakó Avarokat illeti, azok még elébb, úgymint 802 benn, a' Napkeleti Császár *Niceforus* alatt, az Iszter két partjánn, alsó Moesiábann lakó Bolgároktól (Bulgari) írtattak ki. *

* Excerpt. Svida, ad voc. Βουλγαροι. Script. Byzant. Tom. I. pag. 168. Τὺς Αβάρεις κατα κράτος ἄρδην ἠφανησαν οἱ αὐτοι Βουλγαροι. Ugyan ott a' Bolgárok Fejedelme *Krem* ilyen kérdést tészen fel a' fogságbann lévő Avaroknak: Πόθεν συνίετε, ὅτι απώλετο ὁ ἄρχων ὑμῶν, και το ἔθνος ὅλον. *Honnan gondoljátok*, úgymond, *hogy a' Fejedelmetek és egész Nemzetetek elveszett?* Melynek azok ezt az okát adják, hogy közöttök sok viszszavonások, veszekedések, erőszakoskodások, igazságtalanságok, tsalások 's a' t. uralkodtanak.

MAGYAROK HISTÓRIÁJA.

ELŐRE VALÓ JEGYZÉS.

§. 27. Hogy a' Magyarok azoknak a' népeknek díjjára nem jutottak, kiknek már ma semmi nyoma sintsen: azt egynek lehet tartani a' legkülönösebb dolgok közzűl a' Históriábann. Mert meszszünnen, a' világnak más részéből jővénn Európába, tőlök egészenn külömböző, náloknál sokkal számosabb, és velek ellenkezésbenn lévő Nemzetek közzé: az a' tsuda, hogy a' sok hadakozásokbann vagy mind el nem húllottak, vagy legalább úgy el nem erőteleneddtek, hogy apródonként más Nemzetekkel öszveőgyeledvénn, nyelvek el nem veszett, és azzal együtt maga is a' Nemzet el nem enyészett; holott ez még az Európai Népekenn is, mint p. o. a' Gothusokonn, Vandalusokonn, Langobárdusokonn 's a' t. megesett; kikre már ma, mint megkülömböztetett népekre, sohol sem találunk Európábann. Ide lehet a' Pruszszusokat is számlálni, kiknek ha szinte nevek megvan is, a' nyelvek kikopott, és a' Nemzet egészenn Németté vált: holott tsak a' XVII-dik Század véginn is vólt Pruszszus nyelv. Ellenbenn a' Magyarok, 900 's egynéhány esz-

esztendők alatt, nem tsak Á'siából kihozott nyelveket, és azzal együtt Nemzeti külömbségeket tartották meg: hanem a' régi vadságot, durvaságot, bárdolatlanságot, szelídséggel, és tsinosabb erkőltsel váltvánn fel, a' pallérozódás gráditsánn, melynek eleintenn tsaknem az alsó fogánn állottak, mindenkor feljebb meg feljebb mentek, és máig is mennek, mellyel más Europábann megtelepedett Á'siai Nemzet már ma nem ditsekedhetik. Mert, az Arabsok, ha szintén virágzóbb állapotbann vóltak is egy darab ideig Spanyol Országbann: ott 900 esztendeig tsakugyan nem maradhattak, sőt 800-ig sem; mert a' VIII-dik Század eleinn léptek oda bé, és már a' XV-dik Század véginn Ferdinandus (Catholicus) egészenn kinyomta őket. A' Törökök pedig, kiknek hasonlóképpenn Á'sia vólt első hazája, a' pallérozódásra nézve most is igen ott vagynak, a' hol vóltak akkor, mikor először Európábann megtelepedtek, mely is a' XV-dik Század közepénn esett. Annál szembetűnőbb pedig a' Magyarok Nemzeti tulajdonságának megmaradása, hogy született nyelvek helyett, többire, a' Közönséges dolgok folytatásábann, közép Századokbéli Deáksággal éltek. De tapasztalhatni, hogy már ma a' Magyar szintúgy betsűli nyelvét, mint más akármely Nemzet a' magáét, és naponként azokra a' hibákra is mind jobbann jobbann kezd esmerni, melyek nyelvét igaz formájából, és Magyar tisztaságából kivészik.

A'

MAGYAROK EREDETÉRŐL
ÉS
ÁTYAFISÁGÁRÓL.

§. 28. A' Magyarokat, Hazai Históríkusaink, a' Hunnusokkal és Avarokkal egynek tartják. Hasonló értelembenn vagynak a' közép Századokbéli Görög és Deák Irók.* Ezeknek tanúbizonyságának hitelesebbnek kell lenni, mint némely mai Tudósok vélekedésének, kik a' Magyaroknak a' Hunusokkal és Avarokkal való atyafiságát, úgy látszik, tsak azért tagadják, hogy azokat a' *Finnusi tör'sökre* vihessék. Vélekedéseknek ez a' fundamentoma, hogy a' Lapponok nyelvének, a' kik pedig nyilvánn a' Finnusi Nemzetnek egy ágát teszik, a' Magyarokéval nagy egyezése van. Ezt a' két nyelv között való atyafiságot, már a' XVII-dik Szâzadbann kezdte gyanítani Sveciai Tudós *Stiernhielm*,** a' XVIII-diknak eleïnn pedig Upsaliai Professor *Rudbeck*,*** de mind kettenn tsak Lexiconok utánn. Méltánn lehetett tehát kívánni, hogy valamely magyarúl értő ember vetődne Lappóniába, mely meg is lett 1770 benn, a' midónn *Sajnovits János* nevű Jésuita ottann megfordúlt, és a' két nyelvet egybe hasonlítvánn,

mun-

munkájábann azt adta ki világ eleibe, hogy *a' Magyarok nyelvé egy a' Lapponokéval.*** Ennek a' munkának kell főképpenn tulajdonítani, hogy az említett értelem elhatalmazott. Mert úgy gondolkodtak a' Tudósok, hogy Sajnovitsnak, a' ki magyarúl jól értett, lehetetlen vólt a' két nyelv egybe hasonlításábann megtsalódni; holott megtsálódhatott, mert ha a' Magyar nyelvet jól tudta is, a' Lapponokét legkissebbé sem értette. Állatásának megbizonyítására 150 Lappóniai szót hoz fel Sajnovits, melyet ugyan annyi Magyar szónak állít lenni, a' mint ezt láthatni az említett Értekezésnek 58-dik és azt követő óldalainn. Ezek közzűl a' melyek leginkább hasonlítanak a' Magyarhoz, ezek: elam, (élek); nyelam, (nyelem); nyalom; tsalom; szemme, (szem); epe; szarv, (szarvas); tsorra, (tsorda); fésze, (fészek); főzam, (főzöm); voj, (vaj); gyermek; tuodom, (tudom); vajdelam, (vádolom); veretam, (veretem); siram, (sírok); adom; meretam, (méretem), arvo, (árra valaminek); szépe, (szép); amez, (méz); loigy, (lágy); vilám, (villámlok); cselgad, (csillag); rontzas, (rántzos); poikom, (pököm); megam, (megyek); balgadom, (ballagok); vonam, (vonom); csom, (csomó); áigy, (ágy).

* A' Görög Írók az *Avarokat* gyakrann nevezik Hunnusoknak; mint p. o. *Procopius;* a' ki éppenn akkor élt, mikor azok Pannóniát elfoglalták; nem külömbenn a' VI-dik Század véginn *Menander Protector;* a' VII-diknek véginn *Theophylactus Simocatta;* a' VIII-diknak második felibenn pedig *Theophanes.* Lásd ezeknek szavait Pray Dissert. I. in Annal. vet. Hunn. Avar. et Hung. p. 3. & 4. Hason.

sonlót állítnak a' Deák Históríkusok, nevezetesenn *Paul. Diac. Longob.* I. 27. „Avares, „qui primum *Hunni*, postea — — *A ares* „apellati sunt." L. II. 7. „Pannoniam Al-„boin amicis suis *Hunnis* contribuit." Hol egyenesenn az Avarokról van szó. II. 10. és IV. 12. „*Hunni*, qui et *Avares*." *Georgius Ravennas* IV. cap 14. „Dacia, quae et Ge-„pidia, ubi modo *Unni* qui et *Avari*, in-„habitant." *Gregor. Turon.* IV. 29. hasonlóképpenn *Hunnusoknak* nevezi az *Avarokat*, és azoknak Fejedelmeit *Caganoknak* azaz *Chaganoknak*.

Hogy pedig a' *Magyarokat*, kijövetelekkor, és azutánn is, a' Históríkusok rendszerínt *Hunnusoknak* hívták, és azokkal egy Nemzetnek tartották, kétségenn kívűl van; mint ez *Reginóból*, ap. Pistor. T. I. pag. 89. sequ. és *Otto Frisingensisből*, ap. Murator. Tom. VI. eléggé megtetszik. Azokat az Avarokat is, kik Heraclius Császár alatt 625 tájánn, a' Persa Király Chosroës ellen hadakoztak, a' híres Muszka Krónika író Nesztor Ugrusoknak nevezi, mely nevenn pedig hogy egyenesenn a' Magyarok értődnek, oda alább megmutatódik.

** *Stiernhielm* élt 1671 tájánn, ki a' mint *Le L g Jakab Bibliotheca Sacra* nevű munkájábann, az I. Darabnak 446-dik óldalánn említi, a' Gothus nyelvenn lévő négy Evangeliumokra írt Előljáró Beszédébenn, ezeket mondja: „Inter notas lingvas de duabus „Hungarica et Finnonica dicam, quarum ori-„ginem nemo adhuc aperire potuit. — Hoc, „quod maxime miror, est, quod in Lexico „Ungarico Molnari bene multa vocabula Un-„garica invenerim, Finnis communia, natio-„nibus toto coelo dissitis."

*** Ilyen titulusú munkájábann: *Analogia linguae Gothicae cum Sinica, nec non Fennonicae cum Ungarica.* Upsal. 1717. in 4.

**** Dániai és Norvégiai Király *VII. Christianus*, *Hell Maximiliánt*, a' ki Magyar Országonn.

gonn Selmetz Bányánn született, és egy vólt a' leghíresebb Európai Mathematicusok közzűl, akkor ditsőségesenn uralkodó Mária Therézia engedelmével, Bétsből, a' hol Császári Astronomus vólt, Norvégiába kihívta, a' végre, hogy ott a' Vénus tsillagnak a' Nap tányérjánn való általmenetelét vi'sgálná: mely kívánságnak meg is felelt; *Wardhusiumbann* (van ez *Vardoe* nevű szigetbenn a' Jeges Tengerre, és Finnmarchiához tartozik), observatoriumot állitvánn fel. Elvitte oda magával *Sajnovits Jánost* is, a' ki Székes Fejér Vármegyéből való Tordási fi, és Bétsbenn Hellnek az Astronomica observatiókbann segítője vólt.

Ez a' *Sajnovits János* Finnmarchiábann járvánn a' Lapponok között, Hell indításából, a' ki már azelőtt a' Lappóniaiak nyelvének, a' Magyarokéval való hasonlatosságát, némely könyvekbenn olvasta, kezdett figyelmezni a' Lapponok beszédére, és abból jegyzéseket tévénn, viszszajöttibenn, a' Coppenhágai Királyi Tudós Társaság gyűlésébenn, egy Dissertatiót olvasott fel, ilyen titulus alatt: *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse;* mely Dissertatio ugyan tsak Coppenhágábann ki is jött 1770-benn, azutánn pedig kevéssel Magyar Országonn is, Nagy Szombatbann.

§. 29. De hogy ennyire közelíthessenek ezek a' Lapponok szavai a' Magyar szókhoz: azt sok változások, sőt mondhatni, erőltetések által tsinálta ki Sajnovits, a' mint ezt az említett munkából akárki is könnyenn észreveheti. Így is pedig ezen erőltetés mellett a' tör'sök szók hatvanonn legfeljebb hetvenenn túl nem mennek, a' többek mind származottak (derivativumok). Ennyi számú szókból már, a' nyelv ugyan azon

azon vóltát hozni ki, nagy hirtelenkedés: mert erre nem egynéhány szóknak, hanem kivált az egész nyelv természetének megegyezése kívántatik. Hogy pedig a' Lapponok nyelve természetébe igazánn belé nézett vólna Sajnovits, azt a' munka éppenn nem mutatja, nem is mutathatja; mert ez a' Lapponok nyelvét ebbenn az útazásbann meg nem tanúlta; hanem a' mint maga megvallja, tsak Grammaticából és Lexiconból szedte ki a' szókat, és egynéhány, részszerínt született Lapponnal, részszerínt pedig Lapponúl értő emberekkel mondatvánn ki azokat, úgy vetett hozzá, hogy magyarosann hangzanak-é vagy sem? Hogyha a' Lapponok nyelve a' Magyarokéval egy vólna, a' mint Sajnovits állítja: lehetetlen vólna a' Lapponok nyelvénn lévő Úri Imádságbann, legalább egy vagy két nyomát nem találni a' Magyar szónak, vagy Magyar ejtegetésnek, hajtogatásnak, és egybeszerkeztetésnek. De telyességgel nem találhatni.* Hijjábann is igyekézik azzal előzni meg ezt az ellenvetést Sajnovits, hogy régólta lévénn távol egymástól a' Lappon és Magyar Nemzet, mind kettőnek nyelvébenn nagy változás esett, még pedig külömböző módonn, mivel a' mely változás egyiknek nyelvébenn történt, azt a' másik nem tudta, és ahoz a' magáét nem alkalmaztathatta: a' honnan a' két nyelv közt szükségesképpenn külömbségnek kell lenni. Mert ha olyan nagy a' külömbség, hogy a' Lapponiai beszédnek éppenn nem az már ma a' természete, a' mi a' Magyarnak: úgy nintsen okunk reá, hogy inkább a' Lappóniai nyelvről mondjuk azt, hogy valaha

egy

egy vólt a' Magyar nyelvel, mint másról akármelyikről. Ha pedig nem olyan nagy a' külömbség a' két nyelv között, úgy kell a' Lappóniai beszédbenn valaminek lenni, a' mi mindjárt első tekintettel Magyar nyelv természetet mutasson, mint van a' Hollandus, Anglus, Dánus, és Svécus nyelvbenn, a' melyből mindjárt kitetszik, hogy az mindenik egy vólt valamikor a' Német nyelvvel. De ezt nem egynéhány szónak a' hasonlatosságából, vagy egyenlőségéből kell kihozni: hanem magának a' nyelvnek azokból a' tulajdonságiból, melyek annak természetét tészik. E' szerínt, ha Sajnovits azt akarta megmutatni, a' mit mond: *Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse:* egy egész Lappóniai beszédet kellett vólna néki kiírni, és annak minden részeit felvévénn, a' Grammatica szerínt kellett vólna megmutatni, hogy azokból a' Magyar nyelv természete még most kitsillámlik. Melyet minthogy nem tselekedett: munkájának egészenn más titulust kellett vólna adni.** Mert egynéhány szóból ítélvénn, a' Magyar nyelvet, a' 'Sidó, Persa, Görög, Chínai, sőt más nyelvekkel is egynek lehetne mondani.***

* Lásd *Chamberlain Jánosnak* azt a' munkáját, melybenn az Úri Imádság 152 nyelvenn van előadva. Kijött Amsterdámbann 1715-benn. Ebbenn a' Lappóniai *Mi Atyánk* a' 83-dik óldalonn így van:

Atki mijam juko lee almensisne
Ailis Ziaddai tu nam
Zweigubatta tu ryki
Ziaddus tu willio
Naucuchte almesne nau ai edna mannal,

Wad-

Wadde mijai udni mijan
Faert praeswen laibebm
Jah andagisloite mije
mijan suddoid, naukuchte
mije welgogas lien
Jah sissalaidi mijabni
Aele tocko kaeckzaelebma pahast
The tu lee ryki fabmo jah
herlige swota than igee
naiga Amen:

Itt a' szók inkább a' Német nyelvhez közelítenek; mint p. o. *tu nám*; *tu ryki*, *tu willio*. 's a' t.

** Ilyen formát: Demonstratur, vocabula quaedam Lapponica non parum ad similitudinem vocabulorum Hungaricorum accedere.

*** Lásd a' Debreczeni Magyar Grammaticát a' 332-dik és azt követő óldalokonn. Ezenn kívűl T. T. Beregszászi Pál Úrnak következendő munkáit: Ueber die Aenlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen. Leipz. 1797. in 4-to. és Versuch einer Magyarischen Sprachlehre. Erlang. 1797.

§. 30. Ezekből kiki általláthatja, hogy Sajnovits a' Lapponoknak a' Magyarokkal való atyafiságát elégséges fundamentom nélkűl vette fel, mellyel sok Európai Tudósokat tévejgésbe ejtett, kiknek vélekedése szerínt, már ma, nem tsak a' Lapponok, hanem az Esthiusok, Lettusok, Ingrusok, Cseremiszszek, Permiusok vagy Biármiaiak, Csuvaszszok, Morduinok, a' Wotjakok, Wogulok, és Condiniai Ostiakok is, mint Finnusi Nemzetek, a' Magyaroknak attyokfijává lettek.*

A' mint *Georgi* a' Finnusi Nemzetek élete módját, szokását, ruházatját leírja:** lehetetlen tsak gondolni is, hogy azoknak valami közi vólna a' Magyarokkal. Semmivel

vel se bizonyosabb a' *Fischer* vélekedése is, a' ki a' Finnusi Nemzetek között kiváltképpenn a' *Vogulokat* gondolja egy Nemzetnek a' Magyarokkal, a' *Vogul* és *Ugur* neveknek hasonlatosságánn építvénn.*** De ez nevetséges dolog.**** Hasonló ehez az is, a' mit a' *Caréliaiakról* mondanak, hogy tudnillik ez a' szó *Carélia*, Magyar szó, melyet jobbann így kell kimondani: *Karjelia*; és ez annyit tészen, mint *Kar-jel Ország*, vagy a' melybenn *jeles karú*, azaz, vitéz emberek lakoznak.***** Ezt bizonyítják *Carélia* Tartománnyának czímeréből, mely két kar.****** Ezt elmésségnek bé lehet venni, de Histórjai igazságnak éppenn nem. Mert, azonnkívűl hogy a' Caréliaiak ezt a' jeles karúságokat vagy vitézségeket soha ki nem mutatták, minthogy a' Históriák szerínt mindég más Nemzet jármát viselték: példa nélkűl való dolog, hogy a' Nemzetek czímereikről neveztessenek, sőt valóságos képtelenség azt gondolni, hogy valamely Nemzet, az ő eleinek nevét, melyhez mód nélkűl ragaszkodik, czímerrel tserélje fel. De, ha felteszszük is, hogy ez a' szokatlan és a' Nemzetek természetével ellenkező dolog, a' Caréljaiakonn megtörtént: az a' kérdés, hogy hívták hát őket azelőtt? mert kellett más neveknek lenni, minthogy a' czímerekkel való élés a' közép Századokba jött bé.

Ezekhez mehet az is, midőnn ezek között a' szók között *Virach ocha*, és *Világ oka*, ismét *Mogol* és *Magyar*, valami hasonlatosságot látvánn: az elsőből a' *Péru* bélieknek Déli Amérikábann, az utólsóból

a' *Mogoloknak* Indiábann******* a' Magyarokkal való atyafiságát gyanítják.

Mind ezekből megtetszik, mely igen meszsze és félre viszi a' külömbenn tudós embereket, tsupánn a' szók hasonlatosságánn való kapkodás.

* Lásd Pray Dissert. 2. in Annal. Vet. Ezennkívűl Professor T. Gyarmati Úr munkáját: Affinitas lingvae Hungaricae cum lingvis Fennicae originis. Götting. 1799. de a' melyből, a' mit feltett, ki nem jön. Turkuli Mihály P. Orosz 'Sigmondhoz 1757-benn kűldött levelébenn semmit nem említ, hogy a' Magyaroknak a' Csermiszszekkel, Csuvajokkal, Morduinokkal 's a' t. valami Atyafiságát vette vólna észre; holott pedig arra, útazásábann, főképpenn figyelmezett. Lásd Mólnár János Magy. Könyvház III. Szakasz. 200. óld.

** Rufsland. Leipz. 1783. az I. Darab eleinn.

*** Quaest. Petropol. Dispnt. I. De origine Ungarorum p. 30. a' hol így szóll: „Nescio an „recte sentiam, si dicam Jugros, seu Ugros „(a' kikenn a' Magyarokat érti) unam eandemque gentem esse cum Vogulis, non re „solum, sed ipso quoque nomine: quantula „est enim ea differentia nominum Ugur et Vo„gul?“

**** Lásd Spittler Staatengeschichte. I. B. S. 247.

***** Lásd Sajnovits pag. 119. et sequ.

****** Lásd lefestve Sajnovitsnál p. 122. és Spenernél Op. Herald. Part. II. Libr. II. c. 95. p. 544.

******* Mind kettőről lásd S. Pataki Prof. Tiszt. Szombati János Úr értekezését Mindenes Gyüjt. I. Darab. pag. 49. sequ. és V. Dar. pag. 43. sequ.

§. 31. Sokkal bizonyosabb útonn esik tehát a' Magyarok eredetinek nyomozása, ha a' régi íróknak arról való bizonysági meg-

megvi'sgálódnak, egybevetődnek, és egymással való megegyezések tevődik fundamentomúl. Ezek között legnevezetesebb: Constantinus Porphyrogenneta,* Nestor,** és Béla Király nevetlen Íródeákja (Anonymus Belae Regis Notarius).*** A' két utólsó egymással tsaknem mindenbenn megegyezvénn, noha az elsőnél későbbiek: méltánn elébb említődhetnek. Nestornak tehát a' Magyarokról szólló szavait így adja elő Schlötzer:**** hogy a' *Jugrusok* vagy *Ugrusok* a' IX. Század véginn Muszka Országbann Kióvia mellett menvénn el, és a' Carpathusi hegyekenn általjővénn, minekutánna a' Carpathusonn innen talált lakosokat haddal elnyomták: a' Dunánál megtelepedtek, és azólta ez a' főld *Ugriának* vagy *Ungriának* neveztetik. Ezzel a' mi Anonymusunk is megegyez, a' ki munkájának VII-dik Részébenn ezt mondja: hogy a' Magyarok, minekutánna az Etil azaz Volga vizénn, talpakonn (v. talphajókonn) űlvénn ***** általjöttek, mentek Russiának abba a' részébe, a' mely *Susudalnak* (vagy *Susdaliának*)****** hívattatik.

A' VIII-dik részbenn pedig ezt a' dolgot így folytatja: „Az Oroszok között, „úgymond, minden ellentállás nélkül mentek egész Kióviáig, és midőnn ezen városonn általmentek vólna, a' *Denep* (azaz „*Dneper* vagy *Dnieper*) folyóvizénn általhajókázvánn, el akarták foglalni a' Ruthenusok főldét. Melyet megértvénn a' „Kióviai Orosz Fejedelem: öszvehívta Főembereit, és azokkal együtt elvégezte, „hogy Almus ellen hadat indítsanak, és „inkább haljanak meg a' hadbann, mint-

„ sem Országokat elveszessék, és a' Ma-
„ gyarok Vezére Álmus alá essenek. Erre
„ a' végre, mindjárt segítségre hívták a'
„ Cumanusokat, 's a' t. de tsakugyan a'
„ Magyaroktól megverettettek, és kénte-
„ leníttettek Kióviába szaladni."

A' IX. Részbenn a' dolog kimenetelét így adja elő: „ Midőnn már magát Kióviát „ akarnák ostromlani, megijedvénn a' vá-„ rosba beszorúlt Oroszok és Cumanusok: „ követeket küldöttek Almushoz, és kérték „ hogy békéljen még velek, melyet meg is „ nyertek ilyen feltételek alatt: hogy az „ Orosz Főemberek kezesűl adják gyerme-„ keiket; ezennkívűl, esztendőnként bizo-„ nyos summa pénzt fizessenek (tízezer „ arany márcát). Továbbá, hogy eleséget „ és ruhát is adjanak, és más szükséges „ dolgokat. Melyre reáállottak az Oroszok: „ hanem arra kérték Almust, hogy ott „ hagyvánn főldjöket, menjen Napnyúgot-„ ra, túl a' Hovos (azaz Havas) erdőnn „ Pannóniába, melynél jobb főld nintsen, „ és hogy úgy is Attiláé vólt az a' főld. „ Így osztánn, a' mint a' XI-dik Részbenn „ leíratik, ott hagyvánn Kióviát a' Magya-„ rok, Lodomériába jöttek, mely tarto-„ mánynak az Ura, kimenvénn sok ajándé-„ kokkal eleikbe, maga bévezette őket Lo-„ doméríába, a' hol három hétig nyúgod-„ tak, és akkor Halicia (Gallicia) felé in-„ dúltak. Ennek a' Tartománynak Fejedel-„ me is eleikbe ment, és önként feladta „ magát, a' kinél midónn egy hónapig „ nyugtatta vólna Almus a' Magyarokat, „ minthogy ez a' Haliciai Fejedelem is „ szinte azokat mondotta Pannóniáról, a'

me-

„ melyeket a' Kióviai mondott vólt: a'
„ mint a' XII. Részbenn előadatik, a' Ho-
„ vos erdőnn, azaz a' Carpathusonn által,
„ Galitziai kalaúzok által vezettetvénn, Ma-
„ gyar Országra béjöttek."

* Lásd Régi Tudós Világ Hist. p. 114. és Közönséges Hist. 2-dik kiadás pag. 360. §. 17.

** Az első Orosz vagy Muszka Chronikát írta egy Nestor nevű Szerzetes, a' ki a' XI-dik Századnak a' közepe tájánn, azaz 1056-bann született, és ugyan azon Századnak a' végénn hólt meg, egy Kióviai Klastrombann. Ennek osztánn a' Krónikáját a' XII-dik Század eleinn, egy Silvester nevű Perejeslawli Apátur, Kis Russiábann, a' Kióviai tartománybann folytatta, a' ki 1123-bann hólt meg: azutánn pedig, egy Simeon nevű Susdaliai Püspök Nagy Russiábann, a' ki a' XIII. Század eleinn, 1206-dik esztendő tájánn írt. Ezt követték sok de többire nevezetlen Krónikaírók, a' kik az elkezdett Krónikáját Nestornak egészenn a' XVII-dik Századig lehozták; és így az Orosz Nemzetnek egy olyan szakadatlanúl menő, és minden hézag nélkűl lévő Históriája van, a' milyen egy Nemzetnek sints Europábann. A' mi pedig még több, az egész munka Orosz vagy Muszka nyelvenn van, és ez tsudálkozásra méltó dolog, hogy az Oroszok vóltak tsaknem legelsők Európábann, a' kik az esett dolgok leírásábann nem idegen, hanem a' magok született nyelvével éltek. Ebből az is következik, hogy sokkal hitelesebbek ezek a' Krónikák, mint azok, a' melyek ugyan azon időkbenn Deák nyelvenn írattak. Mert ezeknek szerzői, nem tudvánn jól Deákúl, nem úgy írták meg a' dolgokat, a' mint kellett vólna; nem is azt tették ki sokszor a' mit akartak, hanem azt, a' mit ki tudtak tenni; más Históriкusokból öszvehordott szókkal, mely a' Históriai igazságnak nagy kárára van.

De az említett Orosz Annálisták, a' magok született nyelvénn írvánn, ilyen hibába nem estek. Ezek a' Krónikák Német nyelvre meg vagynak fordítva; a' fordítást kezdte egy Müller nevű Petersburgi Professor. Orosz nyelvenn pedig kezdette azt legelőször. kinyomtattatni Schlötzer, 1767-benn, Petersburgi Professor korábann.

*** *Anonymi Belae Regis Notarii Historia Hungarica, de septem primis Ducibus Hungariae.* Ez a' munka sok századok alatt a' Bétsi Bibliothekabann lappangvánn, esmeretlen vólt mind addig, míg azt 1746-bann Schwandtner ki nem adta. Írója, ha született Magyar nem vólt is, annyi bizonyos magából a' könyvből, hogy magyarúl tudott; mert, a' mint írja a' Prologusábann, azt a' mit a' Parasztok egymás köztt, az ő Nemzetek eredetéről, és Eleiknek viselt dolgairól, mesélni és danolni szoktak; vagy, a' mint maga szóll: „*Falsas* „*fabulas rusticorum, et garrulum cantum* „*joculatorum*" az igaz Históriától meg tudta külömböztetni. De az a' kérdés: mikor élt ez az Író? mert tsak azt mondja maga felől, hogy Béla Királynak Notáriussa vagy Cancelláriussa vólt. Béla nevű Királyja pedig Magyar Országnak négy is vólt. Abból ugyan, hogy az egész munkájábann tsak az I. Béla előtt élt Magyar Országi Királyokról emlékezik, az utánna valókról pedig sohol sem: azt lehetne kihozni, hogy tehát I. Béla alatt élt, és így kevéssel a' XI. Század közepe utánn, mert I. Béla 1060-tól fogva 1063-ig uralkodott. Nintsen is ez ellen egy nehézségnél több, t. i. hogy Anonymus I. István Királyt Szentnek nevezi; holott pedig az, I. Béla alatt, még a' Szentek közzé nem számlálódott, hanem Szent László alatt, 1083-dik esztendőbenn, és így I. Béla halála utánn 20 esztendővel. Hihetőbb azért, hogy az említett Anonymus a' XII. Századbann élt, II-dik, vagy még inkább III. Béla alatt, kik közzűl amaz

amaz a' XII. Század közepe előtt (1131-től fogva 1141-ig), ez pedig ugyan annak vége felé (1174-től fogva 1196-ig) uralkodott. Némelyek ugyan, mint T. Pray és Horányi Elek Urak, meg későbbenn gondolják, hogy élt, t. i. IV. Béla alatt, és így a' XIII. Századbann (mert IV. Béla uralkodott 1235-től fogva az 1270-dik esztendőig). De hogy ez az értelem meg nem állhat, eléggé megmutatta Cornides Dániel Úr, ilyen titulusú munkájábann: *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Edit. auct. a J. Christian. Engel. Budae.* 1801. in 4-to.

**** Allgemeine Welthistorie. Tom. XXXI. p. 420.

***** Super *Tolbou* sedentes.

****** Van ez Moscuánn felyűl északra.

§. 32. Ezekből megtetszik, hogy a' mi Anonymusunk éppenn azt beszélli el hoszszabbann, a' mit Nestorból láttunk; ezzel a' külömbséggel, hogy Nestor kedvezvénn Nemzetének, a' Magyaroknak az Oroszokonn vett győzedelmét elhallgatja. Annyit hát már a' két Író szavainak egybehasonlításából bizonyosann állíthatni, hogy mind a' két Író ugyan azon egy Nemzetről t. i. a' Magyarokról szóll: mert a' két beszéd folyása egymással tökélletesenn megegyez, mint szinténn az idő is. Mert a' Magyarok kijövetelét Anonymus a' IX. Század végire tészi, és így a' Nestor *Jugrusai* vagy *Ugrusai* nem lehettek mások, hanem a' Magyarok. Mely ha igaz, a' minthogy igaz is, azt is bizonyosann megállíthatni, honnan mondódnak a' Magyarok *Ungarusoknak* vagy *Hungarusoknak* (ουγγροι) tudnillik nem *Ungvártól*, a' mint a' mi Anonymusunk mondja;* sem nem *Ung-Ur*tól, Tiszt. Pálma értelme szerínt.** Mert az *Ungarus*

vagy *Hungarus* név 300 esztendővel is régibb: mivel már Jornandesnél, a' ki a' VI-dik Század közepe tájánn élt, előfordúl.*** Ezzel ha azt nem mondanánk is, hogy már Jornandes a' VI. Század közepénn a' *Hungarus* névenn egyenesenn a' Magyarokat értette, és így hogy a' VI. Századbann, már a' Magyarok Hungarusoknak neveztettek: annyi a' dologra elég vólna, hogy már a' VI-dik Századbann, megvólt a' *Hungarus* név. De az első sem lehetetlen; mivel Nestor**** azt mondja, hogy az *Ungrusok* már *Heraclius* Császár alatt, azaz a' VII. Század eleinn, 625 tájánn, a' Persák Királyja *Chosroës* ellen mentek; és így a' Jornandes idejébenn is esmeretesek lehettek. Sokkal hihetőbb tehát, hogy az *Ungarus* és *Hungarus* nevezet az *Uigur* és *Un-uigur* névből lett, mellyel neveztettek a' Magyarok, minekelőtte A'siából kijöttek vólna, a' honnan máig is az Oroszok *Ugrihoz* vagy *Ungrihoz* közelítő névvel *Wengri-k*-nek nevezik őket.*****

* Cap. XIII. „Et vocatus est Árpád Dux Hun„gariae, et ab *Hungu* omnes sui milites vo„cati sunt *Hungari* secundum lingvam alie„nigenarum," (ezt azért mondja, mert Ungvártól tulajdonképpenn *Ungvárusoknak* vagy *Hungvarusoknak* kellett vólna őket mondani), „et illa vocatio usque ad praesens durat, „per totum mundum."

** Notit. Rer. Hungaric. T. I. pag. 15. „Ego ma„lim appellationem hanc inde esse derivan„dam, quod postquam adsitas *Ungo* flumini „plagas, cum castro cognomine occupassent, „hoc quasi futurorum successuum praeludio „exultantes, Arpadum Ducem, *Dominum* „*Ungi*, patria lingva *Ung*-*Ur* acclamave-

„rint

"rint, cujus rei fama, ut fit, ad vicinos ſpo-
"pulos propagata: occasionem praebuerit Ar-
"padianos Scythas *Unguros*, *Ungros*, et
"*Ungaros* apellandi."

*** De Reb. Get. Cap. V. Hol *Magna Scythiát* leírvánn ezt mondja: "*Hungari* hinc sunt "noti, quia ab ipsis pellium murinarum ve-"nit commercium."

**** Ap. Chr. Engel Disquis. Crit. de Hungarorum origine. p. 68.

***** Lásd Schlötzer Allgem. Welthist. T. XXXI. pag. 421. és Fischer Quaest. Petrop. Diss. I. pag. 30.

§. 33. A' Hungarus nevezettől egészenn külömböz ez a' név *Magyar*, mellyel a' Nemzet maga magát nevezi. De ez nem tsuda: mert más Nemzetekre nézve is többire úgy van a' dolog, hogy a' magok nyelvénn más a' nevek, más ismét az idegen nyelvekenn; p. o. a' Németek a' magok nyelvénn nevezik magokat *Deutsh*-nak vagy *Teutsch*-nak, melynek a' Német névhez semmi hasonlatossága nintsen; a' Finnusok nevezik őket *Saxoknak*, az Olaszok *Tedescoknak*, a' Frantziák *Alemand-oknak*. E' szerínt éppenn nem szükség fejünket azonn törni, a' mit Otrokotsi utánn* némelyek tselekedtek, miképpenn egyeztessük meg a' *Hungarus* nevet a' *Magyar* névvel? vagy világosabbann: hogy húzzuk mind a' kettőt azon egy gyökérszóra? mert ez nagy és szembetűnő erőltetés nélkűl meg nem eshetik.** Ennek az egész Etymologiának semmi ereje nem leszsz, mihelyt a' *Hungarus Ungarusnak* íródik. Úgy írják pedig, és régenn is sokann úgy írták; sőt ma a' *h*-val való írását helybenn se hagyják a' Históríkusok; a' Német is nem *Hungernek*

 ha-

hanem *Ungernek* nevezi a' Magyart; a' Byzantiumi Íróknál pedig mindég οὐγγροι van, adspiratio nélkűl, és οὑγγροι, adspiratióval, tsupánn egyszer fordúl elő. Lásd Stritter Tom. III. pag. 581. Az efféle etymologizálást hát hátra hagyvánn: jobb megvallani, hogy, hol vette magát, vagy honnan eredt ez a' szó *Magyar*, nem tudjuk: hanem azt tudjuk, hogy az igaz és régi neve a' Magyaroknak, mely már Constantinus Porphyrogenitusnál, a' ki mindjárt a' Magyarok kijövetele utánn a' X. Század eleinn élt és uralkodott, előfordúl ezen szavaibann: *** „Tudni kell, úgymond', hogy eleinten a' Pacinaciták az *Atel* és a' *Geich* folyóvizeknél laktak, (az *Atelenn* értetik a' Volga, a' *Geichenn* a' Jaich folyóvize, mely másképpenn Uralnak is neveztetik): és az ő velek határos népek vóltak a' *Mazarok*." Itt a' Mazar név egy a' *Magyar* névvel, tsakhogy Görög betűkkel, úgy a' mint hangzik, nem lehetett leírni; valamint ma is az A'siai népek, nevezetesenn a' Törökök *Madzsarnak* hívnak bennünket.**** Ugyan ezen névvel neveztetnek a' Magyarok, ama' híres Mongol Írónak *Abulgazi Bajadur Chánnak* Krónikájábann, a' ki is azt mondja: ***** „Egy a' Fő Ha-„ditisztek közzűl *Ogus* Chán alatt, özvegy-„ségre maradtt feleségét viselősönn hagy-„ta, ki a' háború idejénn fijat szűlt, ki-„nek neve *Kipzák*. Mihelyt ez a' gyermek „felserdűlt, *Ogus* Chán számos hadi népet „bízott kezére, hogy támadná meg had-„dal a' *Vrussusokat*, *Vlakokat*, *Madzsaro*-„*kat*, és *Baskírokat*, kik a' *Tin*, *Atel*, és

„Jaich

„ *Jaich* vizek mellyékénn laknak." ****** Itt a' *Tin* teszi a' *Dont* vagy Tanaist; az *Atel* a' *Volgát*; *Jaich* pedig az Ural vizét. Már ha azt bizonyosann meg nem határozhatni is, mikor élt ez az *Ogus*, és az ő Vezére Kipzák? annyi *Abulgaziból* világos, hogy *Tsingis* Chán előtt sokkal éltek. Mert Mongolnak négy fijai között elsőnek teszi *Cara* Chánt; és ennek fijának az említett *Ogust*. Világosabbann pedig ezt mondja.† „A' *Mo-* „ *gul* maradéki uralkodtak ő utánn kilentz „ íziglen, *Mogul Chán* első, *Ill Chán* utól- „ só lévénn, Zingis Chán pedig (azaz Tsin- „ gis Chán) sok idővel uralkodott azutánn." Másutt ismét ezt mondja: †† „Minekután- „ na Kipzák ezeket a' Nemzeteket (azaz a' „ *Vrussusokat*, *Vlakokat*, *Madzsarokat*, és „ Baskírokat) meghódoltatta, uralkodott „ ottann 30 esztendeig, és ő tőle származ- „ tak a' *Kipzákok*; és *Ogus* Chán idejétől „ fogva egész *Zingis* Chánig, 4000 's több „ esztendőkönn által, semmi más Nemzet „ nem lakott azon három vizek között, „ hanem tsupánn a' Kipzák familiájából „ való Fejedelmeknek alattvalói." Ez a' 4000 esztendő noha hitel felett való szám, és ennél fogva Engel Úr a' Frantzia fordításonn változtatott is, 4000 helyett 300-at tévénn: ††† mindazáltal a' dologra elég, hogy Tsingis Chán előtt Ogus Chán és annak Vezére Kipzák sok száz esztendőkkel éltek; és így mivel Abulgazi azt mondja, hogy ez amannak parantsolatjából, a' több-bek között a' Magyar nevű nép ellen is hadat indított: kétségenn kívűl lévő dolog, hogy e' szerínt a' Mongol Históricus szerínt a' Magyarok sok száz esztendőkkel is

Tsin-

Tsingis Chán előtt, mikor még a' *Tanais*, *Volga*, és *Jaich* folyóvizeknél laktak, Magyaroknak hívattattak.

* Orig. Hungar.

** A' 'Sidó és Chaldaeai nyelvhez folyamodni, és abból ezt a' gyökér szót *gur* (peregrinatus est), felvévénn, annak Participiumából tsinálni ki a' *Magyart*, melyből osztánn a' leglágyabbann való kimondása által Magyar leszsz: nem egyéb haszontalan etymologizálásnál; melynek fundamentoma az, hogy a' 'Sidó nyelvből származtak minden nyelvek a' világonn. Még nagyobb erőltetéssel esik, a' Hungarus névnek, az említett gyökérszóra való vonása, midőnn az mondatik: hogy *Hunnusból*, mely annyit tészen mint *Honnyos*, vagy Kunyhós, és *gar*-ból, mely, a' mint mondodott, vándorlást, fel 's alá való járást és kelést tészen, tevődött öszve; hogy így *Hungarus* vándorló embert jelentsen, a' kinek nintsen állandó lakóhelye, hanem tsak kunyhóbann lakik, még pedig olyanbann, melyet most itt, majd amott állít fel, a' mint tudnillik barmaira nézve a' legelő helyet alkalmatosabbnak ítéli.

*** De administr. Imp. C. XXXVII. Script. Byz. Tom. XXII. εχοντες τυς Μαζαρυς συνορουντας.

**** Lásd Pray Dissert. V. in Annal. Vet. Hun. pag. 104.

***** Volt ez, Tsingis Chán familiájából való Fejedelem, *Urgentz* vagy *Urganits* városának, és annak vidékének Ura; Chorasmia vagy Chorazán Tartománnyábann. Sok viszontagságokonn menvénn által, és nevezetesenn a' Persáknál sok ideig lévénn fogságbann, az olvasásra adta magát, és kezdett egy História írásához Mongol nyelvenn, melyet kiváltképpenn a' Persiai Írókból szedett öszve: de második esztendejébenn ezen foglalatosságának, úgymint 1663-bann meghalvánn, munkáját el

nem

nem végezhette, hanem a' fijára bízta, hogy végezze el. Mely meg is lett két esztendővel azutánn 1665-benn. Ez a' betses munka Mongol kézírásbann némely Svétziai Haditiszteknek kezébe akadt, kiket a' Svétziai Király XII. Károly szerentsétlen hadakozása alkalmatosságával Pultavánál a' Muszkák elfogták, és osztánn Sziberiába küldöttek. Ezek az említett munkát megfordították Muszka nyelvre, azutánn Frantzia nyelvre is fordítódott. Kijött Lejdábann 1726-bann. Titulussa ez: Histoire Genealogique des Tatares, traduite du Manuscript Tatare d' Abulgasi, hol a' Tatárok nevénn tulajdonképpenn értetnek a' *Mongolok*.

****** Hist. General. P. II. pag. 45.

† Part. II. Cap. I. pag. 29.

†† Pag. 46.

††† Disqu. Crit. de Hungar. orig. pag. 18.

§. 34. Ebből az is megtetszik, hol vólt a' Magyarok Hazája, minekelőtte erre a' földre kiköltöztek. Vólt t. i. az a' Tanais (vagy Don) folyóvizénn túl, a' Caspium tenger felett, a' Volga (vagy Etel) és Ural (v. Jaich) vizeknél, melyek azon tengerbe szakadnak: és így vagy a' mai Astrachánbann, a' mint ezt lehet gyanítani egy ott lévő régi város maradványiból, mely most is *Mad'sarnak*, azaz Magyarnak, hívattatik,* vagy a' felett Baskiriábann. — Ide mutatnak a' legrégibb Hazai Históricusok is. Túrótzi *Chron. Part. I. Cap. V.* így szóll: „Hungaricarum primaevi auctores Historia-„rum scripsere: Scythiam regionem una „cingi comprehensione; sed in tria regna: „Bostardiam (vagy a' mint a' Manuscri-„tumbann vann, *Bascardiam*), *Dentiam*, „et *Magariam* dividi;" hol a' *Bascardia* nem

nem egyéb *Baskiriânál*; Dentia pedig és Magaria egy a' Béla íródeákja *Dentu Mogerjével*, mely név ama' kettőből van öszvetéve; és azt Anonymus nyilvánn túl a' Volgánn teszi. De ide mutatnak sok más hiteles Documentumok is. Első az, melyet Desericius a' Vaticana Bibliothekábann talált, és legelőször tett közönségessé.** Ebbenn az adatik elő, hogy 1237 benn az akkori Magyar Király IV. Béla, négy Szerzeteseket (ex Ordine Praedicatorum) elkűldött, hogy menjenek el a' régi Magyar Országba (in Hungariam veterem et magnam). Ezek elmentek, és 100 nap alatt az egész útát megjárták. Viszszajővénn azt a' hírt hozták, hogy már a' Mongolok elfoglalták a' régi Magyar Országot. Ugyan ott a' többek között ez is mondódik: „Frater Julia„nus in una magna civitate Magnae Bulga„riae (ez a' Tartomány vólt a' Volga vi„zénél; és ettől a' víztől vette a' *Volgária* „vagy *Bolgária* és azutánn a' *Bulgária* ne„vezetét) unam mulierem Ungaricam in„venit, quae de terra, quam habetet, ad „partes illas tradita fuit viro. Illa docuit „Fratrem vias, per quas esset iturus, as„serens, quod ad duas diaetas ipsos pos„set, Ungaros, quos quaerebat, proculdu„bio invenire. Quod et factum est. Invenit „enim eos, juxta fluvium magnum Ethil. „Qui eo viso, et quod esset Ungarus, in„tellecto, in adventu ipsius non modicum „sunt gavisi, circumducentes eum per do„mos et villas, et de rege et regno Chri„stianorum fratrum perquirentes fideliter, „et quidcunque volebat, tam de fide, „quam de aliis, eis proponere. diligentis-

„si-

„ sime audiebant, quia omnino habebant
„ Ungaricum Idioma, et intelligebant eum,
„ et ipse eos.“

Hol laktak légyen ezek a' Magyarok, a' Juliánus viszszatéréséből hozzá lehet vetni. Mert a' mondódik az említett Documentumbann felőle, hogy a' Morduinusok főldénn, és azutánn Muszka és Lengyel Országonn által jött Magyar Országra. Már pedig a' Morduinusok éppenn a' *Baskiria* szomszédságábann Napnyúgotra laknak. A' Magyarok hazájának is tehát túl a' Volgánn *Buskiria* tájékánn kellett lenni.

Világosann megegyez ezzel az is, a' mit két más XIII. Századbeli útazó Szerzetesek, *Plancarpinus* (vagy Deákúl Joannes de Plano Carpini) és *Rubruquisius* írnak.*** Mind a' két útazó emlékezik az A'siai Magyar Országról. *Plancurpin* azt mondja, Artic. V. hogy a' Mongolok, Európából A'siába való viszszamenetelekkor 1243-bann, minekutánna a' Morduinusokat és Bulgárusokat a' Volgánál hatalmok alá hajtották vólna: Baskártot, vagy, Nagy Magyar Országot, elfoglalták. A' mely szavaibann Plancarpinusnak *Baskárt* Baskiriát tészi. Rubruquiz pedig ugyan azt Paskatírnak nevezi, és világosann azt mondja, hogy azoknak a' népeknek, a' kik itt laknak, nyelve a' Magyarokéval ugyan azon egy. Emlékezet van A'siai Nagy Magyar Országról IV. Innocentius Pápa levelébenn is, melyet felhoz Raynaldus,**** a' mely levél szerínt, oda, Dominicanus Szerzetesek is küldődtek, térítés végett.

* Lásd Müllers Sammlung Rufsischer Geschicht. IV. Band, Seite 153. és Büschings Magazin III. B. S. 49. V. B. S. 535.

** De Initiis ac Majoribus Hungarorum Tom. I. pag. 170.

*** Plancarpinus Franciscanus Barát vólt, kit is másod magával, 1246-bann, IV. Innocentius Pápa *Keyuk* vagy *Kayuk* Chánhoz a' Mongolok Fejedelméhez oly czélból kűldött, hogy azt térítené meg. Mely útat még lehet látni *Histoire Generale des Voyages Tom. VIII. pag.* 250. sequ. — Rubruquisius Wilhelmet pedig, ki is Kaputzinus Barát vólt, IX. Lajos Frantzia Országi Király kűldötte 1253-bann Mangu Chánhoz a' Mongolok Fejedelméhez. Vid. Histoir. Gener. Tom. VIII. pag. 263. et sequ.

**** Lásd Odorici Raynaldi Annal. Ecclesiast. Tom. XIII. Anno 1253. Nro. 48. kinek szavai ezek: „Innocentium IV. dimisisse in varia terrarum loca religiosos Praedicatores „ad Saracenos, Paganos, Graecos, Bulgaros, „Cumanos, Aethiopas, Zichos, Ruthenos, „Jacobitas, Nubianos, Nestorianos, Georgia„nos, Armenos, Indos, Moscellitas, *Unga„ros Majoris Ungariae*, Christianos captivos, „aliosque populos a fide catholica aberran„tes, in sinum Ecclesiae revocandos, Ponti„ficiae ostendunt Literae." L. II. ep. cur. 1.

§. 35. Méltó a' megjegyzésre az is, a' mit *Aeneas Sylvius* XV-dik Századbéli Író beszéll: * „Hungarorum natio ex ultimis „Scytharum finibus (Pannoniam) inunda„vit, quae usque in hanc diem Regno po„titur, et ultra citraque Istrum late domi„natur. Exstat adhuc non longe ab ortu „Tanais altera Hungaria, nostrae hujus „(de qua sermo est) mater, lingva et mo„ribus paene similis; quamvis nostra civi„lior est, et Christi cultrix, illa ritu bar„barico vivens, serviat Idolis." Másutt pedig a' maga tapasztalásából így szóll: (*Hist.*

(*Hist. Asiae Cap.* 24.). „Nos hominem al„locuti sumus Verona oriundum, qui per „Poloniam, Lithvaniam ad fontes Tanais „pervenisse se adfirmavit, eosque trans„cendisse, et omnem illám barbariae oram „borealem perscrutatum." Azutánn pedig cap. 29. „Noster Véronensis, quem supra „diximus ad ortum Tanais pervenisse, re„tulit, populos in Asiatica Scythia non „longe a Tanai sedes habere, rudes ho„mines et Idolorum cultores, quorum ea„dem sit lingva cum Hungaris, Pannoniam „incolentibus, voluisseque cum plerisque „Sacrarum Literarum Professoribus, viris „religiosis, et ex ordine beati Francisci, „qui lingvam illam nossent, eo proficisci, „et Sanctum Christi Evangelium praedica„re: sed prohibitum a Domino, quem de „*Mosca* vocavit (ez a' Muszka Fejedelem „vólt), qui cum esset Graeca perfidia ma„culatus, aegre ferebat, Asiaticos Hunga„ros, latinae conjungi Ecclesiae, et nostris „imbui ritibus."

Szinte ezeket mondja *Bonfinius* Dec. I. Lib. III. „Divus quoque Mathias noster, „hujus rei non ignarus, cum a Sarmaticis „quibusdam mercatoribus acceperat, lega„tos illuc, et exploratores misit, quibus „cognatam gentem, si posset, in Panno„niam populis diuturno bello haud parum „exhaustam, alliceret. Quod etsi hactenus „assequi nequivit, si vixerit tamen fortas„se praestabit." Mindaz által ezt meg nem tselekedhette Mátyás Király: minden bizonnyal azért, a' mit Aeneas Sylvius említ, mivel ebbenn a' Muszkáktól megakadályoztatódott, a' kik mind attól féltek,

hogy így a' Pannóniai Magyaroknak ereje nagyra nevekedik: mind a' Római Ekklé'sia szaporodását, mint Görög Vallásonn lévő emberek, írígylették.

* Hist. Europ. C. I.

§. 36. Ezekből világos, hogy még a' közép Századokbann vóltak A'siábann Magyarok, kiknek hazája a' Volgánál vólt. Sőt világos az is, hogy azt tudták az Európai Magyarok.* A' mi több, Constantinus Porphyrogenitus azt mondja,** hogy az ő idejébenn a' Pannóniai Magyarok, az A'siábann maradt Magyarokkal, az egyességet fenntartották; a' midőnn kereskedőik által azoknak izenni szoktak, és ugyan ezek által feleletet is vettek, azokat meg is látogatták. Az mindazáltal, a' XI. és XII. Századbann, úgy látszik, kezdett szűnni, míg nem, a' mint láttuk, a' XIII. Század eleinn 1237-benn, a' Missionariusok által kívánták azt megújítani. De már késő vólt. Mert az A'siai Magyarok az előtt két esztendővel a' Mongolok alá estek. Hogy mindazáltal még azutánn is lehettek tulajdon Fejedelmeik: XII. János Pápa leveléből gyaníthatni, melyet Raynáld az 1329-dik esztendőre hoz fel, *Annal. Eccles. Tom. XV. pag.* 397. „Retulere magnam pietatis et „constantiae gloriam Asiatici Ungari, Mal„chaitae, et Alani; qui licet impiis super„stitionum erroribus irretitis populis cir„cumfusi essent: incorruptam tamen fidei „puritatem servaverunt. Eminebat inter „eos dignitate *Jeretanny* Ungarorum Re„gum stirpe satus, qui Praesulem Catho„licum a sede Apostolica flagitasset, Pon„tifex Episcopum *Gemiscatensem* (hibá„sann van ez a' név, e' helyett: Genjis-

„kalch)*** Thomam ad eos transmisit, „subjectisque literis ad fidem tuendam, ac „religiosorum virorum pia monita exci- „pienda ipsos instruxit."

A' Levél így kezdődik:

„Dilectis filiis Jeretanny, et universis Chri- „stianis Ungaris, Malchaytis, et Ala- „nis salutem!

„In immensum nobis cessit gaudium „intellecto, quod tu fili Jeretanny, de stir- „pe Catholicorum principum regum Hun- „gariae descendisti, quodque tu, et alii „&c. doctorem Catholicum desideratis ha- „bere &c.

Ebből ha egyéb nem is, annyi bizonyos, hogy valamint a' feljebb említett Históriai tanúbizonyságok szerínt a' XIII-dik és XV-dik Századbann tudva vóltak Európábann az A'siai Magyarok: úgy esmeretesek vóltak azok a' XIV-dikbenn is.

* Lásd Alber. Monach. trium font. ap. Leibnit. Access. Hist. T. II. pag. 564.
** De admin. imp. C. 38.
*** Lásd Thunmann Untersuchungen p. 166.

§. 37. A' XVI-dik Századból semmi Documentumunk nintsen, mely az A'siai Magyarokról szóllana. Mert a' mit *Picolomini Ferentz* Senai Érsek, Rómábann, 1581-benn, ilyen titulusú könyvébenn: *Commentarii rerum memorabilium Pii II. Pontificis*, közönségessé tett: XV-dik Századbéli Documentum; melynek szerzője vagy maga vólt II-dik Pius Pápa (elébbeni neve szerínt Aeneas Sylvius);* vagy az ő Secretarius-

 sa,

sa, Gobelinus János. Méltó mindazáltal, hogy ez a' Documentum is említődjék: „Nos „compertum habemus, ultra Tanaim non „procul a fontibus ejus, in Asiatica Scy-„thia, populos usque hodie reperiri, qui „Hungari apellantur. Illi parentes horum „se dicunt, Deosque more gentilium et „Idola colunt, rituque barbarico ac prope-„modum ferino vitam degunt. Eugenius IV. „Pontifex Maximus (1431-től fogva 1439-ig „vólt Pápa) ad cultum Dei eos traducere „conatus est, missis ex Hungaria nobis „propinquiori, viris religiosis, qui verbum „Dei praedicarent, et notam illis facerent „baptismi gratiam. Interjacentes Rutheni „transitum vetavere, qui Graecanico ritu „sacrificantes, perire potius in errore ido-„lolatras voluerunt, quam Romanae ritum „Ecclesiae eos deferri." Lásd *Stephani Kaprinai supplementum Hungariae Diplomaticae* pag. 558.

* Lásd *Cave* Append. Hist. Litt. Script. Eccles.

§. 38. A' XVII. Századból, igen nevezetes Documentumot hoz fel *Kaprinai István Supplem. Hungariae Diplomaticae* pag. 557. és ő utánna *Práy György Dissert. in Annales Veteres Hunn. Avar. et Hung.* pag. 36. azon könyvből, mely Bétsbenn 1665-benn jött ki ilyen titulus alatt: *Narratio Historica de initio et progressu religionis apud Chinenses.* Abbann Jesuita és Chinai Missionarius *Schall Ádám* Levelének következő tzikkelye olvastatik: „Memo-„riae proditum est patrem de Societate, „natione Hungarum, a Turcis captum, per „eos ad Tartaros (Volgam fluvium acco-„len-

„ lentes) venum datum pervenisse. Retulit „ ille postea per literas Romam perscri- „ ptas, hoc exilio se in Patriam ejectum „ esse: reperisse se ibidem, homines eo- „ dem, quo Hungari utentes Idiomate, „ planeque eos, a quibus Hungari quon- „ dam processisse videantur. Proinde pro „ pretio redemtionis non lytrum, sed so- „ cios postulare, qui avitam gentem patria „ religione una secum imbuant. Inde com- „ pendio ad Chinenses penetrari posse, „ sumtibus et periculis, atque immani cir- „ cumnavigatione in posterum declinandis. „ Ceterum non admodum peregrinis mori- „ bus, soli semiustulatae, et crudiusculae „ carni stomachum aptari oportere; hanc „ cum lacticiniis fere sine pretio in Tarta- „ rorum tentoriis obviam esse." *

Hasonlóképpenn a' XVII dik Századra tartozik az a' Documentum is, melyet Jé'súita *Cseles Márton* ** kézírásiból vett *Kaprinai István*. Ez így következik: „Hun- „ garos antiquitus solo Magyarorum no- „ mine dictos fuisse argumento est, quod „ hodie ex sangvine Hungarorum haeredi- „ tatem suam in Scythia incolentes, non „ aliter quam *Magyari* patriam appellatio- „ ne laudıtent, nobis Hungaris, qui cum „ nominis alterius accessione molliores mo- „ res ac disciplinam pietatis hausimus, re- „ ligione, moribus, una lingva, quam a „ patribus nullo cultu expolitam accepe- „ runt, longe absimiles. Utuntur enim idio- „ mate duro, et vocabulorum penuria an- „ gustiore, si quidem plerisque rebus pe- „ culiares vocum notas impositas, non ha- „ bent: sed ab officio et utilitate nomina

 „ eo-

sa, Gobelinus János. Méltó mind... *Já-*
hogy ez a' Documentum is említődjé... *appellare*
„ compertum habemus, ultra Ta... *...diens* pe-
„ procul a fontibus ejus, in A... *vero* sibi
„ thia, populos usque hodie r... Magya-
„ Hungari apellantur. Illi par... *nomen* Gen-
„ se dicunt, Deosque more ... *colunt*, extra
„ Idola colunt, rituque barb... Magyarorum
„ modum ferino vitam degu... *egressu* eorum
„ Pontifex Maximus (143... ea agnoscunt
„ vólt Pápa) ad cultum ... familias illas,
„ conatus est, missis ... casibus per tot
„ propinquiori, viris re... *fecisse* credunt; ab-
„ Dei praedicarent, e... non a pluribus an-
„ baptismi gratiam. ... affectu naturae vel
„ transitum vetaver... *visissent*, vel alio quo-
„ sacrificantes, pe... *sangvineos* suos visitando,
„ lolatras voluer... *hereditariae* recognovissent."
„ Ecclesiae eos *Supplement. Hung. Diplom.*
Kaprinai supple... 558.
ticae pag. 558

* Lásd *Cave...* ...való Századokbann az Á'siai Északi
...yoknak Geographiája nagyonn hi-
...ánn, valami Chína és a' Nagy Mógol

§. 38. ...alma felett vólt, Nappyúgotra ugyan a'
zetes Doc... ...ig, Északra pedig Sibériáig, azt mind
ván Supp... ...ariának hívták: de hibásann.
557. és ... Nagy Szombati Philos. és Theol. Pro-
Annal... ...sor; Rómábann a' XVII. Század vége felé
pag. ... ...gynéhány esztendeig tartózkodvánn: a' Pá-
1665 ... ...a engedelmével a' Vaticana Bibliothécából
rati ... ...ok Jegyzéseket tett magának. Azutánn visz-
nis ... szajővénn, Patakonn hólt meg 1709-benn.

n... §. 39. XVIII. Századbann kőlt Docu-
...umunk az Á'siai Magyarokról tsak egy
...ats: holott pedig lehetett vólna mód an-
...ak szerzésébenn: mivel ama' nagy emlékeze-
...ű Muszka Czárné *II. Katalin*, Birodalmá-
nak

·inden részeibe Tudós embereket küll-
kik azokbann mind a' főld termé-
·nak ajándékit, mind a' bennek
·et gondosann írnák le. De nagy
·re a' Magyar Nemzetnek,
·dós Emberek között tsak
Magyarúl tudott vólna.
'hozott bizonyságok-
·' a' közelebbi Szá-
A'siábann Magyarok:
·zonn a' tájonn, a' hon-
kijöttek; a' nyelvek sem
·ivel azokat az Európából
Magyarok megértették. Mely
·n: azt lehet belőle kihozni,
· is kell A'siábann Magyaroknak
·ik ámbár sokkal szűkebb és bárdo-
·abb, de tsakugyan Magyar nyelvenn
·élnek. Mert, hogy a' Magyar egyné-
·ány száz esztendők alatt, ha szinte ide-
gen Nemzetek között van is, el nem hagy-
ja született nyelvét: arra van példánk. És
ennek megerősítésére szolgálnak azok, me-
lyek következnek.

Moldva Országbann hogy Magyarok számosann vagynak: kétségenn kivűl való dolog; kikről való bővebb esméretünket köszönhetjük egy *Zöld Péter* nevű Székely Catholicus Papnak; a' ki 1776-bann Moldvába menvénn, az ott lévő Magyarokat felkereste, és meg-meglátogatta. Ennek útazását kiadta 1788-bann akkori Po'soni Senator *Windisch*, az úgy nevezett Ungrisches Magazinbann, III. Darabjának első Szakaszszábann, pag. 91. sequ.* Azt mondja tehát az Útazó, hogy Moldvábann a' Magyarok mind ez ideig megtartották nyel-

„ eorum mutuantur: quo modo pedem *Járóka* oculum *Látóka* et similes apellare „ eos, quidam e terra ipsorum rediens pe„ regrinus referebat. Persvadere vero sibi „ non patiuntur, nos esse veram Magya„ rorum progeniem, soli ipsi nomen Gen„ tis Hungaricae profiteri volunt, extra „ terram suam, nullos esse Magyarorum „ legitimos filios. Quae de egressu eorum „ in Pannoniam narrantur: ea agnoscunt „ quidem: sed jam pridem familias illas, „ vel in proeliis vel aliis casibus per tot „ secula in semine defecisse credunt; ab„ surdum esse rati, ut non a pluribus an„ norum Centuriis, ex affectu naturae vel „ patriae, suam revisissent, vel alio quo„ vis modo, consangvineos suos visitando, „ jus patriae haereditariae recognovissent.“ Lásd *Kaprinai Supplement. Hung. Diplom. Part. II. pag.* 558.

* A' feljebb való Századokbann az Á'siai Északi Tartományoknak Geographiája nagyonn hibás lévénn, valami Chína és a' Nagy Mógol Birodalma felett vólt, Nápnyúgotra ugyan a' Volgáig, Északra pedig Sibériáig, azt mind Tartáriának hívták: de hibásann.

** Vólt Nagy Szombati Philos. és Theol. Professor; Rómábann a' XVII. Század vége felé egynéhány esztendeig tártózkodvánn: a' Pápa engedelmével a' Vaticana Bibliothécából sok Jegyzéseket tett magának. Azutánn visszajővénn, Patakonn hólt meg 1709-benn.

§. 39. XVIII. Századbann kőlt Documentumunk az Á'siai Magyarokról tsak egy sints: holott pedig lehetett vólna mód annak szerzésébenn: mivel ama' nagy emlékezetű Muszka Czárné *II. Katalin*, Birodalmá-

nak

nak minden részeibe Tudós embereket küldött ki, kik azokbann mind a' főld természetét és annak ajándékit, mind a' bennek lakó Nemzeteket gondosann írnák le. De nagy szerentsétlenségére a' Magyar Nemzetnek, azon kiküldött Tudós Emberek között tsak egy sem vólt, a' ki Magyarúl tudott vólna.

§. 40. Az eddig felhozott bizonyságokból annyi világos, hogy a' közelebbi Századokbann is vólták A'siábann Magyarok: még pedig éppenn azonn a' tájonn, a' honnan az Európaiak kijöttek; a' nyelvek sem változott el: mivel azokat az Európából hozzájok ment Magyarok megértették. Mely ha úgy van: azt lehet belőle kihozni, hogy ma is kell A'siábann Magyaroknak lenni: kik ámbár sokkal szűkebb és bárdolatlanabb, de tsakugyan Magyar nyelvenn beszélnek. Mert, hogy a' Magyar egynéhány száz esztendők alatt, ha szinte idegen Nemzetek között van is, el nem hagyja született nyelvét: arra van példánk. Es ennek megerősítésére szolgálnak azok, melyek következnek.

Moldva Országbann hogy Magyarok számosann vagynak: kétségenn kívűl való dolog; kikről való bővebb esméretünket köszönhetjük egy *Zöld Péter* nevű Székely Catholicus Papnak; a' ki 1776-bann Moldvába menvénn, az ott lévő Magyarokat felkereste, és meg-meglátogatta. Ennek útazását kiadta 1783-bann akkori Po'soni Senator *Windisch*, az úgy nevezett Ungrisches Magazinbann, III. Darabjának első Szakaszszábann. pag. 91. sequ.* Azt mondja tehát az Útazó, hogy Moldvábann a' Magyarok mind ez ideig megtartották nyel-

veket, holott, ugyan ott a' Szászok nyelvének vége lett; sőt hogy azok közzűl sokann Magyarokká lettek; melyet azzal bizonyít, hogy a' Magyarok között még most is sok *Müller*, *Schuster*, és más efféle nevűek vagynak. De magok is ezek a' Magyarrá lett Szászok tudják, hogy a' Szászoktól vették eredeteket. Mindazáltal magokat valamint a' Magyarok is, *Csangó Magyaroknak* nevezik; mely név, hogy és mi módonn ragadt rájok? nem tudatik. Ezeknek a' Szászoknak és Magyaroknak Moldvába lett szakadásokról azt ítéli *Zöld Péter*, hogy azok 1420. esztendőbenn 'Sigmond Király alatt szakadtak oda: „Anno 1420. sub Sigismundo „Rege Hungariae, indulgentia piissimi illius „Regis, ut fert in Moldavia antiqua tradi„tio, et testatur Chronicon patrium: ex „Transylvania, magna multitudo Saxonum „et Siculorum in Moldaviam abivit; ibi„que per Stephanum bellicosum Principem „Moldaviae, non modo paterne et clemen„ter sunt recepti: verum etiam in optimis „et fertilissimis Principatus illius locis, „habitationem figere illis indultum est." Mely ha úgy van: látni való, hogy negyedfél száz 's több esztendők alatt tartották meg idegen nép közt Magyar nyelveket, még pedig a' mi magyarságunktól tsak ennyibenn külömbözve, hogy, a' mint *Zöld Péter* szóll, *loquuntur lingvam Hungaricam multum blaese*. De ezen útazásnak kiadója még arról is kételkedik, hogy ezek a' Magyarok Erdélyből szakadtak vólna Móldvába,** holott ezt a' Szászokról megengedi. Oka pedig kételkedésének ez: mivel a' Magyaroknak arról a' Moldvába való költözé-

sé-

séről a' História nem emlékezik: nem is hihető, a' mint mondja, hogy olyan sok Magyarok kőltöztek vólna ki Erdélyből; mert úgy majd felének kellett vólna ott hagyni Erdélyt. E' szerínt ezen útazásnak kiadója a' Magyaroknak Moldvábann való megtelepedését, sokkal régibb időre, azaz a' Magyarok kijövetelének idejére láttatik vinni; mely ha úgy van: a' Magyar nyelvnek közöttök való megmaradása annyival nagyobb figyelmetességet érdemel.

Hogy már a' Moldvábann lévő Magyaroknak számát valamennyire gondolhassuk: ezeket szükség a' *Zöld Péter* leírásából tudni, hogy, a' mint mondja, Moldvábann mind öszve a' Magyarok, és Magyarokká lett Saxok 62 Helységekbenn laknak: úgy mindazáltal, hogy azokat nem egyedűl magok tőltik meg. Osztatnak pedig kilentz Parochiákra, mellyek közzűl az első *Jassitól* vagy *Jász Városról* neveztetik, a' hol is nem kevés Magyarok laknak; ehez tartoznak *Kútvár* és *Kuperest* nevű helységek, mellyeknek ugyan azon egy Pap szolgál.

A' második Parochia *Mugyilo* a' Pruth vize partjánn.

A' harmadik *Damafalva*, a' Seret vize partjánn.

A' negyedik *Szabófalva*, a' Moldava túlsó partjánn, hol mintegy 500 Magyar gazda lakik. Ehez tartozó filialis helyek *Gyerjest*, *Turkofalva*, *Halvesést*, *Kokosét*, *Húszárfalva*, *Ankútza*.

Az ötödik *Talpa*, a' Moldava innenső partjánn; mellyhez hasonlóképpenn egynéhány filialis helyek tartoznak.

sával együtt, közzűlök minden tizenhét esztendőnn alól lévő személyt újra megkereszteltek: minthogy annyi ideje vólt, a' miólta nem lévénn rendszerínt való Papjok, roszszúl ment végbe nálok a' keresztelés. Így tizenkét nap alatt 2512 személyt kereszteltek meg; gyóntattak pedig 7139 et, mely utólsó munkát többire tsak maga Zőld Péter vitte véghez, minthogy a' társa magyarúl nem tudott. Azok mindazáltal, a' kik Oláhúl tudták, annak gyóntak meg. Minekutánna osztánn, mind az öreg Tanítót, mind a' bábákat megtanították vólna a' keresztelés módjára, tizenharmadik nap eljővénn, igen keserves sírások között botsátódtak el, és többenn két ezernél egy mérföldnyire kísérték, kérvénn mindenekre, hogy a' Jaszszibann lakó Missionariusok Praefectusának mondanák meg, hogy küldjön Papot nékiek. Melyet meg is tselekedtek: de az azt felelte, hogy ő tsak Moldáviába van küldve, és hogy nem is akar senki menni oda a' Missionáriusok közzűl. Ezek a' Magyarok, hogy Erdélyből vagy Magyar Országból származtanak vólna Bessarábiába: sokann nem hiszik. Nevezetesenn Präy Diss. VI. in Annales Veteres pag. 121. így szóll: „Nulla illis caussa aliquando fuit, ut tam longe positas ditiones peterent, ac relicta patria, externorum se jugo sponte subjicerent; quando quaecunque tandem fortuna ferenda est; illa amore soli patrii, incertis, quas alii offerunt spebus, praeponi fere solet." Ugyan ilyen értelembenn van a' Zöld Péter útazásának kiadója is, pag. 93. azt állítvánn, hogy ennyi embereknek Erdélyből (an-

(annyival inkább Magyar Országból) lett kiköltözésének a' Históriábann semmi nyoma nintsen. Ezen értelem' ha megáll, mellyet pedig legközelebb Engel Úr is bevett;** úgy ezek a' Magyarok, azoknak a' Magyaroknak maradéki, kik az A'siából lett kijövetelkor, Constantinus Porphyrogenitus szerínt egy darab ideig ottann múlattak. De minthogy e' szerínt nehéz megfogni, hogy lehettek ezek a' Magyarok Bessarábiábann egyedűl magok Catholicusokká, holott a' több Bessarábiai lakosok, kivévénn a' Kereskedőket, most is mind Mahumedánusok: hihetőbb, hogy azok Magyar Országból vagy Erdélyből szakadtak oda. Annyi mindazáltal, ha a' feljebb említett értelem mellé nem állunk is, bizonyos, hogy ezeknek a' Magyaroknak Bessarábiábann való megtelepedése nem esett későbbenn, mint a' Moldvâbann lakóké: és így annak is már egynéhány száz esztendeje, hogy ők idegen nép között a' Magyar nyelvet megtartották.*** Hasonlót lehet látni Turkuli vagy Turkoly Mihálynak 1757-benn 18-dik Aprilis a' Caspium Tengernél lévő *Astrabát* várossából Pater Orosz 'Sigmondhoz Erdélybe küldött leveléből; mellyet egészenn meg lehet látni Tiszt. Mólnár János Magyar Könyvháza III. Részének 284. 's azt követő óldalainn. Ide tartozó szávai így következnek: a' mint „a' Magyar Krónika írja, hogy 454-dik „esztendőbenn a' Magyarok viszszatértek „Szittiába, azon Magyarok telepedtek le „a' Krimi Tatárok közt; most Krimbenn „a' Tatár Khám protectiója alatt vagynak

„két

„két Magyar faluk; melyekbenn magya-
„rúl beszéllnek. Vóltam is ezen Faluk-
„bann.“

* Lásd Benkő Milkov. Tom. II. pag. 112.
** Disqu. Crit. pag. 111.
*** A' Moldáviai Magyarokról szóll Sultzer Jó'sef is, ilyen titulusú munkájábann: *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, melynek summáját lásd Mólnár János Magyar Könyvházábann Part. III. pag. 386. et sequ. Nevezetesenn pag. 393. így szóll: „Bakov Vármegyébenn *Zilimonest*, *Gorsest*, *Faraon*, és „egyéb nevű Falukonn találni most is álló Catholicus Templomokat. A' lakosok Magyaroknak hívják magokat, 's úgy tudják a' „Magyar nyelvet, mint az Oláhságét.“ Ismét pag. 398. „Sokann vannak 's laknak „(igaz Magyarok) Moldvábann, mind Catholicusok. Jassin kívűl tizenkét Plebániát foglalnak el, 's más egyéb Falukat. Tisztánn „beszéllnek magyarúl, valamint oláhúl is.“ Pag. 397. pedig ilyen szavait hozza fel Molnár Sultzernek: „Ismerek, úgymond, valakit, ki a' Havasalföldi Magyarokat arra „beszéllé, hogy indúlóba vólnának hazafelé. „De hallák, hogy ott nintsen üres hely az ő „számokra. Így afféle hatezer familiánál több „marada ott ezen óráig, 's fejenként a' Fejedelemnek nyóltz forintot fizet.

§. 42. Ezeknek már és a' feljebb említett Documentumoknak egybevetéséből ez az igazſág következik: hogy, mivel az A'siai Magyarok nyelve, valamint Constantinus Porphyrogenitus idejébenn (azaz, a' X-dik Század első felébenn, a' midőnn még az A'siai Magyarok az Európaiakkal is néminémű egyességet tartottak): úgy a' XIII. XIV. XV. és XVII. Századokbann is, egynek találtatott az Európai Magyarok nyelvé-

vével; és mivel az ezelőtt egynéhány száz esztendőkkel, Magyar Országból és Erdélyből kikőltözött Magyarok is azt a' mai napig épenn megtartották; tsak azt lehet a' Magyarral igazánn Atyafiságos Nemzetnek tartani, a' melynél a' Magyar nyelv szinte úgy megtaláltatik, mint az említett Népeknél. Mert ha ezeknél megmaradhatott: megmaradhatott vólna másoknál is. Úgy de világosann tudjuk, hogy sem a' Finnusoknál, és azokhoz tartozó Lapponoknál; sem a' Mogoloknál, sem a' Törököknél, sem más népeknél, melyeket némelyek erőnek erejével a' Magyarok Attyafijaivá akarnak tenni, meg nem maradt úgy a' Magyar nyelv, mint az említett A'siai, Moldvai, és Bessarábiai Magyaroknál; sőt azoknak nyelvéből tsak egynéhány szónak a' Magyarral való megegyézése is, nagy erőltetéssel hozódik ki; és így, az eddig Magyarok Attyafijává tevődött Nemzetek közzűl, tsak egy is annak nem tartathatik; tőlök származtatni pedig a' Magyarokat, tsudálatos Hypothesis. Van azokat kiktől származtatni, tudnillik azoktól a' Magyaroktól, a' kik A'siábann maradtak, és a' kiket valamint még a' felsőbb Századokbann, úgy most is ott meg lehetne találni, tsak a' Caucasus környékeire kellene vi'sgálódó Tudós Magyarokat kűldeni. Melynek valahára való telyesítődését méltánn óhajtja a' Magyar.

MA-

MAGYAROK KIJÖVETELE.

§. 43. A' *Deguinesius* Systemája* szerínt, mely ha nem mindenn részbenn is, legalább némelyekben, haszonvehető, a' Magyaroknak első Hazája, A'siának belső része, *Turfan* vágy *Igur* Tartománnya** vólt. Onnét a' közöttök támadt egyenetlenség miatt, némelyek felkerekedvénn közzűlök, *Ogek* Chámnak vezérlése alatt,*** kinn Tiszt. Práy az Almus attyát *Ugeket**** érti, 840-benn az *Irtis* folyóvize mellett telepedtek meg.***** De ott kevés ideig maradhattak. Mert, nyomvánn őket Napkelet felől más Nemzetek, a' *Jaik* és *Volga* vizekhez szorűlták. Ez utólsó lakóhelyeket a' Görög és Deák Históríkusok is nyilvánn említik: de az elsőről hallgatnak. Ha mindazáltal a' Napkeleti Históríkusok nem éppenn hitel nélkűl valók: az utólsóról való tudósítást sem lehet egyátaljábann félre tenni. Valóbann figyelmetességet érdemel az, hogy az *Igur* tartománnyá lakosit Abulgazi *Uiguroknak*, egy részét pedig azoknak *Unuiguruknak* mondja. Az elsőből az *Ugrusok*, az utólsóból az *Ungrusok* nevének származását legkönnyebbenn magyarázhatni. Ezzel azok

azok is, melyek feljebb (§. 32.) mondódtak, szépenn megegyeznek; nevezetesenn, hogy az *Ugrusok* már Heraclius Császár alatt, 625-benn a' Persák Királyja Chosroes ellen hadakoztak; melyből maga T. Engel Úr is † azt gyanítja, hogy az Ugrusoknak Persia szomszédságábann kellett lakniok. Ide mutat az is, a' mit Constantinus Porphyrogenitus mond, †† hogy mikor a' Patzinatziták a' *Lebediás Tartománnyából* kiverték a' Magyarokat: ezeknek egy része Napkeletre Persia mellé ment, és ott telepedett meg, mely nem egyéb okból esett, hanem abból, mivel az a' főld, mint régi lakóhelyek, nagyonn esmeretes vólt előttök. Ugyan ebből lehet megfejteni mind azt, hogy sok Magyar szónak és szokásnak nyilvánn való megegyezése van a' Persával: ††† mind kivált azt, hogy a' Magyaroknak régi Vallása, mely közöttök addig uralkodott, míg Keresztyénekké nem lettek: leginkább a' Persa Valláshoz hasonlított, a' mint ezt Cornides Úr megmutatta. †††† Mind ezek szerínt, abbann, hogy a' Magyarok belső A'siából származtak vólna erre a' főldre, olyan képtelenség éppenn nints, a' milyet abbann Göttingai Professor Schlötzer Úr, és más őtet követő Histórikusok láttak.

* Lásd Deguignes Histoire Generale des Huns &c. Tom. I. p. 230.

** Megláthatni ezen tartományt a' Debreczeni Magyar Átlásbann, mind a' főld öt részeinek, mind külön A'siának Mappájánn. Amabbann mindazáltal helyesebbenn tevődött fel.

*** Deguignes a' közelebb felhozott helyenn.

**** Hist. R. Hung. Part. I. p. 10.

***** Abulgazi pag. 93. és Deguignes.

† Disqu. Crit. p. 80.

†† De admin. Imp. Cap. 38. Script. Byzant. Tom. XXII. pag. 88. καὶ τὸ μὲν ἓν μέρος πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς περσίδος μέρος κατῴκησαν. Ezen Persia mellett lakó Magyarokkal, a' Napnyúgotra szakadt Magyarok azutánn is fenntartották az atyafiságot, küldözvénn és izengetvénn hozzájok, a mint ez Constantinus Porphyrogennetanak következő szavaiból bizonyos: εἰς δὲ τὸ ἔθνος τῶν τούρκων (a' Török névenn Constantinus Porphyrog. egyenesenn a' Magyarokat érti) πρὸς τὴν ἀνατολὴν εἰς τὰ τῆς Περσίδος μέρη μέχρι τοῦ νῦν πραγματευτὰς ἀποστέλλουσιν ἤτοι οἱ πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος οἰκοῦντες Τοῦρκοι, καὶ βλέπουσιν αὐτοὺς, καὶ ἀποκρίσεις παρ' αὐτῶν πρὸς αὐτοὺς πολλάκις ἀποκομίζουσιν.

††† Lásd T. Beregszászi Pál Úrnak feljebb említett munkáját. Ilyen Persa szó a' többek között, *Boszorkán*, Magy. *Boszorkány*.

†††† Dan. Cornides Commentatio de Religione veterum Hungarorum. Viennae 1791. A' Persáknál az Isten neve *Jisdan*, *Jistan*, vagy *Jisten*: melynek a' Magyarral szembetűnő megegyezése van. A' mi több, az ő Isteneket szinte, úgy tisztelték a' Magyarok, mint a' Persák. Valamint ezeknek, úgy amazoknak is sem Templomaik, sem bálványyaik nem voltak; lóval áldoztak; és az áldozatot az ég alatt magas helyekenn vitték véghez, mint ez Anonymusból megtetszik, a' ki Cap. XVI. ezt mondja: „Tunc hi trés Domini (azaz „Ound, Retel, és Turzol) super verticem „ejusdem montis (érti a' Tartzali hegyet) „terram undique prospicientes, quantum hu„manus oculus valet, ultra quam dici potest „di-

„dilexerunt, et *in eodem loco*, more paga„nismo *occiso equo pingvissimo*, magnum „*Áldamás* fecerunt.“ A' Magyarok Vallásának ezt a' megegyezését a' Persa Vallással már Theophylactus Simocatta is megjegyezte, a' kinek szavai L. VII. c. 8. ezek: Τιμῶσιν οἱ Τοῦρκοι λίαν ἐκτόπως τὸ πῦρ. — προσκυνοῦσι δὲ μόνως, καὶ Θεὸν ὀνομάζουσι τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Τούτῳ θύουσιν ἵππους.

§. 44. A' *Jaik* és *Volga* folyóvizeknél lakó Magyarok közzűl hét Nemzetség elszakadvánn a' többitől, ugyan annyi vezérek alatt* Napnyúgot felé jött, és a' mai *Krimbenn* lakott *Chazarok* mellett Lebediás tartományábann megállapodott. Ez a' *Lebediás Tartománnya*, mely nevét Constantinus Porphyrogenneta szerínt *Lebediástól*** a' Magyaroknak egyik Vezérétől vette, vólt a' *Don* (vagy Tanais) és *Dnieper* (vagy Borysthenes) folyóvizek között. Ezenn a' tájonn a' *Lebediás* névnek nyoma egy *Lebedin* nevű városbann, mely a' *Charkovi Guberniumbann* fekszik, máig is megvan. Itt tehát a' Magyarok, Constantinus Porphyrogenitus szerínt *három esztendeig**** lakvánn: a' Chazaroknak minden hadakozásaikbann társaik és segítőik vóltak.

* Ezeknek nevei Anonymusnál így következnek: *Almus*, *Elend*, *Condu*, *Ound*, *Tosu*, (vagy *Tós*), *Huba*, *Tuhutum*.

** Ezt az Anonymusnál lévő *Eleuddal* egynek gondolják.

*** Vólt Halai Professor *Thunmann* Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen Europäischen Völker p. 134. azt állítja, hogy itt a' számbann hiba van, és a' mi Constantinus

Porphyrogenitusbann így olvasódik: συνῳκησαν δε μετα των χαζαρων ενιαυτες τρεις, annak igazánn így kellene lenni: συνῳκησαν δε μετα των χαζαρων, ενιαυτες ΣΓ; mely ezt tenné: *laktak pedig* (t. i. a' Magyarok, de a' kiknek ez az Író Τερκοι nevet ád) a' Chazárok mellett 203 *azaz kétszáz három esztendeig*. Erre az az ok; mert három esztendő alatt lehetetlen, hogy mind azok a' dolgok megeshettek vólna, a' melyek Constantinus Porphyrogenneta szerínt a' Magyaroknak *Lebediás* tartománnyábann való lakása alatt történtek; nevezetesenn, hogy a' Chazaroknák sok hadakozásokbann segítő társaik vóltak, melyeknek alkalmatosságával *Lebediásnak* (*Eleudnak*) különös vitézségét tapasztalvánn a' Chazarok Chágánja, leányát annak adta feleségül; de a' házasság magtalan lett. Már a' hiba miképpenn tsúszott légyen bé ezen helybe? azt így magyarázhatni: Tudva lévő dolog, hogy a' Görögök a' számok helyett betűkkel élnek: nevezetesenn a' Γ vagy γ tészen nálok 3-at: a' Σ vagy σ tészen 200-at. A' felhozott szóknak utólsó része tehát így lévénn írva: ενιαυτες σγ, a' könyv leírónak (Librarius) gondatlansága miatt könnyenn megeshetett, hogy a' két betű közzűl az egyik (a' σ) kimaradt, és mindjárt lett ενιαυτες γ, mely tsak 3 esztendőt tészen. E' szerínt a' Magyarok Lebediás tartománnyába 681-benn költöztek vólna. Ezekhez Engel Úr, a' Thunmann értelmének erősítésére ezeket adja: hogy a' Magyaroknak Napnyúgoti Európába olyan beütéseit is említik a' Históríkusok, melyek sokkal elébb estek, mint a' mely időre a' közönséges értelem szerínt az ő Európába való jövetelek tevődik; nevezetesenn, hogy már 750 tájánn,

Rhe-

Rhetiábann, a' *Disentisi* Klastromra (Coenob. Disentinum) reárohantak, és abbann a' Szerzeteseket megölték. Lásd Eng. Disqu. p. 92. Supplem. ad Vindicias Cornidessianas §. II. pag. 354. et 355. De ezt az Avaroknak is lehet tulajdonítani. És így ez arra való erősség, hogy az Avarok Nemzete egy a' Magyarokéval.

§. 45. *Lebediás tartománnyából*, mely az Anonymus *Dentumogerjével** és *Scythiájával* egy, 884-benn a' Magyarok a' *Pátzinátzitáktól* (kiket a' Volga és Jaik folyóvizeinél lévő lakóhelyeikből az *Uzusok* ki hajtottak) a' Dnieperenn vagy Borysthenesenn innen nyomattattak, a' Kióviai Palatinátusnak egy részébe, Ukrániába, Bessarábiába, és Moldvába,** vagy a' mint Constantinus Porphyr. hívja, *Atelcuzuba;* mely név hihető annyit tészen mint *Atelköz*, azaz *Vízköz*, vagy *Vizek közi*; mivel a' mint *Pallásnak* és másoknak írásaiból bizonyos, az *Atel*, *Etyl*, vagy *Etel* név még ma is a' Tatárok nyelvénn folyóvizet tészen. *Atelcuz* tehát, (melyhez az *u* úgy ragasztódott, mint Anonymusnál a' *Zabolsu*bann, *Tosu*bann, *Ecilburgu*bann 's a' t.) teszi a' Dnieper (Borysthenes), Dniester (Tyras), és Pruth vizek közit. Ezen lakóhelyekbenn, Anonymus szerínt, a' Kióviai Oroszokat meggyőzték, és hatalmok alá hajtották; de a' melyről a' Muszka Krónika Irók, mint Nemzeteknek kissebbségére szolgáló dologról, hallgatnak, és tsak ott való általjövetelekről emlékeznek. *Atelközbenn* laktak a' Magyarok 884-től fogva 894-ig. Ott, mivel külömböző Vezérek alatt lévénn, a' szükséges egyesség, kivált veszede-

delem idejénn nem vólt meg közöttök: a' mint Constantinus Porphyrogenneta mondja, a' Chazarok Chágánja tanátsából, az ő hét Nemzetségeknek közönséges Fejedelmévé, választották *Almusnak* (vagy, Magyarosann, *Almosnak*) fiját *Arpádot*. *Almust*, hihető, azért nem választatta a' Chágán, mivel látta, hogy annak, mint öreg embernek, (mert Anonymus szerínt 816-bann született, és így ekkor, úgymint 893, vagy 894 tájánn több vólt 70 esztendősnél) kevés ideig veheti hasznát. Inkább tehát tovább nézvénn, a' fiját igyekezett lekötelezni. Hogy már Anonymus, a' ki a' Magyarok első Fejedelmének *Almust* mondja, és a' Magyarokat annak vezérsége alatt hozza bé Magyar Országra, Constantinus Porphyrogenitussal megegyeztetődjék: Engel Úr ezt a' Hypothezist veszi fel, hogy a' Magyarok kevéssel az ő *Atelközből* való kijövetelek előtt, a' rajtok uralkodni akaró *Chazárok* ellen való boszszúságból, Arpád helyébe, kit a' Chazárok Chámja tanátsára választottak; Almust tették, és annak hűségére esküttek. Hogy a' Magyarok és Chazárok között utóljára valósággal ellenkezésnek kellett támadni, onnan tetszik meg, mivel öszveháborodvánn magok között a' Chazárok, azoknak egy része, kik Cabaroknak hívattattak, a' Magyarokhoz állott, és azokkal egyesűlt; mely egyesűlés utánn a' Magyarok egész népe nyóltz nemzetségből állott. Ezeknek neveit Constantinus Porphyrogenitus így adja elő: az első Nemzetséget tették a' Chazaroktól elszakadtt *Cabarok*; a' másodiknak neve vólt *Neke*; a' harmadiknak *Mege-*

gere;*** a' negyediknek *Kurtugermat;* az ötödiknek *Tarian*; a' hatodíknak *Genach;* a' hetediknek *Kar*; a' nyóltzadiknak *Kas.*****

* Ez a' név, *Dentumoger*, Anonymusnál jelent tartományt; mert mindjárt az I. Részbenn így szoll: „Scythia maxima terra est, quae *Dentumoger* dicitur, versus Orientem." De jelenti annak a' tartománynak lakosit is; mert ugyan tsak a' felhozott helyenn ezt mondja: „Homines vero, qui habitant eam, vulgariter *Dentumoger* dicuntur, usque in hodiernum diem." Ezen utólsó jelentés szerint, *Dentumoger*, aligha annyit nem tészen, mint *Doni*, vagy *Don mellyéki Magyar;* mivel annak a helynek, melybenn való laktokbann a' Magyarok így neveztettek, a' Napkelet felől való határát a' *Don* vagy *Tanais* vize tette Anonymusnak következő szavai szerint: „A tergo autem (Dentumoger) habet flumen, „quod dicitur *Tanais.*

** Kitetszik ez azoknak a' folyóvizeknek neveiből, melyeket Constantinus Porphyrogenitus Ατελκυζυ tartomànnyábann említ. Ezek közzűl a' Pruth (Βρυτος) és Seret (Σερετος) máig is megvagynak. A' *Trullus* teszi a' Dniester folyóvizét, melynek neve a' Törököknél most is *Turlu.* A' *Baruch*, melyet legelől említ, teheti a' *Borysthenest*, vagy *Dniepert;* annyival inkább, mivel Constantinus Porphyrogenitus Cap. 27. a' Pátzinátziták lakóhelyét, (mely annakelőtte a' Magyaroké vólt) úgy írja le, mint a' melynek négy része innen a' Dnieperenn, Napnyúgotra és Északra, Bolgár Országnak, Erdélynek, és Muszka Országnak szomszédságábann vólt.

*** E' név alatt, hihető, a' Magyar név lappang.

**** Constantinus Porphyrogenitusbann ugyan Καρη és Καση van: de azért hibásann írják *Carénak* és *Casénak* Históriknsaink. Mert itt

az η vocalist tsak a' foemininum genusú Görög substantivum γενέα (azaz Nemzetség) kívánja. Hasonló hiba', mikor *Kurtugermatu*-nak, és *Tarianu*-nak írják a' más két Nemzetségeket; holott így mind a' két név Görög genitivusbann van, és annyit tészen, mint Tarian-*nak*, Kurtugermat-*nak* Nemzetsége. Egyébaránt, a' ki a' régi nevek feszegetésébenn, kurkászásábann, maiakkal való egybehasonlításábann gyönyörködik: az említett nevekhez valami részbenn hasonlókat találhat a' következőkbenn: Νὲκη, *Nék*, vagy *Nyék*; Μέγέρη, *Megyer*; Κυρτυγερματ, *Kürt Gyarmat*; Ταριαν, *Tarján*; Γεναχ, hihető, ez van megfordítva, *Nage*, azaz, *Nagy*. A' *Kar*, és *Kas*, világos Magyar nevek.

§. 46. Az Atelközi főldönn laktokbann, 888-dik esztendőbenn a' Napkeleti Császártól *VI. Leotól* (Leo Sapiens v. Philosophus) a' Bolgárok Fejedelme *Simeon* ellen segítségűl hívattatvánn a' Magyarok: a' Dunánn általmentek, Simeont megverték, és nagy pusztítást követvénn el Bolgár Országbann, gazdag prédával tértek viszsza lakóhelyekre. Ezzel az alkalmatossággal esett az, hogy *VI. Leo* a' Magyar Lovasságot meglátvánn, annak hadi szokásira és rendtartásira oly figyelmetessé lett, hogy azokat leírni méltónak tartotta.* Nem sokára azutánn, 892 benn, a' Napnyúgoti Császár *Arnulf* is segítségűl hívta a' Magyarokat, a' *Marahánusok* (Morvák) Királyja *Zventibald*, vagy, a' mint a' Hazai Histórikusok nevezik, *Svatopluk* ellen, kinek főldénn hasonlóképpenn nagy pusztítást vittek véghez. De az alatt, míg ők Morvába jártak, a' *Bol-*

Bolgárok szövetséget kötvénn a' *Paczinaczitákkal*, lakóhelyeikre ütöttek, és azokat elfoglalták, az őrizet végett othonn maradt Magyarokat részszerínt kiverték, részszerínt pedig levágták. Melyet látvánn, mikor viszszatértek, a' Magyarok: más lakóhelyet kerestek, és ekkor telepedtek meg azonn a' főldönn, melyenn, a' mint Constantinus Porphyrogenneta szóll, a' *Temes*, *Tutes*, *Maros*, *Keres*, és *Tisza* vizek folynak.** Ettől az előadástól az Anonymus előadása annyibann külömböz, hogy ez a' Magyaroknak erre a' főldre való jövését, nem a' Paczinacziták reájok való ütésének tulajdonítja: hanem annak, hogy az Oroszok kérték őket, hogy elhagyvánn az ő főldjöket, jöjjenek Napnyúgotra. Lásd feljebb §. 31.

* Lásd Leo Grammaticust ad a. 3. Leonis Sapientis, és Kollárt, Amoenit. Historiae Jurisque Publ. Hungariae. Vindob. 1783.

** Cap. XL. Ποταμὸς πρῶτος ὁ Τιμήσες· ποταμὸς δεύτερος Τȣ́της· ποταμὸς γ' ὁ Μορησες· δ' ὁ Κρίσος· καὶ παλιν ἕτερος ποταμος ἡ τιτζα.

§. 47. Mind ezek szerínt Constantinus Porphyrogenitus és Anonymus között nyilvánn való ellenkezés éppenn nints: hanem egyik egy, másik más dolgot ád bővebbenn és világosabbann elő. Igen hihető, hogy a' *Cumánusoknak* a' Magyarokkal való egyesűlése is, melyről Anonymus emlékezik,* nem egyéb annál, a' mit Constantinus Porphyrogenitus, a' Magyarokhoz állott, és azokkal egyesűlt *Cabarokról* mond.** Az a' nevezetes nehézség pedig, hogy Constantinus Porphyrogenitus a' Magyarokat

Moldvából, Anonymus pedig Galítziából hozza ki, magábann elenyészik: mivel a' kttő egyre mégyen ki. Nem kell t. i. gondolni, mintha Constantinus Porphyrogenitus szerint a' Magyarok Moldvából Oláh Országonn által jöttek vólna bé, a' közelebb említett folyóvizek mellyékeire, mint ezt T. Práy Úr vélte,*** mert ezt Constantinus Porphyrogenitus nem mondja; hanem tsak azt a' helyet írja le, melyenn a' Magyarok, Atelközből lett kihajtatások utánn, az ő idejébenn, laktak. Erre a' helyre tehát, nem tsak Anonymus, hanem Constantinus Porphyrogenitus szerínt is, mehettek Galítziánn által a' Magyarok; annyival inkább, mivel a' Marahanusok vagy Morvák ellen folytatott hadból ezenn a' földönn kellett viszszatérniek; mint szintén az Atelközbenn othonn maradtaknak is, az őket nyomó Paczinacziták elől, erre kellett futniok, hogy magokat a' Morva Fejedelem *Svatopluk* ellen ment attyokfijaival egyesíthessék.

* Cap. X. Ezen Cumánusok hét Vezéreinek nevei Anonymusnál ezek: *Ed*, *Edumen*, *Etu*, *Bunger*, *Ousad*, *Boyta*, *Retel*.

** Lásd feljebb a' 45-dik §. véginn.

*** Hist. Regum Hung. Part. I. Notit. Praev. §. XI. Ez a' nagy emlékezetű Históríkus erre az értelemre azért ment, mivel a' *Tutes* nevü bizonytalan folyóvizet, melyet Constantinus Porphyrogenitus, a' mint láttuk, a' *Temes* utánn említ, az Oláh Országbann folyó *Ólt* vagy *Aluta* vizének gondolta. De hibásann. Mert Constantinus Porphyrogenitus nyilvánn mondja, hogy a' *Tutes*, és az ezzel együtt említett több folyóvizek, Constantzinápolyhoz a' Trájánus hídjánn és Belgrádonn túl, vagy

felűl

felűl (ἀνώτερα τούτων) esnek; és így a' *Tutes* Oláh Országbann nem lehetett. Megerősítette ezen értelmébenn a' b. e. Práyt az is, hogy Constantinus Porphyr. közelébb említett szavai utánn Cap. 40. a' Magyarokkal szomszéd Nemzeteket írvánn le, ezt mondja: Napkeletre a' Magyarokkal szomszédok a' Bolgárok, hol őket az Ister választja el egymástól, mely víz Dunának is hívattatik; mert innen azt hozta ki, hogy kellett tehát a' Magyaroknak Oláh Országbann lakni. De ebből tsak az következnék, hogy abbann az időbenn, melybenn Constant. Porphyr. élt, (élt pedig Zoltán és Toxus idejébenn), a' Magyarok birodalma határos vólt a' Bolgárokéval; vagy, ha nem vólt, éppenn úgy hibázott Constantinus Porphyrogenitus, mint mikor ugyan azon helyenn, északra a' Magyarokkal szomszéd Nemzetnek a' Paczinaczitákat mondja: vagy pedig ezt a' szót: πλησιάζουσι, tágabb értelembenn kell venni, úgy hogy az tsak közelítést tégyen.

MAGYAROK MEGTELEPEDÉSE.

§. 48. Bejővénn a' *Carpathusonn* által 895-dik esztendő tájánn mostani lakóhelyekbe a' Magyarok: abbann külömböző népekre és Fejedelmekre találtak. Kezdvénn t. i. Erdélyenn, azt lakták *Oláhok* (Blaci); kiknek Bolgár felsőséget esmerő Fejedelme *Ga-*

Gelou vólt. Erdélytől fogva a' Szamos, Maros, és Tisza vizek közit, az akkori Napkeleti Császártól VI. Leotól bírta. *Mén' Marót* (Menu Morout);* a' Marosonn túl léyő főldet, Orsováig és a' Dunáig; vagy a' mai Bánátot *Gaad*, vagy Glad; a' Tisza, Duna, és Garan között a' Carpathusig fekvő főldet, mel'yenn régibb időkbenn a' *Jazyges Metanastae* nevű nép lakott, *Zalán* (Salanus), kinek hatalma alatt Bolgár és Tót Nemzetségek vóltak; a' Vág vize mind két mellyékét a' Garantól fogva a' Morava vizéig a' Morva Fejedelem *Svatopluc;* a' túl a' Dunánn való részt, vagy Pannóniát, a' mint szóll Anonymus, a' Rómaïak (Romani), kikenn tulajdonképpenn nem a' Napnyúgoti Császár, és annak emberei a' Francusok értődnek; hanem a' Nagy Károly fija Pipinus alatt,** és azutánn Pannóniába szállítódott, és a' Francus Császárok óltalma alatt élő Olaszok (Itali);*** mely onnét tetszik meg, mivel Anonymus a' *Romani* és *Teutonici* neveket, az egész munkájabann megkülömbözteti. Mindazáltal Pannóniából is az a' rész, melynek Napkelet és Északfelé a' Duna vólt határa, a' Morva Király birtokához tartozott.

* Ennek Mén (Caballus) nevet, a' mint Anonymus Cap. XI. megjegyzi, azért adták a' Magyarok, mivel sok szeretői vóltak, *eo quod plures habebat amicas.* A' Consonánsonn végződő szókhoz szokása Anonymusnak *u* vocalist ragasztani. Példák erre a' következő nevek: Hung*u*, Hel*u* moger, Al*mu*, Erdeuel*u* (azaz Erdély), Bors*u*, Geur*u*, (azaz Diós Győr), Lel*u* (azaz Leel vagy Lehel), Emes*u*, (azaz Emes. Így hívták az Álmos attyá-

attyának *Ugeknek* feleségét, mely név méltó a' megjegyzésre. Ugyanis, ez a' törsök Magyar szó: *emni*, annyit tészen mint szopni; innen vagynak amá' szavaink: *emlő*, *tsetsemő*, *eme* disznó. Ezek szerint *Emes* annyit tészen, mint Emlős). E' szerint lett *Men* is Menú-vá. Hasonló szokása Anonymusnak, hogy a' rövid *a* vocalist *o* vocalissal tseréli fel; p. o. ezekbenn: H*o*vos (Havas), M*o*ger (Magyar), M*o*rus (Maros), Z*o*mus (Szamos), *O*lpár (Alpár), T*o*kota (Takta), Retelp*o*taka (Retel pataka), *O*ba (Aba), 's a' t. Nem különbenn a' hoszszú *ó* vocalist néha *ou*-val szokta kitenni, mint ezekbenn: Soy*ou* (Sajó), N*ou*grad (Nógrád), Curtuelt*ou* (Körtvélytó), Zol*ou*c (Szalók), 's a' t. Ezek szerint az Anonymus *Morout*ja *Marót*nak is íródhatik.

** Vesd egybe az Avarok Históriájábann lévő 21-dik §-t.

*** Lásd Engel Supplem. ad Vindic. Cornid. §. 5. pag. 331. 332.

§. 49. Mind ezen Fejedelmek birtokit és tartományit, egymás utánn, még ÁRPÁD alatt elfoglalták a' Magyarok.* Elsőbenn is, a' mint a' Carpatusonn általjöttek, Bereg és Ung Vármegyét borították el. *Munkátsnál* (melynek igaz neve *Munkás*, az útbann véghezvitt sok *munkától* vevődött) 40 napig múlattak. Azutánn mentek *Ungvár* alá, melyet egy *Labortzi* nevű Tót Commendáns óltalmazott, kit megszalasztvánn, mikor utól érték, egy ott folyó, és ettől a' Vezértől azutánn Labortzának (ma Latortza) neveztetett víznél felakasztották; Ungvárt pedig elfoglalták. Még eddig a' Magyarok Fővezére *Almos* vólt, egy azon hét Vezérek közzűl, kiket Anonymus *Hetu Mogerecknek*, azaz, *Hét Magyaroknak* nevez.** De minekutánna Ungvárt elfoglalták:

Al-

Álmos a' Fővezérséget, kétség kívűl öregsége és erőtlensége miatt, a' fijának *Árpádnak* adta által.

* Ezen foglalásnak egész Históriája Anonymusból vevődik: kinek munkáját Mándi István Úr fordítása szerínt Magyarúl is lehet olvasni. Kijött az Debreczenbenn 1799.

** Lásd neveiket feljebb a' 44-dik §. alatt lévő Jegyzésbenn.

§. 50. *Árpád* a' Tisza és Bodrog között fekvő tartományt (és így a' mai Bereg, Máramaros, és Ugotsa Vármegyéket jobbára) elfoglalvánn: *Salanustól* kemény izenetet vesz, hogy a' Bodrogonn túl menni ne mérészeljen. De ezzel Árpád keveset gondolvánn,* *Salánusnak* több főldeit is egész a' Sajó vizéig elfoglalja. E' meglévénn, a' Bihari Fejedelemhez *Mén Maróthoz* kűld, és attól a' Szamos vize és a' Nyír között a' *Meszesig* fekvő főldet kéri: melyet midőnn *Mén Marót* általengedni nem akart: három Vezéreit, úgymint *Tóst* (Tosu), *Szabóltsot* (Zabolsu), és *Tuhutumot* számos sereggel ellene kűldi. Ezek általjővénn a' Tiszánn, *Mén Marothot* úgy megrettentik, hogy az velek szembeszállani nem mervénn, magát a' Keres vizének óltalmazására hátravonja. Ekkor két részre osztvánn seregeket, *Szabólts* ugyan, minekutánna az ő neveről nevezett várat építette, *Tóssal* együtt a' Szamos felé menvénn, *Szathmárt* megvette; *Tuhutum* pedig a' fijával *Horcával* együtt a' Nyírt hódoltatvánn meg, onnan egész Zilajig felment. Végre a' három Vezérek a' Meszesnél öszvetalálkozvánn: ott határt tsináltak.**

* Hogy

* Hogy tsalta meg Salanust, lásd Anonymusnál Cap. XVI.
** Lasd Anonym. Cap. XXII.

§. 51. Hallvánn azombann Tuhutum Erdélynek dítséretét, egy *Ogmand* nevű kémet oda küld, a' ki által midőnn azon tartomány termékenységéről bizonyossá tevódött vólt: Arpádtól, a' ki akkor *Szerentsenn* múlatott, követei által engedelmet kért annak elfoglalására. Melyet megnyervénn: Erdélybe általment, hol *Gelout*, és a' hozzá tartozó Oláhokat felkeresvénn, seregét úgy telepítette meg, hogy a' két tábort tsupánn az *Almás* vize választaná el egymástól. Ekkor két felé osztvánn seregét, egyiket magánál tartotta, másikat a' folyóvíz felső részénn általköltöztette; mely, *Gelout*, mikor meg sem tudta vólna gondolni, megtámadvánn, zavarba hozta. Ugyan akkor *Tuhutum* is neki futtatott az *Almás* vizének, és azonn általgázoltatott. Így két óldalról nyomattatvánn az Oláhok: megverettettek. *Gelout* pedig, midônn a' Szamos mellett lévő várába * sietett vólna: a' Magyarok űzőbe vették, és a' *Kapos* (Copus) vize mellett levágták. Így lett Erdély Arpádé; melyet ő *Tuhutum*nak advánn: annak maradéki egész Sz. István idejéig bírták.

* Hihető, hogy az vólt a' *Gelou* vára, mely osztánn idővel *Gyalu* várának neveztetett. Vagyon ez Erdélybenn a' Szamos mellett.

§. 52. Az alatt, míg ezeket *Tuhutum* Erdélybenn tselekedte; Szabólts és Tós *Mén Marót* ellen akarták vezetni hadaikat: hanem hijjába próbálvánn általmenni Szegha-

halomnál (*Zeguholmu*) a' Kere'senn; mivel abbann a' *Mén Marót* katonái ellent állottak: felfelé a' Tiszának vették útjokat, és azonn a' Dorogmai (*Drugma*) révnél* általmenvénn, Árpádhoz *Szerentsre* békével eljutottak; a' ki is nagy örömmel és sok ajándékokkal fogadta őket.

* Ezt a' *Dorogmándl* való általmenetelt említvénn Anonymus: megjegyzi, hogy, ugyan ott, egy *Huhot* nevű Kun katonának, Árpád Fejedelem engedelmével, jó darab főld adódott, melyet a' *Huhot* maradéki még az ő idejébenn is bírtak. Ez a' Debreczeni *Ohat.*

§. 53. Eddig többire kedve szerínt folyvánn dolgai *Árpádnak*: hogy *Salanustól* még több főldet nyerjen, még pedig ha lehetne fegyver nélkűl: követeket kűldött hozzá, kik által az eddig említett győzedelmeit megizenvénn, azt kívánta, hogy azt az egész főldet, mely a' *Zagyva* vizéig van, néki adná által. Melyet *Salanus*, nem mérészelvénn magát az ellentállással szerentséltetni, meg is tselekedett. Árpád tehát túl menvénn a' *Sajónn*, mind azt a' főldet, mely a' Tisza és Mátra hegy között, egy részről a' *Zagyva* vizéig, más részről pedig a' *Szepesi Erdőkig* van, elfoglalta.

§. 54. Ezek utánn három Vezéreit, *Zuardot*, *Kadusát*, és *Hubát* a' Nyitrai Vezér Zobor ellen kűldötte, a' ki a' Garan és Vág mellyékeit a' Morava vizéig a' Tseh és Morva Király engedelméből bírta. Ezek tehát útjokbann a' *Gömöri* és *Nógrádi* várakat, abból a' czélból, hogy hátok megett valami veszedelemtől ne tarthassanak, elfoglalvánn, és az *Ipoly* 's *Garan* vizeinn általmenvénn, midónn a' *Nyitra* vizéhez értek

érték vólna, öszvetalálkoztak Zoborral, kivel számos Morva és Cseh sereg vólt. Melynek sűrű nyilazása ellent nem állvánn; a' *Nyitra* vizénn általmentek, a' Morvákat és Cseheket megszalasztották, Zobort megsebesítve elfogták, és egy Nyitra mellett lévő hegyenn, mely az ő nevéről *Zobornak* neveztetett, felakasztották.

§. 55. Semmi akadállyok nem lévénn többé, egész a' *Vág* vizéig nyomúltak; és az addig talált várakat, nevezetesénn *Galgótzot*, *Trentsint*, elfoglalták; és azokat megerősítvénn, ellenséges kiütéseikkel még a' Morava vizénél lakó népeket is háborgatták. Azombann míg ezek történtek: *Salanus* a' közelebbi kárát, t. i. Gömör és Nyitra várainak elvesztését, nehezenn szenvedvénn, Görög és Bolgár segítséggel, mellyel seregét *Titulnál* (*Tétel*) egyesítette, mind azt, a' mit elvesztett, igyekezett viszszanyerni. Ez okból azt izeni Árpádnak, hogy arról a' főldről, melyet tőle igazságtalanúl vett el, takarodjon, és menjen oda, a' honnan jött. Ezenn Árpád felindúlvánn, és a' Zagyva vizétől a' Tisza mellett lefelé indítvánn seregét: midőnn Salanust szembe találta vólna, azt megverte, és Nandorfejérvárba szalasztotta. Másik esztendőbenn, a' Bolgárok Királyánn, kinél Salanus tartózkodott, boszszút akarvánn Árpád állani; ellene hadat indított, ki is két ízbenn verettetvénn meg, azt ígérte, hogy többé Salanust nem óltalmazza; Árpádhoz hűséggel viseltetik; néki esztendőnként való adót fizet; e' mellett pedig a' fiját kezesül adja. Ezek alatt a' feltételek alatt néki békét hagyvánn a' Ma-

gyarok, másfelé vették útjokat; tudnillik három Vezéreik, *Lehel*, *Bultzó*, és *Botond* alatt, Napnyúgotra fordúlvánn, Slavoniának és Croátiának elfoglalásábann munkálódtak; mely annyi időbe kerűlt, hogy Árpádhoz nem elébb, hanem második esztendőre térhettek viszsza, a' ki akkor *Titulnál* tartózkodott. Árpád pedig a' Duna mellett felfelé indúlvánn, mikor a' *Csepel* szigetéhez ért; ott megállapodott, és ebbenn a' szigetbenn mind magának, mind a' főbb Magyaroknak házakat építtetett. Vid. Anonym. Cap. XLIV.

§. 56. Ebből a' Csepel szigetéből, melyet a' Duna Pestenn alól tsinál, kétszer kűldötte ki Árpád hadait: először *Glád* vagy *Gaad* ellen, kinek birtoka a' Maros vizétől *Orsováig* vólt, és így Oláh Ország és Servia határáig, a' Dunánn innen. Kit is *Zuard* és *Kadusa* Vezérek a' *Temes* vizénél megvervénn, ezt a' részét is Magyar Országnak, mely most Temesvári Banátnak neveztetik, elfoglalták. Másod ízbenn Csepel szigetéből alsó Pannóniába tsaptak bé a' Magyarok, melynek a' Napnyúgoti Császártól függő Urai vóltak. Ekkor maga Árpád is ott hagyvánn a' Szigetet, és a' Dunánn *Megyernél* (ad insulam S. Andreae, *Szent Endre*, vid. Anonym. Cap. XLVI.) általmenvénn, Veszprémet megvette: onnan a' *Rába* és *Rábtza* vizekig menvénn, azon egész tartományt, sőt osztánn felső Pannóniát is, melyet a' Marahánusok vagy Morvák bírtak, alkalmatosságot advánn reá a' Svatopluc fijainak egymás között való egyenetlensége, elfoglalta. Viszszatérvénn Árpád, először *Ó Budára*, azutánn a'

Cse-

Csepel szigetébe ment; ott született a' fija *Zoltán*.

§. 57. Az alatt, míg ezek estek, Mén Marót Dáczia középénn békességbenn és bátorságbann maradt: kinek a' Csepel szigetéből ismét ellene kűldi Arpád *Usubu* és *Velek* Vezéreit nagy sereggel. Kik általszállvánn a' Tiszánn, midőnn öszvetalálkoztak vólna a' Székelyekkel, (vid. Anonym. Cap. L.) a' kik ezen mozdúlásnak hírére Erdélyből kijővénn, szövetséges társai kívántak lenni a' Magyaroknak: ezekkel együtt *Bihar vára** alá mentek. Melyenn megrémülvénn Mén Marót, feleségével és leányával elszaladt, és a' vár óltalmazását katonáira hagyta; kik is azt tizenkét napig tüzesenn óltalmazták: de midőnn tizenharmadik nap látták vólna, hogy már a' Magyarok megtőltvénn a' vár árkát, a' kőfalra akarnak lajtorjákonn felmenni: a' várból mezítláb mentek ki eleikbe, és magokat a' várral együtt feladták. Mely dolgot megtudvánn Mén Marót: Usubutól és Velektől azt kérte, hadd kűldhessen követeket Arpádhoz, kik annak egész tartománnyát, a' fijának pedig *Zoltánnak*, a' leányát feleségűl ajánlják. Mely megengedődvénn, Arpád a' Csepel szigetébenn a' Mén Marót ajánlását örömmel elfogadta, és őtet Bihar várának békességes bírásábann hólta napjáig meghagyta, a' ki is kevéssel azutánn meghólt. Ekkor osztánn az egész Tisza és Keres mentibenn fekvő főld is Arpádé lett; melyet mindazáltal soká nem bírhatott. Mert 907 benn, minekutánna még életébenn a' Magyarokat fija hűségére feleskette, meghólt.

* Hol lett légyen ez a' vár, nem tudhatni: hanem, hogy nem a' Bihar alatt lévő vólt, bizonyos.

MAGYAROK TOVÁBBI VISELT DOLGAI

A' KÖVETKEZŐ FEJEDELMEK ALATT.

§. 58. ZÓLTAN még gyermek lévénn, mikor az Attyáról az Ország reámaradt, az igazgatásra alkalmatlan vólt. Ezzel a' maga hasznára élni akarvánn *Ludovicus Infans*, a' ki 899-benn lett Arnulf utánn Császárrá, és azt, hogy Pannónia a' Magyarok kezére kerűlt, nem szívelhette: mindjárt első esztendejébenn a' Zóltán uralkodásának, hadat indított a' Magyarok ellen. De szerentsétlen kimenetellel. Mert azonnkívűl, hogy ekkor keménnyenn megverettetett: arra is útat nyitott, hogy a' következő esztendőkbenn, Bavariát, Saxoniát, és Thuringiát gyakor ízbenn pusztították a' Magyarok; 910-benn pedig *Augspurgnál* (Augusta Vindelicorum) újra megverettetvénn, kéntelen vólt esztendőnként való adót ígérni. Ez 911-benn meghalvánn, helyébe *I. Conrád* lett Császárra: de a' ki a' Magyaroknak Német Országba való béütéseit, egész uralkodása alatt, mely 918-ig terjedt, meg nem gátolhatta. Mert ezek ő alatta nem tsak Bavariát, Svéviát, Thuringiát, és Saxo-

xoniát, hanem még Helvétziát, Alzátziát, és Lotharingiát is háborgatták és pusztították.

§. 59. Az *I. Conrád* utánn következett Császár *I. Henrich* (ki *Henricus Aucepsnek* is neveztetik) Német Országot a' Magyarok miatt való félelemtől és nyughatatlanságtól megszabadította. Mert midőnn 926-bann, szokott módjok szerínt prédálni Saxoniára ütöttek vólna: történt, hogy Vezéreik közzűl egy elfogattatott.* Ezt felette nagy summa aranyonn igyekeztek kiváltani: de I. Henrik váltságúl nem pénzt, hanem kilentz esztendeig való békességet kívánt. Mely idő alatt, mindenfelé várakat építtetvénn, a' nagyobb helyeket kőfalakkal környűlvévénn, és a' Németeket szüntelen fegyverbenn gyakorolvánn: annyira ment, hogy midőnn 934 dikbenn, a' kilentz esztendei békesség egészenn való eltelését meg nem várvánn, Saxoniába béütöttek a' Magyarok: *Merseburgnál* őket általán fogva megverte; úgy hogy ha a' Histórikusoknak hiszünk, 36 ezerenn estek el közzűlök.** Ezen veszedelem utánn, úgy lehetne gondolkodni, nem jött többé kedvek a' Magyaroknak a' Német Országba való béütéshez: mindazáltal elébbeni szokásokról *I. Ottó* alatt sem tettek le, mint ez az akkori Histórikusokból kitetszik.*** Végre Zóltán, 947-benn, letévénn a' Fejedelemséget, általadta azt a' fijának *Toxusnak*, és ezen általadás utánn két esztendővel meghólt, 948-bann, mintegy 53 esztendős korábann.

* Némelyek úgy gondolkodnak, hogy ez a' Vezér maga Zóltán lett vólna.

** Leírja ezt a' hartzot *Luitprand* L. II. c. 9. hol

hol a' többek között így szóll: „Bellum in„cipit, atque ex Christianorum parte sancta „mirabilisque vox Kυρις ex eorum turpis et „diabolica *huj huj* fræquenter auditur."

*** *Hermannus Contractus* Tom. I. ad ann. 937. mely esztendő éppenn a' Henrich halála utánn való vólt, így szóll: „Ungari Franciam, Ale„manniam, et Burgundiam devastantes, tan„dem per Italiam redierunt in Pannoniam. „Monasteria S. Galli et S. Bonifacii concre„mábantur." — Későbbenn pedig a' mit tsináltak, oda alább fog felkerülni.

§. 60. TOXUS, (kinek nevét némelyek erre a' szóra viszik: *Tagos*,*) az attya Zóltán helyébe mintegy 16 esztendős korábann lett Fejedelemmé. A' külső Histórikusok úgy írják le, mint igen tüzes és heves embert: Anonymus pedig tsendesnek, és békességszeretőnek mondja, a' midónn Cap. LVII. így szóll: „*Pacifice* per omnes dies „vitae suae obtinuit omnia jura regni sui. „Et audita *pietate ipsius*, multi *hospites* „confluebant ad eum *ex diversis nationibus*." Ezen utóbbi szókból lehet talán megmagyarázni azt is, hogy Toxus alatt a' Keresztyén vallás néműnémű képpenn kezdett béjönni Magyar Országra. Mert a' ki az idegenek eránt jó indúlattal tudott viseltetni, annak könnyű vólt az idegen vallást is eltűrni. *Scylices Curopolata János* nevű Görög Históriкus, a' ki élt a' XI-dik Század vége felé, 1081-dik esztendő tájánn, a' 948-dik esztendőről azt mondja, hogy a' Magyaroknak *Bolosudes* nevű Vezére Constantzinápolyba menvénn, ott a' Keresztyén Vallásra tért, és megkeresztelkedett; nem külömbenn kevéssel azutánn *Gylás*, ki vissza-

szajővénn Constantzinápolyból, *Hierotheus* nevű Szerzetest is hozott onnan magával; a' ki osztánn a' Magyarok közzűl sokakat a' Keresztyén Vallásra térített. Ez utólsó meg is maradt állhatatosann a' Keresztyén Vallásbann: de Bolosudes azt elhagyta. *Bolosudes* nem egyéb annál, a' kit Anonymus *Bulsunak*, Constantinus Porphyrogenneta *Bultzonak*, Thurótzi pedig *Bulchusnak* hív, és a' ki a' Temesvári Bánátot bírta. *Gylás* pedig nyilvánn *Gyula*, a' ki Erdélyi Fejedelem vólt. Innen, egy Magyar Országi születésű, de Német Országra szakadt, és a' Vesztphaliai Kerűletbenn (in Comitatu Schauenburgensi) Rinteliábann Superintendenséget viselt Tudós, *Schwartz Gottfried*, a' múlt Századnak közepe előtt, azt állította, hogy a' Magyarok legelőször az ó vagy Görög vallást vették bé, ilyen titulusú munkájábann; *Dissertatio*, *in qua initia Religionis Christianae inter Hungaros, Ecclesiae orientali adseruntur*. Halae 1740. in 4-to. Ő t. i. így okoskodik; hogy *Gyula* Constantzinápolybann a' Görögök között a' Görög Vallásra térvénn, Erdélybe is a' Görög Vallást vitte be, *Hierotheus* is ott azt terjesztette; nevezetesenn a' Gyula házanépe, felesége, és leányai azt vették be; mely leányai közzűl egy, t. i. *Sarolta* a' Magyarok Fejedelméhez *Geizához* a' Toxus fijához ment férjhez; és ez tselekedte azt, hogy a' férje Gejza a' Keresztyén Valást bévette, és a' fija is *István* abbann neveltetett. És így, a' mint ő állítja, valamint Erdélybe, úgy Magyar Országba is a' Keresztyén Vallás a' Görögök módja szerínt jött be legelőször. Kikeltek Schwartz ellen

 Kol-

Kollár in Historia Diplomatica Juris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regum. Vindobonae. A. 1762. p. 8—20. *Pray in Annalibus Hunnorum* p. 395. *Kaprinai in Historia Ducum Hungariae* p. 398. et sequ. *Palma Notitiae Rerum Hungariae.* T. I. p. 28. sequ.

* *Tagos* a' régi írás módja szerínt *Togos*, és megrövidítve *Togs*, lett a' Deák nyelv szerínt *Togsus* vagy *Toxus*. Lásd Katona Hist. Duc. pag. 394.

§. 61. Egyébaránt. hogy a' hadakozásra való hajlandóság is megvólt *Toxusbann*, és, e' szerínt kellett abbann lenni valaminek, a' mit róla a' külső Országi Historikusok mondanak: megtetszik abból, hogy egyébkor is ugyan, de kivált 955-benn Német Országba minden igaz ok nélkűl nagy sereggel béütött. Melynek szomorú kimenetele lett. Mert a' Svéviai Kerűletbenn, *Augspurgnál*, *I. Otto* a' Német Császár úgy megverte, hogy hadi népének nagyobb része vagy levágattatott, vagy megfogattatott, vagy a' Lech vizébe veszett. A' Thurótzi Anonymussa pedig azt mondja, hogy egy részét a' Magyar seregnek Toxus épenn haza hozta: de két része, kivévénn hetet, elveszett, kik gyalázatosann, t. i. elvágott fülekkel tértek viszsza. Ezeket osztánn a' Magyarok magok közzé bé nem fogadták: hanem külön kellett nyomorogniok, sátorról sátorra kóldúlvánn; 's a' rajtok esett gyalázatról *Magyarkáknak*, *Gyásznak*, és *Lázdároknak* neveztettek. Elfogattak ekkor, a' mint Vitekind bizonyítja, három Vezérei is a' Magyaroknak; az első vólt *Bulzó*; a' második *Lehel*, a' mint Thurótzi mond-

ja,

ja,* a' harmadik talán *Botond* vólt, mivel Anonymus ezt szokta ama' kettőnek társaságába tenni; a' kinek neve mindazáltal az elfogattattak közt nem említtetik, hanem *Azzurnak* mondatik; mely nem egyéb ennél a' Magyar titulusnál: *Az Úr.*** Az *Augspurgi* veszedelem utánn Toxus meghólt 972-benn. Eltemettetett *Taxonybann* innen a' Dunánn lévő helybenn, mely nevét, úgy latszik, ő róla vette. Maradt Geizánn kivűl *Mihály* fija, Kopasz Lásztlónak és *Vazulnak* vagy Báziliusnak attya. Utánna Fejedelemmé lett a' fija GEIZA.

* Erről Thurótzi ilyen mesét beszéll: hogy Lehel a' kürtivel Konrád Császárt agyonn ütötte; holott ekkor I. Otto vólt a' Császár. Lásd Katona Hist. Ducum. p. 454. Ebből a' Thurótzi meséjéből kerűlt osztánn a' másik mese is, hogy a' *Lehel kürti* máig is Jász Berénybenn vagyon.

** Lásd Pray Dissert. pag. 72.

§. 62. A' *Geiza* neve a' Históriкusoknál *Geitznek* és *Gizónak* is íratik; melyből Bél Mátyás* ezt a' szót akarja kitsinálni, *Győző*. A' Fejedelemségre mintegy húsz esztendős korábann emeltetvénn, kevés idővel azutánn *Saroltát* az Erdélyi Fejedelemnek Gyulának leányát vette el feleségűl, a' ki már akkor a' Keresztyén hitenn vólt. Erről a' Fejedelem Asszonyról az íródik, hogy mind az igazgatásbann, mind a' Keresztyén vallás terjesztésébenn fő eszköz vólt. Ugyan ennek lehet tulajdonítani azt is, hogy Geiza a' Magyarokat a' külső országokra való ellenséges kiütésektől viszszavonvánn, a' földmivelésre szoktatta. Mely dítséretes igyekezete tudtára esvénn

I. Ottó Császárnak, nem tsuda, hogy egy *Brúnó* nevű Verdeni Püspököt követűl küldött hozzá a' végre, hogy az, az ő Fejedelemségre lett emeltetésénn való örömét kijelentse. Látta t. i. Ottó, hogy ha a' Magyarok a' tsendesenn való lakozásra, és a' pusztítások 's rablások helyett a' földmivelésre vétetődhetnének: az a' szomszéd tartományoknak, kiváltképpenn pedig Német Országnak, bátorságbann való maradására igen sokat tenne. De reménylhette azt is, hogy azonn az útonn, melyet Geiza elkezdett, a' Keresztyén vallás is legkönnyebbenn bémehet Magyar Országba. Ebből a' tzélból lett az, hogy egyenesenn Püspökre bízta a' követséget, és hogy *Brúnót* Bavariába a' Passaui Püspöknek *Pilgrinnek* vagy *Piligrinnek* ajánlotta, hogy mind azokbann, melyek ezen követségnek szerentsésenn való elvégezésére szükségesek vólnának, *Brúnót* segítené. Mely szövetségnek meg is lett valamennyire a' reménylett haszna. Mert kevéssel azutánn *Piligrinus* sok Szerzeteseket küldvénn Magyar Országra: azok által öt ezer lelket térített a' Keresztyén vallásra; a' mint ezzel a' Római Pápához VII-dik Benedekhez 975-benn küldött levelébenn ditsekszik.** Mely térítésnek mindazáltal nem vólt állandó foganatja; mert a' következő húsz esztendők alatt, nem hogy terjedt vólna a' Keresztyén vallás Magyar Országonn; hanem még a' mi vólt, annak is szinte vége lett; míg nem osztánn a' Prágai Püspök *Adalbert*, rész szerínt követei által, rész szerínt maga jelenlétével, mind a' hitibenn gyengélkedő *Geizát* megerősítette, mind annak fiját *Istvánt* megkeresz-

resztelvénn, az egész Fejedelmi Házat a' Krisztusnak megnyerte. Ezekutánn Geiza a' *Szent Márton hegyénn* lévő Klastromnak felállításához*** fogvánn, és István fijának a' Fejedelemségre az útat megkészítvénn: meghólt 997-benn. Már ő alatta nem kevés idegenek jöttek be Magyar Országra, kik közzűl Főemberek vóltak ezek: *Deodatus*, vagy *Theodatus*, vagy *Tata*, a' ki Apuliából szakadt Magyar Országra, és a' ki az *István* Keresztattyának mondatik; másik vólt *Volfger*, Német Nemzet, az ő Testvérjével *Hedrichkel*, kitól vette nevét Hedervára. Ilyenek vóltak továbbá *Hunt*, és *Páznán*.

* Not. Nov. Hung. Part. I. pag. 108.

** Lásd *Hard. Concilior.* Tom. IX. pag. 719. Item *Inchoffer in Annal.* pag. 209. et *Katona Hist. Duc.* pag. 510. Item *Schwartz* pag. 9.

*** Bizonyítja ezt annak fundationalis levele. Lásd *Stilting* Tom. I. pag. 494. et *Katona Hist. Ducum* pag. 661.

**** Lásd *Stephani Katona Hist. Ducum.* p. 668. et sequ.

§. 63. Az ő attyának Geizának halála utánn, mindjárt 997-benn, minden akadaly nélkűl általvette a' Fejedelemséget ISTVAN, mintegy 18-dik esztendős korabann. De azt tsendesenn kevés ideig viselhette; mert még azon esztendőbenn támadás lett ellene. Ugyanis, az idegenek, kiket Geiza hívott vala be az Országba, és már sok jószágokkal bírnak 's nagy hívatalokat viselnek vala, olyan hatalmat vettek magoknak a' még tapasztalatlann Fejedelem alatt, hogy mindenbenn az ő kezek forogna.* Ezt nehezenn szenvedvénn sok Magyarok, pár-

pártot ütöttek: de mégis jókor észre vevődvénn a' dolog, ez úttal hamar letsendesíttettek. Sokkal veszedelmesebb vólt az a' támadás, melyet kevéssel azutánn 998-bann a' Somogyi Fejedelem *Kupa*, a' Keresztyénségre nem tért Magyarokkal indított. De ettől a' Németeknek, kik között vólt *Hunt* és *Páznán*, és a' Keresztyén Magyaroknak segítségével, szerentsésenn megmenekedett. Mert *Ventzellinust* Fővezérévé tévénn seregének: az, *Kupát*, Veszprém alatt, az ütközetbenn, maga kezével megölte. Melyet látvánn annak katonái, megszaladtak, és az *István* serege győzedelmeskedett.

* Lásd *Windisch* p. 37.

§. 64. Viszszaállítvánn István Országába a' tsendességet; fő gondját a' Keresztyén vallásnak a' Magyarok között való terjesztésére fordította, és ez által érdemlette az *Apostoli* nevet.* E' név, és az azzal járó Királyi Méltóság, 's ennek jele a' *Korona*, miképpenn és mikor adódtak légyen Istvánnak: arról külömbkülömbféle értelmek, sok kétségeskedések, és hoszszas viszszálkodások vóltak a' Hazabéli Tudósok között, míg nem az egész dolog a' múlt Századnak utólsó tizedébenn az azt vítató Írások által oly világosságra hozódott, hogy arról többé kérdést támasztani talán nem is szükség.

* Némelyek azt beszéllik, hogy midőnn *István* Fejedelem, a' Keresztyén Valláshoz való buzgóságából, egész Országát Püspöki Megyékre akarta vólna felosztani: elküldötte *Astrichot*, a' kit előre Kalotsai Püspöknek szánt, a' Római Pápához, kit némelyek *VII. Benedeknek*, de sokkal többenn *II. Sylvesternek* mondanak,

nak, a' végre, hogy ezen tselekedetre nyerné engedelmet, és egyszer'smind Országát a' Római Széknek aláadná. Melybenn a' Pápa nem tsak örömest megegyezett; hanem őnéki *Magyarok Királyja* és *Apostola* titulust advánn, *Koronát* is küldött, mellyel máig is koronáztatnak a' Magyar Országi Királyok. Ehez adott egy *Patriarchai keresztet* is, mely osztánn Magyar Ország czímerébe is belément; és még ma is a' koronázáskor egy Püspöktől a' Király előtt vivődik. Az említett *Koronát* ugyan, a' mint mondják, a' Lengyel Országi Fejedelemnek *Micislausnak* készítette vólt *II. Sylvester.* De egy álmábann megjelent Isten Angyala által megintetvénn, nem ennek, hanem *Istvánnak* küldötte azt, a' kereszttel együtt. Ezen értelemnek valóságát fundálják *Chartuitius* tanúbizonyságánn, a' ki *Kálmánnak* a' IV. Béla testvérjének és Halicsiai Királynak parantsolatjára, leírta a' Szent István életének Históriáját. Lásd Script. rer. Hung. Tom. I. pag. 417. Fundálják továbbá ezt az értelmet kiváltképpenn *II. Sylvester Pápának* Szent István levelére küldött *válaszánn*, mellyet meg lehet látni Jésuita *Inchoffer Menyhértnek* ilyen titulusú munkájábann: Annales Ecclesiastici Regni Hungariae Tom. I. p. 256. et sequ. Romae 1644. Fol. ad 1059. De *Chartuitius* tanúbizonyságánn építeni nem lehet, mert ő Szent István Király utann sokkal, a' XIII-dik Századbann, élt. Maga is az a' mód, mellyet a' dolog leírásábann követ, világosann mutatja, hogy abbann sok a' költemény, a' midőnn Angyali jelenésről 's más egyéb efféllékről emlékezik. A' mi pedig a' *II. Sylvester válaszát* illeti, annak valóságáról tsak azért is lehetne kételkedni, hogy arra Chartuitius nem provocál: holott rá szüksége lett vólna. De nem is vólt ennek a' válasznak egész a' XVII. Századig semmi híre 's nyoma. Ekkor hozta azt *Inchoffer* világosságra; a' kihez az került egy *Levakowich Rafael* nevű Horvát

Or-

Országi Minorita Baráttól. Mennyit tett légyen ez, megtetszik abból, hogy minekelőtte azon válasz közönségessé lett vólna, világosann tagadták a' Magyarok a' Római Udvarnak Magyar Ország bírásához való jussát: de azólta olvasvánn az *Inchoffer* könyvét, mindnyájann megnémúltak, egeszenn a' múlt Század közepéig. Ekkor kőlt ki *Inchoffer* ellen egy Tudós Hazánkfija (Lőtsei fi) *Schwartz Gottfried*, és kezdte a' Magyarok szeméről a' hájogot levonni, a' már említett munkájábann: Initia Religionis Christianae inter Hungaros Ecclesiae Orientali adserta. pag. 52. et sequ. Ellenemondott Schwartznak *Kollár Addm* a' Bétsi Császári Könyvház Gondviselője, in Historia Diplomatica Juris Patronatus Apostolicorum Hung. Reg. Lib. I. cap. 9. et sequ. és igyekezett megmutatni, hogy *II. Sylvesternek* Inchoffer által közönségessé tétetett Bullája igaz. De a' mint Dr. Detsi Sámuel Úr, a' *Magyar Korona Históriájábann* pag. 136. mondja: egy Tudós Zágrábi Kánonok (Zágráb vagy Ágrám van Croatiábann) *Kertselich Boldi'sár Addm*, megolvasvánn Kollár munkáját, barátságosann írt nékie, és egészenn felfedezte *Levakovich Rafaël* álnokságát, még pedig tulajdon keze írásaiból, melyek közzűl egybenn (Dr. Detsi pag. 137. et 138.) Olaszúl azt írja *Aldobrandinus* nevű Cardinálhoz, hogy mivel a' Magyarok olyan értelembenn vagynak, hogy az ő Országokhoz semmi jussa nints a' Pápának; hogy józanabb gondolatokat indíthasson bennek, egy levelet írt Sylvester Pápa neve alatt. Lásd Dr. Detsin kívűl *Kollár de Originibus, et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa Sacra Apostolicorum Regn. Hung.* Vindob. 1764. in 8-vo. Cap. XIV. pag. 160. Ezek így lévénn, még *Chartuitiusbol*, és a' *II. Sylvester Bulldjából* tsak annyit sem lehetne megbizonyítani, hogy Sylvester Koronát küldött vólna Szent Istvánnak, annyival inkább azok-

ból

ból, hogy a' mostani Koronánk a' Sylvestertől kűldetett Korona vólna, ki nem hozhatódik. Mindazáltal az elsőt, hogy II. Sylvester tsakugyan küldött valamely Koronát Szent Istvánnak, a' mi részünkről valók is, nevezetesenn Dr. Detsi Sámuel és Veszprémi István Urak (lásd az utólsót pag. 31. és 50.) megengedik: abból az okból, (lásd Dr. Detsi pag. 96.) hogy azt nem tsak a' Hazai, hanem a' külső Históríkusok is mondják, sőt a' Hazánk közönséges Végzései is bizonyítják. Az igaz, hogy tsak a' *Dithmár* szavai is, a' ki Szent István Király idejébenn Merseburgi Püspök vólt, erre az értelemre visznek bennünket. Mert ő Annalium Libro IV. így szóll: „Imperatoris praedicti (i. e. Ottonis III.) gratia et hortatu *gener Henrici Ducis Bavarorum Vajk in Regno suo Episcopales cathedras faciens; coronam et benedictionem accepit.*" Hogy pedig *Vajkonn* Sz. István Magyar Királyt értette *Dithmár*: onnan tetszik meg, mivel ő vólt az, a' ki Henrichnek a' Bávariai Herczegnek leányát Giselát feleségül vette. Ebből mindazáltal nem következik, hogy a' Koronával együtt a' Királyi méltóságot is a' Pápától vette Sz. István: mert azt néki a' Magyar Nemzet adta, tsak az is adhatta. Nem is vólt még a' II. Sylvester idejébenn a' Pápai hatalom olyan szélesenn kiterjedve, hogy ő valakinek Királyi Méltóságot ajándékozhatott vólna. Legelőször VII-dik Gergely vagy Hildebrand Pápa a' XI. Század végefelé (utólsó fertályjábann) szerzette ezt a' hatalmat a' Pápáknak. Az is bizonyos, hogy a' Sz. Istvánn előtt élt Magyar Fejedelmek már valóságos Királyok vóltak. Maga Sz. István ezt a' nevet adja azoknak, midőnn Imre fijához intézett oktatásaibann így szóll: (Lásd Decret. S. Steph. L. I. cap. VIII. §. 3.) „Mores meos, quos regali vides convenire dignitati, sine vinculo totius ambiguitatis sequere. Grave enim tibi est, hujus climatis „te-

„tenere regnum, nisi imitator consvetudinis „antea regnantium exstiteris *Regum.*" Geizát is, a' Sz. István Király édes Attyát, és a' Nagy Attyát Toxust Királyoknak nevezi *Luitprandus*, II. Otto Császár uralkodása alatt élt Cremonai Püspök, és más Historicusok, a' mint ezt megmutatja Dr. Detsi pag. 104. et sequ. II. Sylvester tehát, tsak oly véggel küldött Istvánn Királynak Koronát, hogy az által lekötelezze őtet a' Római Szék eránt való háládatosságra, és a' Keresztyén vallás terjesztésére buzgóbbá tegye. Eleitől fogva szokása vólt t. i. az a' Római Széknek, hogy azoknak a' Fejedelmeknek, a' kik vagy a' Pogányságot oda hagyvánn, Keresztyénekké lettek; vagy a' Görög vallástól elszakadvánn, a' Rómaira tértek, ha szinte már annakelőtte koronás fejek vóltak is, mégis Koronát, Királyi páltzát, zászlót, keresztet, és más efféle szembetűnő czímereket szokott kűldeni. Lásd Dr. Detsit pag. 11. Így tselekedett p. o. III. Innocentius 1024. esztendőbenn, *János* Bulgáriai Királlyal (ámbár annakelőtte is koronás Király vólt) azért, hogy a' Napkeleti Birodalomtól elszakadott. Lásd Raynald Annal. Eccles. ad An. 1024. Így tselekedett ugyan tsak az említett Pápa a' Serviai Királlyal *Vulcussal*, kinek már annakelőtte Konstantzinápolybann Korona tevődött fejére. Lásd Raynald a' felhozott helyenn. Így bánhatott II. Sylvester is Sz. Istvánn Királlyal. — Hogy mindazáltal, a' mi mostani Koronánk, nem a' II. Sylvestertől küldetett Korona, mint sokann vélik, megtetszik azokból a' betűkből és nevekből, mellyek azonn láttatnak ily rendel:

Ὁ αρχαγγελος Γαβριηλ, ὁ Δημητριος, ὁ Δαμιανος, Κονσταντινος Βασιλευς Ρωμαιων ὁ πορφυρογεννητος. Μιχαηλ εν Χω πιστος, βασιλευς Ρωμαιων ὁ Δουκας. Γεω-

Γεωβιτζ. Δεσποτης πιςος κραλης Τυρκιας. ὁ Κοσμας. Γεωργιος, ὁ Αρχαγγελος Μιχαηλ. Ezen említett személyeknek a' képeit is lehet a' Koronánn látni. Tudnillik a' Krisztus képével, mely előlről szemközt a' Korona homlokánn szemléltetik, egyenesenn általellenbe, és így hátúlról a' tarkójánál a' Dukás Mihály képe van lefestve, szinte olyan czímeresenn, mint a' Krisztusé, ezzel a' külömbséggel mindazáltal, hogy a' Krisztus Királyi székbenn űlvénn, egy egész póltzal láttatik feljebb emeltetettnek lenni, mint Dukás Mihály. A' Krisztus Királyi Thronusának alsó 'sámolyánál egy egész gráditstsal alább balról Gábriel Árkangyalnak, jobbról pedig Mihály Árkangyalnak, és ezekutánn a' jobb óldalonn Szent Györgynek, a' balonn pedig Szent Demeternek a' Görög Ekklésia nevezetes Szenteinek képei vagynak, és ezek töltik bé a' Korona első vagy homlok részét egészenn; mellyel, a' mint Dr. Veszprémi István Úr, a' Magyar Koronáról írt elmélkedésének 52-dik óldalánn, nem ok nélkül véli, az jelentetik, hogy a' Krisztus oly mindenek felett felmagasztaltatott Felség, ki még az Árkangyaloknál és a' Szenteknél is feljebb való, és azok mindnyájann az ő Thronusának 'sámolyánál udvarolnak. A' hátúlsó részénn a' Koronának, alólról Dukás Mihály alatt, jobb kézről van Constantinus Porphyrogenitus, bal kézről pedig Geobitz, azaz, *Geiza* képe. Ezek mellett ismét két Görög Martyrok állanak, úgymint jobbról *Demjen* vagy *Domján*, balról pedig *Kozma*. Hogyhogy lehetne már hinni, hogy Sylvester arra a' Koronára, melyet Szent Istvánnak küldött, ezeknek a' Görög Szenteknek képeit festtette, és azoknak neveit metszettette vólna inkább, mint a' Sz. Péterét, Sz. Pálét, a' kiket a' Római Ekklé'sia főképpenn tisztel; és hogy a' maga képét és nevet Sz. Istvánéval együtt abból

abból kihagyta vólna: a' mely pedig egyedűl maga tarthatta vólna fenn azon ajándék emlékezetét? Kivált pedig a' Dukás Mihály, Constantinus Porphyrogenitus, és Geobitz vagy Geiza képeit és neveit hogy tétette, sőt tétethette vólna arra, holott azok a' személyek együtt legalább is 70 esztendővel éltek Sz. István és II. Sylvester utánn? Dukás Mihály t. i. vólt Napkeleti Császár, a' ki 1071-től fogva 1078-ig uralkodott. Geobitz pedig, vagy Geiza, Magyar Országi Király I. Bélának fija, uralkodott 1074 dik esztendőtől fogva 1077-ig; és így ezen két Uralkodó ugyan azon egy időre esik. *Constantinus Porphyrogenitus* nevezetet pedig Dukás Mihály Császárnak mind a' testvér öttse, mind a' tulajdon fija viselt; és ez, az Imperialis Koronával mihelyt született mindjárt: ama' pedig, még édes Attya (XI-dik) Constantinus Dukás Császár idejébenn, a' ki Dukás Mihálynak is az Attya vólt, megkoronáztatott. Már hát, minden elme fárasztás nélkül is, akárki észre veheti, hogy ennek a' Koronának *Dukás Mihálytól* a' Napkeleti Császártól kellett kerülni; mert az említett három személyek közzűl, kiknek neveit a' Korona viseli, egyedül neki vólt arra hatalma, mint Imperatornak, hogy másnak Koronát ajándékozhasson; a' Koronánn is, az ő képe van a' Krisztus képe utánn legmagasabbann felemelve. Adta pedig azt Geizának, a' kinek képe alól ő neki bal kéz felől van; mert Constantinus Porphyrogenitusnak, a' ki jobb keze felől van alatta, már az akar a' fija, akár a' testvér öttse lett légyen, neki ilyen Koronát adni szükség nem volt; mert mind a' kettenn meg lévénn koronáztatva az Imperialis Koronával, és így a' Birodalom örököseivé rendeltetvénn, nagyobb méltóságbann vóltak, mintsem ilyen Despotai Koronára szükségek lett vólna, mely az Imperialis Koronánál, gazdag és pompás vóltára nézve is alább való vólt. De mit is keresne

resne így a' Koronánn a' *Geiza* neve? Szükségesképpenn tehát az Geizának adattatott, a' ki Κραλης Τȣρκιας nak, azaz Magyar Ország Királyjának írátik a' Koronánn; mivel, a' mint tudjuk, a' közép Századokbann a' Magyarok gyakrann neveztettek Törököknek. Miért adta légyen pedig Dukás Mihály Geiza Magyar Országi Királynak ezt a' Koronát? annak okát nem nehéz kitalálni. Bizonyos dolog tudniillik, hogy Geiza Dukás Mihály Napkeleti Császárnak barátja vólt. Megmutatta ezt még a' Királyságra való emeltetése előtt 1073-bann; a' midőnn, a' mint Thurótzi János Krónikája II. Szakaszszának 50-dik Részébenn megjegyzi, Salamon Király uralkodása alatt, gyakorta általköltözvenn a' Dunánn a' Bissenusok (Pacinaciták maradéki Valachiából) Sirmiumot (Slavoniábann) felprédálták, és sok ezer lakosokat hordtak örökös rabságra. Egynéhány ízbenn elégtételt kívánt Salamon Király Dukás Mihály Császártól, de nem nyert. Mely dolgonn ő megboszszankodvánn, hadi sereggel ment a' Bissenusok ellen, és hogy megboszszúlhassa a' Görög Császár hidegségét, legelőször is Nandorfejérvárnak (Belgrádnak) ostromához fogott, a' mely legnagyobb feszke vólt a' Bissenusoknak. Geiza Herczeg is jelen vólt ottann, mint Salamon Király Fő Hadivezére; és ugyan tsak az ő virtusa tselekedte azt, hogy Belgrád megvétetett. Mely alkalmatossággal, minthogy a' Várba Vezérestűl Nicetással együtt bészorúlt katonái eránt Dukás Mihálynak nagy kegyelmességet mutatott Geiza; a' midőnn azokat, minden bántódás nélkűl elbotsátotta: nem tsuda, ha Dukás Mihálynak barátságába esett. Nyilvánn is említi ezt Thurótzi, a' midőnn Chronicorum Parte II. cap. 51. így szóll: „Interea *Impe*„*rator Graecorum*, audita liberalitate *Ducis* „*Geizae*, misit ad eum nuntios, *ad firman*-

 „*dam*

„*dam* pacem, et *amicitiam.*" Mely dolog Salamonnál szemet is szúrt; mert kevéssel a' felhozott szók utánn így szóll Thurótzi: „Ad „Regem autem Salamonem nequaquam misit „Rex Graecorum, unde et *Rex Salomon su-* „*per Geizam Ducem invidiae facibus magis* „*ac magis exarsit.*" Ilyen kedves emberének, könnyű ellátni, hogy küldhette Dukás Mihály az említett Koronát, és miért nevezte őtet πιϛος-nak, azaz, hűségesnek. Tsak a' már a' kérdés: mikor küldődött ez a' Korona Geizának: akkor é mikor ő még tsak Hertzeg vólt, vagy pedig mikor már Királyságot viselt? Dr. Detsi Sámuel Úr az első értelembenn vagyon, a' midőnn pag. 20. így szóll: „Hallvánn, úgymond, Dukás Mihály Görög „Császár, Nicétás Hadivezérjétől *Geiza Her-* „*tzegnek* személybéli virtusait, rendkívül való „vitézségét, és veszedelembenn forgott hadi „népéhez mutatott kegyelmességét: követe- „ket és sok gazdag ajándékot küldött ő né- „kie, megköszönvénn hozzá mutatott hívsé- „gét, és szoros barátságot 's szövetséget kötött „ővele. Hihető képpenn a' nékie küldött aján- „dékok között vólt, Dukás Mihály, Constan- „tinus Porphyrogenitus, és Geiza képeiket „'s neveiket viselő szent Koronánk is." Azt az ellenvetést pedig, mely ezen értelem ellen, abból vétetődhetik, hogy Geiza a' Koronánn Κραλης Τȣρκιας-nak, és így világosann Királynak neveztetik, igyekezett még előre elhárítani, a' midőnn pag. 187. 190. azt sürgeti, hogy Κραλης Τȣρκιας, éppenn nem Magyar Országi Királyt, hanem Erdélyi Fejedelmet jelent, ki akkor Geiza vólt. Az igaz, hogy Scylices Curopalata, a' XI. Századbann élt Görög Író, azt a' Magyar Országi Királyt, a' kivel Nicephorus Botoniates, ki Dukás Mihályt a' Császárságból levetette, (a' Pacziná-czitákkal és Cumánusokkal kötött szövetség-

nek

nak megerősítésére), öszvebarátkozott, nem Κραλης Τυρκιας-nak, hanem Κραλης Ουγγαριας-nak nevezi. Ez a' Scylices Curopalatától említtetett Κραλης Ουγγαριας pedig, a' mint Doctor Veszprémi István Úr Elmélk. 45-dik óldalánn Bonfiniusból megmutatja, éppenn Geiza vólt. Melyből a' Detsi Úr értelme erősítésére így okoskodhatni: hogy Scylices Curopaláta, azért nevezte Geizát Κραλης Ουγγαριας-nak; mert ő már akkor, mikor vele Nicephorus Botoniates megbarátkozott, valósággal Magyar Országi Király vólt: ellenbenn akkor, mikor néki a' Korona Dukás Mihálytól, a' ki Nicephorus Botaniates előtt vólt Görög Császár, küldődött, nem egyéb vólt Erdélyi Fejedelemnél, és innen lett, hogy a' Koronánn Κραλης Τυρκιας-nak neveztetik. Melyenn annyival inkább nem lehet tsudálkozni: ha az, a' mit Dr. Detsi Sámuel Úr pag. 187. a' Jegyzésbenn Meursiusnak Glossarium Graeco barbarum nevű könyvéből bizonyít, igaz; hogy t. i. ez a' szó: Κραλης, Bulgáriai szó, és tulajdonképpenn nem Királyt, hanem tsak Királykát, és kissebb hatalmú, és más Fejedelemség óltalma alatt élő Fejedelmet jelent. Mert így ez a' nevezet, az Erdélyi Fejedelemre, éppenn ráillik. Turciának is hogy inkább Erdély neveztetett, mint Magyar Ország, igen hihető, Constantinus Porphyrogenitusnak azokból a' szavaiból, a' melyek vagynak de Admin. Imp. C. 40. „Πρωτον μεν ἐϛιν ἡ της βασιλέως Τραιανου γεφυρα, κατα την της Τυρκιας αρχην." primum quidem est pons Imperatoris Trajani, ad initium Turciae. Hogy pedig itt, a' Τυρκια nevezet alatt Magyar Országot nem foglalja be, onnan tetszik meg:

 mind-

mert mindjárt azutánn Belgrádot és Szirmiumot említvénn, így szóll: ἀπο των ἐκεισε ἡ μεγαλη Μοραβια. i. e. ab illis locis incipit magna Moravia; mely névenn nem egyéb értetik Magyar Országnál; ekképpenn pedig a' vele határos Morva Országtól való megkülömböztetés végett neveztetett, és azért, mivel Magyar Országnak nagy részét a' Magyaroknak abbann lett megtelepedése előtt, a' mint maga is Constantinus Porphyrogenitus említi, Svatoplug Morva Király bírta. Mind ezek oda mutatnak, hogy Geiza nem Király, hanem Hertzeg és Erdélyi Fejedelem korábann vette a' fennt említett Koronát. De ha ezt bizonyosann meg nem határozhatnánk is: elég az, hogy ő, és nem más vólt az, a' kinek az adódott. Melyre a' feljebb említett okokonn kívül világos erősség az is, hogy I. Károlynak (a' ki a' XIV. Század elejénn vólt Magyar Országi Király) egy Diplomájábann ez a' Korona nyilvánn Geiza Koronájának neveztetik, a' midőnn így szóll: „Quia *Coronam Geizae Regis Stephani* pro„genitoris nostri, *qua*, *de more Gentis Hun„garicae*, *Reges Hungariae solent coronari*, „per infideles illicitos detentores rapta, de„tinebatur: nova Corona specialiter pro no„bis fabricata exstitimus coronati." Lásd Ignatii Com. de Battyán Leges Eccl. Regni Hung. Tom. I. pag. 464. et sequ. Dr. Detsinél pag. 204. a' Jegyzésbenn. Mely Diplomába értelem nélkűl szúrták ezt a' szót *Stephani*, a' Geiza Király neve utánn. Maga magát tehát ez a' Diploma, így megrontva, megtzáfolja, és a' feltett igazság belőle kijő: hogy t. i. a' mostani Magyar Korona nem Sz. Istvánnak küldetett, és nem is a' Római Pápától; hanem Geizának, a' Constantzinápolyi Császártól Dukás Mihálytól.

MA-

MAGYAROK HISTORIAJA AZ ÁRPÁD FAMILIÁJÁBÓL VALÓ KIRALYOK ALATT.

§. 65. I. ISTVAN Király uralkodott 1000-dik esztendőtől fogva 1038-ig. Halála utánn 45 esztendővel, úgymint 1083 bann a' Szentek közzé számláltatott. Halhatatlan nevet és emlékezetet szerzett a' Magyaroknál azon rendelései által, melyek a' Magyarok állapotját egészenn megváltoztatták, és jobbára mind a' mai napig is tartanak. Ilyenek:

I. A' mit az Attya Geiza kezdett, azt nagy buzgósággal elébb vitte. Mely végre, nem tsak Templomokat, Klastromokat, Apáturságokat (mint a' Pétsváradit, és a' Bakonybélit; amazt Baranya ezt Veszprém Vármegyébenn) fundált: hanem Püspökségeket is, és az Esztergomi Érsekséget. Az ő általa felállíttatott Püspökségek számát némelyek tsak négyre teszik, a' Kalotsai, Pétsi, Veszprémi, és Csanádi Püspökségekre. Mások, mint Timon, Pálma, 's a' t. hozzáteszik az Egrit, Gyulafejérvárit (Erdélybenn); Bátsit, Győrit, (Nyitrait, Szeremit, (melynek széke Bakmonostra vólt); Vátzit, és Váradit.*

II. Az Országot Vármegyékre osztotta fel: de a' melyeknek akkori száma bízonyosann nem tudatik. *Timon hatvanra* teszi; *Verbőtzi* Op. Tripart. Part. III. Tit. 2. *hatvan négyre;* *Otto Fritingensis* pedig, a' XII. Századbann, in Hist. Friderici Imperatoris Lib. I. Cap. 31. *hetvennék* mondja.

III. Más Európai Udvaroknak példájára, udvari Hívatálokat és Tiszteket rendelt, mint Nádor Ispányt (Palatinus), Ország Bíráját (Judex Curiae), és más Zászlós Urakat, vagy Ország Báróit (Barones Regni).

IV. 1016-dik esztendőbenn, öszvehívánn Esztergomba az Ország Nagyjait, mind a' külső mind a' belső Rendből; azokkal együtt Törvényeket szabott a' Magyaroknak, melyek még ma is megvagynak. ** Ezek a' Törvények Magyar Országnak akkori állapotját legjobbann megmutatják. Azok szerínt a' legnagyobb bűnöket is meg lehetett váltani. Tsupánn a' Király élete ellen való öszveesküvés, a' Hazának elárúlása, az idegen Országba való szökés, a' szabad személy ellopása, és a' fegyver által véghez vitt gyilkosság, büntettették halállal, számkivetéssel, és jószág elvesztéssel. Ellenbenn, ha valaki mást nem fegyverrel ölt meg: azért tsak pénzt, vagy egynéhány tinót kellett a' megölettetett személy attyafiijainak adni.*** Hasonlók jobbára a' több Törvények is; nevezetesenn: hogy a' szabad ember, ha szolgálót vesz el: szabadságát örökre elveszesse, és szolgává légyen. c. 27. Ha szolgaságbann lévő ember egyszer lop: fizessen az orráért öt tinót, ha tud fizetni; ha pedig nem tud,

vág-

vágják el az orrát. cap. 39. Ha pedig másodszor is lop: váltsa meg a' fülét öt tinónn, ha telik tőle; ha nem telik: vágják el a' fülét is. Ha harmadszor lop: fosztassék meg életétől. cap. 40. Egy szóval, a' lopás ellen való Törvénnyei Sz. Istvánnak legkeményebbek; a' honnan, ha szabad ember lopott, arról e' vólt a' Törvény: hogy váltsa meg magát; ha pedig meg nem tudja váltani, adattassék el. Ha harmadszor is lop: ölettessék meg. Ebből az is megtetszik, hogy már Sz. István alatt megvólt a' szabadok és szolgák, vagy Nemesek és Jobbágyok között való nagy külömbség.

V. Erdély Országot, melynek addig különös Fejedelmei vóltak, 1002-dik esztendőbenn Magyar Országhoz kötötte, megfosztvánn attól az ifjabb Gyulát, ki néki az Annyáról közelről való attyafija vólt. Mely keményenn való bánás okának az mondatik: hogy Gyula a' Pogányság mellett fogvánn, a' Keresztyén vallásnak Magyar Országonn való terjedését nehezenn szenvedte; sőt utóljára azért hadat is indított István Király ellen. De a' melybenn nem tsak meggyőzettetett, hanem feleségével és két fijaival együtt, kiknek nevei *Bue* és *Bukne* vóltak, el is fogattatott. Igy osztánn Erdély Magyar Királyoktól függő Vajdák által igazgattatott.

* Ez utólsóról ellenkezés támadt Váradi Kánonok T. Gánotzi Antal, és T. Práy György Urak között. Ugyanis, Gánotzi azt állította, hogy a' Váradi Püspökséget Sz. László fundálta, ilyen titulusú munkájábann: *Dissertatio Historico Critica, de S. Ladislao Hungariae Rege, fundatore Episcopatus Varadiensis.*

sis. Práy pedig ezen értelem ellen kikelt ilyen titulusú könyvébenn: *Diatribe in Dissertationem Historico Criticam, de S. Ladislao fundatore Episcopatus Varadiensis.* Anno 1777. és ismét 1779-benn abbann a' munkájábann, melynek neve, *Specimen Hierarchiae Hungariae Part. I. pag.* 330. *Part. II. pag.* 87. melyekbenn igyekezett megmutatni: hogy valamint a' Vátzi, úgy a' Váradi Püspökséget is Sz. István fundálta.

** Lásd Corp. Jur. Hung. ilyen titulus alatt: *Decretorum S. Stephani Liber.*

*** Cap. 13. Si quis *Liber*, alicujus occiderit servum: reddat alium servum, vel pretio componat; et secundum Canones jejunet. Cap. 14. Si quis *Comitum* uxoris homicidio polluetur: cum quinquaginta juvencis parentibus mulieris reconcilietur; et secundum mandata Canonum jejunet. Si autem *miles*, alicujus virtutis in eandem culpam inciderit; solvat parentibus decem juvencos, jejunetque ut dictum est. Si vero *vulgaris*, in eodem crimine invenietur: cum quinque juvencis cognatis concilietur; et subdetur praedictis jejuniis. Cap. 16. Si quis accensus ira, ac superbia elatus, spontaneum commiserit homicidium: sciat se centum et decem daturum auri pensas, ex quibus quinquaginta, ad Fiscum Regis deferantur, aliae vero quinquaginta parentibus dentur, decem autem arbitris et mediatoribus condonentur. Ipse quidem homicida, secundum institutionem Canonum jejunet.

§. 66. Az eddig említett rendelései által Sz. István Királynak, mondhatni, hogy Magyar Ország sokkal jobb lábra állíttatott, mint vólt annakelőtte Tagadni mindazonáltal azt sem lehet, hogy ezeknek a' rendeléseknek még nagy hijja vólt. Nevezetesenn, a' mi legnagyobb, kimaradt azokból a' Királyi successioról való rendelés

tétel,

tétel, a' mely pedig, tudni való, hogy legtöbb és legveszedelmesebb zavarodást szokott okozni az Országbann. Ennek a' Successionak egész dolga, eddig, mint fundamentomonn, tsupánn tsak a' bévett szokásonn állott. A' mely nem eléggé erős és bátorságos fundamentom. Irott, és jól meghatározott 's világos Törvény arról nem vólt, de István Királyig nem is lehetett. Ő alatta kellett vólna annak hozódni. Hogy a' Királynak az Almus familiájából valónak kell lenni: ide ment ki az egész Successionak meghatározása. De hogy az Almus lineájánn az első szülött légyen-é szükségesképpenn Király, vagy lehet más is? mennyire terjedhet annak hatalma, és jussa? tarthatnak-é arra mind azok számot, kik az Almus familiájára, ha mind messziről is, tudják vinni nemzetségeket? Mind ezek nem vóltak meghatározva; és azért, számtalan egyenetlenséget és zűrzavart szűltek az Országnak szembetűnő kárára, és veszedelmére. Békövetkezett ez még éltébenn Sz. István Királynak; de kivált az ő halálával, mely 1038-bann Augustus 15-dik napjánn történt, és azútánn majd 40 esztendeig nem vólt e' miatt az Országbann semmi rend és tsendésség. Ugyan is Sz. Istvánnak egyetlen egy nagy reménységű fija Imre (ki időjártával a' Szentek közzé számláltatott) még huszonnégy esztendős korábann, Attya életébenn, 1031-benn meghalvánn: bizonytalan lett a' successio. A' legközelebb való attyafijai Sz. Istvánnak vóltak az ő Attya testvérjének Kopasz Lászlónak két fijai: *Béla* és *András*. De ezek Sz. Istvánnak, szilaj természetek miatt nem tetsz-

tetszvénn; mivel a' mint a' Históriкusok írják, attól félt, hogy a' Keresztyén Hitet elhagyvánn, a' Pogány Vallást viszszahozzák Magyar Országra: mind a' kettőt elmellőzte, és örökösének még előre választotta Pétert, Velentzei Hertzeg Ottónak az ő testvér húgától *Gizelától* való fiját. De meg kell jegyezni, hogy már ebbenn az időbenn, melyről itt szó van, *Ottó* Velentzével nem bírt, hanem attól már az előtt megfosztatvánn, feleségestűl együtt ment Constantzinápolyba, a' hol maga 1031-benn meghólt, a' felesége pedig Gizela Péter fijával együtt Sz. István Királyhoz Magyar Országra jött. E' szerínt, a' Béla és András elmellőzésére, és azok helyett a' *Péter* választására, aligha inkább az nem vitte Sz. Istvánt, hogy testvér húgának 's annak fijának, gyámoltalan és ügyefogyott állapotját látta: mint a' kik minden birtokoktól elestek, és az egészenn való elallyasodáshoz közelítettek. Mely állapotjábann *Gizela*, a' mint el lehet gondolni, semmit el nem múlatott, hogy a' Báttyát Sz. Istvánt, az ő rajta és fijánn való könyörűletességre indítsa. Meg is lett ez; annyival inkább, mivel a' Királyné, a' Baváriai Gizela is * ezt akarta; és Péter Sz. István örökösének kihírdettetett. Ezt sokann az Ország Nagyjai közzűl nem szívelhetvénn, annyira mentek, hogy Sz. Istvánnak élete ellen öszveesküttek. Mely veszedelemtől tsudálatosann menekedett meg. Midőnn t. i. egy az öszveesküttek közzül éjtszaka a' Király háló szobájába lopódvánn, annak ágyához közelíteni akart vólna: történt, hogy a' ruhája alatt elrejtett fegyvert elejtette, mely-

melynek zördűlése, midőnn a' Királyt álmából felserkentette vólna: a' gyilkos annyira megrettent, hogy térdre esvénn a' Király ágya előtt, és grátziát kérvénn, egész szándékát kijelentette, és minden társait kiadta. Ezen történet utánn András és Béla a' legközelebbről való attyafijai Szent Istvánnak elbújdostak Magyar Országról; és Béla ugyan ment Lengyel Országba, András pedig Muszka Országba: a' honnan némelyek úgy gondolkodnak, hogy az említett öszveesküvésbenn ezek is részesek lettek vólna. De ebből az nem következik. Mert azt tselekedhették Gizelától a' Péter annyától, sőt magától a' Királynétól való féltekbenn is; sőt hogy valósággal ebből, és nem más okból esett az, megtetszik onnan, hogy maga Sz. István vólt az, a' ki őket kérte, hogy távozzanak el Magyar Országról. Melyet, ha másképpenn lett vólna a' dolog, nem kéréssel, hanem kénszerítéssel vitt vólna véghez.

* Ez a' Királyné vólt az, a' ki Szathmár Vármegyébe, a' Szamos mellé Német lakosokat szállított, és ez az eredete Szathmár *Németi*-nek. Nem külömbenn a' *Hermann* familiáját is, mely a' Szebeni várat építette, Norimbergából ez a' Királyné hívta ki Erdélybe. Ettől a' *Hermanntól* Szeben máig is *Hermannstadtnak*, azaz, Hermann városának hívattatik.

§. 67. Így tehát a' Sz. István halála utánn, 1038-bann, Andrásnak és Bélának távol létekbenn, könnyebb vólt Gizelának véghez vinni, hogy az ő fijára PÉTERre szálljon a' Királyság. De tsak hamar vissza kezdett azzal élni Péter Király. Mert el-

elsőbenn is az özvegy Királynénn Gizelánn semmit sem adott; sőt azt, hogy magát az ő uralkodásába ne avassa, berekesztvénn, oly keményenn tartotta, hogy a' tápláltatására szükséges dolgoknak is nagy szűkit látta. Továbbá, azonn kívűl, hogy egyedűl a' fajtalanságra adta magát; a' Magyarokat megvetvénn, és boszszús szókkal* illetvénn, az idegenekkel barátkozott, azokat emelte Tisztségekre. Mely tselekedetei és szavai által felingereltetvénn a' Magyarok, 1041-benn, helyébe *Sámuelt*, másképpenn *Abát*, (kit a' külső Irók *Obó*-nak és *Ovó*-nak is neveznek) a' Sz. István Király idejebéli Palatinust (de a' ki Péter alatt ebből a' Tisztségből kiesett) tették Királlyá, annyival inkább, mivel ennek felesége a' Sz. István Király testvére (Sarolta) vólt.

* Thurótzi Chron. Part. II. cap. 35. azt mondja, hogy mikor néki ezekről panaszolkodnának a' Magyarok: ilyen feleletet a ott: „Si aliquamdiu sanus fuero, omnes Judices, tam „Clarissimos, et Spectabiles, quam pedaneos, „et centuriones, et villicos, omnesque Prin„cipes et potentes in Regno Hungariae Teu„tonicos constituam, et terram ejus hospiti„bus implebo, et eam universaliter in po„testatem Teutonicorum redigam." És ismét: „Hoc nomen Hungariae derivatum est ab „*angaria*, et ipsi debent *angariari*.

§. 68. ABA mindjárt sereget gyűjtvénn, Pétert az Országból kikergette; Tanátsossait (kik *Budo* és *Sebu* nevezetűek vóltak) kardra hányatta; sőt annyira ment a' Péter követői ellen való kegyetlenségbenn, hogy a' maga udvari embereit, sőt az atyafiijait is, akármely kitsiny gyanúra, kímé-

mélettlenűl öldöste. A' honnan magoknál a' Magyaroknál is, a' kiktól pedig annakelőtte az *Aba* azaz *Apa* névvel tiszteltetett meg, útálatba ment. És e' vólt annak fő oka, hogy Péter, a' Német Császár segítségével, 1044-benn a' Királyságba visszaállítódott. Tudnillik III. Henrich, 1042 benn őszszel, az ő Német hadaval béjött Magyar Országra, *Heimburgot* és *Po'sont* elfoglalta, és elpusztította: mivel Aba is annakelőtte Austriaba béütött, és ott nagy pusztítást tett. Ekkor beszélni akart Aba a' Császárral: de az békességre nem állott; hanem 1043 bann a' Rábáig és Rábtzáig nyomúlvánn, tőle azt kívánta, hogy azt a' darab főldet, mely a' *Lajta* vizétől a' *Cetius* Hegyig terjed, és *Felső Pannóniát* foglalta magabann, adja által. És ekkor szakasztódott el ez a' része Magyar Országnak, mely ahoz soha többé vissza nem kerűlt. Ekkor III. Henrich haza ment Német Országba: de tsak hamar visszatért, a' Péter részinn lévőktől ösztönöztetvénn. Midőnn a' Rábánn általjött, Abát nagy sereggel szembe találta, és kemény verekedés utánn* meggyőzte; minthogy azt katonáinak nagy része elhagyta. Aba ugyan elfutott: de azoknak Attyafijaitól, kiket megöletett, kézre keríttetvénn, és Péterhez vitettetvénn, ennek parantsolatjából halállal büntettetett 1044-benn.

* Ez a' győzedelem sok emberébe kerűlt III-dik Henrichnek; nevezetesenn Bavarussai közzűl nagy számmal estek el; a' honnann, a' mint Thurótzi Chron. Cap. 37. megjegyzi, az ütközet helye *Ferlorum Payer*nek (igazabb németséggel *Verlorne Bayern*) magyarúl *Veszett Németnek* neveztetett.

§. 69

§. 69. Így sem lehetett mindazáltal tsendes és tartós a' Péter uralkodása. Mert, mivel ő háládatosságának megbizonyítására, magát Országostúl együtt III. Henrich Császárnak alávetette; és az ő tőle való függését, esküvéssel is megerősítette: olyan gyűlőlségbe esett a' Magyar Rendek előtt, hogy azok 1046-bann Csanádonn egybegyűlvénn, helyébe a' feljebb említett *Andrást* választották, és Muszka Országba minden késedelem nélkűl utánna kűldöttek. Ezt megértvénn Péter, midőnn a' Sógorához Adalberthez (ki Austriai Marchio vólt) Austriába akart vólna futni, elfogattatott, és Székesfejérvárra vitetett; a' hol osztánn, hogy ismét Királlyá ne tehessék, mind a' két szeme kiszúratott, és ugyan tsak 1046-bann meg is hólt.

§. 70. ANDRAS, a' hívásnak engedvénn, ugyan azon esztendőbenn, a' mint Thurótzi mondja, *Leventhával* együtt béjött Magyar Országra. És midőnn *Aba új várra* értek, (ad *novum castrum*, quod *Aba* construxerat, a' mint szóll Thurótzi) *Vatha* nevű embernek vezérsége alatt, sok Magyarok mentek eleibe, kik azt kívánták, hogy nékik engedődjék meg a' Pogány vallásra való viszszatérés. Ugyan ezt sürgették Pestenn is, hol András az öttsével akkor állapodott meg, midőnn Székes Fejérvárra akart menni, hogy ott megkoronáztassék. Engedett is ekkor kívánságoknak András: a' honnan azok, a' Keresztyénekenn, a' Papokonn, nagy kegyetlenséget vittek véghez. A' többek között ekkor esett az, hogy midőnn a' Bátsi, Kalotsai, és Veszprémi Püspökökkel együtt *Sz. Gellért* is (deákúl S. Ger-

S. Gerardus) a' Csanádi Püspök, Pestre eleibe akart vólna menni Andrásnak: a' Duna mellett szekeréből kifordíttatott, és arra a' hegyre, mely osztánn ő róla *Szent Gellért Hegyének* neveztetett, felvitetvénn, letaszíttatott. Az előtt annak a' hegynek Kelenfeld vólt a' neve. Lásd Thur. Chron. P. II. c. 40. De mihelyt magát megerősíthette és bátorságba helyheztethette András Király: minden jószága sőt feje vesztesége alatt parantsolta kinek kinek, hogy a' Keresztyén vallásra viszszatérjen, és a' Szent István Király Törvénnyeit megtartsa. Mely tselekedetével a' népet tsak a' Keresztyén vallás felől való bal vélekedésébenn erősítette meg. Sokkal nagyobb kedvet talált azzal, hogy a' Német Császártól való függését az Országnak, mely, minthogy a' Rendeknek tudta és akaratja nélkűl esett, (lásd Benzur Hungaria semper libera Cap. II. p. 35. et sequ.) törvénytelen vólt, elrontani igyekezett. Ezért hadakozott is *III-dik Henrikkel*, és eleinte igen szerentsésenn. Mert midőnn az, 1051-benn őszszel, Magyar Országra nagy sereggel jött vólna: *András*, kinek az öttse Béla is sok Lengyelekkel segítségére vólt, a' *Vértesi* erdőknél rútúl megverte.* Mindazáltal szándékának végre hajtásábann az ő testvérjének Bélának ellene való támadása által megakadályoztatódott. Ugyanis, annak András, míg magának fija nem született, azt ígérte, hogy örökösének fogja tenni. Melyre Béla számot tartvánn, midőnn 1058-bann Andrásnak Salamon nevű fija született, és már nem ő rá, hanem erre a' fijára igyekezett az Országot hagyni: nem titkolhatta el

Báttya ellen való nagy haragját. Ebből a' lett, hogy András a' fiját Salamont féltvénn Bélától, idegenséget mutatott Béla eránt. Béla pedig azt hívénn, hogy András az ő élete utánn leselkedik: Lengyel Országba szökött egész háza népével együtt, és onnan sereggel jővénn Magyar Országra, Andrással a' Tiszához nem meszsze megütközött. Mely ütközetbenn András a' lováról leesvénn, öszvetapodtatott 1060-bann. A' teste (noha a' Királyokat Székes Fejérváronn szokták eltemetni*) *Tihanyba* vitetett, a' hol Apaturságot fundált vala.

* Innen vette ez a' hegy és erdő a' Vértes nevet, mivel onnan a' Németek, pai'saikat elhányvánn, nagy félelemmel szaladtak el, Thuróczinak (Part. II. cap. 43.) ama szavai szerínt: „ Ex hoc autem eventu, locus ille, un„de Teutonici, tam-turpiter dedecorati, ab„jectis clypeis fugerunt, usque hodie *Vértes* „*hegye* nuncupatur, Teutonici vero locum „eundem *Schiltberg* vocant." Ugyan erre czéloz a' Béla Király Író Deákja is, midőnn Cap. L. így szóll: „ Dux vero Arpad dedit „*Eleudu*nec — sylvam magnam, quae *Vertus* (így van a' Bétsi codexbenn, és nem *Vetrus*) „vocatur, propter clypeos Theotonicorum in„ibi dimissos." Tudnillik régi Magyarsággal *Vért* annyit tészen mint *pai's*, mely megtetszik a' Sz. Pál Leveleinek azon fordításából, melyet Komjáti Benedek Krakkóbann 1532-benn in 8-vo adott ki. Ebbenn, az Ephesusi Levél VI-dik Részének 14-dik verse így vagyon: „ Reátok vegyétek az igazságnak *veer*„*thit* (mejj vasaath)." Nem külömbenn a' 16-dik versbenn: „ az hitnek *veerthet* (veert „vasát) felvévénn 's a' t." Lásd *Cornid. Vindic.* pag. 204.

§. 71.

§. 71. I. BÉLA* az ő Báttyának Andrásnak halála utánn könnyenn eljutott a' Királyságra; és úgy látszott, hogy azt egész bátorságbann is bírhatja: mivel mind az András fija *Salamon*, a' kinek ahoz jussa vólt, mind a' Német Császár, *IV. Henrik*, a' kihez Salamon folyamodott, gyermekek vóltak: és így Bélával, kinek vitézsége mindenek előtt esmeretes vólt, fel nem tehettek. Mindazáltal maga Béla másképpenn gondolkodott. Ugyanis, minekutánna ő egyszer a' maga példájával megmutatta, hogy könnyű a' Magyar Országi Királyt, ámbár az törvényes, és a' Nemzet előtt kedves légyen is (a' milyen vólt András) pártütés által a' Királyságból levetni: méltánn félhetett, hogy ez a' példa másokat hasonló pártütésre indít ő ellene, annyival inkább, mivel ő a' Királysághoz törvénytelenűl jutott. Ettől a' félelemtől indíttatvánn, minden módonn azonn igyekezett, hogy a' Nemzet szeretetét megnyerje. E' végre, Királyi jövedelmeinek nagy megtsonkításával, sok vámokat és adókat eltörlött; jobb pénzt veretett; az élet táplálására szükséges dolgoknak árrát alább vitte; a' főbb és hatalmasabb embereket, nem nézvénn arra, mellette vóltak-é vagy ellene? jószágokkal megajándékozta; és hogy a' Papi Rendet is lekötelezze, 's egyszersmind a' testvérjénn Andrásonn véghez vitt bűnéért botsánatot nyerjen: Szegszárdonn** Klastromot épített. Mind ezekből a' Nép, azt vévénn észre, hogy fél Béla: ezen ő félelmét a' maga képzelt hasznának elérésére fordítani, a' legelső alkalmatossággal el nem múlatta. Mert midónn a'

 Király

Király abból a' szándékból, hogy a' köznépet annyival inkább megnyerje, azt parantsolta vólna, hogy a' Székes Fejérvári Országgyűlésre, a' Papokonn, Mágnásokonn, és Nemesekenn kívűl, minden Helységnek, a' legalább való Falunak is, két két követjei jelenjenek meg: a' parasztok vér szemet kapvánn, erre a' végre a' két két Deputátussal meg nem elégedtek, hanem még melléjek más vakmerő embereket is adtak, és azokat olyan meghagyással botsátották el, hogy a' Királyt, a' Templomoknak, Klastromoknak, sőt magának a' Keresztyén vallásnak is Magyar Országonn való eltörlésére: és, a' helyett, régi szokásaiknak viszszahozására kérjék, és ha tselekedni nem akarná, kénszerítsék. Meg is tselekedték ezt a' paraszt követek; és a' Király, minthogy ilyenről álmodni sem tudott, egészenn készűletlen lévénn, kéntelen vólt azt ígérni, hogy harmad nap múlva bizonyos feleletet ád nékiek. Azombann a' meghatározott idő alatt, nagy okossággal katonákat szerezvénn a' környékre, és azokat elrejtvénn: midőnn a' feljebb említett dolgokat nagy lármával ismét sürgették a' parasztok, és őket le nem tsendesíthette: a' katonák előjővénn szélyelverték, és sokakat közzűlök megöltek. Ezen tselekedete a' Királynak, a' békességet helyre állította, és ez időtől fogva sokkal nagyobb bátorságbann kezdett uralkodni. Nagy dolgokat is lehetett vólna tőle várni, ha a' Királyi szék öszveromlásából következett esés, vagy a' mint mások mondják, egy háznak reá való szakadása által, már 1063-bann meg nem hólt vólna. De így is, ennek

nek a' Királynak három esztendeig való uralkodása, többet használt az Országnak, mint sok más Királyoknak hoszszabbann nyúlt élete. Mert a' mint Thurótzi Chron. Part. II. cap. 45. szóll, az ő hasznos rendeléseinek e' vólt a' következése: „Hun„garia, quam plurimum locupletata, super „omnes circumjacentes regiones caput ex„tulit, eas divitiis vincens, et gloria. Tunc „in ea pauperes locupletabantur, et divi„tes gloriabantur." A' melyet minden bizonnyal az ő tőle felállíttatott kereskedésnek lehetett köszönni. Ennek a' kereskedésnek pedig könnyebb folyamatját az okozta, hogy, a' mint feljebb említődött, jó pénzt veretett. Vólt ugyan Magyar Országonn, az ő előtte élt Királyok és Fejedelmek alatt is pénz: de kevés, és többire külső országi; a' honnan a' Sz. István Király Törvénnyeibenn, a' büntetés, leg inkább tinók száma szerínt határoztatik meg. Az adásnak vevésnek hát jobbára tsak tsere által kellett megesni; melybenn számtalan vólt az akadály. A' Sz. István, Péter, Aba Sámuel, és András Királyok ezüst pénzei aprók vóltak; és tsak egy *pensát* érték; a' honnan vette ez a' Magyar szó is *pénz*, eredetét. Nagyobb ezüst pénzeket, tudnillik *Denariusokat* vagy tízeseket, melyek tíz *pensát*, vagy, a' mi pénzünk szerínt *petákot* tettek, *I. Béla* veretett; és ilyen negyven tízes ért egy Byzantiumi aranyat. Lásd Thurótzi Part. II. cap. 45. egy Byzantiumi arany pedig tett négyszáz pensát. Ezekenn a' pénz nemeinn kellett tehát, az I. Béla rendeléséből, mindent adni, venni. Mert magoknak a' Magyaroknak még I. Bé-

la alatt arany pénzek nem vólt, hanem tsak Byzantiumi aranyok forgottak nálok, melyek a' Görög Császároktól *Michaëlatusoknak*, *Manuelatusoknak* 's a' t. hívattattak, és a' mi Körmötzi aranyunkal igen egyforma betsek vólt. Ugyan tsak Béla hozta bé a' rendes vásárokat is, és azoknak napjává tette a' Szombatot, a' mint Thurótzi mondja: „Omnia fora die Sabbathi con„stituit, pro vendendo et emendo."

* Némelyek Kopasz Lászlónak (Ladislaus Calvus) három fijait mondanak: *Andrást*, *Bélát*, és *Leventát*. De *Cornides* megmutatta, hogy ezenn az utólsó névenn is Béla értetik, a' ki *Leventának* azért neveztetett, mivel egy Pomerániai vitézzel egy szál kardra menvénn, azt mèggyőzte. A' honnan *Albericus Monachus trium fontium*, őtet mindég *Béla pugilnak* mondja. Ez eddig jó. De a' mit innen az újabb Írók hoznak ki, hogy tehát ez a' szó, *Leventa*, régi igaz Magyar szó, nem igaz: melyet tsak az *a* vocalis is megmutat. Hanem ez Török szó, mely nyelvenn *Levend* vagy *Levent* önként való katonát és bajnokot jelent; a' mint ezt maga Cornides megmutatja in Genealogia Regum Hungariae. pag. 205.

** Ezt a' nevet ez a' város vette a' Béla nevétől, ki is barnaságáról és kopaszságáról *Szegszárnak*, azaz, *barna kopasz*-nak hívattatott; a' a' mint ehez tetszhető képpenn hozzá vét *Cornides*, *in Genealogia Regum Hungariae* pag. 349. et sequ. Az okai ide mennek ki: hogy ez a' régi Magyar szó: *szeg*, annyit tészen mint *barna* (mely a' Német *Braun*tól van). Innen Pető Gergely a' maga Krónikájábann így szóll Béláról: *Vala pedig Béla Király fekete-szinű*. *Szár* pedig annyit tészen, mint *kopasz*; a' honnan Kopasz László, a' Béla Attya, Thurótzinál Part. II. cap. 4. 15.

33.

33. 42. *Zaar Ladislaus*nak neveztetik. Erdélybenn is, a' Székely földönn (in sede Siculica Gyergyó) van egy *Szárhegy* nevezetű Helység, mely egy reá fekvő magass *kopasz* hegytől vette ezen nevet. — „His Béla erat „*calvus*, et in colore *brunus*, propterea suum „Monasterium, ad suam dispositionem *Zeg-„zdrd* appellavit." Thurótz. Chron. cap. 46.

§. 72. A' Béla szerentsétlen halála utánn, igen hajlandók vóltak arra a' Magyarok, hogy az ő fijai *Geiza* és *László* közzűl, valamelyiket válaszszák Királyjokká. De a' Német Császárnak IV. Henrichnek (kinek a' Salamon felesége *Sophia*, húga vólt) Tanátsosi mindent elkövettek, hogy Magyar Országi Királlyá SALAMON, az I. András fija légyen; mely osztánn meg is lett, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy *Geiza* és *László* Hertzegi titulussal az Országnak harmad részét bírják. E' szerínt nékik, a' mint Thurótzi Chron. Part. II. cap. 49. et 52. világosann írja, birtokúl esett a' Nyír: azaz, a' mint az Anonymus Belae Regis Notar. munkájának 22-dik Részéből kitetszik, Szabólts, Szathmár, Bihar, és Közép Szólnok Vármegyék egész Zilajig és a' Meszesig; ezenn kívűl Erdély. Így minekutánna Salamon, magának IVdik Henriknek jelenlétébenn, a' Magyar Országi Királyságba béállíttatott; és a' Béla fijai is *Geiza* és *László* abbann megegyeztek; ezen békességét a' Királyi vérből származott Atyafiaknak megzavarta egy *Vid* nevű álnok ember, a' kire Salamon mindenek felett hallgatott. Ez tudnillik olyan reménységbenn lévénn, hogy, ha Bélát és Lászlót valami útonn módonn kivégeztetheti,

heti, azoknak birtokát ő nyeri el: azonn mesterkedett, hogy a' Királyt és a' két Hertzeget öszveveszesse. Ezen czélból a' Királyt Salamont arra vette, hogy a' megígért harmad részét az Országnak ne adja ki Geizának és Lászlónak; mivel, ha ezt tselekedné: azok, elhatalmasodvánn, néki mindenbenn akadályjára lennének. Mely tanátsnak engedvénn a' Király, midőnn az Ország harmadrészének általengedését, először egy darab ideig halogatta, azutánn pedig egyátallyábann megtagadta vólna: Geiza és László a' Lengyel Országi Fejedelemhez Boleslaushoz folyamodvánn, és attól segítséget nyervénn, fegyverrel akarták Salamont, az ő nékiek ígért résznek kiadására kénszeríteni. Minden bizonnyal hadra ment vólna a' dolog, ha az Ország Nagyjai és Püspökök, sok kéréseik által arra nem vették vólna Salamont, hogy kerűlje el a' szükségtelen vérontást, és békéljen meg a' két Herczeggel. Mely közbennjárásra megszerződvénn a' békesség: Geiza és László minden alkalmatossággal a' legnagyobb hűséggel viseltettek Salamon eránt. Nevezetesenn, a' Kúnokat, kik a' Maros felől Moldvából jővénn bé az Országba, azt egész a' Tiszáig dúlni és rablani kezdték, ők verték viszsza. Ugyan ők győzték meg a' Bissenusokat is, kik a' Görögökkel együtt Nandor-Fejérvárat * elfoglalták. De mind ezek, *Vid*nek álnoksága által, nem egyebet szerzettek írígységnél a' Király szívébenn; a' honnan az, egyenesenn a' két Herczeg elvesztésénn igyekezett. De a' gonosz szándékot észrevévénn Geiza: annak eleit vette. Azombann a' testvérjét Lászlót, Mor-

Morva és Muszka Országba kűldvénn, segítség utánn járt. Utóljára midőnn Salamon látta, hogy gonosz feltételébenn alattombann nem bóldogúlhat: nyilvánn támadta meg *Geizát*; vele az idegen seregeknek elérkezése előtt a' Tiszánál megütközött, és meggyőzte. De azutánn Vátznál, elérkezvénn a' segítő seregekkel László, Geiza győzedelmeskedett Salamononn, 1074-benn; mely győzedelem utánn Salamon a' Királyságból is kiesett. Mert, kevéssel azutánn öszvegyűlvénn Székes Fejérváronn az Ország Rendjei, Salamont, mint az ártatlan Herczegeknek üldözőjét, és a' közönséges tsendesség megháborítóját, a' Királyságból kitették, és helyébe egyező akarattal GEIZAT választották.

* Lásd feljebb a' 64-dik §. alatt való Jegyzésbenn.

§. 73. Megértvénn a' dolgot Salamon, *IV. Henrikhez* folyamodott, és attól segítséget kért Geiza ellen; azt ígérvénn, hogy a' Császártól mint Urától függeni fog; néki adót fizet; és hat erős Magyar Országi városokat zálogúl általád. Ráállott a' kérésre és ígéretre IV. Henrik; és minthogy a' Német Fejedelmeket a' Magyarok ellen való felkelésre rá nem vehette: maga tulajdon kőltségénn szerezvénn sereget, béütött Magyar Országra. De minden haszon nélkűl. Mert Geiza, előre a' Császár serege útjából minden eleséget eltakaríttatvánn, azt olyan éhségre juttatta, hogy tsak hamar, minekelőtte próbát tett vólna, viszszatérni kénteleníttetett. — Látvánn Salamon, hogy IV. Henrik segedelme által ne-

hezenn nyerheti el a' Királyságot: annak ellenségéhez, a' Római Pápához *VII. Gergelyhez* folyamodott; a' ki minden Európai Fejedelmekenn 's Országokonn uralkodni kívánvánn, igen kapott ezenn az alkalmatosságonn; és ámbár jól látta, hogy Salamont, ki az egész Magyar Nemzet előtt gyűlőlséges vólt, annak ellenire a' Királyságba viszsza nem teheti: mindazáltal bíztatta őtet, hogy így a' Salamonbann gerjesztett reménység, Geizábann tartózkodást és félelmet szerezvénn ő eránta: annál könnyebbenn hatalma alá keríthetné Magyar Országot. Ilyen czélból, úgy viselte magát, mint a' ki a' két Király között lévő pernek megítélő Bírája; és a' mely Leveleket ebbenn a' dologbann botsátott Magyar Országra, azokbann az ő tőle való függést sürgette főképpenn; azt állítvánn, hogy Salamon azért vesztette el a' Királyságot, mivel azt a' függést és engedelmességet, mellyel az Ekklésiának tartozott, a' Német Császárnak ígérte; és így a' Szent Széket a' maga jussától megfosztvánn, szentség törésbe esett.* De így is czélját el nem érhette, ellentállvánn abbann néki a' Geiza nagy lelke, és ritka nemes természete; ki nemhogy arra vette vólna magát, hogy az Országot a' Királyi méltóságbann való megmaradásért eladja: hanem inkább, minthogy arra soha sem vágyott, és mikor felvállalta, akkor is erőltetve vállalta fel; azt jelentette ki, hogy ő kész Salamonnak engedni az Országot, tsak hogy Salamon néki az ő Herczegi birtokát adja ki. Tudtára adták ezt Salamonnak az Ország Rendei: de ez nem szenvedhetvénn egyátaljá-

bann,

bann, hogy Geiza mellette uralkodjon: arra nem állott. Azombann megbetegedvénn Geiza, kevés Hónapok múlva meghólt, 1077-benn, minekutánna, valamint az Atytya Béla, úgy ő is tsak három esztendeig uralkodott.

* Lásd Literae Pontificis Greg. VII. apud Prayum Tom. I. Annal. Reg. Hung. pag. 76.

§. 74. A' Királyságból kiesett Salamon a' Geiza halálábann semmit sem nyert: mert tsakugyan nem ő, hanem LÁSZLÓ, a' Geiza testvére választódott Királlyá, 1077 benn. De ez, nyilvánn megmondta; hogy a' koronát fejére tétetni, mind addig nem engedi, míg Salamon ő véle meg nem békél, vagy legalább, míg a' Rendek a' megbékéltetésre minden útat és módot elkövetvénn, azt nem látja, hogy az, egyedűl a' Salamon megátalkodása miatt nem eshetik meg. Az Ország Rendei, ebből is a' László Nemes és Királyhoz illő természetét vévénn észre, ő hozzá annyival inkább ragaszkodtak, és kívánságát telyesíteni igyekezték. Azombann VII. Gergely, ki a' feljebb említett szándékábann, a' Geiza körűl tett haszontalan próbái utánn is megmaradt, meghallvánn a' László választódását, őtet az Esztergomi Érsek által kísértette meg. Ugyanis, ennek levelet írvánn, azt kívánta, hogy vegye rá Lászlót, engedelmességének követei által való kijelentésére a' Római Szék eránt.* Annyira ment is, hogy László követeket kűldvénn, a' Sz. Péter és Római Sz. Szék szolgálatjára való készségét és engedelmességét ajánlotta. De ez által magát és az Or-

szá-

szágot a' Pápa hatalma alá nem adta.** Ambár tehát még ezzel nem tőlt egészenn kedve VII. Gergelynek: mindazáltal Lászlóval keményenn bánni (mint bánt a' Német Császárral IV. Henrikkel) nem mert; nevezetesenn, a' Magyar Országi Püspökökönn, Papokonn, és azoknak jövedelmeinn való hatalmat magának nem vette; mert azt László, ámbár igen buzgó Keresztyén vólt, a' mint hogy osztán a' Szentek közzé is számláltatott, mindég megtartotta. A' Lengyel Országi Király *Boleslaus* dolgábann még többre ment. Mert, midőnn Boleslaus, a' Krakkói Püspököt Stanislaust boszszúságábann megölte, azért, hogy az őtet az Ekklé'siából kitiltotta; és ezért a' tselekedetéért Boleslaust VII. Gergely Pápa az Anyaszentegyház társaságából kirekesztette, népét a' hozzá való hűség alól felóldozta, sőt magát az egész Országot, ha Királyját megszenvedné, és mind azokat, a' kik pártját fognák, âtok alá vetette: László mind ezekkel semmit nem gondolvánn, 1080-bann Boleslaust nem tsak béfogadta, hanem annak nem sokára történt halála utánn, a' fiját Micislaust a' Lengyel Királyságba is bétette.

* Lásd ezen Levelet Adami Franc. Kollarii Hist. Diplom. Juris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regum. pag. 103.

** Erről Kollár feljebb említett munkájábann pag. 104. igy szóll: „Haec non aliud, nisi „piam Ecclesias Christi defendendi, et in „spiritualibus summo Pontifici parendi promtitudinem demonstrant: et a subjectione, „qua Pontifex Hungariam, Romanae sedi „esse obstrictam contendebat, toto coelo „sunt diversa."

§. 75.

§. 75. Salamonnak Lászlóval való megbékéltetése munkába vevődvénn, mind ez ideig folytatódott. Nem is láttatott olyan idegenséggel lenni László eránt Salamon, mint vólt Geiza eránt; és utóljára rá is vette magát, hogy a' Királyságról lemond, és tsak azt kívánta, hogy néki olyan fizetés rendelődjék, a' melyből Királyi módonn élhessen. Így meglett a' békesség a' két Király között 1081-benn, de a' melynek rövid időnn ismét fel kellett bomlani: mivel Lászlónak értésére esett, hogy Salamon embereket fogadott, kik őtet orozva ölnék meg. Ekkor tehát László Salamont megfogatvánn, a' Vi'segrági várba záratta: a' honnan mindazáltal 1083-bann kiszabadúlt, melyre az I. István Király canonizáltatása* adott alkalmatosságot. Ugyan is: VII. Gergely Pápa parantsolatjából, midőnn a' Sz. István teste a' koporsóból kivétetvénn, közönséges tiszteletre kitétetett:** illendő dolognak látszott, hogy ezen pompánn mind azok, kik a' Sz. István Familiájából valók vóltak, jelen légyenek. Melyre nézve Salamon is, mint egy a' Sz. István Familiájából, fogságából kibotsáttatott. Ő pedig mindjárt a' pompa utánn, először ugyan *Regenspurgba* ment a' feleségéhez, onnan pedig, mivel a' felesége el nem fogadta, hoszszas és tekervényes útonn Moldvába a' Kúnokhoz bolygott; kiknek Fejedelmének *Kutesknek* azt ígérte, hogy ha őtet Magyar Országba viszszahozza, és székibe viszszaülteti: Erdélyt néki adja, és a' leányát feleségűl veszi. Ilyen reménységgel Erdélynek Északi részénn, a' Salamon és Kutesk vezérlése alatt fel-

feljővénn a' Kúnok, 1086 bann béütöttek Magyar Országba, és a' Máramarosi vídéket pusztítvánn, Ungvárig nyomúltak. De ott szembe szállvánn László velek, őket megverte, és Moldvába viszszakergette. Nem bóldogúlhatvánn tehát Salamon Magyar Országonn; másutt kívánt szerentsét próbálni, és ugyan tsak a' Kúnok társaságábann általmenvénn a' Dunánn, Bulgáriára 's Thrácziára ütött, mely tartományok a' Napkeleti Császár alatt vóltak. De ezek neki oly hatalmasann állottak ellent, hogy serege megszalasztatvánn, maga is az ütközetenn elesett, 1087-benn.***

* Tudnillik VII. Gergely, *Sz. Istvánt*, annak fiját *Imrét*, és *Gellért* Püspököt 1083-bann canonizálta.

** Ekkor, a' mint mondatik, a' Sz. István *jobb keze* épenn találtatvánn: annak emlékezetére I. László Király Apáturságot fundált, melyet *Szent Jobbnak* (régi Magyarsággal *Sz. Jogh*) nevezett. Ez ma *Sz. Jób*nak hivattatik. Lásd Práy Dissert. Hist. Crit. de Sacra Dextera Divi Stephani. Vindob. 1771.

*** Mások *Kéza Simon* utánn azt mondják: hogy megmenekedvénn, és bujdosásnak advánn magát, utóljára Szerzetessé lett, és Kálmán Király alatt Magyar Országbann meg is jelent: de hirtelen eltűnt, mivel ráesmertek; végre *Pola* nevű Istriai városbann temettetett el.

§. 76. Ezen halála a' nyughatatlan Salamonnak nem tsak annyibann használt az Országnak, hogy az veszedelmes ellenségétől szabadúlt meg; hanem annyibann is, hogy Sz. László a' Salamon miatt való aggódásit letévénn, elméjét az Országnak nem tsak óltalmazására, hanem öregbítésére is fordíthatta.* Ugyanis, mindjárt 1087-benn,

Zva-

Zvanomir Horváth Országi, és *István* Dalmátziai Királyok, magtalanúl halvánn meg: midőnn az új Király választás felett sok viszszavonások támadtak vólna, és azok között nem tsak sok lakosok, hanem a' megholt Királynak felesége is *Ilona*, ki Sz. Lászlónak testvérje vólt, javaitól erőszakosann megfosztatott vólna: segítségűl híváttatvánn László, a' Drávánn általment; Slavoniát az útjábann elfoglalvánn, a' Horvátokat letsendesítette; és azoknak megegyezésével, testvérjének *Lampertnek* fiját Almust, Horvát Országi Királlyá tette. Mindazáltal ekkor egész Horvát Országot el nem foglalhatta, hanem tsak interamnensis Croatiát, mely van a' Dráva és Száva folyóvizek között, és Közép (Mediterranea) Croátziát, mely a' Száva és a' Havasok között fekszik; a' tenger mellyéki Croátziával pedig, mely a' Havasoktól a' Hadriai tengerig terjed, mint szintén Dalmátziával is, a' Kúnok miatt fel kellett néki hagyni. Ugyanis, olyan hírt vett, hogy a' Kúnok, Kopulch nevű Fejedelmeknek vezérlése alatt Erdélybe, és onnan Bihar Vármegyébe béütöttek, és azt pusztították. Viszszasietvénn tehát, eleikbe ment, és azokat a' Temes vizénél békerítvénn, mind foglyokká tette (tsupánn egy *Esembù* nevű menekedhetvénn meg közzűlök); kiknek osztánn olyan feltétel alatt ígért szabadságot, ha Magyar Országonn maradnak, és a' Keresztyén vallásra térnek. Mely feltételek elfogadása utánn, lakohelyűl adta nékik a' Tisza és Zagyva vize között azt a' földet, melyenn maradékaik maig is Jasz** névvel laknak. Mikor pedig a' Kúnok Moldvábann meghallot-

lották vólna az ő attyokfijainak fogságbann létét, igen megbúsúltak, és minekutánna követeket küldvénn Sz. László Királyhoz, azokat viszsza nem nyerhették: sokkal nagyobb erővel ütöttek bé Magyar Országba. De Sz. László ekkor is szembe szállvánn velek, minekutánna *Akost* az ő Fejedelmeket maga kezével megölte, megszalasztotta őket; és a' kiket közzűlök elfoghatott, a' feljebb említett Kúnok közzé adta.

* Hogy Sz. László a' maga Országa javának munkálódását mindennek eleibe tette, világos abból, hogy IV. Henrich VII. Gergely Pápától 1088-bann excommunicáltatvánn, és a' Császárságból kivettetvénn: ámbár a' Német Rendektől Császárnak választatott, a' választást el nem fogadta.

** Ezen nevezetről azt kell megtartani, hogy az ettől a' Magyar szótól van, *íj;* innen *íjdsz*, vagy *íjász*, a' ki íjjal bánik; a' honnan ezek a' Magyar Országi Törvényekbenn *Pharetráriusok*nak, *Balistariusok*nak, vagy *Balistaeusok*nak szoktak neveztetni, és az ebből elrontott névvel *Philistaeusok*nak is.

§. 77. Ezen szerentsés hadakozásai utánn minden igyekezetét arra fordította Sz. László: hogy, mivel a' Sz. István Király halála utánn mindjárt békövetkezett, és attól fogva szüntelen tartott zűrzavarok között, az Országba sok rendeletlenségek tsúsztak bé, azoknak eleit vegye. Erre nézve 1092-benn két Gyűlést tartott: egyet Szabóltsonn a' Tisza mellett: másikat pedig a' *Sz. Márton* hegyénn, Győrhöz közel; mely Gyűlésekbenn a' Papi és Világi Rendekkel együtt, a' közönséges tsendességnek és bátorságnak helyre állítására és fenntartására hasznos Törvényeket* hozott,

mely

mely Törvényekből** Magyar Országnak akkori állapotját, mind az Egyházi, mind a' Polgári dolgokra nézve, legjobbann meg lehet tudni.

* Meg lehet ezeket látni in Corpore Juris Hungarici p. 134. et sequ. ez alatt a' titulus alatt: Decretorum S. Ladislai Lib. I. II. et III. melyek közzűl az első Könyv az Ekklé'siai, a' második és harmadik pedig (melyekbenn a' Sz. Márton hegyénn hozott Törvények foglaltatnak) a' Polgári Rendtartásokat illeti.

** A' mi az Eklé'siai dolgokat illeti, világos a' Sz. László Törvénnyeiből, hogy még akkor a' Magyarok nagyobb részint a' Görög Vallásbeli szokásokat követték. Ugyanis, mindjárt az első Könyvnek első Részébenn ez a' Törvény van: „Bigamos Presbyteros, et Dia„conos, et viduarum, vel repudiatarum ma„ritos, jubemus separari, et peracta poeni„tentia, ad ordinem suum reverti. Et qui no„luerint illicita conjugia dimittere, secundum „instituta Canonis, debeant degradari." Mely Törvénybenn világosann Görög Ekklé'siai szokás vagyon; melybenn a' Papnak leányt kell elvenni feleségűl, és ha ez meghal, második feleséget nem szabad venni; ha pedig vesz: Egyházi hívatalától elésik. Továbbá, a' 31-dik Részbenn (a' későbbi Királyok Törvénnyeinek részei *Articulusoknak* mondatnak) ez van: „Latini, qui Ungarorum consvetudi„ni, legitime consentire noluerint: scilicet, „postquam Ungari carnes dimiserint, ipsi „iterum, in secunda et tertia feria comede„rint; si se nostrae consvetudini meliori non „consentire dixerint: quocumque volunt, eo „vadant. Pecuniam vero, quam hic acquisive„runt, hic relinquant, nisi forte resipuerint, „et carnes nobiscum dimiserint." Itt szó van a' nagy bőjtről, melyet különbözőképpenn tartott meg a' Napkeleti és Napnyúgoti Ekklé'sia. Mert a' Napkeletiek vagy *Görögök*,

elkezdették azt mindjárt az úgy neveztetett *Dominica quinquagesimae* utánn következett Hétfőnn, és bőjtöltek egész Húsvétig. A' Napnyúgotiak ellenbenn, kik *Latinusoknak* mondattak, nem bőjtöltek annyit: hanem az úgy neveztetett Dominica quinquagesimae utánn következett Szerdánn kezdték azt el: és ezenn az okonn ennek a' napnak neve vólt *Caput* quadragesimae, azaz, negyven napi bőjt feje vagy kezdete; és így Hétfő és Kedd elmaradt, melyek közzűl amaz (számlálvánn a' Vasárnaptól, mely *Feria prima*) *Feria secunda:* ez pedig *Feria tertia* nevet viselt. Ezek szerínt nem tsuda, hogy a' Hónapok Magyar nevei között vagynak olyanok, melyek nyilvánn a' Napkeleti Ekklé'siától vétettek, p. o. a' *Sz. György* és *Sz. Mihály* Havak nevei, (Aprilis, September), a' Napkeleti Ekklé'sia Szentjeitől; a' *Bőjt elő Hava* (Februarius), és *Bőjt más Hava* (Martius) a' Görög Ekklé'sia Nagy Bőjtjétől, melyet *Vaj Hét* előz meg; a' *Bóldog Asszony Hava* (Januarius) a' régi Napkeleti Ekklé'siának azon szokásától, mely szerínt sokáig ezen Hónapnak hatodik napját (Vízkeresztet) szentelték a' Krisztusnak a' Bóldogságos Szűztől való születésének emlékezetére. Ebből lehet már megmagyarázni Nestornak a' Görög Ekklé'sia részére szító szavait, melyeket *Engel* Úr, Disquis. Crit. de Orig. Hung. pag. 64. ekképpenn ád elő:
„ Viderunt vero Ugri, quomodo populi Slavi-
„ ci convertebantur. Itaque manuductione di-
„ vina duo Principes, e gente eorum iverunt
„ Constantinopolim, sacrumque baptizmum si-
„ bi et subditis exorarunt. Propter hostilem
„ vero incursionem in terras Byzantinas, Sa-
„ cerdos Graecus properare non poterat, ut
„ ipsis verbum Dei annunciaret: quia care-
„ bant libris, suo idiomate conscriptis. Unus
„ quidem e Principibus eorum Stephanus con-
„ cessit ad Dominum, postquam multa bona
„ edidisset. Videntes vero Latini debilitatem
„ Grae-

„Graecorum, venerant Roma, et Ugros astu-
„tia ad se pertraxerunt."

Polgári állapotjára nézve, Magyar Ország, úgy látszik, sok bajokkal és rendetlenségekkel küszködött Sz. László alatt. Mert Sz. Istvánnak a' lopás ellen hozott Törvényeit, mellyek külömbenn is igen kemények vóltak, nem hogy lágyítani, de még inkább keményíteni kellett, a' midőnn Lib. III. cap. 8. így szóll: „Si liber, quod decem denarios valet, fura-„tur: cum omni substantia sua pereat. Si mi-„nus autem, alter oculus eruatur, et secun-„dum S. Stephani Decreta dijudicetur." És ismét L. II. c. 12. „Servus vel liber, anserem „vel galinam furatus, *monoculus* efficiatur." cap. 13. „Ordo Clericalis, si anserem, vel „gallinam, aut poma, vel his similia furatus „fuerit: scopis tantum a magistro corrigatur." cap. 14. „Si quis liber *decem denariorum* „pretium furatus fuerit, suspendatur." Lib. III. cap. 6. „Si quae mulier habens maritum, „furtum fecerit, *nasum* perdat, et venumde-„tur, et cum tota substantia sua, cum qua „post viri sui mortem, maritari alii posset, „pereat." Továbbá, hogy az igazság is rosszszúl szolgáltatódott ki, bizonyítják az ezen vétek ellen hozott kemény Törvények. Lib. III. cap. 24. „Si quis Judicum distulerit litigia „ultra triginta dies: vapulet. Lib. I. cap. 6. „Si Judex nasum servi non inciderit, vel „liberum non suspenderit: pereant omnia „sua, praeter filios filiasve, et ipse Judex „venumdetur. Si vero Justum suspenderit, „110 pensas, et omnia bona suspensi, suis „restituat."

§. 78. Szent Lászlónak eddig említett Érdemeihez számlálódik az is, hogy Horvát Országbann, a' Keresztyén Vallásnak gyarapítására és meggyökereztetésére, 1091-benn, az *Agrámi* vagy *Zágrábi* Püspöséget fun-

fundálta. És ez okozta kiváltképpenn azt, hogy halála utánn 95 esztendővel (1190-benn), III. 'Coelestinus Pápa a' Szentek közzé számlálta: a' mint ezt megmutatja *Pray Annal. Reg. Hung. Tom. I. pag.* 91. Életének vége felé 194-benn a' Spanyol, Frantzia, és Anglus Királyok Követei megjelenvénn nála, a' Keresztes hadbann való Fővezérség reábízódott. Melyre kötelezte is magát: de kevéssel azutánn, midőnn valamely Herczegi atyafiak között való egyenetlenségnek letsendesítésére Cseh Országba indúlt vólna, az útbann megbetegedvénn, viszszajőtibe 1095-benn, halála történt.* Hólt teste Nagy Váradra vitettetvénn, abbann a' Templombann temettetett el, melyet ottann a' Bóldogságos Szűznek tiszteletére maga építtetett (in Ecclesia Beatae Virginis).** Ezt a' Királyt *Nagy Lajos* minden ő előtte élt Magyar Országi Királyoknál, Sz. Istvánnál is nagyobbra betsűlte; a' honnan, a' Magyar Országi aranyokra a' Sz. László képét verette, melyet a' következendő Királyok is meghagytak, egész Rudolfig, ki a' Sz. László képe helyett az aranyokra a' Szűz Mária képét tétette.***

* Ennek a' Királynak emlékezetét fenntartja az úgy nevezett *Sz. László Füve* is, melynek hasznát, hihető, ő találta fel.

** Erről a' Thurótzi Anonymussa, Chron. P. II. cap. 59. így szóll: „Inter fluvium Keres in „venatione sua invenit locum, ubi Angelico „admonitu, proposuit constituere Monasteri„um, quem locum *Várad* nóminavit.“ És ismét: „Sepultus Varadini in Monasterio suo.“

*** Lásd erről a' Dr. Veszprémi István Úr vélekedését, a' Magyar Királyok ritka pénzeiről

írt

írt elmélkedéseibenn. pag. 3. et sequ. Némellyek azt mondják, hogy László feleségtelen vólt. De hibásann. Mert a' Veszprémi Templombann, még a' Bonfinius idejébenn megvólt az a' kő, melyenn felmetszve ezen szók olvastattak:

Geslae et *Olhait*
Stephani et Ladislai
Sanctissimorum
Pannoniae
Regum Conjugum
Hic ossa quiescunt.

Ez az *Olhait* igazábbann *Adelhaid*, és vólt a' Svéviai Rudolfnak (ki Császárrá is választatott) a' leánya. Lásd Práy Hist. Reg. Hung. Part. I. pag. 94. Ettől a' feleségétől vólt Lászlónak *Pyrisca* vagy *Prisca* nevű leánya, kit a' Napkeleti Császár *Comnenus János* vett feleségűl, a' midőnn osztánn az *Irene* nevet viselt. Ettől vólt *Colomannus* fija is, kit Geiza fijának roszszúl írnak. A' Thurótzi Anonymussa azt mondja, hogy ez a' *Colomannus* másképpenn *Columbanus*, Váradi Püspök vólt; és a' László halála utánn a' Pápa engedelmével kelt ki a' Papságból, és úgy lett Királlyá. Magának tulajdon szavai (cap. LXII.) ezek: „Iste Colomannus, sicut quidam di„cunt, fuit Episcopus Varadiensis: sed quia „fratres, quos habebat, morte sunt praeven„ti; ideo, summo Pontifice cum eo dispen„sante, regnare compellitur. Qui ab Hunga„ris *Könyves Kálmán* appellatur, eo, quod „libros habebat, in quibus horas canonicas, „ut Episcopus, persolvebat.“ De ezt tagadják az újabb Hazai Historicusok, Práy és Cornides: mivel a' Lengyel Históríkusokból megtetszik, hogy már a' László halála előtt *Dux Hungariae* vólt, és 1094-benn *Svatopolc* nevű Muszka Fejedelemnek segitségére sereget is vezérelt *Voloder* nevű Herczeg ellen. E' szerint hihetőbb, hogy *Könyves Kál*-

mánnak, a' Könyveknek és a' tudományoknak szeretetéről neveztetett. Lásd Wallaszky Consp. Reip. Lit. pag. 60.

§. 79. László utánn Magyar Országi Királlyá lett annak fija, KALMAN (Colomannus), 1096-bann. Alig van valami testi és erkőltsi hiba, a' mit erre Thurótzi és Bonfinius rá nem fognának. Ugyan is, 'igen rút termetű és undok tekintetű embernek írják, úgymint: horgas lábúnak, selyp nyelvűnek, görbe és tsomós hátúnak, behorpadt mejjűnek, és sántának. Ezennkívűl, álnoknak, bujának, kegyetlennek, komor természetűnek, gyanúsnak, hirtelen haragvónak, írígynek, és az Isteni szolgálattal semmit nem gondolónak vagy vallástalannak. De hogy ezek nem igazak, sőt hogy Kálmánról éppenn ellenkező módonn kell gondolkodni, eléggé meg van mutatva.*

* Lásd Cornides *Genealogia Regum Hungariae, qui Seculo XI. regnavere.* a pag. 102. usque ad 109. Kinek erősségei közzűl kiváltképpenn való e' kettő: először, a' mit Kálmánról egy idejebéli, és őtet személy szerint esmerő *Albricus* nevű Író hagyott emlékezetbenn (in Corpore Juris Patrii), midőnn az Esztergomi Érsekhez *Seraphinhoz* in praefatione ad Decreta Colomanni §. 10. így ír: „Christianissimus Rex noster Colomannus, „columbinae gratiae simplicitate, cum omni „virtutum discretione praeditus." Másodszor: a' mit a' XIII. Századbann élt Váradi Canonok *Rogerius* ír Kálmán felől, *in Miserabili Carmine, super destructione Regni Hungariae per Tartaros facta*; (mely munkát meglehet találni a' Schwandtner Collectiojának I. Tomusábann p. 293. et sequ.) ki is cap. I. így szóll: „Cum Béla IV. Rex Hungariae in„ter Principes Christianos, zelator fidei cog-
nosce-

„nosceretur, ad instar progenitorum suorum „Stephani, Emerici, Ladislai, et Colomanni „Regum, qui Sacrorum catalogo sunt ad- „scripti." Mely szavaiból Rogeriusnak világos, hogy ő Kálmánt, Istvánnal, Imrével, és Lászlóval, egy formánn canonizáltatott, és így, egyforma virtusokkal is bíró Királynak tartotta. Ezek szerint, a' már a' kérdés, mi vehette arra Thurótzit és Bonfiniust, hogy Kálmánt ilyen rút színekkel fessék le? Ennek fő oka az, hogy azok az Írók, a' kikből Thurótzi és Bonfinius a' magokét vették, úgymint *Kéza Simon* és *Kiküllő János*, (amaz élt IV. vagy Kún László, emez pedig I. Lajos alatt) olyan Magyar Királyok alatt éltek, kik annak az Álmusnak familiájából valók vóltak, a' kit, a' mint feljebb említődött, Sz. László Horvát Országi Királylyá tett: de Kálmán ettől a' méltóságtól megfosztott, sőt mind magának, mind a' fijának II. Bélának szemeit kitolatta. Ezen Álmus familiájából való Királyoknak tehát, azzal hízelkedtek a' feljebb említett Históríkusok, hogy Kálmánt minél rútabb színekkel festették le. Másik oka ennek a' vólt, hogy Kálmán, a' szent főldre Magyar Országonn áltálmenő keresztes katonákkal érdemek szerínt bánt.

§. 80. Kálmánnak nevezetesebb dolgai e' következendők:

I. Mindjárt uralkodásának kezdetébenn, 1096-bann, háborogvánn a' Horvátok, és azoknak zabolánn való tartására Almus elégtelen lévénn, minekutánna azon Országot nem tsak letsendesítette, hanem annak a' tenger mellyéki részét is (Croatia maritima) elfoglalta; *Almust*, az ő Attya testvérjének Geizának fiját Horvát Országból haza hívta, és annak, a' Horvát Országi

Királyság helyett adta Magyar Országnak harmadát Herczegi titulussal. Mely tselekedetével mind Álmust mind a' Horvátokat magára haragította. Almus meg sem is szűnt Kálmán egész uralkodása alatt e' miatt nyughatatlankodni. De a' Horvát Országiak ez úttal hamar letsendesedtek, minekutánna azt ígérte nékik Kálmán, hogy a' Nemességtől semmi adót nem kíván, és magát közöttök Belográdbann* megkoronáztatja. Mely utólsó ígéretet azért tette, mivel az esett nehezenn a' Horvátoknak, hogy az Almus viszszahívattatása utánn, nékik többé magok módjok szerínt megkoronázott Királyjok nem vólt; melyből ezt hozták ki, hogy az ő Országok nem úgy néződik, mint különös, és Magyar Országtól megkülömböztetett Ország: hanem tsak mint ennek tóldalékja. Ebből a' vélekedésből, tsak úgy is lehetett Kálmánnak a' Horvátokat kivenni, hogy magát közöttök megkoronáztatta.

II. Ugyan azon 1096-dik esztendőbenn hadba keveredett a' szent főldre menő keresztes katonákkal. Ezeknek első tsapatját vezette *Remete Péter*, melyet Kálmán igen szívesenn fogadott, és békével általbotsátott az Országonn. De ezek a' Kálmán embereségével viszszaéltek. Mert az útbann széltire ragadoztak, pusztítottak, és vérengezték. Melynek hallására, midőnn a' *Zimoniak* bézárták vólna előttök a' várost: azt a' keresztes katonák erőszakkal megvették, lakosit leöldösték, és ezeknek javait feldúlták. Erre nézve Kálmán a' második tsapatnak, melyet *Godeschalc* vagy *Gotschalk* vezérlett, Austriába eleibe izent, és

és annak a' Magyar Országonn való általmenetelt megtiltotta. De azok azzal nem gondolvánn, bérontottak és Győrig jöttek: hol Kálmán véletlenűl rájok ütvénn, megverte és elszélesztette őket. Végre a' keresztes katonák egész táborának Fővezére, Lotharingiai Hertzeg *Bouillon Gottfried* is elérkezvénn az utólsó tsapattal: mindjárt a' Lájtha vizétől követeket küldött Kálmán Királyhoz, kik áttól engedelmet kérnének az általmenetelre, és egyszersmind kezesűl sok Főemberek gyermekeit adta. Ekkor Kálmán megengesztelődvénn: nem tsak az általmenetelt engedte meg, hanem eleséget is bővenn adott a' *Bouillon Gottfried* seregének; mindazáltal annak mindég nyomábann vólt, hogy valami kárt ne tégyen; és minekutánna az Országonn mindenn tsendességgel ment vólna által: a' nála lévő kezeseket viszszaadta.

III. 1102-benn, midőnn ismét feltámadtak vólna a' Horvátok: szelíd maga viselésével és ígéreteivel annyira vette őket, hogy kevés idő múlva egész Horvát Ország törvényes Királyjának esmerte. Ugyan akkor *Spalatum*, *Tragurium*, (másképpenn *Trau*), és *Jadra*, (másképpenn *Zara*) Dalmátziának Fővárosi is, nagy ellenére a' Velentzéseknek, Kálmán Király hűségére kötelezték magokat: a' midőnn osztánn nem tsak Croátziai, hanem Dalmátziai Királynak is hívatta magát. Mely azért eshetett meg, mivel ekkor a' Velentzések hajói távol vóltak, tudnillik a' keresztes katonáknak égy részét hordták a' szent főldre.

IV. Új Törvényeket is hozott Kálmán, melyeket egy *Albricus* nevű Törvénytudó

szedett rendbe. Ezekbenn vagy a' régi Törvények lágyíttatnak meg: vagy a' környűlállásokhoz képest hasznos új rendelések tétetnek. Az ő böltsességét, és idejebéliek felett való megvilágosodását, különösenn mutatja az a' Törvény, melybenn megtiltja, hogy boszorkányságért senkit kérdőre ne vonjanak, ne vallattassanak, mivel boszorkány nintsen.**

* Van az úgy neveztetett Dalmátzia Venetábann; ma alávaló falu, *Jadera Vetus*-nak híváttatik.
** Colom. Decret. L. I. Cap. 57. *De strigis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat.*

§. 81. Mind ezekből származott jó hírét 's nevét, Almusnak, és annak fijának Bélának megvakítása által nem kevéssé homályosította meg. *Almus* Herczeg tudnillik, igen nyughatatlan ember vólt, Kálmánnak egész uralkodása alatt. Mert hol a' Lengyel Királyt *Boleslaust*, hol a' Német Császárt *V. Henriket* ültette fel Kálmán ellen. Utóljára pedig, az alatt a' szín alatt, hogy a' szent főldet látogatja meg, Constantzinápolyba ment, hogy ott a' Görög Császárt ösztönözze a' Király ellen. Elunvánn ennyi sok alkalmatlankodásit, kegyetlenségre vetemedett. Mert 1113-bann, minekutánna Napkeletről viszszatért: fiastól együtt elfogatta, mind kettőnek szemeit kitolatta, sőt olyan parantsolatot is adott, hogy a' fiját Bélát nemző tehetségétől foszszák meg: de ebbenn megtsalattatott. Azutánn mind kettőjöket a' *Dömösi** Klastromba záratta, melyet maga Almus építtetett vólt. Meghólt 1114-benn.

* *Dömös* van Esztergom. Vármegyébenn, hajdan nevezetes vólt a' Klastroma Prépostsággal, és 12 Kánonok Uraknak lakóhelyével együtt.

§. 82. Hogy Kálmán egy vólt a' Magyar Országi okos és dítséretet érdemlő Királyok közzűl, azt az eddig valókból lehet látni. De különösenn is dítséretet érdemel azért, hogy a' Pápa rendkívűl való hatalmát az Országba béjönni nem engedte, a' midőnn a' Papi Rendet a' Királyi hatalomtól való függésbenn megtartotta. Ide czélozott mind azzal, hogy a' Papoktól mind azokat a' halastókat és malmokat, melyeket a' Sz. István utánn következett Királyok, a' Királyi jövedelemnek nagy megtsonkításával kéméletlenűl adtak nékiek, elvette: mind pedig azzal, hogy a' Papok házasságát meg nem tiltotta; holott pedig a' Pápa ezt a' dolgot, mint a' Római Ekklé'siának a' Görög Ekklé'siától való megkülömböztető jelét, felette igen sürgette. Nem viselhette mindazáltal úgy magát, hogy utóljára egyet a' maga jussaiból, keze közzűl ki ne botsásson, de a' melyet a' következendő Magyar Királyok ismét viszszavettek. Ez vólt a' *Jus Investiturae*. Azt a' jussát mindazáltal a' Magyar Országi Királynak, hogy a' Papi tisztségekre ez nevezhet ki személyeket, azokat törvényesenn le is teheti, megtartotta.*

* Lásd Kollár Hist. Diplom. Juris Patr. Apostol. Hung. Reg. pag. 112.

§. 83. Kálmán utánn II. ISTVÁN annak fija lett a' Király, 15, vagy a' mint némelyek mondják, 13 esztendős korábann, ki mindjárt uralkodásának kezdetébenn szerentsétlen vólt; mert Dalmátziát elvesztette, melyet mindazáltal idővel viszszanyert a' Velentzésektől, 1124-benn. A' dolog bővebb

vebb Históriája ez: Meghallvánn *Ordelafus* a' Velentzei Hertzeg Kálmán Király halálát, és az új Király II. István gyermeki állapotját: látta, hogy ilyen környűlállások között, legkönnyebb leszsz néki Dalmátziát, melyre Velentzének a' kereskedésre nézve nagy szükség vólt, elfoglalni. Minekokáért nagy hajós sereggel Dalmátzia alá ment, és a' főbb várqsokba levelet 's követeket kűldvénn, esküvéssel ígérte, hogy azoknak minden szabadságát, jussait, és szokásit, akár régiek, akár újak, és nevezetesenn Kálmán Királytól adattak légyenek azok, meghagyja, és megerősíti. Ebből a' lett, hogy némely városok mindjárt akkor önként, mások pedig igen kevés erőszak utánn, általadták magokat a' Velentzéseknek, és rövid idő alatt *Jadrához*, *Belgrádhoz*, *Spalatumhoz*, *Traguriumhoz*, *Sebenicóhoz*, és más tengeri városokhoz hozzájutottak a' Velentzések. Ennek mindazáltal nem tsak az *Ordelafus* említett ígérete vólt az oka; hanem az is, hogy a' Dalmaták megpróbálvánn, mind a' Velentzések mind a' Magyarok alatt való lételt; amazt ennél sokkal hasznosabbnak tapasztalták. Mert a' Velentzések minden Napkeleti kikötőhelyekbenn szabadonn űzvénn a' kereskedést: Dalmátziábann sok Depositoriumokat tartottak: és ott mind a' pénzt bővebbé, mind minden külső portékát óltsóbbá tették. Nem tsuda hát, ha inkább szerették a' Velentzések társaságát, mint a' Magyarokét; minthogy ezektől olyan hasznokat nem reménylhettek, mint amazoktól. *Ordelafus* mindazáltal ezzel a' szerentsével sokaig nem élhetett. Mert még 1116-bann, a'

Dal-

Dalmátzia visszaszerzésére küldött Magyarokkal megütközvénn, elesett. És ekkor a' Magyarok Dalmátziából el is foglalták mind azt, valamit a' szárazonn el lehetett foglalni: de a' tengeri városoknak és kikötőhelyeknek elfoglalásábann nem bóldogúlhattak, minthogy hajós seregek nem vólt. Midőnn tehát a' Velentzések követei békességet kértek vólna II. Istvántól: a' Dalmátzia hátra lévő részének elfoglalását alkalmatósabb időre halasztvánn a' Magyarok, öt esztendei fegyvernyugvásra léptek. Mely időnek lefolyása utánn, a' Tenger mellyéki Dalmátziához is hozzá jutottak: úgy hogy már 1124-benn, II. István egész Dalmátzia Urának és Királyjának esmértetett.

§. 84 Hogy Dalmátziának ezen tenger mellyéki városait megtarthassák a' Magyarok: semmire nagyobb szükségek nem vólt, mint a' Napkeleti Császárokkal való szövetségre. Mert, minthogy hajóik nem vóltak, nem is tudtak magok készíténi: abbann az esetbenn, ha a' Dalmátziai tengeri városok elpártoltak, vagy a' Velentzésektől ostromoltáttak: a' Görögöktől kellett nékik hajós sereget kérni. Igen oktalanúl tselekedett hát II. István, hogy azt a' barátságot, mely a' Görögök és Magyarok közt régólta megvólt, igen tsekély okból felbontotta. Mivel tudniillik ő szeles és hirtelen haragú ember lévénn, sokakonn sokszor mód nélkűl kegyetlenkedett, és holmi roszsz emberek vádjára Almust is, a' kitől pedig, minthogy vak vólt, félni nem lehetett, üldözni kezdette: ez a' nyomorúlt, a' Királytól való féltébenn, 1126-bann elszökvénn Magyar Országról, Constantzinápolyba ment, és az ak-

akkori Görög Császárhoz *Comnenus János*-hoz vette magát, hogy ott életének hátra lévő részét bátorságbann tőlthesse. Bé is fogadta a' Császár, és haláláig, mely 1127-benn történt, tisztességesenn tartatta. Ezen Almus eránt mutatott jóságát *Comnenus Jánosnak* hallvánn más Magyarok, kiket II-dik István üldözött: hogy ennek haragját elkerűlnék, hasonlóképpenn Constantzinápolyba vették magokat. És itt osztánn, midőnn mind Almus, mind a' több kiszököttek, a' II. István kegyetlenségéről a' Császár előtt panaszolkodnának: ez megilletődvénn, kezdte azt a' maga felesége *Irene* előtt beszélleni; és kérte, hogy II. Istvánt mint öttsét* intené meg. Melyet midőnn Irene, ámbár egész emberséggel, megtselekedett vólna: annyira megharagudott II. István, hogy mindjárt követeket küldött Constantzinápolyba, kik által azt kívánta, hogy a' Császár Almust, mint az ő elvádolóját, nem tsak Constantzinápolyból, hanem az egész Birodalmából is kiküldje. Melyre midőnn Comnenus János, mint jó ember rá nem állott vólna: II. István, sok gyalázatos izenetei utánn, utóljára hadat is izent néki; és 1128-bann, ámbár már Almus meg is hólt, Serviába, mely a' Görög Császár alatt vólt, általmenvénn, Belgrádot ostromlani kezdette, utóljára megvette, egészenn lerontotta; azutánn pedig Serviát rablotta, és pusztította.** Ennek megboszszúlására, még azon esztendőbenn 1128-bann, kiindúlvánn Comnenus János Constantzinápolyból, nagy sietséggel jött Magyar Ország felé; kinek midőnn II. István, betegsége miatt Egerbenn feküvénn: maga eleibe nem mehe-

hetett vólna: a' Fővezérséget bízta egy *Stephel* nevű emberre, azzal a' parantsolattal, hogy Comnenus Jánost a' Dunánn által ne botsássa. De, ezt megtsalta Comnenus János. Mert tettetvénn, hogy a' Dunánn *Chramnál* vagy *Haramnál**** akar egész seregével általjőni: Stephel minden erejét és figyelmetességét erre a' helyre fordította. Azombann a' Görög Császár, seregének egy részét, a' Tömösvári Bánátba másutt küldötte által; mely midőnn a' Magyarokat a' *Karássó* vizénél véletlenűl megtámadta vólna; szörnyű vérontást tett azok között, és a' Császár nagy győzedelemmel tért viszsza Constantzinápolyba. Igaz ugyan, hogy a' következő esztendőbenn, 1129 benn, felgyógyúlvánn II. István említett betegségéből szerentsésenn hadakozott Comnenus János ellen, és azt olyan békességre kénszerítette, melybenn azt kellett ígérnie: hogy a' Magyarokat, valamikor szükség leszsz reá, hajós sereggel segíti a' Velentzések ellen. De ezzel a' vallott kár viszsza nem pótolódott, és tsak azt nyerte meg, a' mivel a' hadakozás előtt bírt. Ezen békességkötés alkalmatosságával mindazáltal, igen nagyot szelídűlt II. István. Mert midőnn a' Dunának valamely szigetébenn,**** Comnenus Jánossal együvé jővénn, azzal beszéllett vólna: meggyőzettetett a' felől, hogy néki a' Görögökkel való ellenkezésre igaz oka nem vólt; és hogy Almus is semmit ő ellene nem vétett. Es ekkor osztánn, Almusnak hólt testét viszszakérvénn, azt Székes Fejérváronn Királyi tisztességgel temettette el. Azutánn pedig; minthogy magának gyermeke nem vólt, annak fiját Bélát, kit

kit Álmusnak Constantzinápolyba lett elszökése utánn, a' Pétsváradi Benedictinus Szerzetesek lappangtattak magoknál, fijává fogadta, és örökösévé tette.

* *Irene* Kálmán Királynak testvérje, és Sz. Lászlónak leánya vólt. Cf. pag. 149.

** *Cinnamus János* nevű Görög Históricus L. I. azt jegyzi meg, hogy II. István a' lerontott Belgrádnak köveit hajókonn elhordatta, és azokból innen a' Szávánn, Szerem Vármegyébenn, Zeugminum városát építette meg, melyet némelyek a' mai *Zimonnak* (*Zemlin*) gondolnak.

*** Ezt Pálma és Práy *Újpalánkának* gondolják. Lásd Tom. I. pag. 462.

**** Ezt a' Históricusok *Bororichnak* nevezik, és Pálma az Orsovánn tíz mérfőldel fejűl lévő *Boretznek* tartja.

§. 85. Egyébaránt a' II. István uralkodását az teszi nevezetessé, hogy ő alatta a' Magyar Ország lakosainak száma új jövevényekkel nevekedett. Ugyanis 1123-bann a' Kúnok, Comnenus Jánostól Bulgáriábann megverettetvénn; mivel magoknak többé azonn a' részenn elégséges bátorságot nem reménylhettek: sokann közzűlök, *Tatár* nevű Vezérjek alatt, Magyar Országba kéredzettek. Kiket 1124-benn bé is botsátott II. Istvánn, és a' Tisza 's Duna között arra a' főldre űltetett, mely ma *Kis Kúnságnak* hívattatik. Ezeket a' Kúnokat, kivált közöttök a' fejér népet, annyira megkedvellette II. István, hogy azok a' Királynak irántok való különös hajlandóságába elbízvánn magokat, a' Magyaroknak sok boszszút tettek. Melyet ezek darab ideig kéntelenek vóltak eltűrni; mivel a' Király, ha hozzá panaszra mentek is, sérelmeiket

nem

nem orvosolta. Végre 1131-benn, mikor II. István Egerbenn halálos ágyba esett, neki bátorodvánn, mind azokonn a' Kúnokonn, kik nékik károkat tettek, boszszút kezdtek állani, és sokakat közzűlök megöltek. Melyet midőnn azoknak Tatár nevű Vezére, a' haldokló Királynak megpanaszlott: ez azt ígérte, hogy, ha meggyógyúl, minden Kúnnak a' halálát, tíz tíz Magyar megölettetésével fogja megboszszúllani. De ezt nem telyesíthette, mivel kevéssel azutánn meghólt, 1131-benn, életének 31 dik esztendejébenn, halála előtt Szerzetesi ruhát vévénn fel.* Eltemettetett Váradonn.

* A' *Praemonstratensisek* Szerzetét ez a' Király hozta bé legelőször Magyar Országra, Klastromot építvénn azoknak feljűl Váradonn: „*condito Coenobio in colle supra Varadinum*,“ a' mint van a' II. Vladislaus Diplomájábann ad An. 1494. Lásd Práy P. I. pag. 129.

Ezennkívűl még az Attya életébenn, 1108-bann, eljegyződvénn számára feleségűl *Judith*, a' Lengyel Királynak *Boleslausnak* leánya; azzal nyerte a' Szepességet, mely az előtt Lengyel Országhoz tartozott. Mely feleségével mindazáltal, úgy látszik, együtt nem élhetett; mivel, mikor az Attya helyébe állótt, akkor is még gyermek vólt.

§. 86. A' *Vak** vagy II. Béla, II. Istvánnak még életébenn megkoronáztatott. Azok, kik az ő vakságának okai vóltanak, előre félvénn a' büntetéstől, azonn mesterkedtek, hogy őtet levetvénn, *Borichiust* emeljék Királyságra. Ez a' *Borichius* tudnillik, született a' Kálmán Király második feleségétől *Predslavától*,** kit a' Király, gyanúságból, terhes korabann botsátott el magától. Ambár tehát ezt, maga Kálmán,

igaz gyermekének nem esmérte:* vóltak mindazáltal olyanok, a' kik annak tartották. Ezekbe bízvánn Borichius, 1132-benn, Muszka és Lengyel segítséggel a' Szepességre jött, II. Bélának nagy megháborodására. Tarthatott ugyan is II. Béla méltánn attól, hogy azok, kik Borichiust a' Kálmán igaz fijának tartják, annak pártjára állanak. Midőnn tehát az ellen indúlt: a' Sajó vizénél megállapodvánn; a' feleségének *Ilonának*** tanátsából, a' fővebb embereket egybehívátta, és azoknak ezt tette fel kérdésbe: igaz fija vólna-é Borichius Kálmánnak, vagy sem? mivel a' jelenvaló hadakozásnak igazságos vagy igazságtalan vóltát ebből lehetne megítélni. Melyre midónn némelyek nem ínye szerínt feleltek vólna: azókat elfogatvánn; megölette. Azutánn pedig a' Rendek által követeket kűldetvénn a' Borichiussal lévő Muszka és Lengyel Vezérekhez: megizente, hogy Borichiust az Ország Kálmán Király igaz fijának nem tartja; és hogy II. Bélát a' Rendek közönséges akarattal választották Királynak. Melyet azok meghallvánn, fóldjökre viszszatértek: és így gátoltatott meg Borichius igyekezetébenn.

* Ezt a' petsétjeinn, békötött szemekkel láthatni.

** Vólt ez a' Kióviai Muszka Hertzegnek *Svatopolknak* leánya. Az első feleségét, a' Siciliai Királynak *Rogeriusnak* leányát, némelyek *Busillának*, mások *Drusillának* írják.

*** Ez a' Serviai Fejedelemnek *Urosiusnak* leánya vólt.

§. 87. Megerősödvénn a' Királyi székbenn II. Béla, midőnn 1135. tájánn, *Aradonn** Gyülést tartott vólna: a' Királyné *Ilona*,

Ilona, ki férjfiúi elmével bíró aszszony vólt, bévivénn a' Rendek eleibe négy gyermekeit, kívánta, hogy mind azok, kik ezen gyermekek Attyának vakságát okozták, büntetődjenek meg. Mely meg is lett. Mert mindjárt akkor, a' Gyűlés alatt, hatvan nyóltz Főemberek felkontzoltattak. Ezt ugyan némelyek az első eszterdejére teszik a' II. Béla uralkodásának: de minthogy még akkor négy gyermekei nem lehettek: látni való; hogy a' dolognak későbbenn kellett történni. Útóljára Béla, minekutánna a' felesége 1139-benn meghólt, a' boritalnak advánn magát, igen gyarló módonn uralkodott. A' Magyar Birtokokból mindazáltal, melyekhez ő alatta Bosnia (vagy Ráma)** is hozzá járúlt, semmit el nem vesztett. Meghólt 1141-benn, három fiakat hagyvánn maga utánn, úgymint *Geizát*, *Lászlót*, és *Istvánt*; kik idővel mind hármann Királyjai lettek Magyar Országnak.

* Ez a' régieknél *Orod*nak íródik. Külömböz a' mai *Arad*tól. Amannak helyénn, b. e. T. Budai Ferentz Úr értelme szerínt, ma *Glagovátz* van. Lásd *Magy. Orsz. Hist. Lexic.* ez alatt a' czikkely alatt: *II. Béla.*

** Bosnia, II. Béla ideje előtt, hihető, nem egyéb vólt Serviának egy részénél; melyet *Urosius* Serviától elszakasztvánn, a' leányával Ilonával jegybe adott II. Bélának, és ekkor kezdett az megkülömböztetett Tartomány lenni, valamint a' *Bosnia*, úgy a' *Ráma* nevet is, a' benne lévő *Bosna* és *Ráma* folyóvizektől vévénn. Nem is ketelkedhetni a' felől, hogy Bosniát bizonyosann bírta II. Béla: mivel azt egyenlő bizonyítása szerínt a' Históríkusoknak, Herczegi titulussal a' középső fijának *Lászlónak* adta.

§. 88. A' II. Béla három fijai közzűl először uralkodott GEIZA, ki e' névenn *Második*nak mondatik. Ennek uralkodását, a' Nemzetre nézve, semmi olyan nevezetessé nem teszi, mint az, hogy a' Szászokat, mindjárt uralkodásának eleinn, 1142-benn, Német Országból kihívánn,* Erdélybenn megtelepítette, és különös Privilégiumokkal megajándékozta. Szükség vólt ezekre főképenn azért, mivel a' bányászságot, melyhez a' Magyarok nem tudtak, jól értették. Ez okból először a' Szepességre szállíttattak, és többnyire onnan mentek osztánn Erdélybe.** A' *Szász* nevet onnan vették, mivel nagyobb részint Alsó Saxoniából jöttek ki; mely tartománynak dialectusával nyelvek most is leginkább megegyez. Ezeknek máig is különös jussaik és rendtartásaik vagynak.*** Rész szerínt *Borichius*, rész szerínt pedig az öttse *István* miatt, a' ki magát a' báttya ellenségéhez *Manuel* Császárhoz tsapta, sokat nyughatatlankodvánn II. Geiza:**** meghólt 32 esztendős korábann, 1161-benn, két fiakat, úgymint *Istvánt* és *Bélát* hagyvánn maga utánn.

* Mútatja ezt a' Brassói Templom inscriptiója, mely így van: *Ao.* 1143. *Geyza II. Avus Andreae Regis Saxones evocavit in Transylvaniam.* Mindazáltal már Sz. István alatt is, mentek Németek (*Hospites Teutonici*) Erdélybe, a' feljebb említett Norimbergai *Hermannal.*

** Szállíttattak ezek a' Szászok abba a' részibe Erdélynek, melyet a' Kúnok, kik oda Moldvából gyakrann beütöttek, pusztává tették vólt.

*** A' Szászok jussainak óltalmazására, 1796-bann írt egy munkát Göttingai Professor Schlötzer Úr, ez alatt a' titulus alatt: *Geschichte*

der

der Deutschen in Siebenbürgen. 3 Darabbann. Ebbenn azt igyekezné a' többek között megmutatni: hogy a' Magyarok, 'pallérozódásokat, nagy részént, ezektől a' Magyar Országra és Erdélybe hozott Németektől vették. Dítséri a' Szászokat arról is, hogy valamint a' Királynak, úgy az Országnak is mindenkor nagy óltalmára vóltak: és ezt abból bizonyítja, hogy azoknak régi petsétjénn a' körűl való írás ez: *ad retinendam Coronam.*

**** Lásd ezt bővebbenn, b. e. testvérem, Tiszt. Tud. Budai Ferentz Úr Lexiconábann, ezen tzikkelyek alatt: *Borichius*, *II. Geiza*, *IV-dik István*.

§. 89. II. Geizától fogva, a' XIII-dik Század elejéig, igen sűrűnn változtak a' Királyok.

II. Geizát követte a' fija III. ISTVAN. Azomba *Manuel* azonn igyekezvénn, hogy Magyar Országot hatalma alá keríthesse: az alatt a' szín alatt, hogy eleitől fogva, a' Magyarok, a' meghólt Királynak nem a' fiját, hanem annak testvérjét szokták Királyjoknak tenni;* azt kívánta, hogy *István*, (a' ki alább ezenn a' névenn IV-diknek fog neveztetni) II. Geizának testvérje, és a' Vak vagy II. Bélának fija tétessék Királlyá. De a' Magyarok látvánn a' nagyra vágyó Császár czélját, azt felelték, hogy nekik olyan Király nem kell, a' ki a' Görög Császárnak szolgája légyen. Melyre *Manuel* felindúlvánn, midőnn Magyar Ország ellen indította vólna seregét, 's azombann némelyeket az Ország Nagyjai közzűl pénzel is megvesztegetett vólna: arra ment ki a' dolog, hogy III. István ugyan, II. Geizának a' fija, a' Királyságból kiesett; de a' Királyi székbe tsakugyan nem *István*, II. Geizá-

 nak

nak testvérje, hanem *László*, annak báttya emeltetett.

* Mint ez megesett I. Bélánn, I. Geizánn, és Sz. Lászlónn.

§. 90. II. LÁSZLÓ-nak választásával, a' mit el akartak kerűlni, el nem kerűlhették a' Magyarok. Mert tsakugyan a' Manuel sürgetésére, azt a' végzést tették, hogy ha II. Lászlónak halála történik: akkor ez a' most elhágyódott István lépjen Királyságra. (addig pedig, a' mint egy akkor élt *Cinnamus* nevű Byzantiumi Görög Histórikus megjegyzi,* ȣρȣμ, azaz, *Uram* vagy *Urunk* titulussa légyen, mely titulus akkor, a' mint ugyan tsak Cinnamus említi, az Ország örökösét jelentette a' Magyaroknál. Birtokúl pedig adódott néki Po'son, annak vídékével együtt) Meg is lett ez tsak hamar. Mert II. László igen ifjú korábann, mikor még az uralkodásbann hat hónapot is alig tőltött el, hihető, az István keze vagy mesterkedése által, meghólt 1162-benn, és helyébe a' végzés szerínt lett a' Király István, a' ki már ezenn a' névenn IV-dik.

* Hist. Libr. V. Cap. 4. Inter Script. Hist. Byzant. Tom. VIII. pag. 92.

§ 91. IV. ISTVAN, ki míg magános állapotbann vólt is, az ő testvér báttyának II. Geizának Felsőségét nem szenvedhette; megkoronáztatvánn, az ő nagy kevélységével magának mindenek előtt gyűlőlséget szerzett. De egyébaránt is sokann vóltak az Országbann, a' kik azzal tartották, hogy a' II. Geiza fija igazſágtalanúl tevődött ki a' Királyságból. Tartvánn tehát tőle, hogy a' Király-

ság-

ságból kivettetik: Manuel Császárhoz folyamodott segítségért. Manuel *Alexius Contostephanus* nevű Vezérét el is küldötte: kinek elérkezésével letsilapodvánn a' Magyarok, azt IV. István viszszabotsátotta. Alig vonta ki a' lábát az Országból ez a' Vezér, a' midőnn, élvénn az alkalmatossággal, ismét felkeltek ellen a' Magyarok, és a' feljebb említett III. ISTVANT, II-dik Geizának fiját tették viszsza a' Királyságba, 1162-benn, a' midőnn osztánn IV. István magát Manuelhez vette.

§. 92. Megértvénn e' dolgot Manuel, és a' Magyaroknak hadi készületeiről is bizonyossá tevődvénn: a' IV. István dolgát erőltetni tahátsosnak nem tartotta; hanem a' helyett azonn igyekezett, hogy, mivel még ekkor férjfi gyermeke nem vólt, a' III. István testvér öttsével *Bélával*, *Mária* nevű leányát elvétetvénn, azt mind a' Görög Birodalombann, mind pedig, a' III dik István halála utánn, Magyar Országbann örökössé tegye. Rá is állottak erre a' Magyarok, és a' békesség közöttök 's a' Görög Császár között 1162-benn meglett, ily feltételek alatt: 1. Hogy *Béla* a' Manuel udvarába menvénn, vegye el Máriát feleségűl. 2. Hogy Hertzeg Bélának birtoka, úgymint a' Szeremség és Bosnia,* a' Császár igazgatása alá botsátódjék. De ez a' békesség másik esztendőbenn mindjárt felbomlott, mivel III. István jobbann meggondolvánn a' dolgot, az említett birtokokat a' Császárnál hagyni nem akarta, úgy ítélvénn, hogy valamíg azt Manuel bírja, mind addig nyitva leszsz előtte az út, Dalmatziának elfoglalására, melyre pedig az

nagyonn vágyott. Erre nézve, Bélának Hertzegi birtokit, minekelőtte a' Császár ellentállhatott volna, elfoglalta. Ekkor mindazáltal a' Cseh Királynak *Wladislausnak* közbennjárására ismét békesség lett III-dik István és a' Görög Császár között; melynek ereje szerínt III. István a' Béla örökségét viszszaadta; a' Császár pedig magát arra kötelezte, hogy a' kivettetett IV. Istvánt pénzel és sereggel nem segíti. De ezen fogadását meg nem tartotta. Mert kevéssel azutánn IV. István a' Görög hadakkal Magyar Országra béütött, és azt pusztította. Mely hitszegésénn a' Görög Császárnak megboszszankodvánn III. István: *Zimont* (Zeugminum), a' hová vette vólt magát IV. István, kemény ostrommal körűlveszi, és azt, az egész Szerémséggel együtt elfoglalja. Noha pedig ezen ostrom alatt IV-dik István, Zimon városábann, 1165-benn meghólt: mindazáltal Manuel a' hadat félbe nem hagyta; hanem Zimont viszszavévénn, az abbann lévő Magyar őrizetet leöldöstette; azutánn Horváth Országnak, és Dalmátziának fordúlvánn, Traguriumonn és Sebenicumonn kívűl, ötvenhét más városokat is a' Béla nevébenn elfoglalt, 1166-bann. Melyből a' lett, hogy III. István egész életébenn hadakozótt Manuellel, de Dalmátziát viszsza nem nyerhette. És az ezenn való szomorkodás nem kevéssé siettette az ő halálát, mely lett 1173-bann. E' szerínt, mivel III István nak fija nem maradt: a' Manuelnek tett ígéret szerínt, annak veje *Béla* tevődött Királlyá, ki ezenn a' nevenn III-diknak szokott neveztetni.

* Ezt még az attya II. Geiza adta vólt néki.

§. 93.

§. 93. III. BÉLA, szerentséjére az Országnak, sokkal nagyobb haszonnal uralkodott, mint a' közelebbi Királyok. Mert azonnkívűl, hogy az óhajtott békességet az Országba viszszahozta; mihelyt 1174-benn Székes Fejérváronn megkoronáztatott, mindjárt okos rendeléseket tett: p. o. két Ministerre azt bízta, hogy az ügyes bajos embereket meghallgatvánn, azoknak panaszszát írásba tennék, és néki béadnák. A' Törvény útját is megkönnyebbítette; a' tolvajokat és gyilkosokat az Országból kiirtotta: egy szóval mindenbenn szép rendet állított fel. Nem is tsuda, hogy a' rendet és illendőséget inkább szerette, mint az előtte való Királyok. Mert ő a' pompás Constantzinápolyi Udvarbann neveltetett, még pedig úgy, hogy idővel Császár lehessen. De azutánn, 1170-benn, mindeneknek reménységénn kívűl, *Alexius* nevű fija születvénn Manuelnek: Béla a' Császárságtól elesett. Még ekkor is kellett Manuelnek félni, hogy Béla, a' felesége Mária utánn, elnyeri a' Császárságot; tsak is úgy hitte, hogy azt Alexiusévá teheti, ha a' leányát Bélától elválasztatja. Melyre nézve a' közelről való atyafiságot vetvénn okúl: a' dolgot oda vitte, hogy Bélának el kellett Máriát botsátani. Hogy mindazáltal Bélát ellenségévé ne tegye: a' maga feleségének testvérjét *Annát* adta annak feleségűl. Melyre Béla könnyenn ráállott: mivel *Annábann*, a' kemény, haragos, és parantsolni kívánó *Mária* helyett, szelíd, tsendes, és magát kedveltető feleséget nyert; a' Császártól is többé oly nagy függésbenn lenni nem tartozott, mint azelőtt vólt. Manuel-

nek mindazáltal, mint nevelőjének, minekutánna Magyar Országi Királlyá lett is, a' tiszteletet megadta, annyira, hogy míg az élt, a' Napkeleti Birodalomhoz kaptsolt Magyar birtokokat viszsza nem vette, hanem halálát megvárvánn, mind Dalmátziát, mind Croátziát, Alexius alatt 1180-bann szerzette viszsza.

§. 94. Ezen szerentséjét III. Bélának nem sokára másik követte, úgymint Gallitziának elfoglalása. Mely így esett. A' Gallitziai Fejedelemnek két fijai, úgymint *Micislaus* és *Wlodomir* (vagy *Lodomerius*), kik mind kettenn a' Lengyel Országi Király *Casimir* testvér húgától születtek, Gallitziánn darab ideig veszekedvénn, utóljára nyertes Lodomérius lett; de ezt *Micislaus* a' Casimir segítségével Gallitziából kiűzte 1182-benn. Ekkor Lodomerius III. Bélához folyamodott, mint a' ki hozzá az annyáról *Euphrosynáról** atyafiság vólt. Azombann *Micislaus* a' Gallitziaiak előtt, kik ő általa a' Lengyelek alá való eséstől féltek, gyűlőlséges lévénn: alattombann megölettetett 1185-benn. Ezt midőnn *Casimir* megértette, nagy sereggel ment Gallitziába, hogy onnan Lodomeriust kirekeszsze; és abba, a' nép akaratja ellen, *Romanust* a' legifjabb Gallitziai Hertzeget tette be. Ezenn megboszszankodvánn a' Gallitziaiak: *III. Bélához* folyamodtak, és annak fiját *Andrást* kérték Fejedelmeknek; *Lodomeriust*, kit kegyetlenségiért sokann gyűlőltek, elmellőzvénn. *III. Béla* mindjárt sereget kűldött Gallitziába, és azt az András számára elfoglalta. Lodomeriust pedig, hogy akadályjára ne lenne, magoknak a' Gallitziaiaknak

kéré-

kérésére, fogságra vetette. *Andrásnak* mindazáltal Gallitziábann való uralkodása állandó nem lehetett. Mert Lodomerius megvesztegetvénn az őrzőket: Magyar Országi fogságából elszökött, és sereget szerezvénn, *Andrást* kihajtotta 1188-bann.** Innen nagy veszekedés lett III. Béla és Casimir között, míg nem két esztendő múlva egymással megbékéltek, és Gallitzia *Lodomeriusnak* engedődött. Hogy mindazáltal ekkor III. Béla Gallitziához való jussáról le nem mondott, mint ezt a' Lengyel Históríkusok állítják, onnan tetszik meg, mert azutánn is ilyen titulussal élt: *Rex Hungariae*, *Dalmatiae*, *Croatiae*, *Ramae*, *et Galliciae*.***

* Ez Muszka Leány vólt.

** Esett ez kiváltképpenn *Casimir* segítségével, a' ki ámbár gyűlőlte *Lodomeriust*: mindazáltal, 'tsakhogy a' Magyarok Gallitziához ne juthassanak, annak pártjára állott.

*** Lásd *Pray Annal. Reg. Hung.* Tom. I. p. 179. Lib. III. cap. 12.

§. 95. Az eddig említett dolgokonn kívűl igen nevezetessé tészi a' III. Béla országlását az is, hogy ő a' Byzantiumi szokás szerínt, hol a' Császárok viselt dolgai megírattattak: a' Magyar História megíratása felől gondolkodott. Innen lett az, hogy az ő Íródeákja* a' Hét Vezérek Históriáját a' Görög és Orosz írókból kidolgozta. Ugyan ezen írónak szándéka vólt a' Magyar Országi Királyoknak Históriáját, sőt a' Nemeseknek Genealogiáját is kidolgozni, a' mint maga az Előljáró Beszédébenn mondja; de vagy elébb meghólt, mint sem ezt telyesíthette vólna, vagy, ha telyesíthette is, munkája, a' IV. Béla idejébenn, a',

a' Mongolok pusztításakor elveszett. El lehet hinni, hogy a' tanúlásra *III. Bélának* amaz említett Rendelése is serkentette a' Magyarokat, hogy panaszszaikat és kéréseiket írásba kellett tenniek; mely parantsolat okot adhatott arra sokaknak, hogy az írást megtanúlják. Sőt hihető, hogy abbann is, midőnn a' *Cisterciták* Szerzetét (melyet az attya II. Geiza hozott vala bé az Országba) azon jussokkal és privilegiumokkal ajándékozta meg, melyekkel az Frantzia Országbann bírt, nem egyéb, hanem a' Tudományok gyarapítása vólt a' tzélja.** Ez a' dítséretes, és a' Magyarok pallérozódását*** sok részbenn előmozdító Király megholt 1196-bann.

* Anonymus Belae Regis Notarius.

** A' *Cisterciták* Szerzetével együtt, a' más két legrégibb Szerzetet, úgymint a' *Benedictinusokét*, és *Praemonstratensiseket*, melyek közzűl amazt Geiza a' Sz. István Attya, és maga Sz. István: ezt pedig II. István, telepitették meg Magyar Országonn, de a' melyek a' bóldog emlékezetű II. Jó'sef alatt megszűntek vala: hasonló okból tetszett a' mostann uralkodó Felségnek viszszaállitani.

*** A' Német Császár *I. Fridrich*, ki *Barbarossának* neveztetik, 1189-benn Magyar Országonn által, menvénn a' keresztes hadra: *III-dik Bélától* nagy emberséggel fogadtatott. Ekkor a' Császár társaságábann vólt egy *Otto Frisingensis* nevű Históríkus, a' ki maga tapasztalása utánn, *de Gestis Friderici Libr. I. cap.* 31. így ír a' Magyarokról: hogy azok egész nyáronn és őszönn által, még ekkor tsak sátorok alatt laktak, hajlékaik többire nádból vóltak: fából ritkánn, kőből pedig alig vólt egynéhány. Ebből látni való, hogy szüksége vólt Magyar Országnak olyan Király-

rályra, a' milyen III. Béla vólt, a' ki a' külső tsínosságra is vígyázott, és azt az Országbann terjesztette. Ugyan azon Író ezeket is mondja: „Ad Curiam Regis sui, singuli *ex* „*primoribus sellam secum portantibus*, con„veniunt, ac de suae Reipublicae statu per„tractare ac discutere non negligunt.“ És ebből lehet már azt megérteni, a' mi *IV. Béláról* mondatik: hogy ő megtiltotta, hogy a' Fő Mágnásokonn, Érsekekenn, és Püspökökönn kívűl, senki az ő jelenlétébenn le ne űljön; külömbenn *a' széke megégetődik*. — *III. Bélának* sürgetésére canonizáltatott *Szent László*, *III. Coelestinus* Pápa által 1192-benn: a' midőnn annak hólt teste felvétetvénn, közönséges tiszteletre kitétetett a' Váradi Templombann, melyet maga *Sz. László* építtetett.

§. 96. III. Bélának két fijai maradvánn, úgymint IMRE, és a' már említett *András;* ezek közzűl a' Királyságot az elsőre hagyta. Ennek országlását mindjárt eleinte nyughatatlanná tette *András*, az öttse; kinek az esett nehezenn, hogy az addig vólt szokás ellen, néki Hertzegi titulus és birtok nem adódott. Nevezetesenn, Dalmátziának és Croátziának bírására vágyott. Ezenn az okonn, azonn a' pénzenn, melyet az attya néki a' keresztes hadra hagyott, sereget gyűjtvénn, nyilvánn felkőlt *Imre* ellen, és az említett Tartományokra 1196-bann ráütött. Melyet megértvénn *Imre*, igyekezett ellene állani, de szerentsétlenűl; mert *Andrástól* megverettetett. Végre egyesség lett a' két testvérek között, és *Imre Andrásnak* Dalmátziát és Croátziát Hertzegi titulussal általengedte. De ez az egyesség tsak hamar felbomlott; nevezetesenn 1202-benn annyira ment köztök a' dolog, hogy egymás

ellen

ellen táborba szállottak. *Imre* seregének nagyobb részétől elhagyattatvánn: majd tsak nem példa nélkűl való vakmerőségre vetemedett. Mert látvánn; hogy sokkal kissebb az ő ereje, mint sem hogy a' vele általellenbenn lévő táborral megütközhetne: fegyverét letévénn, egyedűl maga, minden kísérők nélkűl, az öttse táborába indúlt, tsak egy veszszőt vévénn kezébe, és felszóval így fenyegetőzvénn: majd meglátja ő, ki mér a' Királyhoz nyúlni? Melyenn az András serege elbámúlvánn és megréműlvénn, útat adott *Imrének;* a' ki is egyenesenn az András sátorába ment, azt onnan kezénél fogva, katonáinak szemeláttára, kivezette, és kivitte a' táborból, és fogságra vetvénn, egy *Keene* vagy *Kene* nevű Tót Országi várba záratta; a' honnan mindazáltal, 1204-dik Esztendőbenn, midőnn már halálához közelgetett, kihozatta, és megkoronázott fijának LASZLO-nak, ki már ezenn a' névenn III-dik, Tútorává tette.

§. 97. De ámbár ezt abból a' tzélból tselekedte *Imre*; hogy *Andrásnak* szeretetét ezen szívessége által megnyerje: mindazáltal *András* az *Imre* halála utánn, még azon esztendőbenn kimutatta, hogy ő a' Tútorsággal meg nem elégszik; és a' Királyságra vágy. Melyet észre vévénn a' kisded Királynak *Lászlónak* Annya *Constantia:* a' Koronával és fijával együtt, az Austriai Hertzeghez *Leopoldhoz* futott. És midőnn a' kisded Királyt viszszakívánvánn *András*, viszsza nem nyerhette vólna: haddal igyekezett viszszavenni. Minden bizonnyal ütközetre is ment vólna a' dolog, ha 1205-benn, midőnn már a' *Leopold* és *András* tábo-

táborai egymással szemközt állanának, az a' hír nem vevődött vólna Bétsből, hogy *III. László* meghólt.

§. 98. Igy a' Magyar Országi Királyságot, melyre eddig erőszakosann törekedett, törvényes útonn érte el II. ANDRÁS, 1205-benn. De alig kezdette el az uralkodást, midőnn már a' Magyar Nemzetet magától elidegenítette: noha annak szeretetét annyival könnyebbenn megnyerhette vólna, mivel a' Királyi Familiából nála több férjfi életbenn nem vólt. Ezt az idegenséget főképpenn okozta az ő felesége *Gertrud*, a' *Meraniai** Hertzeg leánya; a' ki igazgatni és uralkodni szerető Aszszony vólt. Ez, az Ország dolgaiba avatvánn magát; minden főbb Tisztségekre idegeneket emeltetett: nevezetesenn, egyik Testvérjét *Bertholdot* Kalotsai Érsekké; azutánn Dalmátziai és Croátziai Bánna tette, megfosztvánn azon méltóságtól *Bánkot*, kiré ezen hívatalról ragadt a' *Bánk Bán*; vagy a' mint elrontva írják, *Banco Bán* név;** azutánn Erdélyi Vajdaságra, és utóljára Báts és Bodrog Vármegyéi Fő Ispánysagra emelte. A' másik Testvérjének pedig *Jánosnak* adta az Esztergomi Érsekséget. Mind ezek annyira felingerlették, mind az Egyházi, mind a' Világi Rendeket, hogy már ekkor olyan igazgatás módjának felállításáról kezdtek gondolkodni, melybenn a' Királyi hatalmat más ahoz hasonló hatalom mérsékelné és tartóztatná. Azombann, midőnn ezeket magokbann forralnák a' Magyarok: történt, hogy a' Gallitziaiak és Lodomériaiak, Követeket küldvén *II. Ándráshoz*, annak második fiját *Kálmánt* kérték Királyjok-

joknak. Kit midőnn 1213-bann maga *II-dik András*, sereggel vívénn bé Gallitziába, ott megkoronáztatott vólna: ezen távolléte a' Királynak alkalmatosságot adott arra, hogy a' Bihar Vármegyei Fő Ispány, kit elindúlásával Palatinussá tett, *Gertrudot* a' Királynét megölte. Viszszafordúlvánn II. András Gallitziából: az öszveesküttеket érdemek szerínt megbüntetni nem merte, melylyel tekintetének sokat ártott. Tetézte ezen hibáját azzal is, hogy ámbár ilyen állapotjábann az Országnak, az ő jelenléte elmúlhatatlanúl szükséges vólt: mindazáltal kevéssel azutánn, a' szent főldre való útazásról gondolkodott. El is ment oda 1217-benn, minekutánna 1215-benn új házasságra lépett, feleségűl vévénn *Jolantát* (vagy *Jolét*), annak az *Antissiodorumi**** Grófnak *Péternek* leányát, a' ki osztánn Constantzinápolyi Császárrá is választatott. Tudnillik tízezer lovasokat vévénn maga mellé, ment Slavóniánn és Croátziánn által Dalmátziába, és Augustus 23-dikánn 1217-benn, ért *Spalatumba*. Ott a' Velentzésektől, Anconiaiaktól, és másoktól, kik a' Hádriai Tenger mellett laktak, hajókat bérelvénn, hajóra űlt, és ment *Cyprus* szigetébe, onnan *Accóba*, vagy más névvel *Ptolemaisba*, hol seregét a' szárazra kiszállította. Itt végire járvánn, hol vagynak a' Törökök, és mit akarnak: úgy találta, hogy a' Török Szultán *Sephadinus* meszsze Babylon tájékánn táboroz; *Coradinus* pedig annak fija közel, túl a' Jordánonn fekszik seregével. Egyesítvénn tehát magát a' Cyprusi és Jérusalemi Királyokkal, (kik a' Fővezérséget néki adták), együtt *Coradinra* mentek; mely út-

jokat

jokat következendő módonn végezték: *Accóból* a' *Gennezáret* tavának Északi széle felé indúlvánn: túl a' Gennezáret tavánn, *Bethsaidánál* megállapodtak; de Coradint az ütközetre ki nem tsalhatvánn, megfordúltak, és a' Jordánonn általjővénn, 's abbann testeiket megmosvánn, Capernaumonn által *Accóba* viszszatértek. Azutánn az ellenségtől a' *Tábor* hegyénn épített erősséget akarták elvenni. Az ostromot II. András erősenn fogta: de a' Jéru'sálemi Király, nem tudni mi okból, midőnn már az ellenséget nagyonn megszorította: viszszavonta seregét. Így a' dologból semmi se lett. Akkor II. András, a' Cyprusi Királlyal *Tripolisba* ment, hihető tanátskozás végett. Ott mérget adtak néki innya, mely miatt kitsibe múlt, hogy meg nem hólt. Meggyógyúlvánn haza indúlt. Ment *Antiochiába*, Syriának Fővárosába, onnan *Ciliciába*, és Kis A'siának több tartományinn által *Bithyniába*, nevezetesenn *Nicaea* városába, hol *Theodorus Lascaris* uralkodott: kinek leányát Máriát a' maga első szülött fijának Bélának eljegyzette, kit nem sokára azutánn Magyar Országra is elhozatott. Végre Görög Országonn és Bulgáriánn által, sok erekjéket hozvánn magával, haza jött Magyar Országra 1218-bann. Mely Napkeleti útjáról *Jéru'sálemi Andrásnak* neveztetett.

* *Merania* vagyon Tirolisbann.

** Ez itt bírt Bihar Vármegyébenn, ide való Fő Ispány is vólt, és hihető, erről neveztetik máig is a' *Bánki telek* Debreczen Városa határánn.

*** *Auxerre* in Ducatu Burgund.

§. 99. A' II. András távollétébenn, igen nagy zűrzavarba jött Magyar Ország; mert a' Nagyok és hatalmasok neki bátorodvánn, minden Törvényt megtapodtak, a' szegényeket elnyomták, a' Korona jószágait nagy részint magok köztt felosztották; *Bélát*, II. Andrásnak fiját, kire vólt bízva az Ország, Attya ellen támasztották; egy szóval, az Országbann minden rendet felforgattak, és azt szörnyű egyenetlenségbe hozták. Ilyen állapotbann találvánn II. András, midőnn a' szent Hadról viszszajött, Magyar Országot, nem hogy a' rendnek és tsendességnek okosann való viszszaállításábann foglalatoskodott vólna: hanem inkább gondolatlan tselekedeteivel az egész Nemzetnek új panaszokra adott alkalmatosságot. Mert, hogy a' Jéru'sálemi útra felszedett adósságait könnyebbenn kifizethetné: a' főld népére esztendőnként fizetendő adót vetett, az ezüst pénzt alább való értz nemével elegyítvénn, roszszabbá tette; az értz bányákat, só aknákat, vámokat, harmintzadokat, a' Korona jószágait, és minden Királyi jövedelmeket, Muhamed Vallásánn lévő Kereskedőknek, (kik az Országba Persiából jöttek, és *Ismaelitáknak*, 's *Saracenusoknak* neveztettek), és 'Sidóknak adta ki árendába; kik ez által a' népet valamint elszegényítették, úgy magoknak töméntelen kintset gyűjtöttek. Midőnn utóljára, elegendő jövedelemre szert így sem tehetvénn, azokat, kik távol létébenn a' Korona jószágokhoz nyúltak, törvénybe idéztette vólna: ezek *Bélára* az ő fijára appelláltak, és nyilvánn kijelentették, hogy ők egyenesenn ezt, és nem Andrást tartják Királyjoknak, és

és másnak nem is engedelmeskednek. *Bélánál* pedig annyival bizonyosabb menedék helyet találták az ilyen emberek, mivel ez, meg lévénn a' hízelkedők által vesztegetve, a' Királyi hatalmat, melyet az Atytya távol létébenn viselt, fenntartani az-útánn is igyekezett. Így nem tsak a' Köznép, Nemesség, és Papság; hanem a' fija is ellene támadvánn II. Andrásnak: midőnn látta, hogy magánn külömbenn nem segíthet, 1222-benn Országgyűlést hírdettetett, hogy abbann, mind az ő, mind az Ország sérelmei megorvosoltatnának. És ebbenn az Országgyűlésébenn, Andrásnak, Bélának, és minden Rendeknek jelenlétébenn hozattak azok a' nevezetes Törvények, melyekbenn, valamint a' Királynak, úgy az alatta valóknak is, kivált pedig a' Nemeseknek jussai meghatároztattak; és a' melyek máig is a' Magyarok szabadságának legerősebb fundamentomi. És innen van az, hogy IIdik András, *Assertor Libertatis Hungaricae* nevet érdemlett,* és hogy a' Magyar Királyok, mikor megkoronáztatnak, az ő Decretumának megtartására eskettetnek meg.

Ezek közzűl a' Törvények közzűl a' főbbek ezek: 1. Hogy a' Nemes embert, míg nem citáltatik, és bűnéről a' Törvény előtt meg nem győzettetik, fogságra vetni nem lehet. 2. Hogy a' Papok és Nemesek portziót nem fizetnek, quartélyost nem tartanak; a' mely jószágokat nékik adtak a' Királyok, azokat örökre bírják. 3. *Art.* 7. Hogy midőnn a' Király az Országonn kívűl akar hadakozni: a' Nemesek (Servientes) kimenni ne tartozzanak, hanemha a' Király kőltségénn. 4. *Art.* 10. Hogy, ha a' főbb em-

berek közzűl (ex *Jobbagionibus* i. e. *Jobbak*, Optimatibus, vagy, *Jobb ágyból* valók) valaki a' hadbann elesik, annak fija méltó jutalmat végyen. 5. *Art.* 11. Hogy az idegenek az Ország megegyezése nélkűl tisztségekre ne emeltessenek, birtokot nékik a' Király ne adhasson, a' melyek pedig adattak, azokat a' Hazabéliek viszszaválthassák. 6. *Art.* 31. Hogy, ha ezeket és a' több törvényeket a' Király meg nem tartja: szabad légyen az ellen akármelyik Nemesnek is kikelni; és ez, Király eránt való hűségtelenségnek ne tulajdoníttassék; mely Clausulája mindazáltal, a' 31. Art. a' XVII-dik Század véginn, 1687-benn, a' Po'soni Diaetánn, a' Királyok esküvése formájából, hogy rebelliókra ne adjon alkalmatosságot, kihagyattatott, melynek szavai így vagynak: *Quodsi vero nos, vel aliquis Successorum nostrorum, aliquo unquam tempore, huic dispositioni nostrae contraire voluerit: liberum habeant, harum auctoritate, sine nota alicujus infidelitatis, tam Episcopi, quam alii Jobbagiones, ac Nobiles Regni nostri universi, ac singuli, praesentes et futuri, resistendi, et contradicendi nobis, et successoribus nostris, in perpetuum facultatem.* Ez a' Decretum hét párbann íródott le: egy adódott a' Pápának, másik a' Királynak, harmadik az Esztergomi Káptalannak, negyedik a' Kalotsai Káptalannak, ötödik a' Palatinusnak. Ezennkívűl egy a' *Hospitalébann*, más a' *Templombann* tevődött le. (Értetnek ittenn a' Jéru'sálemi Ispotály és Templom.)

* Ilyen titulusú munkát írt *Szegedi János*, mely kijött Győrbenn. 1750.

§. 100.

§. 100. Ezen Decretum hozása utánn is mindazáltal, nem lett tsendesség az Országbann. Melynek mindenbenn maga vólt az oka II. András. Mert hitelt advánn *Dionysiusnak* az Ország Palatinusának, és más roszsz embereknek: könnyenn oda hagyta magát vinni, hogy a' fiját *Bélát* úgy nézné, mint a' ki őtet ki akarná túrni a' Királyságból. Innen Béla eránt nem tsak idegenséget mutatott, hanem tőle a' rendelt jövedelmeinek is nagy részét elvette; sőt magát is kezdvénn üldözni, Magyar Országból az Austriába való futásra kénszerítette. Ezennkívűl, ámbár a' Decretumának 24-dik Articulussábann azt ígérte vala, hogy *Comites Camerarii, Monetarii, Salinarii, et Tributarii, Nobiles Regni nostri sint:* mindazáltal elégnek tartvánn a' Magyarok közzűl, egy *Sámuel* nevű embert *Camerae Comesnek* tenni; a' többi hívatalt mind környűlmetélt emberekre, 'Sidókra, és Ismaelitákra, vagy Saracenusokra bízta, kik felette meggazdagodvánn, utóljára szenvedhetetlenekké lettek, és mindeneket egyformánn boszszúsággal illettek. E' szerínt nem tsuda, ha II-dik Andrásnak, a' Decretum hozattatása utánn is, egész haláláig nyugta nem lehetett, és hogy 1231-benn, az említett Decretumnak újonnan való megerősítésére, és annak homályosabb articulusainak megvilágosítására kénszeríttetett.* Ennyi sok zűrzavaroknak szerzése és szenvedése utánn, meghólt II-dik András 1235-benn.

* Ez a' Diploma in originali megvan Rómábann a' Pápa' Archivumábann: melyből kiíródvánn kiadódott Budánn 1796. *In vestigiis Comitiorum.* pag. 98.

§. 101. Mihelyt II. Andrásnak a' fija BÉLA, ki már ezenn a' névenn IV-dik, a' Királyságot, (melyre még 1217-benn, mikor az Attya a' szent főldre ment, megkoronáztatott, és az időtől fogva, mint *Ifjabb Király*, részt is vett az uralkodásbann,) áltálvette: azonnal azoknak megbüntetéséhez fogott, kik az ő Attyával való meg nem egyezhetésének okai vóltak. És ezeket rész-szerínt számkivetésbe kűldötte, rész szerínt javaiktól és hívataljaiktól megfosztotta, rész szerínt tömlötzre vettette, vagy meg is ölettette, *Dionysiúsnak* pedig a' szemeit tolatta ki. Azutánn, mivel látta, hogy a' Király eránt való tisztelet az Attya alatt nagyonn alászállott: annak viszszaszerzésénn igyekezett. E' végre azt rendelte, hogy a' Király jelenlétébenn, kivévénn az Érsekeket és Püspököket, senki az Ország Nagyjai közzűl leűlni ne mérészeljen: külömbenn széke megégetődik. Továbbá, azokat a' jószágokat, melyek nem igaz útonn, módonn kerűltek a' Főemberek kezébe, viszszavette, az Országbann hátra lévő adót szorossann bészedte. Mind ezek az uralkodása első esztendejébenn véghez vitt tselekedetei IV. Bélának, sok ellenségeket szerzettek néki; kik mindjárt 1236-bann öszveesküdvénn, *Fridriket* az Austriai Hertzeget hívták IV. Béla ellen, kit mind azáltal ő igen szerentsésenn viszszavert. Mely győzedelme utánn, minthogy az öszveesküttekkel lágyann bánt: úgy látszott, hogy mindeneknek szeretetét megnyerte. De ez nem soká tartott. Mert midőnn 1239-benn, Moldáviából, a' reájok jövő Mongolok elől, *Kuthen* nevű Fejedelem alatt, 40

ezer

ezer, férjfiakból, aszszonyokból, és gyermekekből álló Kúnok kéredzvénn bé Magyar Országba; azoknak a' Temes, Maros, és Keres folyóvizeknek mellyékét** adta vólna IV. Béla lakóhelyűl, (melyből lett osztánn a' Nagy Kúnság), 's azok eránt különös hajlandóságot mutatott vólna, a' midőnn őket privilegiumokkal ajándékozta meg, és a' Fejedelmeket *Kuthent*, Pestre szállította: ismét sokaknak haragját vonta magára; mely mind inkább nevekedvénn, azt a' megsírathatatlan kárt és veszedelmet okozta, melyet az Ország 1241—43-bann, majd szinte három esztendeig szenvedett a' Mongoloktól. Leírja ezt, ebbenn a' Századbann élt *Rogerius**** nevű Kánonok: In Miserabili Carmine &c. Coll. Schwandtneri T. I. pag. 294. et sequ.

* Lásd feljebb III. Béla alatt az *Otto Frisingengensis* relatióját.

** Kitetszik ez Kún László vagy IV. László Királynak, IV. Béla unokájának a' Diplomájából. Lásd *Petri Horváth Comment. de Initiis ac Majoribus Jazygum et Cumanorum*. p. 222. Hanem a' Mongolok pusztítása utánn öszvébb szoríttattak ezek a' Kúnok. Nagy Kúnságnak azért neveztetik főldjök, mivel nagyobb helyet foglaltak el, mint a' Duna és Tisza között lévők, kikről teljebb vólt szó.

*** *Rogerius* Olasz Nemzet vólt, *Apúlidból* való. Római Cardinalis *Toletanus Jánostól*, kinek Káplánja vólt, gyakorta küldődvénn Magyar Országra: itt maradt és lett Váradi Kánonok. A' Mongolok eljövetelekor az erdőkre vévénn magát, ott lappangott, éjtszaka az ellenség között viszszalopódott Váradra; de nappal kéntelen vólt ismét az erdőre venni magát. Várad és Csanád körűl sokat bujdokolvánn, végre a' Mongolok kegyelmességét vólt kéntelen

telen kikérni. Azoknak Vezéreinek szolgált, és mellettek katonáskodott, sokszor mezítláb is forgolódvánn a' szekereik körűl. Midőnn kifelé mentek Magyar Országról, egy darabig követte őket; egyszer pedig egy erdőbe tőlök elszökött, és egynéhány napig tsupa gyökerekkel élt, míg nem végre majd tsak nem félhóltann Erdélybe Gyula Fejérvárra vetekedett. Azutánn viszszament Rómába Cardinalis Tolentanushoz, a' kinek commendatiojára Dalmatiábann *Spalátumi* Érsekké lett, IV. Béla megegyezésével; melybenn túl a' XIII. Század közepénn meghólt.

§. 102. A' dolog rövidedenn ide megy ki: A' Mongolok Chánja *Batu*, sok száz ezer emberrel A'siából kijővénn, minekutánna Muszka és Lengyel Országot Silésiával együtt feldúlta vólna, temérdek sereggel Magyar Országra is berontott 1241-benn. A' Király a' Nemzet előtt gyűlőlségbenn lévénn, midőnn sereget igyekezett vólna gyűjteni, mellyel ezen dühös ellenségnek eleibe menjen: sokann azt vélték, hogy a' dologból semmi sints, hanem a' Királynak minden igyekezete a' Nemzet szabadsága elnyomására tzéloz. Azutánn pedig, mikor kéntelenek vóltak hinni, hogy az ellenség benn van az Országbann: azt kiáltozták, hogy azt a' Kúnok hívták bé. És ebből az okból rohanvánn a' Kúnok Fejedelmére *Kuthenre*, azt megölték. Melyenn a' Kúnok annyira megboszszankodtak, hogy mindjárt a' Mongolokhoz adták magokat, és azokat, mint kalaúzok, az Országbann fel 's alá vezetvénn, velek együtt kegyetlenkedtek. Ellene állott ugyan ezeknek, ha mind későnn is, a' Király, de haszontalan: mert Borsod Vármegyébenn a' *Sajó*

vi-

vizénél megverettetvénn, kéntelen vólt még az Országból is kiszaladni, és magát Dalmátziába egy *Clissa* nevű városba venni. Így az Ország minden óltalom nélkűl lévénn, leírhatatlan inséget szenvedett, és tsaknem pusztává lett. Mert a' lakosok rész szerínt fegyver és tűz, rész szerínt pedig éhség által többire elvesztek; a' kik megmaradtak, tsak az erdőkbenn és barlangokbann maradtak meg. Talám vége is lett vólna ekkor Magyar Országnak, ha a' rettenetes dühösségű ellenség, egy A'siából vett hírre, 1243-bann, oda hirtelen mind egy lábig viszsza nem tért vólna. Azt hallották tudnillik meg, hogy A'siábann a' Nagy Chán *Octai* meghólt, és hogy annak helyét más akarja elfoglalni, a' ki nékik nem tetszett. És így menekedett meg Magyar Ország attól az ellenségtől, melynél kegyetlenebbet soha Európa nem látott.

§. 103. Ekkor viszszajővénn Dalmátziából IV. Béla; minthogy az Országot nagy részint üresenn találta, még azutánn is, minekutánna az emberek az erdőkből és barlangokból kiszállingóztak: Horváth, Cseh, Morva, és Német Országból, és nevezetesenn Saxoniából sok lakosokat hozott Magyar Országra, kikkel, hogy többé hasonló szerentsétlenség ne történjen az Országonn, várakat építtetett;* mivel a' Mongolok ezeknek ostromához nem tudtak.** Ekkor a' Kúnokat is rendbe szedte, Bírájokká a' Palatinust tévénn; és hogy jobbann vonódjanak a' Magyarokhoz, a' fijával *Istvánnal* Kún leányt vétetett el. Ezekutánn annak viszszanyerésénn igyekezett, a' mit *Fridrik*, az Austriai Hertzeg, a'

 Mon-

Mongolok pusztítása alkalmatosságával, elfoglalt Magyar Országból. Haddal menvénn tehát ellene 1246-bann, *Neustadtnál* vele megütközött. Itt *Frangepán*, egy a' Béla Vezérei közzűl, *Fridrikkel* szembe szállvánn, úgy a' fejére vágott, hogy a' kard a' tarkójánn nyúlt ki. Igy mag nélkűl halvánn meg *Fridrik: Austriának* és *Stiriának* nem vólt örököse. Austria magát *Ottocarus* alá adta, ki *Vencesláusnak* a' Cseh Országi Királynak fija vólt. A' *Stiriaiak* pedig *Istvánt*, a' IV. Béla fiját választották Hertzegjeknek. Innen háború lett a' Csehek és Magyarok közt. Mert Ottocarus Stiriát is szerette vólna. Utóljára a' Magyarok Stiriából 1259-benn ki is hajtattak: és az, Ottocarusé lett. Egyébaránt is igyekezett IV. Béla*** az Országot a' szörnyű inségből felsegélleni: de annak, hoszszas uralkodása alatt is, elébbeni virágzó állapotját viszsza nem hozhatta. Halálával pedig, mely 1270 benn történt, újabb gyámoltalanságba ejtette.

* Ekkor kezdődött a' Budai vár is, nevezetesenn 1267-benn.

** Ezért maradtak meg Székes Fejérvár, a' Sz. Mártoni Klastrom (in monte Pannoniae), és az Esztergomi vár.

*** IV. Bélának vólt egy *Margit* (Margaretha) nevű leánya, ki a' nyúlak szigetébenn Apátza vólt. Ennek életét valamely Dominicanus Barát a' XIII. Század végénn leirta magyarúl, melyet 1770 benn kiadott Práy ilyen titulus alatt: *Sz. Margit Aszszony élete; és ez* egy a' legrégibb Magyar Monumentumok közzűl.

§. 104. V. ISTVAN, IV. Béla fija, uralkodott 1270-től fogva, 1272-ig. Még az Attya életébenn megkoronáztatott, és feleségűl

gűl vett egy *Er'sébet* nevű Kún leányt. Királysága alatt semmi egyéb nevezetes dolgot nem tselekedett annál, hogy a' Cseh Királlyal *Ottocarussal* Stiria eránt hadakozott. De ebbenn is szerentsétlen vólt. Mert 1271 benn nagy sereggel jővénn Magyar Országra *Ottocarus*, és Po'sont, Nagy Szombatot, Győrt, és Nyitrát elfoglalvánn: Julius harmadikánn kéntelen vólt vele békességet kötni, és abbann Stiriához való minden jussáról lemondani. A' következő esztendőbenn 1272-benn meghólt Augustusbann. A' felesége *Er'sébet* még azutánn soká élt; és ennek tulajdoníthatni egy részről, hogy az V. István fija és örököse LÁSZLÓ, szerentsétlenné lett.

§. 105. Ez a' László, kit azok a' Histórikusok, kik a' Magyar Országi Királyok sorából a' *Kisded Lászlót* kihagyják, IIIdik LÁSZLÓnak; a' kik pedig oda számlálják, IV. LÁSZLÓnak neveznek: esmeretesebb névenn, a' Kúnokkal való társalkodásról KÚN LÁSZLÓnak hívattatik. Eleinte tudnillik azokkal a' Kúnokkal tartvánn, kik az ő Annyának attyafijai vóltak, és mindenekbenn, még a' külső maga viselésbenn, és ruházatbann is azoknak szokásit vévénn fel: utóljára a' Kún Aszszonyokhoz adta magát, és törvényes feleségét *Isabellát* (kit *Er'sébetnek* is mondanak) a' Siciliai Királynak *I. Károlynak* leányát megvetvén, egyedűl azokkal töltötte idejét. Ebbenn elbízvánn magokat a' Kúnok, kik közzűl még sokann a' Pogány vallásonn vóltak: nem tsak magok bé nem vették a' Keresztyén Vallást, hanem azokat is, a' kik már arra tértek vólt, kezdék viszszavinni a' Pogány-

ság-

ságra. Mások pedig annyira vetemedtek, hogy a' Magyaroknak városit, falujit, és majorjáit felégették, elpusztították, leányaikat elragadozták. Ezeket az akkori Római Pápa III. *Miklós* megtudvánn: 1279-benn egy *Filep* nevű Püspököt (Episcopum Firmanum) küldött Magyar Országra, hogy az mind a' Királyt jobb útra hozná, mind az Országot jobb lábra állítaná. Ez tehát a' Királyt a' feleségével Isabellával öszveszerezvénn, Budánn a' Magyar Országi Püspökökkel és fővebb rendű Papokkal 'Sinatot tartott. De IV. László ezen 'Sinatnak rendeléseit olyanoknak nézvénn, melyek az ő Királyi méltóságának kissebbítésére szolgálnak: a' 'Sinatot eloszlatta, megparantsolvánn a' Budai lakosoknak, hogy a' 'Sinatonn lévőknek semmi élelmekre valót ne adjanak; több Papokat a' várba ne botsássanak; azokat is pedig, a' kik ott vólnának, onnan útasítanák el. Ezt megértvénn a' Pápa *III. Miklós*: 1280-bann feddődző Levelet küldött IV. Lászlónak, a' ki is magát akkor minden jóra ígérte. De régi búja életére tsak hamar ismét viszszatért; a' midőnn osztánn az Ország Nagyjai őtet fogságra tették, és a' feleségével Isabellával való együtt élésre kénszerítették, minden Kún ágyasokat elűzvénn és eltiltvánn mellőle. De minthogy, az alatt a' Kúnok felütötték magokat: a' fogságból kibotsátódott, a' végre, hogy a' Magyarokat a' Kúnok ellen vezérlené. Melyet meg is tselekedett, vitézül megütközvénn azokkal egy *Hód* nevű tónál, 1282-benn, és rajtok győzedelmeskedvénn. De életét azutánn sem jobbította meg; sőt a' Kún aszszonyokkal való bujalkodásnak annyira neki adta ma-

gát, hogy már az, magokbann a' Kúnokbann is, botránkozást és boszszúságot okozott. Midőnn azért 1290-benn *Kerezsszeg* mellett (mellyet ma *Keresztszegnek* roszszúl neveznek) a' Kúnok között egy sátorba nyúgodott vólna: éjtszaka három fő Kúnoktól, kiknek nevei, *Arbutz*, *Turtul*, és *Kemencke* vóltak, megölettetett, Julius 10-dik napjánn.

§. 106. A' XIII. Századnak hátra lévő részét III. ANDRAS vitte ki, a' ki *Velentzei*nek is mondatik (Andreas Venetus). Ez maga szerentsétlen vólt azért, mivel az Ország tőle elpártolt, és ezenn való bánatjábann hólt meg. De szerentsétlenné tette az Országot is, mivel ő benne, 1300 bann, az Arpád férjfi ágonn lévő Familiájának egészenn vége szakadvánn: * sok zűrzavarok következtek az Országra.

* Pesti Universitásbeli vólt Professor *T. Koppi Károly* Úr ugyan, egy kis munkájábann, melynek titulussa ez: *Jus Electionis quondam ab Hungaris exercitatum, Historia Stirpis Arpadianae illustravit Carolus Koppi.* Viennae 1790. azt igyekezett megmutatni, hogy Árpádnak férjfi ágonn lévő maradéki még ma is vagynak Frantzia Országbann a' *Croy* familiábann, *in Gente Croviaca.* De ezt mindjárt másik esztendőbenn, 1791-benn, megtzáfolta ugyan tsak Pesti Professor *Schwardtner* Úr, ilyen tiltulusú munkájábann: *De Gente Croviaca, Hungariae Regum Stirpis Arpadianae, haereditario successionis juri non adversa.* A' két munkát egybe hasonlítvánn, azokból ennyi jő ki: hogy a' *Croy* Familiáról a' XV. Század véginn valósággal azt tartották, hogy az, a' Magyar Országi Királyoktól hozza le eredetét. Mert maga I. Maximilián Császár, 1486-bann, a' *Croy Károly*nak

nak adott Diplomájábann így szóll: „Nobili „Carolo (de Chymai) ex illustribus de Croy „descendentibus, ex vera, et legitima proge„nie, seu origine Regum Hungariae." Ezt hitte *Justus Lipsius* is ama' XVI. Század véginn élt fő tudományú Író, a' mint ezt munkáibann egynéhány helyett említi. A' czímere is a' Croy Háznak hasonlít a' Magyar Ország czímeréhez. De még mind ez, a' mint Schwardtner Úr megmutatta, nem elég arra, hogy a' Croy Familiát Árpádtól hozzuk le. Azomba, hogy I. Maximilián a' dologhoz nem tudhatott; Lipsius pedig a' Croviaca familiának különös barátja vólt, és így egyiknek is a' tanúbizonyságánn építeni nem lehet: azt is megmutatta Schwardtner Úr, a' már említett munkájábann.

Jegyzés. 1. *III. Andrásnak* ilyen származása vólt: Harmadik felesége II. Andrásnak, kit 1235-benn vett el, vólt *Beatrix*, *Aldrovandinus*-nak (Marchio Esthensis) leánya. Ez várandós vólt, mikor II. András meghólt. Viszszatérvénn Olasz Országba: szülte *Istvánt*, a' ki III. Andrásnak, az Árpád familiájából váló legutólsó Királynak az Attya vólt.

2. A' Croy familiát Árpádra így viszik: II. Andrásnak, a' mint mondják, nem két, hanem három fija vólt: úgymint, a' két esmeretesenn *Bélánn* és *Kálmánonn* kivűl, *András*. A' két első Magyar Országonn maradt. Ez a' harmadik *Velentzébe* ment, a' hol valamely gazdag Kereskedőnek leányát vette el, kit terhes állapotbann hagyvánn: született tőle *Márk* nevű fija. Ez osztánn Frantzia Országba szakadt, és lett a' Croy familia tör'söke.

Másképpenn így beszéllik: IV. István Manuel Császárhoz folyamodvánn, attól nagy emberséggel fogadtatott, és az néki az unoka leányát *Máriát* adta feleségűl. Jelen vólt azutánn a' *Manuel* és *II. Geiza* között folytatott hadbann: de hogy békesség lett között-

tök-

tök, látvánn, hogy többé reménysége nem lehet a' Magyar Országi Királysághoz: külömb külömb Királyoknak Udvaraibann bujdosott, és ott hagyta *Márk* nevű kisded fiját, vagy Belgiumbann, vagy Frantzia Országbann. Utóljára Constantzinápolyba viszszatért, és Manuel munkája által Királlyá lett Magyar Országonn; de minekelőtte *Márk* fiját ide Magyar Országra hozhatta vólna: a' Királyságból kiesett. Azutánn hogy híre lett, hogy méreg által ölettetett meg: *Márk* azonn a' helyenn maradt, a' hol az Attya hagyta vólt, és feleséget vévénn, lett tör'söke a' Croy familiának.

MAGYAROK HISTÓRIÁJA, A' KÜLÖMBKÜLÖMBFÉLE HÁZAKBÓL VALÓ KIRALYOK ALATT.

§. 107. A' *III-dik* vagy *Velentzei András* halálával* nagy egyenetlenség és zavarodás jött bé Magyar Országra. Mert némelyek, nevezetesenn *Omode Máté*, a' Dalmátziai és Horvát Országi Mágnásokkal együtt, kik még éltébenn III. Andrásnak, attól elpártolvánn, Nápolyi Királyfi Carolus Robertushoz állottak, mindjárt a' III. András halála utánn, ezt a' Károlyt 12 esztendős korábann, nagy sietséggel Magyar Országra

ta hívánn, Esztergombann megkoronázták.** Mások ellenbenn, kik sokkal többenn vóltak, a' Cseh Országi Királynak, *Venczelnek* (Venceslaus) adtak hívatalt. De ez, maga helyett, a' fiját ajánlotta a' Magyaroknak, kit ezek béhozvánn az Országba, és Székes Fejérváronn megkoronázvánn, LÁSZLÓnak neveztek. Így már két Királyjai vóltak a' Magyaroknak, de tsak hamar harmadikat is választottak, tudnillik OTTÓt, a' Baváriai Hertzeget. Ez azutánn esett, minekutánna a' Cseh Király Ventzel a' fiját *Cseh Lászlót*, kinek a' Magyarok előtt kevés betsűlete vólt, a' Koronával, és ahoz tartozó drágaságokkal együtt Cseh Országba viszszavitte.*** *Ottót* mindazáltal ilyen feltétel alatt választották, hogy a' Koronát szerezze viszsza. Melyre Ottó örömest ráállvánn, minden késedelem nélkűl Prágába ment, és az ifjú Venczeltől vagy *Cseh Lászlótól*, nem tsak a' Koronát nyerte meg, hanem azt is, hogy az maga minden Magyar Országhoz való jussáról lemondott. Ekkor *Otto* nagy örömmel Magyar Országra jött, és a' Carolus Robertus részénn lévőknek utánna való leselkedéseit szerentsésenn elkerűlvénn, mihelyest Székes Fejérvárra megérkezett, és ott a' Magyaroknak a' viszszaszerzett Koronát megmutatta: azonnal nagy örömmel mègkoronáztatott 1305-benn.

* Hogy III. András 1300-benn, és nem 1301-benn hólt meg: lásd Práy Hist. R. H. P. I. pag. 332.

** Carolus Robertusnak ekkori megkoronáztatása törvénytelen vólt; minthogy az, rendes Ország Gyűlése nélkűl, és nem a' rendes Koronával, 's azombann pártosok által ment véghez.

*** Ez

*** Ez így esett: Látvánn a' Cseh Király Venezel, hogy a' Carolus Robertus pártja erős Magyar Országonn, és hogy az ő fijának kevés tekintete van a' Magyarok előtt: nagy számú sereget gyűjtvénn, Magyar Országra hirtelen béjött, és Pest mellett megtelepedvénn, onnan Budára követeket küldött, hogy a' fija ő nála koronás fővel jelenjen meg. Melyet az megtselekedvénn, mind a' fiját, mind a' Koronát Prágába vitte.

§. 108. De soká *Bavàriai Ottó* sem uralkodhata. Mert midőnn 1307-benn Erdélybe ment vólna, hogy az akkori Vajdának Lászlónak leányát, magának feleségűl végye, az őtet, nem tudhatni mi okból vagy czélből, megfogatta, a' Koronától, melyet minnég magával szokott hordozni, megfosztotta, és egyszersmind a' Királyságról való lemondásra kénszerítette. Ezen fogságából nagy nehezenn szabadúlvánn ki Ottó, akkor is szökve: hoszszas és tekervényes útakonn, úgymint Muszka Országonn, Prussiánn, és Sziléziánn által, sok baj és veszedelem között verekedett haza Bavàriába, a' hol még azutánn 4 esztendeig élt: de magát a' Magyar Országi dolgokba nem elegyítette. A' Királyi titulust mindazáltal petsétjénn hóltig megtartotta, melyenn a' körűl való írás e' vólt: *Sigillum I. Ottonis Regis Hungariae, nepotis IV. Belae.**

* Tudniillik az annya IV. Bélának leánya vólt.

§. 109. Cseh Lászlónak, és Bavàriai Ottónak Magyar Országról való eltakarodása sokat segített a' Carolus Robertus dolgánn. Könnyű is lett vólna neki mindjárt ekkor, az egész Nemzet megegyezésével Királlyá lenni, ha a' Pápa *V. Kelemen*,

az ő Királlyá való lételével just nem akart vólna magának szerezni Magyar Országhoz; azonn mesterkedvénn, hogy ha a' Magyarok ezt a' Királyt az ő ajánlásából fogadják el: ennél fogva azt a' just állítsa meg, hogy a' Magyaroknak Királyt egyedűl a' Pápa adhat. De a' Magyarok ezt teljességgel nem akarták; sőt Carólus Robertustól, kibenn külömbenn semmi kivetőt nem találtak, tsupánn ennél fogva idegenkedtek. A' honnan, midőnn a' Pápa követe Cardinalis Gentilis 1308 bann, a' Rákos mezejénn tartott Országgyűlésénn, Carolus Robertust, hogy mindenek láthatnák, magas helyre állítvánn, annak Magyar vérből való származását,* és sok szép tulajdonságit emlegette vólna: a' Magyarok annyira belészerettek, hogy kezek kinyújtásával jelentették elfogadására való késztégeket. De midőnn a' Cardinális, ámbár igen mesterségesenn, olyan formát kezdett említeni, hogy ezen Királyt nékik a' Pápa adja: azonnal minden örömők haragra és nyilvánn való zúgásra változott; úgy hogy a' Cardinális, nagy munkával, és sok hízelkedésekkel, sőt említett szavának viszszahúzásával tudta őket letsendesíteni. Utóljára is tehát oda kellett menni a' dolognak, hogy a' Magyarok nem úgy fogadták el I. Károlyt Királyjoknak, mint a' kit a' Római Pápa adott vagy ajánlott nékik: hanem mint a' kit magok önként és szabadonn választottak magoknak. És akkor osztánn vállaikonn felemelvénn, köz akarattal kijelentették, hogy ötet Királyjoknak esmerik. Már tsak a' koronázás vólt hátra. De az ekkor meg nem eshetett. Mert a' Korona Lászlónál az Erdé-

lyi

lyi Vajdánál vólt. Mely is semmi módonn kézre nem kerítődhetvénn: a' következő 1309-dik esztendőbenn, a' Rendeknek megegyezésével, Cardinális *Gentilis*, más koronát készíttetett, mellyel Carolus Robertus, Budánn, Junius 15 dikénn meg is koronáztatótt. A' rendes Korona pedig, mind addig, míg viszsza nem kerűlne, törvényes erejétől megfosztatott. Mivel mindazáltal nem kevesenn találtattak olyanok, a' kik ebbenn megbotránkoztak, és I. Károlyt, éppenn ezért, koronás Fejeknek nem akarták esmerni: hogy minden kifogásnak eleje vevődjék, az Esztergomi Érsek *Tamás*, maga Erdélybe menvénn, Lászlóval, sok kérések és ígéretek utánn, a' rendes Koronát viszszaadatta, és azzal I. Károlyt, 1310-benn, Augustus 27-dik napjánn, Székes Fejérváronn, a' szokott pompával és rendtartással megkoronázta. Így hát szinte 10 esztendei várakozása, és három ízbeli megkoronáztatása utánn juthatott el tökélletesenn I. Károly a' Magyar Országi Királyságra, mellyel némelyektől még III-dik András alatt megbíztatódott.

* Az Annya, Mária, IV. Lászlónak testvérje vólt.

§. 110. De, a' milyen nehezenn fogadták őtet el közönségesenn a' Magyarok: szinte úgy szerették azutánn 32 esztendei uralkodása alatt. Igaz is, hogy I. Károlyt a' legnevezetesebb és leghasznosabb Uralkodói közzé lehet számlálni Magyar Országnak, mely tsak ezekből is megtetszik:

1. Az akkori díbdáb pénzenn nagyot változtatott. Mert ámbár már I. Béla a' Magyar Országi pénzekre nézve jó rendeléseket tett, melyeket II. András is megújított,

ezzel à' Törvénnyel: *Ut Denarii Hungarici ad Belae I. Denariorum probitatem revocarentur;** sőt a' Mongolok miatt szenvedett nagy és közönséges romlás utánn, IV. Béla is, valamint az egész Ország állapotjának, úgy különösenn a' pénznek is megjobbításábann, hasznosann munkálódott: mindazáltal, kivált IV. László alatt, a' roszsz pénz igen elszaporodott Magyar Országonn: még inkább pedig a' III. András halála utánn bekövetkezett zűrzavarokbann. Ennek tehát eleit akarvánn venni I. Károly, mind ezeket a' rosz pénzeket, akár külsők, nevezetesenn Austriaiak, és Cseh Országiak, akár hazabéliek vóltanak azok, megtiltotta, és azok helyett tiszta ezüstből újakat veretett, melyek minthogy az elébbenieknél *vastagabbak* vóltak, *Grossus*nak, (ettől a' Deák szótól *crassus*, melyet az Olász *Grosso*nak mond), szélesebb vóltokra nézve pedig *latus Grossusok*nak is neveztettek. A' roszsz pénzeket immár ilyenekkel kellett felváltani a' Magyar Országi lakosoknak, az a' végre kinevezett pénzváltó helyekenn. Az arany pénzei is I. Károlynak tiszta aranyból verettettek, a' Florentziai aranyok formájára; melyeknek egyik óldalánn a' Keresztelő János képe, a' másikonn pedig *liliom virág* (*flos lilii*) vólt, és ezért neveztettek *florenus auri* nevezettel.**

2. Frantzia Országból (minthogy maga is attyára nézve Frantzia, nevezetesenn az Andegavumi házból való vólt) béhozta Magyar Országra azt a' törvénykezés útját és módját, (*processus juridicus vel judiciarius*), mely itt máig is megvan. I. Károly előtt, alig lehet már ma hinni, mely tsudá-

latos

latos és iszonyú vólt a' kétséges dolgokbann az igazság kikeresésének módja. Mert ha az egymással perlekedő emberek dolgát, a' Bírák el nem tudták igazítani: tüzes vasnak hordozása által való próbához (*Judicium vel Examen ferri candentis*) nyúltak.*** Nagy dítséretére szolgál tehát I. Károlynak, hogy ő mint pallérozott ember, ezt az ostoba szokást eltörlötte, és a' helyett rendes Törvényútat szabott. Ugyan ezen tselekedete által véget vetett a' forró vízzel tétetni szokott próbának is, (*probatio ferventis aquae*), nem külömbenn annak az esküvésnek vagy hit letételnek is, mely a' Váradi Káptalan előtt, a' Sz. László Király koporsója felett szokott véghez menni. (*Sacramentum Jurisjurandi super sepulchrum S. Regis Ladislai.*)

* Decret. Andr. II. cap. 23.

** Ezeknek régi betsi szinte az újabb időkig, alkalmasint megmaradt: de a' formájok változott. Mert már I. Lajos, a' Keresztelő János képe helyébe, az aranyokra, a' *Sz. László* képét üttette; a' liliom virág helyébe pedig a' maga Királyi czímerét. Mivel pedig az I. Károly *latus grossusaira* idővel a' Szűz Mária képe veretettetett, ezek új nevezettel *Marianusok*nak, *Mariatusok*nak, és Magyarúl *Márjások*nak neveztettek. Már minthogy egy *arany forint* 15 *széles garast*, egy széles garas pedig hat Denariust tett: látni való, hogy az I. Károly *latus grossussa* a' mai Márjáshoz; mint szinte *denariusa* a' mi garasunkhoz, betsire nézve, igen közelített.

*** Ezt a' próbát mindazáltal nem mindenütt, hanem tsupánn tsak a' Püspökök lakó helyeibenn, kiváltképpenn pedig Váradonn, és a' nagyobb Praepostságokbann, mint a' Po'sonibann és Nyitraibann lehetett véghez vinni:

még pedig ily móddal: Minekutánna a' vádoltatott személy három napot könyörgéssel és böjtöléssel töltötte el: a' Pap szent ruháiba feloltözvénn, de a' papi süveget fel nem tévénn, az óltár előtt lévő megszenteltetett vasat fogóval felvette, és bizonyos éneknek éneklése között a' megszenteltetett tűzhöz vitte. Ottann a' vasat szent vízzel meghintvénn, a' tűzbe vetette, mely vas míg ott megtüzesedett, az alatt a' Pap Misét tartott, és maga Sacramentommal élvénn, a' vádoltatott embert is, az azzal való élésre meghívta, úgy mindazonáltal, hogy azt előre megeskette, hogy, ha bűnös, a' Sacramentommal nem él. Melynek vége lévénn, a' vádoltatott ember kérdőre vonattatott, ily formánn: Frater! es justus ab hoc crimine, de quo accusaris? akkor az felelt: Justus sum; és ismét: es mundus? melyre így felelt: mundus sum. Ekkor, ezeknek a' szóknak elmondása között: „Per „illud corpus Domini Jesu Christi, quod ho„die sumsi, non confidens in ullum malefi„cium, nec in virtutibus herbarum, accipio „hoc ferrum:" a' tüzes vasat megfogta, és kilentz lábnyi meszszeségre vitte. Hogy pedig minden tsalás elháríttatnék, három nappal az előtt, a' vádoltatott ember kezét ruhával békekergették, és hogy a' ruha le ne vétetődhetnék, azt lepetsételték. Hogyha már a' vádoltatott ember kezét a' tüzes vas meg nem égette, ártatlannak: ha pedig megégette, bűnösnek ítéltetett. Ennek az irtóztató próbának gyakorlásáról van egy régi könyv, ez alatt a' titulus alatt: *Ritus explorandae veritatis, per judicium ferri candentis*; mely a' Váradi Cathedrale Templomnak segrestyéjébenn találtatvánn, Kolo'sváronn 1550-benn kiadattatott. De a' melynek exemplárjai úgy megritkúltak, hogy már a' XVIII. Századnak elejénn egész Erdély és Magyar Országonn tsak kettő találtatott. Melyekből azt Bél Mátyás, 1740-benn újra kiadta, és azon Munkájához tóldotta, melyet így nevez: Apparatus

ad Historiam Hungariae. Ezen Váradi Protocollumbann előszámlálódnak azok, kikenn 21 esztendők alatt, úgymint 1214-től fogva 1235-ig, ezen próbát elkövették. De más végre is lehet annak hasznát venni. Mert helységek 's városok nevei fordúlvánn benne elő, lehet látni, hogy némely mai városok és helységek már a' XIII. Század eleinn megvóltak. Ilyenek p. o. Debreczen; mely *Debreczu*nak, Szoboszló, mely *Zobozlou*nak, Nádudvar, mely *Nádudvour*nak, Poroszló, mely *Borozlou*nak, Bagos, mely *Bogus*nak, Tépe, mely *Tepd*nak, Vántsod, mely *Vántsud*nak, Szeghalom, mely *Zighqlm*nak, Arad, mely *Orod*nak, Sz. Miklós, mely *Szen Miklous*nak, Széplak, mely *Zeploc*nak, Homrok, mely *Humurok*nak, Sarkad, mely *Surkud*nak, Kakat, mely *Kokot*nak, Poklos Telek, mely *Puklus Teluknak*, Béltek, mely *Béltuk*nak, Polgár, mely *Pulgár*nak, Szőlős, mely *Zolos*nak, Lók, mely *Lok*nak, Patak, mely *Potok*nak íratik. Ezennkívül a' melyeknek neve akkor is szint úgy mint ma, vagy legalább igen tsekely változással íródott, ezek: *Kaba*, *Ladán*, *Sáp*, *Torda*, *Túr*, *Vásárhely*, *Gyoma*, *Hódos*, *Harsány*, *Kereki*, *Ugra*, *Sáka*, *Zadán*, *Gyán*, *Fegyvernek*, *Jenő*, *Apáti*, *Haláp*, *Ebes*, *Miskótz*, *Ipp*, *Meggyes*, 's a' t. Különösenn a' régi Magyar írás módját láthatni ezekbenn: *Zounuk*, melyenn Szólnok, *Gieuru*, melyenn Győr, *Zobolch*, melyenn Szabólts, *Chunád*, melyenn Csanád, *Zotmár*, melyenn Szatmár, és *Urisu*, melyenn Örs értődik. Mind ezek a' helyek, az említett *Ritus explorandae veritatis* nevű könyvbenn fordúlnak elő: a' midőnn abbann az íratik, hogy Váradonn, szinte 600 esztendőkkel ez előtt, ezekről a' helyekről való emberek tettek vagy tétettek próbát a' tüzes vasnak hordozása által. A' honnan kitetszik, mely nagy divatjábann vólt még a' XIII. Század elejénn ez a' babona Magyar Országonn.

§. 111. Ezek mellett az sem vólt minden haszon nélkűl való tselekedete I. Károlynak, hogy ő a' mi az előtt szokásbann nem vólt, Magyar Országonn a' Nemes Familiáknak, bizonyos czímereket (*armorum insignia*) adott. Mert ámbár azok magokbann gondoltatvánn, tsekélységeknek látszhatnak: vólt mindazáltal az a' hasznok, hogy a' Magyarok, egyik ágával a' szép mesterségeknek, tudnillik a' festéssel, megesmerkedtek, és azt betsűlni kezdették. E' szerínt a' Magyar Országi Heraldica, vagy czímerekről való tudomány I Károlyonn kezdődik; és hogy már ő alatta a' festés mestersége kezdett Magyar Országonn virágozni, megtetszik abból a' Bétsi Bibliothécábann lévő Pergamenre írott exemplumából a' Kéza Simon Krónikájának, mely ez alatt a' Király alatt igen tsínosann, és gyönyörűséges festésekkel megékesítve készűlt.

Mind ezen hasznai mellett az I. Károly uralkodásának, nem lehet elhalgatni, hogy neki hibás tselekedetei is vóltak. Mert, minekutánna *Trentsini Máté*,* a' kitől legtöbbet tartott, 1319-benn meghólt: senkire semmit nem hajtvánn, 23 esztendeig Országgyűlését nem tartott. Érezték ezt a' Magyarok, kivált a' Nemesség és Papság, kiknek jussaival külömbenn is keveset gondolt: de szóllani nem mertek. Hanem 1338 bann Levelek által a' Római Pápához XII. Benedekhez folyamodvánn, azt kérték, hogy intse meg I. Károlyt, úgy mindazáltal, hogy az meg ne haragudjon, és rajtok boszszút ne álljon. Meg is tselekedte ezt a' Pápa, kérő, de egyszersmind tsínosann dorgáló levele által. Mélynek, úgy látszik, enge-

dett

dett I. Károly, a' mennyibenn a' Nemességgel és Papsággal jobbann bánt; de a' mi fő dolog vólt, az Ország gyűlésével az utánn is felhagyott.

* Ez a' Trentsini Máté Cseh László alatt Palatinussá tevődött vólt; ki midőnn Cseh Országba viszszatért, a' több Mágnásoknál gazdagabb lévénn, és felső Magyar Országnak Kassától fogva Komáromig fekvő részét bírvánn, sem *Ottónak* sem *I. Károlynak* részére nem állott: hanem magá kívánt a' maga jószágaibann, Fejedelmi méltóságbann, függés nélkűl élni. Így elbízvánn magát, a' Vág vize mind két partjánn, és a' Nyitrai Püspökségnek egyik részébenn nagy pusztítást tévénn, már Esztergom alá igyekezett: a' midőnn I. Károly ellene indúlvánn, és *Rozgon* nevű Falunál 1312-benn meggyőzvénn, és jószágának nagy részétől megfosztvánn: engedelmességre térítette. Ennek a' hatalmas embernek birtoka ma *Mátyus* főldének hívattatik; de nem a' *Mátyás* névtől; mert nem *Trentsini Mátyás* vólt, hanem Trentsini Máté, *Matthaeus Trentsiniensis;* a' *Mátyus* tehát a' Deák Matthaeusból lett.

§. 112. Hibás tselekedete vólt I. Károlynak továbbá az is, hogy a' Havasalföldi Vajda *Bazarád* ellen, minden igaz ok nélkűl, és felette gondolatlanúl, tsupánn tsak az Erdélyi Vajdának *Széts Tamásnak*, és *Dienes* nevű Grófnak izgatására hadat indított. Ezek közzűl az első azonn igyekezett, hogy Erdéllyel együtt Havasalföldének is Vajdája lehessen. A' másik pedig a' *Szörényi* Bánságra vágyott, melyet akkor Bazarád viselt. Kettenn tehát elárúlvánn Bazarádot, mint pártos embert: annak I. Károly végire sem járvánn, igaz-é a' vád vagy

 sem?

sem? mindjárt ellene indúlt 1330-bann. Mellyet megértvénn Bazarád, 7000 font ezüst ajándékkal követeket küldött I. Károlyhoz, kérvénn ótet, hogy tegyen le szándékáról, sőt a' fiját is kezesül ígérvénn. De I Karoly mind ezekre nem hajtvánn, Havasalföldére ütött. Azombann Bazarád a' Kiraly útjából minden ott találtatható eleséget eltakarított: úgy hogy minekutánna már jól előnyomúlt, kéntelen vólt seregével viszszatérni. *Bazarád* elfoglalvánn a' hegy tetőket, mellyek közt Károly viszszafelé jött, részszerínt kövekkel, részszerínt nyilakkal, iszónyú kart tett a' Magyarok seregébenn; sőt maga is Károly közkatona ruhát vévénn ma'gára, nehezenn menekedhetett meg. Ugyan akkor tőle egész Havasalfölde elszakadt, mint szinte már az előtt Dalmatzia is, mely pedig eleinte leginkább igyekezett azonn, hogy ő Magyar Országi Királlyá lehessen.

§. 113. Erőtelenségnek tartatik I. Károlybann az a' kegyetlenség is, mellyel a' *Száh* vagy *Zaah Felicián* gyilkos szándékát,* annak Familiájábann megbüntette; de a' mely ha hiba is, nem egyedül magára, hanem az Ország Fő Rendjeire is hárúl.**

* A' dolog így esett. Midőnn 1330-bann a' Király, *Ersébet* feleségével és gyermekeivel együtt, Visegrádbann ebédnél ült vólna: Szâh Felicián kivont fegyverrel a' Királynénak ment, és hozzá vágott. De a' Király hirtelen közbe vetvénn magát, a' gyilkos tsak a' négy jobb újjait vághatta el a' Királynénak, magának pedig a' Királynak a' jobb kezénn ejtett sebet, de a' mely nem vólt veszedelmes. Azutánn gyermekeinek esétt, de azokat Gondviselőik megmentették. Azombann a' lármára ott teremvénn a' Strá'sák, Száh Feliciánonn

erőt

erőt vettek, és felkontzolták. Ennek a' Száh Felicián dühössége okának, némelyek az ő megbomlott elméjét mondják, mások pedig ezt beszéllik: a' Királyné szobaleányai között vólt Száh Feliciánnak Klára nevű szép leánya; kibe a' Királyné testvérje *Kazimir*, midőnn Lengyel Országból, a' Királyné látogatására Visegrádba jővénn, egy darabig ott múlatott vólna, belé szeretett, és azt a' Királynénak ki is jelentette, a' ki neki módot szolgáltatott abbann, hogy buja indúlatjának, ha mind erőszakkal is eleget tehessen. Ezt midőnn a' leány az attyának megpanaszolta: az annyira felindúlt, hogy a' Királynénn fegyverrel akart boszszút állani. Mások ismet ezt az okát adják, hogy *Zaah Felicián* a' Trentsini Máté követői közzűl való lévénn, azzal együtt, azokat a' Királyi jószágokat, melyeket magának elfoglalt vólt, viszszaadni kenteleníttett, és ezenn való boszszúsága vitte vólna őtet az említett gonoszságra. Már akár melyik ok álljon meg, a' büntetés, mely ezen gonosz tselekedetet követte, igen kemény vólt. Mert Feliciánnak egész familiája, és minden valaki tsak Száh nevet viselt, megölettetett. Klárának pedig orra, ajakai, és kezének újjai, a' hüvelykénn kívül, elvágattattak, az utánn lóhátonn a' szomszed városokbann addig hordoztatott, míg meg nem hólt. Száh Feliciánnak egyik fiját egy hűséges szolgája, elszöktetés által kívánvánn a' haláltól megmenteni, midőnn mind a' kettőt utólérték vólna, ló farkonn hurtzoltatták, 's úgy ölték meg, hólt testek pedig az ebeknek vettetett.

** Hogy ez a' kegyetlen büntetés az Ország Fő Rendeinek megegyezésével esett: megtetszik magának I. Károlynak leveléből, melyet kiadott Bél Mátyás in *Notitia Hungariae Tom. II. ad ann.* 1330.

§. 114. *Er'sébet* Királyné* utánn, ki a' Lengyel Királynak *Uladislaus Locticusnak* leá-

leánya vólt, jusst szerzett I. Károly az ő maradékinak a' Lengyel Országi Koronához; mely így esett: *Uladislaus Locticusnak* 1333-bann halála történvénn, a' Lengyel Rendek meg nem tudtak egyezni, kit válaszszanak Királyjoknak, némelyek *Jánoshoz* a' Cseh Országi Királyhoz, mások pedig *Casimirhoz*, az Uladislaus Locticus fijához, és az Er'sébet testvérjéhez ragaszkodvánn. Utóljára I. Károly mintegy ítélő bírónak választatvánn: mind a' Cseh Országi Király *János*, a' fijával *Károllyal*** együtt, mind *Kazimir*, Visegrádra jöttek; a' hol őket I. Károly szépenn megegyeztette, a' Lengyel Királyság Kazimirnak engedődvénn. Ezen jótéteményét I. Károlynak azzal hálálta meg Kazimir, hogy néki gyermekei nem lévénn, 1339-benn reávette a' Lengyel Rendeket, hogy az ő successorává, még előre I. Károlyt, és annak fiját válaszszák. Melyet be is telyesítették a' Lengyelek, de nem magábann I. Károlybann; mert ez Kazimir előtt hólt meg 1342-dikbenn, és temetésénn maga Kazimir is jelen vólt; hanem a' fijábann *Lajosbann*, a' ki őtet az uralkodásbann követte.

* *Er'sébet*, a' férje halála utánn még soká élt, és a' fija I. Lajos előtt tsak két esztendővel hólt meg, 1380-bann. Lásd *Práy Annal. Reg. Hung. ad h. a.* Az úgy mondatott *Magyar Királyné vize* (Aqua Reginae Hungariae) vólla vette nevét; melyről b. e. Dr. Veszprémi István Úr, 1795-benn kiadott Elmélkedési között, a' II-dikbann így szóll: „Ez a' víz „annyira elhíresedett, hogy sokann azt *Pa*-„*naceának*, azaz, minden nyavalya ellen va-„ló orvosságnak tartották. Er'sébet Királyné „ezzel élvénn, Cremerus és Timon tanúbi-„zony-

„ zonysága szerint, még nyóltzvan esztendős „ korábann is, a' nyájas múlatságokbann, „ mu'sika szó alatt, szapora ugrós Lengyel „ tántzot vígann járt." Hogy mindazáltal ezen orvosló vízhez úgy jutott vólna, a' mint mondják, nem hihetni.

** Ez, idővel *IV. Károly* név alatt, Német Országi Császárrá lett.

§. 115. I. LAJOS 17 esztendős korábann űlt Attya székibe, és az Országot 40 esztendeig, úgymint 1342-től fogva 1382-ig igazgatta, nagy hasznára és ditsőségére a' Magyar Nemzetnek: a' honnan közönségesenn NAGY LAJOS-nak szokott neveztetni. Ebbenn a' Magyar vitézſég, az Olasz pallérozódással együtt lévénn, szinte olyan bámúlásra méltó vólt a' hadak folytatásábann, mint békesség idejénn, a' Polgári és Tudománybeli dolgok elrendelésébenn. Birodalma a' Viszló (*Vistula*) fólyóvizének, a' Balticum tengerbe való szakadásától, a' Fekete tengerig: ettől ismét a' Hádriai tengernek partjáig terjedt; mely három tengerek között lakó, és nyelvekre, erkőltsökre, szokásokra, vallásokra, 's pallérozódásokra nézve egymástól egészenn külömböző Nemzeteknek szeretetét úgy megnyerte, hogy azok ő ellene, sok hadakozásai között is, nem zúgolódtak. Ez által Magyar Országnak egész Európa előtt tekintetet szerzett, és azt olyan ditsőségre 's hatalomra emelte, melynél nagyobbal soha sem bírt.

§. 116. Uralkodásának kezdetébenn első gondja a' vólt, hogy Havasalföldét, mely az Attya alatt szakadt el Magyar Országtól, viszszaszerezze. És ez hamar is meglett, még pedig minden hadakozás nélkül.

kűl. Mert midőnn az Erdély Országi Szászok, kétség kívűl abba való bíztokbann, hogy a' Király ifjú és tapasztalatlan vólt, a' szokott adót nem akarták vólna megfizetni: hirtelen rajtok menvénn, és minden városaikat elfoglalvánn, mind őket engedelmességre hajtotta, mind pedig Bazarádot a' Havas Alfőldi Fejedelmet úgy megrettentette, hogy ez sok Fő embereitől kísértetve, maga Erdélybe ment, és a' Lajos lábaihoz borúlvánn, magát a' szokott esztendei adónak megfizetésére kötelezte. — Azutánn Dalmátziának viszszanyerésénn igyekezett. De már ebbenn nem vólt olyan szerentsés. Mert a' Velentzések, kiknek ekkor nagy erejek vólt, mindent elkövettek, hogy Dalmátziát megtarthassák; nem annyira magáért Dalmátziáért, mint azért, hogy magok maradhassanak meg. Ugyanis, a' Lajos Testvér öttse *András*, a' Nápolyi Király unokáját *Johannát* vévénn el feleségűl, mindenektől úgy néződött, mint a' ki bizonyosann Nápolyi Király fog lenni. Innen így gondolkodtak a' Velentzések, hogy, ha Dalmátzia Lajosé leszsz, úgy ők két testvér Királyok birtoki közzé szorúlnak; a' kik osztánn a' Hádriai tengerenn való kereskedéseket, melybenn állott fő erejek, megakadályoztathatják, és őket egészenn elerőtleníthetik. Mindent elkövettek tehát, hogy Dalmátziát megtarthassák: és semmi kőltségnek nem kedvezvénn, a' Hádriai tengerenn hajós sereget, a' Dalmátziai fő városokbann pedig számos katonáságot tartottak; sőt 1345-benn *Jadra* városát is, mely a' Magyarokhoz szítvann, maga egyedűl nem botsátotta bé a' Velentzei katonákat,

kat, elfoglalták: melybe magábá lehetett vólna még reménysége Lajosnak. Így szándékáról le kellett Lajosnak tenni, minthogy hajós sereg nélkűl a' dolgot jól nem is folytathatta vólna; azombann kevéssel azutánn Nápolybann oly szörnyű dolog történt, mely néki elég foglalatosságot adott.

* Práy ezt az okát adja: hogy, valamint az Attya I. Károly, úgy maga I. Lajos is azokat a' Donatiokat, melyeket III. András minden kéméllés nélkűl osztogatott, eltörlötte.

§. 117. Róbert, Nápolyi Király, Károly nevű fijától való unokájára, *Johannára*, és annak férjére *Andrásra* nézve, kevéssel halála előtt, 1343 bann, ilyen Testamentomot tett: hogy az igazgatás *Johannára* szálljon; *András* pedig, ki még ekkor tsak 16 esztendős vólt, akkor végyen részt abbann, mikor a' 22 dik esztendőt eléri. Ettől az időtől fogva Johanna, ki felette buja, és uralkodni szerető aszszony vólt, semmit nem adott a' férjénn; ezenn kívűl úgy intézte a' dolgot, hogy az ő testvérje *Mária*, kit a' Lajos második testvér öttse *István* jegyzett el, a' *Dyrrachiumi Hertzeg Károly* felesége légyen; egyszersmind a' Pápánál *VI. Kelemennél* azt is kidolgozta, hogy ha néki gyermekei nem maradnának, a' Nápolyi Királyság erre a' *Máriára* szálljon, hogy így attól a' Lajos familiája egészenn elessék. Mind ezeket tsak távolról kellett nézni Lajosnak, mivel hajós serege nem lévénn, az öttsének segítségére nem mehetett. Az özvegy Királyné mindazáltal, *Er'sébet*, nem állhatta meg, hogy még azon esztendőbenn, úgymint 1343-bann, Nápolyba ne menjen.

Ki

Ki is igen okos aszszony lévénn, mihelyt oda érkezett, mindjárt észre vette, hogy az ő fijának Andrásnak dolgánn külömbenn segíteni nem lehet, ha tsak azt a' Pápa, a' Róbert testamentoma alól fel nem óldozza; hogy így mindjárt részesűlhessen az uralkodásbann. Azért is némely Magyar Fő embereket követségbe kűldött *VI. Kelemenhez*, ki ekkor Aveniobann lakott; maga pedig Magyar Országra viszszajött 1344-benn. Nevezetes dolog, hogy ekkor Er'sébet viszsza akarta hozni Andrást, nem látvánn bátorságosnak annak Nápolybann való maradását: hanem Johanna tsalárd nyájaskodásival arra vette, hogy tsak ugyan ott hagyta. Azombann a' követek megérkezvénn Avenióba, látták, hogy a' Pápa egészenn a' Johanna részénn van. Azért, ámbár e' felől semmi parantsolatjok nem vólt, nagy summa pénzt* ígértek a' Pápának, tsak hogy kívánságokat telyesítse. Ekkor a' Pápa megesketvénn őket arra, hogy az ígért summát elkűldik, megengedte, hogy András 1345-benn Septembernek 6-dik napjánn Nápolyi Királlyá koronáztassék. Ezen nem reménylett engedelme a' Pápának *Johannát* nagy félelembe hozta. Azért egyet értvénn Károllyal a' Dyrrachiumi Hertzeggel, a' koronázás napját elhalasztotta. Ezt András nehezenn szenvedte, és boszszúságábann ilyen forma szót ejtett, hogy ő tsak koronáztatása napját várja, és akkor azokat, kik az ő Királlyá való létit késleltetik, megbünteti. Innen *Johanna* és annak követői, alkalmatosságot vévénn: Andrást minél hamarább elveszteni igyekeztek. Mely tsak hamar meg is lett, ilyetén módonn:

András,

András, Septembernek 18-dikánn, *Aversa* nevű városbann, mely Nápolyhoz nem meszszire van, Johannának és sok Udvari embereknek jelenlétébenn, vadászással múlatta magát; estve a' várba tért; és minekutánna, vatsorálvánn, lefeküdt 's elaludt vólna, éjfél tájbann a' Johanna által megfogadott gyilkosok, kik a' mellette lévő szobábann lappangottak, őtet Johanna mellől felkőltötték, és valami szín alatt a' magok szobájába hívták. Ott rárohanvánn, és sok küszködések utánn rajta erőt vévénn, mivel kiáltásira sem Johanna, sem senki az egész udvarbann, még tsak meg sem mozdúlt: azzal a' selyem kötéllel, melyet maga Johanna készített előre, megfojtották, és az ablakonn kivetették. Reggel, ezen dolognak híre mindenfelé elterjedvénn; Johanna legkissebb jelét sem adta szomorúságának; hanem inkább, a' hólt testel semmit nem gondolvánn, egyenesenn *Nápolyba* ment, és a' helyett, hogy a' gyilkosok kikeresése utánn járt vólna, abbann munkálódott, hogy a' maga latrához *Tarentumi Lajoshoz* mehessen férjhez. Ez a' Pápa engedelmével meg is lett. Mely maga viselése eléggé elárúlta *Johannát:* a' honnan midőnn magát levél által Lajos előtt mentegette vólna, ez rövidedenn és igen fontosann így felelt néki: „*Impudica vita*, *quam* „*jam pridem duxisti*, *occupatum regnum*, „*neglecta vindicta*, *vir alter susceptus*, *et* „*excusatio subsequens necis viri tui*; *pro-* „*bant noxiam te prorsus fuisse: proinde* „*Deum immortalem*, *scelerum vindicem su-* „*peresse memineris*. *Vale*."

* Quadraginta quatuor Marcarum millia.

§. 118. De ezzel Lajos meg nem elégedett: hanem nagy sereget gyűjtvénn, Olasz Országba indúlt, hogy testvér öttsének halálát megboszszúlja; és mivel a' Ventzések miatt, kikkel ellenkezésbenn vólt, a' Hádriai Tengerenn nem mehetett; Német Országonn, nevezetesenn Carinthiánn által, szárazonn ment bé Olasz Országba, az 1447 dik esztendő végénn. Útjábann senki ellent nem állvánn, másik esztendőbenn, Januarius 17-dikénn már *Aversábann* vólt: hol az Andegávumi Házból való rokoni, kik között vólt a' *Dyrrachiumi Hertzeg Károly*, néki látogatására mentek. Ezeket nagy emberséggel fogadta: de az alatt a' feltétel alatt, ha az ő testvér öttse megöllettetésébenn részesek nem vóltak. Még eddig a' boszszúállásnak semmi példáját nem advánn: vatsora felett a' Dyrrachiumi Hertzegtől kezdte tudakozni: melyik vólna az az ablak, melyenn András az ő öttse kivettetett? A' Hertzeg tagadvánn hogy tudná, Lajos tulajdon levele által tzáfolta meg. Ekkor szemére hányvánn mind azt, hogy Máriát az ő testvér öttsének Istvánnak kezéről elütötte; mind azt, hogy az András megkoronáztatásának elhalasztásábann részes vólt, mely ha idejébenn megesett vólna, András élne; azzal is vádolvánn, hogy a' gyilkosságbann néki is kellett tudni valamit: mindjárt akkor az asztaltól elvitette, fogságra tétette, más nap pedig fejét vétette. Lajosnak ezen tselekedete hibásnak tartatik: mivel a' Hertzeg mentségét meg sem hallgatta, tűzbe jövénn annak a' szomorú helynek látására, a' hol az ő testvérjének erószakos halála történt; és a'

Ná-

Nápolyi Érsek szavának, a' ki a' Hertzeget hamissann vádolta el, minden próba és megvi'sgálás nélkűl hitelt advánn. Bizonyos dolog pedig, hogy Dyrrachiumi Károly, mihelyt megtudta az András megölettetését: a' gyilkosoknak utánna járatott, és Johannára semmit sem hajtvánn, azokat meg is büntettette.

§. 119. Ezekutánn Lajos, fekete zászlót vitetvénn maga előtt, Nápolyba indúlt, a' honnan már jóval az előtt *Johanna* elszökött, és a' Pápához Avenióba ment. Bémenvénn minden ellentállás nélkűl a' városba: ott két hónapig múlatott; mely idő alatt az Ország Rendeit, a' kisded Királynak *Carolus Posthumusnak** hűségére megeskette. Azombann testvérje gyilkosi utánn járatvánn, sokakat, a' kiknek tudtával esett a' dolog, megöletett; a' Királyi házhoz tartozó *Dyrrachiumi* és *Tarentumi* Hertzegeket pedig (nem értvénn ide a' *Tarentumi Lajost*, a' ki *Johannával* előre elment) fogva Magyar Országra, nevezetesenn Visegrádba kűldötte. Azutánn az Erdélyi Vajdát, *Latzkfi* vagy *Latzkovits István* számos katonasággal Nápolybann hagyvánn, maga Apuliába ment, és ott *Barletábann*, alattombann hajóra űlvénn, a' Hádriai tengerenn Dalmátziába, nevezetesenn *Uranába*,** onnan pedig Budára jött 1348-bann.

* Ezt a' *Kisded Károlyt* Johanna a' férjének Andrásnak megölettetése utánn nem sokára szülte, elszökvénn pedig, Nápolybann hagyta. Lajos Nápolyi örökössé tévénn azt, hogy rajta valami veszedelem ne essék: Magyar Országra *Er'sébethez* kűldötte; de ott esztendő múlva meghólt.

 ** *Uranáz*

** *Urandt* I. Lajos, eltörölvénn a' Templáriusok Szerzetét, a' Hospitalariusoknak adta, kik közzűl ott Priort is tett. Lásd Pray Dissert. de Prioratu Auranae.

§. 120. Alig távozott el Lajos Olasz Országból, a' midőnn már a' Nápolyiak, a' Johanna pártjára állottak. Ennek oka vólt részszerínt az ott hagyott Erdélyi Vajdának keménysége, részszerínt Károlynak, a' Dyrrachiumi Hertzegnek, minden meghallgattatás és törvény nélkűl lett megöllettetése: kinek pedig Nápolybann a' legfővebb emberek között sok baráti vóltak. Mind ezek, mind mások, ezért a' tselekedetért úgy nézték Lajost, mint Tyrannust, és nem hitethették el magokkal, hogy olyan Király alatt, a' ki előtt a' Dyrrachiumi Hertzeg megölettetése kitsiny dolognak látszott, nékik bátorságbann lehetne élni. A' Nápolyiaknak ilyen gondolkozása értésére esvénn az Avenióbann múlató *Johannának:* a' férjével *Tarentumi Lajossal* együtt hirtelen viszszament Olasz Országba, a' hol a' néptől két kézzel fogadtatott. Az Erdélyi Vajda egy darabig ugyan derekasann óltalmazta magát, a' Johanna részénn lévők ellen, kiknek Vezére Tarentumi Lajos vólt: de utóljára úgy megszorúlt, hogy haza jövetelről kellett néki gondolkozni. Melynek hallására Lajos Király a' Velentzésekkel nyóltz esztendei békességet kötvénn, a' sok Fő Nemesekenn kívűl,* 10 ezer lovasokkal, és 4 ezer Német gyalogokkal, Dalmátziánn által, hirtelen Olasz Országbann termett, 1350-benn. Melyenn a' városok megréműlvénn; többnyire kinyitott kapukkal várták őtet: de midőnn Nápoly alá ment vólna, azt

azt bezárva találta. Azért annak ostromához fogott. De minthogy az ostrom sokkal tovább tartott, mint gondolta vólna; azombann a' Pápa, mint közbennjáró, őtet békességre kérte, 's egyszersmind azt ígérte, hogy az András gyilkosinak szorosann utánnok járat, és azokat megbünteteti: ráállott a' Pápa kérésére, és az egész dolgot lelkeesméretire bízvánn, tsak azt kívánta, hogy ha *Johanna* bűnösnek találtatik, úgy Nápoly Országa légyen övé; ha pedig azt ártatlannak ítéli, mind azt, valamit Olasz Országbann elfoglalt, viszszaadja; és tsak azt kívánja, hogy a' hadra tett kőltségeinek néminémű megfordítására, Johanna, három százezer aranyat fizessen. A' dolog kimenetele a' lett, hogy a' Pápa Johannát ártatlannak ítélte. Igy Lajos lemondott Nápoly Országáról, nem tsak, hanem a' három százezer aranyat is elengedte.

* Azok a' fővebb Magyarok, a' kik ekkor I. Lajossal Olasz Országba mentek, ezek vóltak: Palatinus *Giléti Miklós*, ennek testvérje *Giléti János*, és a' fijai *János* és *Domokos*; ezekenn kívűl: *Lőlkös* (Leukes) *Miklós*, és *Bertalan* testvérek; *Bebék István* és *György*, *Szétsi Miklós*, *Latzkfi András*, *Kanisai Lőrintz* és mások.

§. 121. E' szerínt ámbár Lajosnak sok fáradtsága, és sok kőltsége porba esett: mindazáltal nem vólt az minden haszon nélkűl való, Magyar Országra nézve. Mert sok Nemes ifjak menvénn ezzel az alkalmatossággal ő véle együtt Olasz Országba: ott a' hadakozás mesterségét jobbann megtanúlták, mint másutt tanúlhatták vólna. Ezennkívűl látvánn ott a' szép épűleteket,

mesteremberereknek míveit, tsínos kerteket, és szőlő hegyeket: ezekbe úgy beleszerettek, hogy haza jővénn, hasonló munkákat igyekeztek tétetni. A' honnan Lajos alatt esett az, hogy a' Tokaji hegy, szőlővel, nevezetesenn *Formianumival* (melyből lett a' *Furmin* név) béültetődött; Buda is ő alatta kezdett tsínosabbann épűlni.

§. 122. Vége lévénn a' Nápolyi hadnak, azoknak a' tartományoknak viszszaszerzéséhez látott Lajos, melyek régenn Magyar Országhoz tartoztak: de attól darab idő ólta elszakadtak. Ilyen vólt *Ladoméria*, *Halíczia* vagy *Galíczia*, melyet a' *Litvák* vagy *Litvánusok* foglaltak el. Egyesítvénn tehát seregét Casimirnak a' Lengyel Királynak seregével, a' Litvánusokat meggyőzte, és azokat nem tsak az említett Tartományokból, hanem egész *Veres Ruszsziából* is kikérgette: mely Tartomány azutánn az előre tett egyezés szerínt Casimíré lett; úgy mindazáltal, hogy ha Casimír meghal, ha szinte fija marad is néki, egész *Veres Ruszszia* Lajosra szálljon, és Lajos a' Casimír fijának ezen Tartomány viszszaadásáért nem egyebet, hanem százezer aranyat fizessen. Azombann a' Litvák nehezenn szenvedvénn az említett Tartományoknak elvesztését, a' Krimi Tatárok segítségével akarták azokat viszszanyerni. Midőnn azért ezek a' Dnieper folyóvizénn általjővénn, nagy sereggel, Lengyel Ország széleinek, nevezetesenn Podoliának estek vólna: Lajos az Erdélyi Vajdát *Latzkfi Andrást*, *Istvánnak* fiját, 40 ezer emberrel ellenek küldvénn, őket megverte, és a' Dnieper folyóvizéig kergette. Ekkor újobbann

meg-

megerősíttetvénn a' két szomszéd Király *Lajos* és *Kazimír* között a' barátság: azt tették fel magokbann, hogy egyesűlt erővel általmenvénn a' Bog vizénn, az egész Krimi Tatár Országot elfoglalják. De mivel a' Krimi Tatár Fejedelem magát esztendőnként való adófizetésre, 's egyszersmind arra kötelezte, hogy a' Keresztyén Vallásra tér: minden próbatétel nélkűl viszszatértek.

§. 123. Ily szerentsés hadakozásai által néki bátorodvánn Lajos, a' Római Pápának *VI-dik Innocentiusnak* izgatásából, a' *Schismaticus*, vagy Ó hitenn lévő népek ellen szándékozott menni: vagy is inkább, ez alatt a' szín alatt, Dalmátziát akarta viszszakeríteni. A' Római Pápa, hogy hadakozása szerentsés légyen, a' Keresztyénekkel közönséges könyörgést tartatott. Lajos noha Dalmácziát vette czélba: mindazáltal először Servia ellen indúlt, melynek lakosi Schismaticusok vóltak; oda nézvénn, hogy majd a' Velentzések, kiknek birtokábann vólt Dalmátzia, a' Serviai Fejedelemnek, mint frigyes társoknak, segítségére lésznek; 's így osztánn jussa leszsz őket, mint az Ekklé'sia ellenségeinek pártfogóit megtámadni. A' dolog úgy is lett. Mihelyt Lajos Servia ellen indúlt: a' Velenczések mindjárt segítséget küldöttek az oda való Fejedelemnek. Ekkor Lajos egyenesenn Dalmácziának fordúlt; Vezérei által annak városait ostromoltatta; maga pedig Istria és Friaul (Forojulium) felé kerűlvénn, a' Velentzések szárazonn lévő birtokainak esett, és azokat minden akadály nélkűl elfoglalta, minthogy meg sem tudták gondólni, hogy ő erről az óldalról üssön rájok. Már

az egész Trevisói (Trevigio, Tarvisium) Tartomány hatalmábann vólt. Melyenn elréműlvénn a' Velenczések, a' Pápát kezdték kérni, hogy Lajost intse meg. De Lajosnak nem akart a' fejébe férni, hogy mikor néki arra hatalom adódott, hogy a' Schismaticusokat a' Pápához való engedelmességre hajtsa: ugyan akkor azokat is, kik a' Pápához engedetlenséggel viseltetnek, meg ne büntethesse. Így feltételétől semmi módonn el nem mozdíttathatvánn, arra kötelezték magokat a' Velenczések, hogy ezen hadra tett minden kőltségeit megfizetik, és Dalmátziából is némely várasokat általengednek. De Lajos egész Dalmátzia visszaadattatását kívánta: a' mint hogy oda is kellett kimenni a' dolognak. Mert 1358-bann a' Velenczések kéntelenek vóltak lemondani minden Dalmátziához és annak szigeteihez való jussokról, és így, az egész Hádriai tengerre fekvő part, és a' mellette lévő szigetek, egész Dyrrachiumig, Magyar Országhoz adódtak. Ezen kívánságának telyesítődése utánn, hogy a' Pápának is eleget tégyen, Rásciába, azaz, Serviába és Bosniába kűldötte seregét, és 1359-benn ezeket a' Tartományokat, valamint más óldalról Móldvát; 1366-bann pedig Bolgár Országot is hatalma alá hajtotta; 1369-benn Havasalfölde kezdvénn zenebonáskodni, azt is letsendesítette; 1370-benn pedig meghalvánn Kazimír a' Lengyel Király, ki a' Piásták familiájábann utólsó vólt: Lajos ezen Országhoz és Veres-Ruszsziához is hozzájutott, és azt Magyar Országgal egyenlő módonn igazgatta szinte 12 esztendeig.

§. 124.

§. 124. Ezekből látni való, hogy Lajos egy vólt a' leghatalmasabb és legszerentsésebb Királyok közzűl, a' ki minden szándékábann bóldogúlt, az egy Johannával való dolgát kivévénn. Utóljára mindazáltal ez a' gonosz Asszszony is meglakolt. Mert Lajos, talán azért, hogy a' Dyrrachiumi Károlyonn véghez vitt kegyetlenségét helyre hozza, Nápolyhoz való egész jussát Dyrrachiumi Kis Károlynak, ki az Aversábann megöletett Dyrrachiumi Károly familiájából való vólt, sőt annak leányat Margitot tartotta feleségűl, általadta, és sereget rendelvénn mellé Nápolyba kűldötte. Mellyet az, 1382-benn, meg is vett: Johannát elfogta, és Aversába vitetvénn, ugyan azon szobábann, melybenn András megöletett, megfojtatta. Ezt megérte Lajos Király: de azutánn nem sokára, úgymint ugyan azon esztendőbenn Septembernek 11-dikénn meghólt.

§. 125. Lajosnak érdemét és emlekezetét halhatatlanná teszik szerentsésenn folytatott hadakozásinn kivűl, a' Hazábann tett bőlts és hasznos rendelései.

1. Ő állította fel Pétsenn 1360-bann a' legelső Magyar Universitást (*Scientiarum Academia*), melybenn hogy azutánn számos Ifjúság tanúlt, onnan tetszik meg, mert a' Mohátsi hartzonn 1526-bann, a' Pétsi tanúló ifjak közzűl 300-ann vóltak jelen, kik többire elestek; és ugyan ekkor, úgy látszik, vége is lett ennek az Académiának.

2. A' Törvényekenn hasznos változtatásokat tett, Nevezetesenn a' II. András Decretuma negyedik czikkelyének ereje szerint

rint, a' Nemesek, ha fiú gyermekek nem vólt; jószágoknak tsak egy negyed részét tartoztak a' leányoknak hagyni; a' többiről pedig szabad vólt a' magok tetszése szerint tenni rendelést. Ebből a' lett, hogy sok Nemesek, az ilyen esetbenn, elmellőzvénn attyokfiait, idegeneknek, vagy pedig Klastromoknak és Papoknak hagyták jószágaikat. Lajos tehát az ilyen hagyományt megtíltotta, és azt a' Törvényt hozta, hogy az ilyen Nemeseknek jószágai testvérjeikre, és más vérszerint való attyokfiaira szálljanak.* Ezennkívűl ilyen Törvényt hozott; hogy a' gyermekek, attyok bűnéért, semmiképpenn ne bűntetődjenek.** Mely Törvény magá mutatja, hogy Lajos józanabbann gondolkozott, mint az ő előtte élt Magyar Királyok: kik alatt nem tsak a' gyermekek, hanem még a' közelebb való atyafiak is, halálra, és minden jószágaiknak elvesztésére bűntettettek, a' mint ezt a' Zaah Felicián Históriája mutatja.

3. A' Lajos idejéig nagy külömbség vólt a' felsőbb és alsóbb Nemesek között. Amazok azért, hogy a' Király zászlója alatt katonáskodtak, *Servientes Regis*, ezek pedig *Jabbagiones Castri* és *Udvarnici* nevezetet viseltek. Az első rendbéliek tartattak tulajdonképpenn és igazánn Nemeseknek, és tsak is azok éltek tökélletes Nemesi jussal és szabadsággal; tsak azok léphettek tisztségekre és hívatalokra: ezek az utólsók pedig ámbár a' parasztoktól egészenn megkülömböztettek, és azoknál feljebb valóknak tartattak, amaz elsőknek jussaival nem bírhattak; hanem minden szabadságok ebbenn állott, hogy a' Királynak semmi egyéb szol-

gála-

gálatot nem tettek a' katonai szolgálatnál. Valahányszor tudnillik az Országot valamely ellenség fenyegette, mind annyiszor tartoztak a' *Comes Parochianus* alatt, ki egy vólt a' mai Fő Ispányokkal, kardot kötni. Ezeknek hűségét tapasztalvánn Lajos, ugyan azon jussal és szabadsággal ajándékozta meg őket, mellyel a' főbb Nemesek (Servientes Regis) éltek.*** Mely szerint nékik is akármely Országbéli tisztségnek és hívatalnak elérésére és viselésére út nyittatott.

4. Hogy a' Jobbágyok, vagy parasztok szolgálatja mindenütt egyforma lenne, és azoktól egy helyt többet, más helyt kevesebbet ne kívánnának a' Főldes Urak, meghatározta **** hogy *Nonat*, azaz, minden terméseknek kilentzed. részét adják az Uraságnak: a' Papoknak pedig ezenn kivűl a' *Decima* (a' honnan van a' Dézma) vagy tized résznek vétele engedtetett. Ennek az a' haszna lett: hogy mind a' paraszt tudta, mivel tartozik, és többet rajta nem vehettek: mind a' főldes Úr, mit kívánhat törvényesenn Jobbágyitól.

* Vide Conclusio confirmationis Decretorum Andreae II. per Ludovicum factae. §. 11.

** Artic. 10. et 19.

*** Lásd Art. 11. Lud. Reg.

**** Art. 6.

§. 126. Ezekből és a' fellyebb előszámlált tselekedeteiből Lajosnak kitetszik, hogy ő, ha valaki, a' *Nagy* nevet megérdemlette: nem tsak mint győzedelmes hadakozó, hanem úgy is, mint bőlts Törvényhozó, és mint barátja 's előmozdítója a' tudományoknak. Emlékezetbenn hagyódott felőle,

hogy

hogy maga is tudós ember vólt; nevezetesenn, jeles Görög és Deák, nagy Mathematicus és Astronomus, ki a' tsillagoknak forgásit és jarásit tudta: mely tudományáért az akkori időkbenn *Ördöngös Lajos*nak neveztetett. Nem is vólt soha virágzóbb állapotbann Magyar Ország, mint az ő uralkodása alatt. Mert ez akkor, hozzá nem számlálvánn Lengyel Országot, magábann foglalta: Erdélyen kívűl, Dalmátziát, Croátziát, Slavoniát, Bosniát, Serviát, Bulgáriát, Gallitzia és Lodoméria név alatt egész Veres Russiát; a' Cumánia név alatt pedig, Valachiát és Moldáviát. De mind ezek a' Tartományok nem soká maradhattak együtt a' Lajos halála utánn. Mert fiú gyermeke nem maradvánn: Aszszony kézre kerűlt az Ország, melynek pedig akkori állapotjábann való megtartása, férjfit, még pedig Lajoshoz hasonlót kívánt vólna. A' Lajos felesége *Erzsébet*, * ki igen okos Aszszony vólt, még élt: de minden okossága söt ravaszsága mellett is, nem tudta úgy vinni a' dolgot, hogy az alatta lévő Nemzetek ne békételenkedtek vólna. Sőt mód nélkűl kívánvánn uralkodni, gyakrann, nyilvánn hibásann és gondolatlanúl tselekedett: elhagyvánn magát Palatinus *Gara Miklós*tól szédíttetni: a' honnan utóljára veszedelme is következett.

* Vólt ez *István*nak a' Boszniai Bánnak leánya.

§. 127. A' Lajos leánya MARIA, kit jóval ez előtt, a' Brandenburgiai Marchio *Zsigmond*, IV-dik Károly Császárnak fia, jegyzett el, mindjárt másnap az Attya eltemettetése utánn, úgymint 1382-benn Septem-

'tembernek 17-dik napjánn, a' Népnek nagy örömе között megkoronáztatott; és ennek névébenn az uralkodást Erzsébet a' Lajos özvegye Tútori hatalommal általvette. Már a' következő esztendőbenn, 1383 bann, a' Lengyelek kívántak Magyar Országtól elválni, és követeket küldvénn Erzsébethez, megizenték, hogy ha Lengyel Országtól végképpenn el nem akarja ejteni a' Lajos familiáját: *Hedviget* a' Lajos második leányát adja nékik Igazgatóúl. Ezt Erzsébet megígérte: de az ígért időre nem tellyesítette, hanem napról napra halasztotta. Mindazáltal 1384-benn, a' midőnn a' Lengyelek nyílvánn kijelentették, hogy ha Hedvige hozzájok nem megy, ők másnak adják a' Királyságot: tsak ugyan elküldötte *Hedvigét*, és abbann az esztendőbenn Octobernek 15-dik napjánn *Krakkóbann* meg is koronáztatott, kinek osztán férjűl 1386 bann a' *Lithvániai Herczeg Jagelló* választatott, a' ki akkor a' Keresztyén Vallásra tért. Veres Russiának mindazáltal, és Podoliának Királynéja nem lett; hanem az mind kettő Magyar Országnál maradtt.

§. 128. De míg *Hedvige* a' Lengyel koronához jutott: az alatt *Mária* a' Magyar Országitól megfosztatott, mely így esett: Némely Magyar Országi Mágnások, kikre Lajos a' Podoliai Várakat bízta vólt, az Aszszonyi uralkodástól keveset tartvánn, azon Várakat a' Lithvániai Herczegnek eladták. Ezeket Erzsébet haza hívatvánn, a' *Gara Miklós* izgatásából, fővétellel, és minden jószágoknak elvesztésével, 's gyermekeiknek örök gyalázatra való kitételével büntette meg. Mely által nem tsak azoknak attyok-

attyokfiai lázzadtak fel; hanem mind azok, kik *Gara Miklóst* úgy nézték mint Tyrannust, és annak roszsz akarói vóltak. Ugyan is Erzsébet a' Magyar fő embereket hátra hagyta, egyedűl a' *Gara Miklós* tanátsánn járt; sokakat az Ország főbb tisztjei közzűl hívataljokból kitett; mint *Palizsna Jánost* az Auranai Perjelségből; *Latzkovits Istvánt* a' Dalmátiai *Bán*ságból. Ezek tehát és mások is, azok között *Simontornyai István*, *Latzkovits András*, *Horváthi Pál* alattombann öszveesküdvénn azt végezték: hogy a' Nápolyi és Siciliai Királyt *Kis Károlyt* hívják Királynak, kivel, míg még Dalmátziai és Croátziai *Bán* vólt, barátságbann éltek. És mivel nyilvánn Nápolyba nem kűldhettek, a' Zagrábi Püspök Horváthi Pál, kit ezen hívatalra Lajos Király emelt vala, tettetvénn hogy áhitatosságból (ad salutanda Sacra Apostolorum limina) Rómába megy, egyenesenn Nápolyba ment, és Kis Károlynak, a' pártos Mágnásoknak neveivel és petsétjeivel megerőssíttetett hívólevelet általadta. *Kis Károly* felette igen habozott eleinte, 's emlékezvénn a' Nagy Lajos jótéteményeire, ki őtet maga nevelte, és a' Nápolyi Királyságra emelte: nem tudta magát oly hívás elfogadására meghatározni, mely által az ő jóltévőjének mind özvegye, mind leánya méltóságoktól megfosztódnának. Mindazáltal, sok beszédére a' Zágrábi Püspöknek, utóljára tsakugyan rávette magát, és ellent nem állvánn a' feleségének Margitnak sok sírási és esdeklési, a' ki mintha ugyan érezte vólna férje veszedelmét, erővel megakarta őtet tartóztatni: hajóra űlt, és először ugyan Dalmátziába,

Segnia

Segnia vagy *Zeng* nevű Tengeri Városba, azutánn pedig Zágrábra jött, hol a' pártosok készenn várták. Azombann a' dolog értésére esvénn a' két Királynénak, mind kettenn felette megréműltek, és nem látvánn egyéb útat a' magokonn való segítésre, hirtelen '*Sigmondért* kűldöttek, hogy minél hamarább jöjjön Magyar Országra, és Máriával, ki az ő számára már régenn el vólt jegyezve, keljen egybe; mivel reménylették, hogy így 'Sigmond, felesége óltalmazására, mindent elkövet, és legalább külső Országi katonákkal Kis Károlynak ellene állhat. Az egybekelés tsak hamar meg is lett; mely utánn 'Sigmond minden késedelem nélkűl Cseh Országba ment; hogy ott sereget gyűjtsön, hol a' Báttya *Ventzel, Cseh Országi Király*, és egyszersmind, *Német Országi Császár* vólt. De míg 'Sigmond az Országonn kivűl segítség utánn járt, az alatt *Kis Károly* Zágrábiából Budára jött. A' két Királyné még előre követeket kűldvénn hozzá, megkérdeztették tőle; úgy akar-é Budára jönni, mint a' két Királyné ellensége; vagy mint azoknak barátja és jóakarója? Melyre Kis Károly azt felelte: hogy ő tsak a' mostanábann támadott zenebonát akarja Magyar Országonn letsendesíteni. Ilyen szín alatt, midőnn 1385-nek vége felé a' partosoktól kísértetvénn, Budára bément vólna Kis Károly, Mária és Erzsébet, mesterségesenn eltitkolvánn boszszújokat, pompásann eleibe mentek, és szállásúl néki a' Királyi Palotát ajánlottak. De Kis Károly, holmi kifogásokkal élvénn, ezen ajánlást el nem fogadta, hanem a' pártosoktól készíttetett szallásra ment. Azombann az

öszve-

öszveesküdtek elszéledvénn a' Nép között, kezdették Kis Károlyt hadivitézségéről, szelídségéről, adakozóságáról dítsérni és magasztalni; azt sem hagyvánn szó nélkűl, mely nagy gyalázatja a' Vitéz Magyar Nemzetnek, hogy rajta, régi hatalmas Királlyai utánn, két gyámoltalan Aszszony uralkodik. Utóljára annyira vették a' népet, hogy az, egy szájjal, Kis Károlyt kívánta Királlyának. E' meglévénn, a' pártosok Kis Károlyhoz mentek, jelentvénn néki a' nép kívánságát, és kérvénn, hogy azt telyesítse. Károly, a' lévénn éppenn a' tzélja, könnyenn engedett, és a' két Királynéhoz kűldvénn, megizente, hogy uralkodásoknak már vége van: hanem ő ígéri, hogy rólok méltóságokhoz illendőképpenn gondoskodik: ha az Országról önként lemondanak. Ezen izenetre *Mária* igen megrémült, és keservesenn sírt 's panaszolkodott. De *Erzsébet*, ravaszabb lévénn, megtudta magát tartóztatni, és legkissebb szomorúságot sem mutatvánn, mintha ugyan a' dolgot előre ellátta és várta vólna: maga elment Kis Károlyhoz, és néki az uralkodáshoz szerentsét kívánt.

§. 129. KIS KÁROLY tsak hamar nagy pompával Székesfejérvárra indúlt, a' hová véle együtt a' két Királyné is elment. A' Koronázás Decembernek utólsó napjára tevődött 1385-benn. Nevezetes dolog, hogy midőnn a' Székesfejérvári Templombann, meglátvánn a' két Királyné a' Lajos koporsóját, és márványból készűlt állóképét, oda szaladták és keservesenn sírtak vólna: ennek látása annyira felindította a' népet, hogy midőnn a' szokás szerint ez a' kérdés tevőd-

tevődnék fel, tetszik-é a' népnek Kis Károly? az megnémúlt, és tsak egynéhány öszveesküdtek feleltek, hogy tetszik. Ez már elégséges jel lehetett vólna Kis Károlynak arra, hogy másképpenn gondolkozzon: de ő felette örűlvénn a' Királyságnak, és az Erzsébet hízelkedésinek hitelt advánn, többé semmi veszedelemtől nem tartott. A' honnan, viszszajővénn Budára Székesfejérvárról: maga a' Királyi Palotának egyik részibe szállott; a' másikat pedig a' két Királynénak engedte. Így közel lévénn hozzájok, őket gyakrann meglátogatta, még pedig többire minden kísérők nélkűl. Jó alkalmatosságnak látszott ez Gara Miklós előtt, ki a' két Királynénak előbbi méltóságába való viszszaállításánn igyekezett, a' Kis Károly mogöletésére. Mellyet, egyetértvénn a' két Királynéval, és eszközűl felvévénn *Forgáts Balást*, véghez is vitt. Mert 1386-bann Februárius 6-dikánn, mely a' Kis Károly Királysága 39-dik napjának mondatik, (számlálvánn nem az ő megkoronáztatásától, mely 31-dik Decemberbenn 1385-benn esett, hanem attol az időtől, melybenn Erzsébet és Mária az uralkodásról lemondani kénszerítődtek) késő estve, Erzsébet, Kis Károlyt magához hívatja oly szín alatt, hogy 'Sigmondnak a' Mária férjének Cseh Országból kűldött levelét akarja vele közleni. A' Király megjelent; kévéssel utánna Gara Miklós is Forgáts Balással egygyütt; kik közzűl ama Palatinus: e' pedig Fő Pohárnok Mester, és így mind kettenn Udvari tisztek lévénn, tolök Kis Károly nem tarthatott; annyivalinkább, mivel oly szín alatt jelentek meg, hogy a'

Királytól bizonyos útra elkéredzenek. Így Károly semmitől nem félvénn: az Erzsébet Királynétól általadott levelet kezdi olvasni. Gara Miklós vígyázvánn a' Királyra, midőnn látta, hogy figyelmetességét egészszenn a' levélre fordította: int Forgáts Balásnak; és ez hátúl kerűlvénn, a' nálla elrejtett kardal úgy vágott a' Király fejéhez, hogy azt egész a' szeméig ketté hasította. Ezen vágásra a' Király lerogyott, Erzsébet pedig annak látására elájúlt. Ekkor Gara és Forgáts a' Királyi Palota udvarára rohanvánn, és a' lesbenn lévő katonáknak jelt advánn, a' Kis Károly őrzőinek, és udvari embereinek estek, kik többire Olaszok vóltak; és addig nem nyúgodtak, míg minden pártjánn lévőket a' Királyi udvarból ki nem pusztították. Az alatt a' megsebessíttetett Kis Károly valamennyire felotsúdvánn, maga erejétől a' szobájába vette magát; és talán sebje is meggyógyúlhatott vólna: de reá semmi gond nem vólt, sőt, a' mint írják, sebje mérges orvasságokkal köttetett; a' honnan, Visegrádbann, a' hová vitettetett, nem sokára meghólt.

§. 130. Más nap reggel a' Városbann lévő követői is Kis Károlynak részszerint megölettek, részszerint pedig kiker..ettek. Ezen utólsók között vólt *Horváth János* is a' Dalmátziai Bán, a' kit szegény állapotjából, Lajos Király tett vólt Úrrá. Ennek a' több öszveesküdtekkel való kitakarodása utánn, Mária újra Királynénak kiáltatott. *Horváth János* pedig viszszatérvénn Dalmátziába, nagy zenebonát támasztott, és a' megöletett Kis Károlynak fiát *Lászlót* hírdettette ki Királynak. A' két Királyné úgy gondolkodott, hogy ezen Dal-

mátziai támadást, a' jelenlétekkel legjobbann és legkönnyebbenn letsendesíthetik. Erre nézve, Gara Miklóssal, Forgáts Balással és más Fő emberekkel együtt Dalmátziába indúltak, nevezetesenn *Jaderá*ba igyekeztek, legtöbbet bízvánn ezen Város hűségéhez. Azombann ez a' szándék tudtára esvénn *Horváth János*nak, számos katonasággal lesbe állott, és midőnn Dalmátziának *Gara* nevű városához, mellyet Gara Miklós bírt, közelítettek vólna; az embereivel szörnyű dühösséggel rájok rohant. Mind *Forgáts Balás*, mind *Gara Miklós*, vitézűl óltalmazták magokat, de tsak ugyan erőt vett rajtok, és mind kettőjöket megölte; *Forgátsot* elébb mint *Garát*, mert ez, a' Királynék szekeréhez vévénn magát, a' rá lőtt nyilaknak kardját vetvénn ellenébe, azok rajta sebet nem ejthettek; míg nem egy Horváth, a' Szekér alá búvánn, lábáról lerántotta, 's rajta társaival erőt vett. Forgátsnak és Garának megölettetése utánn, a' két Királyné, fogva, Dalmátziának *Ujvár*, vagy, *Novigrád* nevű Városába vitetett. Mely fogságbann Erzsébet, Máriának szeme láttára, megölettetett.*

* Ezt Pray, magának Máriának 1387-benn kőlt Levelével bizonyítja, melybenn, a' többek között, ezeket lehet olvasni: — „tandem altefatam divae memoriae illustrem Dominam „*Elisabeth reginam, matrem nostram, in* „*dicto Castro Ujvár vocato, inopinabili au-* „*sterae necis interitu; saevientes, nobis cer-* „*nentibus, immaniter jugularunt.*" E' szerínt, a' mit Thuróczi mond, hogy zsákba kötvénn, valamely folyóvízbe fúlasztották vólna: nem igaz. *Lásd Pray Hist. Reg. Hung. Part. II. pag.* 152. 153.

§. 131. Horváth János Máriának fogságbann való tartásával meg nem elégedvén, azonn igyekezett, hogy őtet a' megölettetett Kis Károly feleségének a' Nápolyi Királynénak Margitnak adja által, és tsupánn azonn múlt el, hogy a' Velentzések a' Hádriai tengerenn való útat úgy elállották, hogy Dalmátziából Nápolyba egy hajó sem mehetett. 'Sigmond pedig hallvánn feleségének fogságba való esését, Cseh Országból hirtelen Magyar Országra jött. Nem kezdett mindazáltal egybe felesége szabadításához, hanem először ki akarvánn tanúlni, mitsodás indúlattal viseltetnek hozzá a' Magyarok: a' magával hozott sereggel Győrnél megállapodott. Tudtára esvénn ez a' Magyaroknak: Budánn öszvegyűltek, és elvégezték, hogy 'Sigmondot Királyjoknak tegyék. Mindjárt akkor el is küldöttek érte, és Székes Fejérvárra hozvánn, megkoronázták, Mártzius 30-dikánn 1387-benn.

§. 132. 'SIGMOND, mint Magyar Király, sokkal nagyobb erővel munkálódhatott a' Mária megszabadításánn. Bémenvénn azért Dalmátziába, minthogy a' Velentzések is segítségűl vóltak néki, Novigrád várát oly erősenn ostromolta, hogy annak Commendánsa *Palisna János*, tovább nem állhatvánn az ostromot, azt ígérte, hogy mind Máriát mind a' várat általadja, tsakhogy maga szabadonn botsátódjék. Így szabadúlt meg *Mária* Julius 4-dikénn, 1387-benn, és nagy örömmel Magyar Országra viszszahozattatott, ki is osztánn az igazgatást férjével egyenlő hatalommal vitte; úgy hogy a' mely Donatiókat adtak, azokbann egyik a' másiknak megegyezéséról

ről nyilvánn emlékezik. Annakutánna a' pártosokat kezdte üldözni 'Sigmond; nevezetesenn 1391-benn Boszniábann *Dohor* nevű erős várat megvévénn, és abbann *Horváth Jánost* elfogvánn, Pétsenn rettenetes kínzások által végeztette ki; úgy hogy tüzes fogókkal szaggattatott, útszánként lófarkonn hordoztatott, végre négygyé vágattatott, és tagjai a' kapuk eleibe függesztettek.

§. 133. Mária a' Királyi méltósággal, melyhez már most harmadik ízbenn jutott, nem soká élhetett: mert 1392-benn meghólt. Ezen alkalmatossággal ismét új villongások és zenebonák támadtak Magyar Országbann. Mert, minthogy Máriának semmi gyermeke nem maradt: sokann úgy gondolkodtak, hogy 'Sigmondnak nints több jussa az Országhoz, és azt mondták, hogy az ő megkoronáztatása nem is az egész Magyar Nemzet megegyezéséből, hanem tsak némelyeknek akaratjából esett. Azért egy rész *Hedvigéhez* és annak férjéhez *Uladislaus Jagellóhoz* ragaszkodott; mások az Austriai Hertzeget *Albertet*; mások ismét *Nápolyi Lászlót*, Kis Károlynak fiját emlegették. Ezt látvánn 'Sigmond, Cseh Országba ment *Ventzelhez*, és, hogy tőle segítséget nyerhessen, Magyar Országot, ha magának gyermeke nem maradna, néki ígérte. Mely tselekedetével a' Magyarokat magára haragította, és közönségesenn útálatba ment. Viszszatérvénn Magyar Országra, és látvánn, hogy kevés betsülete van: keményenn kezdte magát viselni, és Budánn egyszerre 32 Nemeseket öletett meg.* Kikről megjegyzik, hogy 'Sigmond eleibe vitetvénn,

tetvénn, néki legkissebb tiszteletet sem adtak, és mikor megölettettek is, tsak egy szóval sem esedeztek életekért.**

* Ezek között vólt egy nevezetes Fő ember, *Hédervári Konth István.*

** A' Hédervári Inassa, (a' mint Bonfinius és Pető Gergely írja) kinek *Csóka* vólt a' neve, látvánn Urának halálát, igen sírt rajta. Ezt látván 'Sigmond az ablakról, így szóllott néki: ne sírj szegény, én tenéked jobb urad lészek annál. Melyre az Inas gorombáúl így felelt a' Királynak: soha sem leszsz *ilyen* — — — *Uram, mint te vagy;* és ekkor osztánn annak is azon helyt fejét vétette.

§. 134. Ez a' dolog még nagyobb gyűlőlséget és megútáltatást szerzett 'Sigmondnak. Azért, hogy a' Nemzet figyelmetességét más felé vonja, és magának, a' mit a' Magyarok leginkább betsűltek, vitézſég által szerezzen kedvességet: a' Törökök ellen, kik már kezdtek Európábann elhatalmasodni, és ekkor Nikápolyt (Nicopolis) Bulgáriának a' Dunára fekvő városát ostromlották, hadat indított, melyre néki alkalmatosságot szolgáltatott a' Görög Császár *Palaeologus János*, a' ki kérte a' Napnyúgoti Fejedelmeket, hogy néki óltalmára légyenek. Minekútánna tehát Frantzia, Német, és Cseh Országból a' segítségek elérkeztek, és a' Magyarokkal egyesűltek: 130 ezer emberrel elindúlt Nikápoly felé; hol megütközvénn a' Török Szultánnal Bajazettel, megverettetett, 's maga is egy tsónakonn nehezenn menekedhetett meg, September 28-dikánn, 1396-bann; melyenn lefelé a' Dunánn nagy félelmek közt, a' Fekete tengerre, és onnán Constantzinápolyba

ba vette magát; azutánn pedig hosszas tengeri útonn Dalmátzia felé verekedett haza.

§. 135. Azombann a' Magyarok azt gondolvánn, hogy 'Sigmond Nikápolynál elesett, vagy talán inkább szeretvénn azt hinni, és kívánvánn tőle megszabadúlni, minthogy már vitézségét is kétségbe hozták: új Királyról kezdtek gondolkodni. Legtöbbenn lévénn azok, kik a' Nápolyi Királyhoz Lászlóhoz ragaszkodtak, ezt 1397-benn meghívták, és ha László akkor mindjárt béjött vólna Magyar Országra: a' 'Sigmond távollétébenn bizonyosann elnyerhette vólna a' Királyságot. De ő, előtte tartvánn az Attya példáját, nem mert hirtelenkedni a' dologgal: hanem elébb annak akart vágire járni, igazánn kívánják-é őtet Királyjoknak a' Magyarok. Azombann míg ezutánn járatott, az alatt haza érkezett 'Sigmond Magyar Országra, 1398-bann. Itt azokkal, kik az ő távol létébenn más Királyról kezdtek gondolkodni, ismét keményenn bánvánn, új gyűlőlségbe esett a' Nemzet előtt. Melyet észrevévénn 1399-benn, alattombann Móráviába ment, és az ott lévő *Márchiótól Jodokustól* segítséget kért a' Magyarok ellen: azt ígérvénn ennek is, hogy ha gyermeke nem marad, ráhagyja Magyar Országot. De rajta Jodokus nem segíthetett: annyival inkább, mivel Ventzel a' Császárságból letétetvénn, helyébe némelyektől Császárnak választatott. Mely méltóságbann hogy megmaradhasson, magának is segítségre vólt szüksége. Viszszatérvénn tehát 'Sigmond 1400-bann Magyar Országra, lágysággal akarta azt elérni, a'

mire; mód nem lévénn benne, erővel és fegyverrel nem mehetett. De minthogy tudtára esett a' Magyaroknak, hogy az Országot Jodokusnak ígérte: olyan útálatba ment előttök, hogy a' legjobb tselekedetinek se hittek, és még a' jósága sem kellett. Ezt az ő megútáltatását nevelte az is, hogy szabadabbann élvénn, sok Nemes Familiákonn gyalázatot ejtett. Mind ezek annyira felindították a' Magyarokat, hogy 1401-benn, tavaszszal, a' Budai várbann rámentek: szemtűl - szembe lemotskolták, megfogták, és a' Visegrádi várba vivénn, kemény őrizet alá vetették. Mindazáltal *Gara Miklósnak*, ki a' megölettetettnek fija vólt, közbennjárására és kezességére, a' Visegrádi kemény fogságból kibotsáttatott, és attól a' Siklósi várba lágyabb fogságra vitetett; a' ki osztánn addig járt a' Magyar Rendek utánn, hogy ezek 'Sigmondnak, a' fogságból való kiszabadúlást, sőt a' Királyságot is megígérték, ha magát ezekre kötelezi: hogy fogságáért soha senkinn semmi szín alatt boszszút nem áll; roszsz és zabolátlan erkőltsét, mellyel az egész Nemzetet megbotránkoztatta, megjobbítja; a' melyeket a' Nemzet jussa és szabadsága ellen tselekedett, viszszavonja; a' Törvény szerínt uralkodik, és a' Rendek megegyezése nélkűl semmi nagy dologhoz nem fog. Ezeket a' feltételeket elvivénn 'Sigmondhoz Gara Miklós; midónn azokra örömest kötelezte vólna magát, négy hónapi fogsága utánn, kiszabadíttatott, és a' Királyi méltóságba viszszaállíttatott.

§. 136. De úgy látszik, hogy 'Sigmondot ezen viszontagsági sem tették eléggé szemessé

szemessé és vígyázóvá. Mert kiszabadúlvánn a' fogságból, nemhogy a' Nemzet szeretetének megnyerésénn, és Dalmátziának Nápolyi László ellen való megtartásánn igyekezett vólna: hanem, mintha ugyan magának az Országbann semmi dolga nem lett vólna, mindjárt másik esztendőbenn, 1402-benn, Austriánn által, sereggel Cseh Országba ment; oly tzéllal, hogy a' Császárságból letétetett Ventzelt Rómába vigye, ott a' Pápával Császárrá koronáztassa; és osztánn ebbenn a' méltóságbann, ha úgy kívántatnék, erő, hatalommal is megtartsa. Mely szándékának végbe vitelére, az Austriai Hertzeggel való öszveszövetkezést szükségesnek tartvánn: hogy erre rámehessen, *Albertnek* is az Austriai Hertzegnek a' szokott ígéretet tette. Albert pedig ezért magát tsak arra kötelezte, hogy tartománnyainn szabad leszsz 'Sigmondnak akármikor is seregével általmenni. Így Cseh Országba menvénn 'Sigmond, midőnn Ventzelt az Olasz Országba való menetelre rá nem vehette vólna, azt megfogatta, és fogva az Austriai Hertzeghez Bétsbe küldötte; maga magát pedig Cseh Ország Régensének vagy Igazgatójának tette.

§. 137. Azombann míg 'Sigmond Cseh Országbann gondolatlanúl töltötte az időt; Dalmátzia az elpártolásbann jobbann megerősödött, és 'Sigmondot nem akarta Királyjának esmerni; sőt *Horváth*, vagy a' mint másképpenn neveztetik, *Hervoja János*nak izgatására, maga *Nápolyi László* Dalmátziába jővénn, azt 'Sigmondnak távollétébenn jobbára elfoglalta 1403 bann. Magyar Országonn is sokann, nevezetesenn az

az Esztergomi Érsek, az Egri Püspök, a' a' Budai Commendáns, és mások, az alattok valókkal együtt, a' László részére állottak. Ezeknek hallása figyelmetesebbé tette 'Sigmondot Magyar Országra, és kivált az, hogy *Nápolyi László* Dalmátziábann van, nagy szeget ütött fejébe. Azért már józanabbann kezdvénn gondolkodni, nem tsak az, hogy Cseh Országból Magyar Országra viszszajött: hanem mihelyt October 5-dikénn 1403-bann Po'sonba ért, mindjárt kihírdettette, hogy mind azoknak, kik Nápolyi László mellé adták magokat, megenged. És ezzel az egygyel többire a' pártosokat megnyerte. Sőt ennek hallása Nápolyi Lászlót is úgy elrémítette, hogy tovább a' Dalmátziábann való múlatást tanátsosnak nem tartotta: hanem annak *Horváth* vagy *Hervoja Jánost* Vice Királyjává nevezvénn, maga Nápolyba viszszatért. Ebből megtetszik, hogy 'Sigmondnak bóldog és szerentsés uralkodása lehetett vólna Magyar Országonn, ha dolgát okosabbann vitte vólna. Mert most kedvébe járvánn a' Nemzetnek, szemlátomást kezdett nevekedni szerentséje. Ugyanis 1406-bann Bosniát, melynek Királlya *Tvartkó* legnagyobb gyámola vólt Nápolyi Lászlónak, elfoglalta, sőt magát is *Tvartkót* elfogta, és győzedelmének jeléűl Budára vitte; 1409-benn pedig Dalmátziának főbb városit a' hűségre viszszatérítette; sőt maga is *Hervoja János* 'Sigmondnak szerentsés előmenetelénn megrettenvénn, kegyelmet kért, melyet meg is nyert. Egy szóval, a' *Nápolyi László* pártja kevés esztendők alatt egészenn elgyengűlt: úgy hogy annak Dalmátzia megtartásához többé semmi reménysége nem vólt.

§. 138. 'Sigmondnak ezen szerentséje minden bizonnyal sokat tett arra, hogy 1410-benn Német Császárrá választatott. Mely méltóságábann a' Magyar Országról való gondoskodással ismét felhagyvánn, kiváltképpenn arra fordította igyekezetét, hogy az Ekklézsiábann támadott viszszavonásokat és zenebonákat letsendesítse. Erre nézve 1413 bann *Constántziába* Ekklézsiai Gyűlést, vagy, *Conciliumot* hírdettetett. Mely 1414-benn öszve is gyűlt, és az egymással vetélkedő három Pápák, úgymint *XII. Gergely*, a' ki a' Nápolyi László védelme alatt Cajetábann lakott; *XIII. Benedek*, kinek lakóhelye Avenio (Avignon) vólt; és *XXIII. János*, ki Rómábann ama kettő ellen választatott, hívataljokról részszerint őnként lemondvánn, részszerint pedig a' Gyűlés által letétetvénn, helyekbe *V. Márton* állíttatot. Ezek közzűl; az első vólt az, a' ki őnként tette le a' Pápaságot; a' két utólsó pedig, kiket ki kellett abból tenni az Ekklé'siai Gyűlésnek. Ugyan ebbenn a' gyűlésbenn folyt a' *Huss János* és *Prágai Hieronymus* dolga is: a' hol osztán amaz 1415-benn, ez 1416 bann, mivel értelmeket nem akarták viszszavonni, elevenenn megégettettek.* Azombann míg 'Sigmond Magyar Országonn kívűl járt; otthonn roszszúl folytak a' dolgok. Mert Borbála (Barbara) az ő felesége, a' Ciliai ** Grófnak *Hermannak* leánya, kire bízta az Országot elmenetelekor, a' bújálkodásnál egyebet nem mivelt. 'Sigmond tehát öt esztendei távol léte utánn, (mely időt nem tsak a' Constántziai Gyűlés tartásával, hanem annak előtte, Német, Spanyol, és Frantzia Országoknak, nem kü-

különbenn *Angliának* és *Hollandiának* is béjárásával töltötte el, hogy így a' több Pápák miatt meghasonlott Keresztyén Fejedelmeket egygyességre vihetné.) Magyar Országra haza jővénn: *Erzsébet* leányával egygyütt Borbálát fogságra vettette, és Váradra küldötte; hol az, egy darabig, igen sanyarúann élt.

* Megjegyzésre méltó dolog, hogy *Prágai Hieronymus* 1410-benn Magyar Országonn is járt; és itt tudományát hirdette és terjesztette. Jött tudniillik ide Lengyel Országból, és tudományáért fogságra vettetett; a' mint ez megtetszik magának Prágai Hieronymusnak a' Constántziábann kiállott vallattatásából, mely megvagyon *Hardvini Corp. Conciliorum, T. VIII. p.* 507. Ennek a' vallatásnak alkalmatosságával az vetődött szemére, hogy a' Wiclef János könyveit és eretnekségét terjesztette Cseh, Magyar, és Lengyel Országbann; és ezért Magyar Országról ki is hajtódott. Erre azt felelte Prágai Hieronymus: hogy ő nem verettetett ki Magyar Országról: hanem a' Prágai Érseknek igazságtalan vádjára általadódott a' Királytól az Esztergomi Érseknek, a' ki ő vele 15 napig kegyesenn bánt; és végre a' Király egy Szerzetest küldött hozzá, és az által, minden kezesség kívánás nélkül, megszábadittatta.

** Cilley van alsó Stiriábann.

§. 139. De egyébaránt is kárára szolgált 'Sigmondnak a' Concilium tartás. Mert egy az, hogy magát ez által ollyan sok adósságba verte, hogy már 1415-benn kéntelenittetett a' *Brandenburgiai Marchionatust*, mellyet az Attya IV. Károly Császár szerzett néki, a' Norinbergai Burggrafnak *Fridrichnek*, 400000 aranyonn eladni: más az, hogy

hogy a' *Huss János* és *Prágai Hieronymus* megégettetéséért a' Hussiták ő rajta állottak boszszút. Mert 1419-benn meghalvánn Ventzel, Cseh Országnak 'Sigmondra kellett vólna szállani: de ebbenn a' Hussiták erősenn ellent állottak; úgyhogy 'Sigmond sok véres hadakozási utánn is alig mehetett vélek valamire. Mert a' Hussiták, először ugyan a' fél szemű *Ziska János*, azutánn pedig *Procop*, vagy *Procopius* nevű Vezérek alatt, gyakrann győzedelmeskedtek rajta, és nem eléбb, hanem 1434-benn, és így szinte 15 esztendő múlva, a' *Procopius* elesésével, lehetett 'Sigmondnak Cseh Országhoz jutni, mely tövényesenn őtet illette. Mindazáltal ezen bajaiból még ki sem verekedett, a' mikor újra más *Conciliumot* gyűjtött, *Basileába*, 1431-benn; és ennek alkalmatosságával, az Országonn kivűl ismét négy esztendőt töltött. Az alatt pedig a' Hussiták Magyar Országot tetszések szerint pusztították. Ez ismét nem kis idegenséget szerzett a' Magyarokbann 'Sigmond eránt. Ő azért viszszajővénn Magyar Országra, hogy a' Nemzet szeretetét megnyerje, 1435-benn Budára Diaetát hírdettetett, és abbann, a' mi kárt kinn való múlatása tett az Országnak, hasznos Törvényekkel igyekezett helyre hozni. Nevezetes ezek közzűl, a' mi a' Nemesek felkeléséről, vagy az Insurrectioról szóll: hogy szükség idejénn minden Főldes Úr, 33 Jobbágyi közzűl, egy katonát tartozik lovastúl és fegyverestűl állítani.*

* Lásd Decret. Sigism. Art. 2. De minthogy idővel észrevevődött, hogy még e' szerint nem elég Katona kerűl ki: 1458-bann. Mátyás Király

rály alatt, a' Szegedi Gyűlésenn az a' rendelés tevődött, hogy már nem 33, hanem 20. Jobbágyi közzül tartozik egy katonát állítani a' Főldes Úr; és innen, a' *húsz* és *ár* nevekből lett a' *Húszár* nevezet. (Azaz, húsznak árra, vagy húsz helyett való szolgálat, vagy katonáskodás.)

§. 140. Ezek utánn, úgy látszott, hogy 'Sigmond hátra lévő idejét tsendességbenn töltheti. De a' felesége *Borbála*, kit fogságából, sok Fő embereknek kérésekre, elbotsátott, sőt 1436-bann, Cseh Országi Királynévá koronáztatott, ismét új nyughatatlanságot szerzett néki. Mert ez a' búja Aszszony, ámbár már elég idős vólt, alattombann azonn mesterkedett, hogy őtet, férje halála utann, a' Lengyel Országi igen ifjú Király *Uladislaus*, *Uladislaus Jagellónak* fia, ki még tsak 14 esztendős vólt, vegye el feleségül, jegybe Magyar és Cseh Országot ígérvénn. Ezt kevéssel halála előtt megtudvánn 'Sigmond, Borbálát tömlötzbe tétette: és testamentomba hagyta, hogy soha abból ki ne botsáttassék. Ugyan azon testamentom által az Országot a' Vejének *Albertnek*, és a' leányanak *Erzsébetnek* adta. Mely testamentom tétel utánn tsak hamar meghólt, Morva Országnak *Znoim* nevű Várossábann, Decembernek 8-dikánn, 1437-benn. Onnan a' teste Váradra hozatott, és az első felesége Mária mellé temettetett.

§. 141. 'Sigmondnak 50 esztendei uralkodásáról, mely 1387-től fogva, 1437-ig tartott, úgy lehet ítelni, hogy az alatt az Ország állapotja, némellyekbenn fel, némellyekbenn alámenet. Ez utólsóra tartozik:

1. A'

1. A' Lengyel Király *Uladislaus Jagelló*, egész *Veres Russiát* és *Podoliát*, mely mind kettő a' Magyar Koronához tartozott, elfoglalta; sőt a' *Moldvai* Vajdát is édesgetései által arra vette, hogy Magyar Országtól magát elszakasztvánn, Lengyel Országhoz állott. Mely Tartományok bírásábann osztánn meg is erősödtek a' Lengyelek; mivel azokat 'Sigmond nem haddal, hanem tsak alkudozással akarta visszanyerni. Illyen alkudozás végett, 1412-benn, *Lublyónn* Szepes Vármegyébenn tartatott Gyűlés, melybenn mind '*Sigmond* mind *Uladislaus Jagelló* jelen vóltak. De itt 'Sigmond nem hogy jobbá tette vólna, hanem inkább elrontotta a' dolgot. Mert az egygyesség, sok vetélkedések utánn is, oda ment ki, hogy mind Veres Russia, mind Podolia, mind Moldva maradjanak a' Lengyeleknél; míg világosann el nem válik, mellyik Nemzetnek van ahoz nagyobb jussa. Ezen per mindazáltal elébb ne újjíttassék meg, hanem mind a' két Királynak halála utánn öt esztendővel. Mely egygyességnek megerőssíttetése utánn, a' nyertes Jagelló, kétségkívűl örömébenn, 'Sigmondot *Budára* kísérte. Útjokat vették Kassánn által Debreczen felé. Azt jegyzik meg Jagelló felől, hogy *Debreczentől* fogva *Váradig* a' Szent László koporsója eránt való nagy áhítatosságból gyalog ment. Budára érvénn, mintha ugyan 'Sigmondnak lett vólna legtöbb haszna az egygyességbenn, a' *Lengyel Koronát* mellyet *Nagy Lajos*, Krakkóbann lett megkoronáztatása utánn vitt Budára, és *Erzsébet* is, hogy a' Lengyelek annál nagyobb függésbenn lennének, magánál tartott,

tott, most 'Sigmond önként viszszaadta. Minthogy pedig a' Constántziai gyűlésre készűlt, és, mint mászszor úgy ekkor is, pénz nélkűl szűkölködött: Uladislaus Jagellótól kőltsönn 740 ezer forintot kért fel; mely summáért *Lublyó* Várát, *Podolint*, és *Szepes Vármegyének XIII Városit* zálogba vetette, mellyek egész Mária Théréziáig Lengyel kéznél vóltak.

2. Dalmátzia újra a' Velentzések kezébe esett. Látvánn tudnillik Nápolyi László, hogy ő ezen Országot meg ném tarthatja, a' mi kevés belőle még a' keze közt vólt, úgymint *Jádra*, *Novigrád*, és még vagy két hely, azt a' Velentzéseknek Százezer aranyonn eladta, 1409-benn. Ezért 1413-bann hadat indított 'Sigmond a' Velentzések ellen. Eleinte szerentsés is vólt: de azutánn pénzel megvesztegetődvénn Vézére, megverettetett. Tovább 'Sigmondnak nem vólt kedve a' hadat folytatni; mivel a' Constántziai Gyűlésre sietett: azombann pénzre vólt szükségé. Minthogy tehát a' Velentzések *Kétszázezer aranyat* ígértek: azokkal öt esztendei fegyver nyugvást kötött. Az alatt pedig egyszer mássszor: az Európai Országokbann való útazásira, sok pénzt szedett fel tőlök, kik ennél fogva mind beljebb beljebb terjeszkedtek Dalmátziába. 'Sigmond pedig azt, minthogy adós vólt, láttatlanná tette. Az 1433-dik esztendőbenn ugyan, mikor már az Ekklézsiai bajoktól, kezdett szabadabb lenni, az Ország Rendjeinek sűrgetésére, erővel akarta Dalmátziát viszszaszerezni: hanem, ugyan azon esztendőbenn Rómába menvénn, hogy ott magát Római *Császárrá* koronáztassa; *IV. Eugenius*

genius Pápától, a' ki mint Velentzei fi, hazájához szított, arra vétetett, hogy hagyjon békét a' Velentzéseknek; és így azok Dalmátziának bírásábann megmaradtak.

§. 142. A' 'Sigmond uralkodása hasznára vólt az Országnak ezekbenn:

1. A' Nagy Lajos példája szerint Budánn 1388-bann Fő Oskolát, vagy, *Universitást* állított fel. A' Budai Várat is úgy fel ékesítette, hogy az, akkori időbenn, minden Európai Királyoknak udvarait, fényes, pompás, és ékes vóltára nézve felyűlmúlta.

2. Sok Városokat megerősített, nevezetesenn, Nándorfejérvárát (*Belgrád*); a' Duna és Száva öszveszakadásánál, mely, idővel nagy óltalom lett a' Törökök ellen.*

3. Sok hasznos Törvényeket hozott, mellyek által jobb lábra állította Magyar Országot, mind Polgári, mind Hadi állapotjára nézve. Ő alatta lettek az *Ármálisták*, vagy *Donátio* nélkűl való Nemesek, szintén ollyan szabadokká, mint a' Fő Nemesek: a' Jobbágyoknak szabadság adódot, hogy a' Főldes Urok birtokaiból, ha az ott való lakás nem tetszik, masuvá kőltözhessenek. Az Országnak nagyobb bátorságára, és a' Nemeseknek hasznára, békesség idejénn is fegyverbenn álló katonákat tartott, hogy így a' Nemeseknek tsak akkor kellessék felűlni, mikor az illyen katonák a' veszedelem elhárítására nem elégségesek. Hogy pedig a' katonák, terhére ne lennének a' lakosoknak, meghatározta, hogy azoknak a' gazdák tsupánn tűzre való fát, és lovaknak való legelő helyet tartozzanak adni: egyébért pedig kötelesek légyenek fizetni.

Ezekből lehet látni: mennyibenn ártott és mennyibenn használt 'Sigmond az Országnak. Hogy ő benne sok hiba vólt, nevezetesenn a' hirtelen harag, a' víz ész, parolátlanság, és szava megszegés, gondolatlanság, restség, egyik dologból másikba való ugratás, és vesztegetés, tagadhatatlan: mindazáltal az is igaz, hogy az akkori időhöz képest szép készűletű ember vólt, úgymint a' ki hat nyelvenn beszélt, Német, Cseh, (Tóth,) Magyar, Deák, Olasz, és Frantzia nyelvekenn; tudománnyára nézve is az akkori Fejedelmek között elsőnek tartatott.

* Erről a' *Belgrádról*, mind *Thúrótzi*, Chron. Part. II. cap. 20. mind *Bonfinius* Rer. Hung. Dec. III. L. III. azt jegyzik meg, hogy azt a' Serviai vagy Rasciai Despota *György* adta vólna tserébe 'Sigmondnak, a' körűlte fekvő vídékkel együtt, azonn az okonn, mivel ama hatalmas Török Szultántól *II. Amuráthtól*, a' ki mind beljebb beljebb kezdett Servia felé jönni, félt, hogy soha birtokát meg nem tarthatja. *György* tehat 1422-benn alkura lépett 'Sigmonddal, hogy ez néki Magyar Országonn bátorságos jószágot adjon; melyből élhessen. És ekkor adódtak neki *Szalánkemén*, *Betse*, *Világosvár*, *Tokaj*, *Munkáts*, *Tállya*, *Regétz*, *Szathmár*, *Böszörmény*, *Debreczen*, *Túr*, és *Varsány*. Ezennkívül *Budánn* alkalmatos ház a' lakásra. Hogy jutott Belgrád a' György kezire? holott Servia Magyar Országhoz tartozott: nyilvánn meg nem íratik; de hihető az alatt esett ez, míg Mária Dalmátziábann fogva tartatott.

§. 143. 'Sigmondot Váradonn eltemetvénn, egyenesenn Székes Fejérvárra mentek a' Magyar Rendek: hol, a' 'Sigmond testa-

testamentoma szerínt, *Austriai ALBERTet*, és annak feleségét *Er'sébetet*, a' 'Sigmond leányát, Januarius 1. Napjánn 1438-bann megkoronázták; és elvégezték: hogy azok mind kettenn egyenlő hatalommal uralkodjanak; egyiknek halálával pedig, a' másikra menjen által az igazgatás. De mivel 'Sigmond alatt úgy tapasztaltatott, hogy a' Magyar Országi Király ha egyszersmind Német Országi Császár is, az ebből következő távol létel által, sok kárára lehet az Országnak; azombann előre látták, hogy Német Császárnak bizonyosann *Albert* fog választatni: azt fogadtatták *Albertel* a' Rendek, hogy az ő megegyezések nélkűl nem fogja felvállalni a' Császárságot. Mely fogadását hívenn meg is tartotta. Mert midőnn három hónappal azutánn Császárrá választatott: addig magát nem ajánlotta, míg azt, a' *Basileai Concilium* kérésére, magok a' Magyar Rendek is nem javallották. E' szerínt hamar egymás utánn Magyar Országi Királlyá, és Német Császárrá lévénn: Cseh Országba ment, hogy magát ott is megkoronáztassa. De már itt nehezebbenn bóldogúlt. Mert elébb a' Huszszítákat kellett néki leültetni, kik egyátaljábann ellene szegezték magokat, és úgy vehette által a' Cseh Országi uralkodást. Ehez is tsakugyan 1438-bann hozzá jutvánn: egy esztendőbenn három Korona szállott fejére. Méltó is vólt erre a' szerentsére; és nagy kár, hogy azzal soká nem élhetett, úgymint a' ki már 1439-benn, October 28-dikánn meghólt. Rövid uralkodása alatt ezeket tselekedte:

1. Megkoronáztatása utánn a' napát *Borbálát*, 'Sigmondnak testamentoma ellen, kibotsáttatta a' fogságból, és számára tisztességes jövedelmeket rendelt. De az, ezen jövedelmet némely Magyar Mágnásoknak megvesztegetésére fordította; és tsak hamar ismét az Ifjú Lengyel Királlyal Uladislaussal kezdett titkonn alkudozni. Hogy pedig tselekedete kitudódott: Lengyel Országba szökött. Ekkor minden jövedelmei elvétettek, és Ersébetnek az Albert feleségének adatták: maga pedig Borbála az Ország ellenségének hírdettetett ki. Tsakugyan Lengyel Országbann is, alattombann való áskálódási miatt soká nem maradhatvánn, Cseh Országba *Königsgrätzbe* (Regino-Hradecum) vette magát, a' hol osztánn, igen elvettetett állapotbann, 1451-benn hólt meg.

2. Nevezetes törvényeket hozott, p. o. hogy a' *Palatinus tétel*, ne egyedűl a' Király tetszésétől függjön, hanem annak választása az Ország Rendeinek megegyezésével essék. Hogy sem világi, sem Egyházi tisztségekre *Idegenek* fel ne vétetődjenek; ugyan azok Nemes Jószágokat ne bírhassanak. A' Király nem pénzért, hanem érdemért osztogasson jószágokat. A' Korona jószágai semmi szín alatt el ne adattathassanak, sem idegenektől ki ne árendáltathassanak. A' pénz betsi, az Ország Rendeinek tudta nélkűl, ne változhasson. A' Nemesek jószágait erővel elfoglaló Királyi Fiscusnak éppenn azon büntetése légyen, a' mi szokott lenni azoknak, kik erószakkal foglalnak. Utóljára, minthogy 'Sigmond sokat lakott az Országonn kívűl: a' Rendek kíván-

vánságára azt ígérte, hogy állandóúl a' 'Hazábann fog lakni.

3. A' Török Szultán *II. Amuráth* ellen indúlt: mivel ez megértvénn 'Sigmondnak halálát, mindjárt Serviát kezdte rablani és pusztítani, és már Belgrádhoz négy mérföldnyire Végszendrőt (*Semendria*) ostromlotta. Ezen várósnak megszabadítására sietvénn, nagy sereggel ment Serviába: de későnn ért oda; mert már akkor Végszendrő megvétetett. Őszi idő lévénn, minekutánna a' várat jó karbann hagyta II. Amurath, viszszament Drinápolyba (Adrianopolis). Ezt látvánn Albert, azombann a' vérhas kezdvénn uralkodni táborábann, sietve viszszajött Budára: a' honnan midőnn Bétsbe útazott vólna, dinnyét találvánn enni, maga is vérhasba esett, és ebből Neszmélyenn halála is következett October 28-dikánn 1439 benn. Kevéssel halála előtt ezt a' nevezetes Testamentomot tette, hogy ha a' felesége Er'sébet, a' ki akkor terhes vólt, fiú gyermeket szűl, az nyóltz Tútoroktól neveltessék, kik közzűl az alatta lévő Nemzetekhez képest, kettő Magyar, kettő Cseh, kettő Austriai, kettő pedig Morva légyen. A' melyből kitetszik, hogy ő, minden alatta lévő Nemzeteknek, egyet is azok közzűl ki nem vévénn, eleget akart tenni.

§. 144. Albert Székes Fejérváronn eltemettetvénn: a' végzés szerínt, annak Özvegye ER'SÉBET vette által az uralkodást. De tsak hamar kezdvénn az Ország Rendei félni, hogy aszszonyi uralkodás alatt a' hatalmas II. Amurathnak ellene nem állhatnak: arra kérték Er'sébetet, hogy válaszszon magának férjet, ki alatt az Ország

magának nagyobb bátorságot ígérhessen. Mind a' Királyné, mind a' Rendek megegyezésével választódott a' Lengyel Király *Ulászló;** melybenn a' Rendek oda néztek, hogy a' két Ország egyesűlve könnyebbenn megfelelhet a' Töröknek. Ugyan ekkor meghatározódott az is, hogy, ha az Alberttől születendő gyermeke Er'sébetnek fiú leszsz, azé légyen Cseh és Morva Ország Austriával együtt; minthogy ezek vóltak Albertnek saját tartománnyai: Magyar Ország pedig légyen azé, a' ki Ulászlótól születik. Ez meglévénn, Ulászlónak meghívására követek kűldettek.

* Uladislaus Jagellónak fija.

§. 145. Azombann Er'sébet, minthogy az alatt, míg a' követek Lengyel Országba jártak, fiú gyermeke született: tselekedetét megbánta, és hogy kisded fijának a' Magyar Országi Királyságot megtarthassa: hirtelen utánnok kűldött a' követeknek, és azokat viszsza akarta hívatni. De már késő vólt; mert azok a' rájok bízott dologbann eljártak, Ulászló is magát kötelezte. E' miá osztánn szakadás lett az Országbann. Az Ulászló pártjánn lévők őtet Késmárkra, onnan Budára hozták. Az Er'sébet hívei pedig ezt megtudvánn, Május 15-dikénn 1440-benn Székesfejérváronn gyűlést tartottak, és ott a' Királyné kisded fiát Lászlót, ki, minthogy Attya halála utánn született, *Ladislaus Posthumus*nak neveztetik, megkoronázták. Jelen vóltak ezenn a' gyűlésenn: Gara László a' Korona őrző, ki által a' Korona kézre kerítődött; Széts Dienes, az Esztergomi Érsek, ki a' koronázást véghez vit-

vitte: és Ulrich a' Ciliai Gróf, ki a' Capitulatiora megesküdtt a' kisded Király képébenn. Véghez menvénn a' koronázás: Er'sébet, kisdedével és a' koronával egygyütt, Győrbe vette magát. *Ulászlót*, ki másképpenn *Lengyel Lászlónak* hívattatik, a' részénn lévók hasonlóképpenn Székesfejérvárra vívénn, ott Julius 17-dikénn 1440-benn megkoronázták; de nem a' rendes koronával, azt kézre nem keríthetvénn; hanem mássál, mely a' Sz. István fejéről vétetett le.

§. 146. Er'sébet a' maga védelmére, részszerint a' Német Császárhoz III. Fridrikhez folyamodott, kinél a' Koronát is, Sopronnal, és más városokkal 's várakkal egygyütt, húszezer ötszáz aranyba zálogba vetette: részszerint *Giskra János* vitéz Csehet, számos Csehekkel és Morvákkal egygyütt, Magyar Országra hívánn, és Sáros Vármegyei Fő Ispánnyá tévénn: igyét és dolgait az Országbann az által folytatta. Így is mindazáltal az ellenkező részszel nem bírvánn: a' fiát III. Fridrik Császárnak általadta, 's egészenn óltalma és gondviselése alá bízta. Mely tselekedetével mégjobbann elidegenítette magától a' Magyarokat; úgyhogy már többire azok is, a' kik eddig mellette vóltak, az Ulászló részire állottak. Ezt látvánn Er'sébet, megbánta a' mit tselekedett, és igyekezett a' fiát Magyar Országra viszszahozni: de azt a' Császár ki nem adta. Így a' fiától is megfosztatottnak, a' keresett óltalom által is még szerentsétlenebbnek tartvánn magát: midőnn már ahoz kezdett vólna közel lenni, hogy Ulaszlóval megbékeljen; véletlenűl meghólt December 24-dikénn 1442-benn.

§. 147. De így is az óhajtott tsendesség a' Hazafiak között viszsza nem állott. Mert a' Német Császár III. Fridrik, mint Tútora *Ladislaus Posthumusnak*, nem szűnt meg, annak pártfogókat szerezni Magyar Országonn, mely útonn a' Hazafiak közt való egyenetlenség tovább is fenn tartódott. Mindazáltal egy darab ideig legalább nyilvánn nem háborgatta III. Fridrik a' Magyarokat; mivel 1443-bann két esztendeig békességet kötött vele *Ulászló*; melyre az indította, hogy a' Törökök, a' Magyar Országi viszszavonások alkalmatosságával, Moldvát és Havasalföldét elfoglalvánn, már Serviának fővárosát Belgrádot fenyegették; sőt II. Amurath követeket küldött Budára, és nyilvánn azt kívánta, hogy ha békességbenn akar maradni *Ulászló*: adja által néki Belgrádot, fizessen esztendőnként való adót, kezesűl pedig adja *Hunyadi Jánost*. Ezen feltételek között, az utolsó vólt legnagyobb: mivel abbann az időbenn, a' Törökök Hunyadit nézték legnagyobb gátnak magok előtt, a' ki miatt semmiképpenn nem bóldogúlhattak. Mert ez, már 1440-benn, mikor a' Törökök Erdélyre ütöttek: őket megverte, és közzűlök 15 ezeret megölt. A' következő 1441-dik esztendőbenn, midőnn az úgy nevezett *Vaskapunn** ismét béütöttek, újra győzedelmeskedett rajtok; 1442-benn pedig, midőnn maga II. Amurath egész erőből ostromlotta Belgrádot: azt viszszaverte. *Hunyadi Jánosnak* annyi szerentsés hadakozásibann bízvánn Ulászló: a' Török követeknek kevély kívánságát viszszavetette, és azokat tsúfságból Hunyadi Jánoshoz Belgrádba igazította. Azutánn magát a' Törökökkel

rökökkel való hadakozáshoz kezdte készíteni: de az Országból kivinni a' katonákat nem vólt bátorságos, mind addig, míg ő vele III. Fridrik a' Német Császár ellenkezett. Ezért kötötte a' feljebb említett békességet. Ez meglévénn: Májusbann, 1443-dik esztendőbenn, Seregét Serviába vitte. Mellyel Hunyadi János Bulgáriának esett, azt pusztította; a' Törököket öt apróbb tsatákbann meggyőzte, és tőlök igen sok prédát nyert. November 3-dikánn *Nissánál* a' nagy Török táborral is megütközvénn, azt megverte, és 20 ezer Törököt vágott le. Utóljára magát a' Török Vezért *Karan* vagy *Karam Béget* is elfogta: úgy hogy Ulászló az ő Vezérének Hunyadi Jánosnak vitézsége által, nagy triumphussal tért viszsza, ugyan azon esztendőbenn, Magyar Országra.

* Ez a' Vaskapu deákúl *Porta ferrea*, németűl *Eisernes Thor*, magas kősziklák között lévő keskeny köz és út Erdélybenn, mely a' Hátszegi vőlgyből a' Tömösvári Bánátba viszen.

§. 148. Hallvánn ezeket a' Keresztyén Fejedelmek, kiknek Tartományi a' Törökökhöz közelebb estek, oly reménységbe kezdtek lenni, hogy Hunyadi Jánosnak, és a' Magyaroknak vitézsége által, a' Törökök egész Europából kiverettethetnek. Igy gondolkodtak kiváltképpenn a' Római Pápa IV. Eugenius, és ezzel egygyütt a' Génuaiak, és Velentzések: a' Görög Császár Palaeologus János, kit már a' Törökök majd minden birtokitól megfosztottak; és ama híres Epirusi Fejedelem *Castriora György*, kit a' Törökök, bamúlást okozó vitézségéért *Iscanderbeg*nek, azaz, *Sándor Úr*nak neveztek,

tek, melyből lett osztánn amaz esmeretesebb név, *Scanderbég*. Mind ezek tehát önként ajánlották magokat Ulászlónak segítségére, tsak hogy újra keljen fel a' Törökök ellen. Melyre könnyenn rááll vánn *Ulászló*: közönséges akarattal elvégeztetett, hogy tavaszra kelve, mind szárazonn, mind vízenn, egyszerre támadják meg a' Törököt. És ezen végezés szerint *Ferentz Cardinális* * tsak hamar egy Florentziai hajós sereggel elindúlt, hogy a' Hellespontusonn az útat elfogja, hogy azonn a' Török Sultán A'siából segítséget ne hozhasson Europába. Más felől pedig Juliánus Cardinális, nagy számú keresztes katonákat gyűjtött; valamint Castriota György is jeles Albániai és Epirusi sereget állított fel. Mind ezek olyan készűleteknek látszottak, mellyek méltánn megrettenthetnék a' Török Sultánt. Úgy is lett, hogy mihelyt ezeket megtudta, azonnal követeket küldött Magyar Országra, kik Ulászlóval, akármely terhes feltételek alatt is, békességet kötnének. Hajlott is Ulászló, Hunyadi János tanátsából, a' békességre, minthogy Lengyel Ország veszedelmes állapotbann vólt: el lévénn már a' Tatárok által egész Veres Russia foglalva; ezenkívűl, a' Német Császárral III. Fridrikkel kötött békesség ideje is vége felé járt. Így megköttetett a' *békesség Szegedenn*, Junius 13dikann, 1444-benn, tíz esztendőre, e' következő feltétel alatt: hogy a' Törökök minden elfoglalt tartományokat viszszaadjanak; tsak egyedűl Bolgár Országot tarthassák meg: és így, mind Moldva, mind Havasalföldé, mind Serviának elfoglalt részei viszszajöttek Magyar Országhoz. Ezen békes-

békességnek megtartására, *Lengyel László*, és a' Török Követek, megesküdtek: mindenik a' maga módja szerint; a' Törökök az Alkoránra, Lengyel László pedig az Évangyéliomra, és az Oltári Szentségre.

* *Franciscus Cardinalis Venetus.* Lásd Pray Hist. R. Hung. P. II. p. 329.

§. 149. Alig erősíttetett meg ez a' békesség, mikor Ferentz Cardinálistól az az izenet jött Magyar Országra, hogy ő már a' Hellespontushoz 70 hajóval megérkezett, és várja az egygyesűlt sereget. A' Görög Császárnak pedig Palaeologus Jánosnak, a' kötött békességnek híre fülibe menvénn; nyilvánn hűségtelenséggel kezdte vádolni Lengyel Lászlót. Másoknak is leveleit vévénn, mind tsak azt látta, hogy ezen ő békeség kötése, közönségesenn olyannak tartatik, mely által a' Török hatalomnak öszverontására való alkalmatosság szalasztódik el. Kivált mikor az is tudtára esett, hogy a' Török Sultán, mindjárt a' békesség megerősítése utánn a' pártos Caramániai Fejedelemnek elnyomására, egész Europai erejét A'siába vitte által: egyátaljába kezdte hinni, hogy ez úttal az egész Török hatalomnak vége szakasztódhatnék Europábann. Megbánvánn tehát mostani gondolkozása szerint azt, hogy ily nagy hasznot és ditsőséget botsátott el; egyszersmind felette szégyenlvénn, hogy szövetséges társait elhagyta: örömest ellenek indúlt vólna a' Töröknek, hanem ha az esküvése ellentállott vólna. De ezen akadályt tsak hamar elhárította Juliánus Cardinális, a' ki azt mondta, hogy mivel a' kötött békesség az

egész

egész Keresztyénséget nézi: annak nem lehetett vólna a' Keresztyénség fejének a' Római Pápának híre 's akaratja nélkűl megesni. Melyre nézve esküvés alól felóldozó levelet is szerzett IV. Eugénius Pápától. Ezenn a' Király ugy megnyúgodtt, hogy már a' Törökök ellen tsendes lelkiesmérettel készítette a' hadat, sőt esküvéssel fogadta, hogy azt még azon esztendőbenn elkezdi.

§. 150. *II. Amurath*, megunvánn az uralkodásbeli bajokat, kevéssel az előtt lemondott vólt a' Szultánságról, és azt a' fijának *II. Mohamednek* adta által. De, mihelyt a' Napnyúgoti Keresztyéneknek öszveszövetkezését meghallotta; ismét felvette azt, és a' Caramániai zenebonát szerentsésenn letsendesítvénn, temérdek seregét a' Hellespontusnak A'siai partjára hozta; a' Serviábann lévő embereinek pedig megizente, hogy a' *Castriota György* seregének a' Magyarokkal való egyesűlését akadályoztassák meg. Kevéssel azután nagy summa pénzt advánn némely Génuai Hajósoknak, tudnillik minden személy általvitelééet egy egy aranyat: seregét a' Hellespontusonn Gallipolinál (*Callipolisn*) általszallította Európába; úgy hogy azt *Ferentz Cardinalis* észre sem vette. Igy az egész dolognak, mely olly nagy hasznokat ígért vala a' Napnyúgoti Keresztyéneknek, hirtelen más ábrázatja lett. Mert Castriota György a' Magyarokkal való egyesűlésbenn a' Serviaiaktól megakadályoztatódvánn; Palaeologus János pedig, a' Szultánnak véletlen általjövetelé miatt, seregét, az egyezés szerínt, magától elbotsátani nem mervénn; Ferentz

Cardi-

Cardinalis is, minekutánna észrevette, hogy a' Hellespontusonn minden haszon nélkűl vesztegel, Olasz Országba viszszatérvénn: a' Magyarok tsak magokbann maradtak az egész Török erő ellen. Ezek is pedig sokkal kevesebbenn vóltak, mint lehettek vólna: mivel a' Király a' Szegedi-békesség kötés utánn, a' Julianus Cardinalistól öszvegyűjtetett Keresztes haddal együtt, minden Lengyel Országi, és Magyar Országnak távolabb lévő részeibenn lakó katonáit haza botsátotta; kiket többé nem lehetett hirtelenn öszveszerezni. Mindazáltal, a' Magyarok próbált vitézségébenn; és a' feljebb említett Epirusi, Olasz Országi, és a' Görög Császártól kűldendő segítségbenn bízvánn: kevés számú seregével is kiindúlt Magyar Országról, és a' Dunánn Orsovánál általmenvénn, először *Vidinbe* (Bodon), onnan pedig *Nikápolyba* (*Nicopolis*) jutott.

§. 151. Nikápolybann, a' Havasalföldi Vajda *Drakula*, Lengyel Lászlónak eleibe menvénn, és látvánn seregének kevés vóltát, igen kérte őtet, hogy tovább ne menne, mivel katonái oly kevesenn vólnának; hogy a' Török Szultán II. Amurath, tsak vadászni is nagyobb sereggel szokott vólna kimenni. Ezennkívűl az előttök lévő tél keménységét is eleibe terjesztvénn Lengyel Lászlónak: azt adta tanátsúl, hogy inkább kikeletkor indúljon a' Törökök ellen. De mind ezekkel tsak azt nyerte *Drákula*, hogy gyanúságba esett, mint olyan ember, ki ezen tanáttsával a' Török Szultán hasznát keresi, hogy az jobbann neki készűlhessen a' hadakozásnak. *Drákula* ezen gyanú elhárítására, a' fiját adta a' Király mellé

4000

4000 könnyű lovaggal, és jártas kalaúzokkal együtt. Ezekkel, Bolgár Országból, *Rumiliába* (Romania) akarvánn menni, hogy ott Ferentz Cardinalishoz tsatolja magát; midőnn a' *Haemus* Havassa alá jutott, és már a' szorosonn fel kellett vólna menni: elől botsátotta Hunyadi Jánost az Oláh segítséggel, és három ezer Magyarral, és úgy ment maga utánna, középre vévénn a' társzekereket. Thraciába érvénn, azt pusztította, és majd minden ellentállás nélkűl a' Fekete tenger partjáig nyomúlt. Itt tudta meg legelőször a' Király, hogy már a' Török Szultánnak II. Amurathnak serege, Gallipólinál, A'siából általjött Europába, és hogy többé Ferentz Cardinalisbann reménysége nem lehet. Viszszatérvénn tehát a' Haemus Havassánn által, Bolgár Országba: ennek a' tengerhez közelebb fekvő erősségeit, nevezetesenn *Várnát* megvette. Itt Lengyel László, valamely mérges kelés támadvánn a' lába száránn, táborával együtt megállapodott.

§. 152. Azombann II. Amurath Gallipolitól felfelé jővénn, és a' Magyar seregnek nyomába akadvánn: heted nap múlva *Várnánál* termett. Melynek látására nagy vetélkedés támadott, a' Magyar táborbann lévő Vezérek között. Juliánus Cardinális azt akarta, hogy a' Várnai, 's más ott lévő Várakba vegyék, és úgy óltalmazzák magokat. De ezt Hunyadi János veszedelmesnek tartotta: mivel, mind azok a' Várak gyengék vóltak, élés sem vólt bennek elegendő. Azt javasolta tehát, hogy szembe kell az ellenséggel szállani. A' Király a' Hunyadi János szavára állott: és ez, a' sereget

reget oly bőltsenn elrendelte, és annak gyengébb óldalát, szekerekből tsinált kerítéssel, úgy megerősítette, hogy azt látvánn a' Török Szultán, szinte kétségbe esett. Mindazáltal, a' legjobb tizenötezer lovagját kiválasztvánn, próbát tett: mely, midőnn hírtelen viszszaverettetett vólna, annyira megfélemlett: hogy már elakart szaladni; és Fő tisztjei tsupánn erővel, és halállal való fenyegetődzés által tudták megtartóztatni. Ismét próbát tévénn, ámbár hasonlóképpenn viszszaverettetett: mindazáltal szerentsés vólt. Mert a' *Váradi Püspök János* látvánn, hogy futnak a' Törökök, és részes kívánvánn lenni a' győzedelembenn: elhagyta a' néki rendeltetett helyet; és népével kezdte űzni a' Törököket, szinte a' nagy Török táborig. Mellyet meglátvánn, viszszafordúlt: de eltévesztvénn az útat, egy motsáros helyre jutott, és abba beléveszett. Katonái pedig elszéledvénn, hirtelen a' Magyar sereghez viszsza nem mehettek. Azombann a' Törökök, a' Magyar seregbe esett hézagba rohanvánn, ámbár Hunyadi Jánostól viszszaverettettek: mindazáltal, a' Magyarok veszedelmére elég vólt az, hogy már, a' Hunyadi Jánostól kinek kinek alkalmatosann kimutatódott hely eltévesztődött, és így az egész rend megbomlott. Melyből szükségesképpenn félelemnek kellett származni, a' magok kevés vóltát érző, a' Töröknek pedig temérdek népét látó Magyarokbann. Mindazáltal éppen nem vólt kissebb a' Törökökbenn is a' félelem. A' honnan, *II. Amurathnak* hathatós szókkal kellett katonái eleibe terjeszteni, hogy ennek az ütközetnek szerentsés vagy szerentsétlen

ki-

kimenetelétől függene a' Török hatalomnak és névnek Európábann örökre való megállítása, vagy elvesztése. Továbbá; hogy jobb vólna a' hartzbann vitézi módonn elesni, mint a' Keresztyének kezébe esvénn, azoktól nyomorgattatni: és utóljára, hogy lehetetlen az Istennek; a' Keresztyéneket hitek megszegéséért, még ebbenn a' hartzbann meg nem büntetni. Mely dolog, hogy annál inkább felbuzdítaná a' Törököket: a' békességkötést magábann foglaló; 's mind két részről esküvéssel megerősíttetett levelet, oly magossann feltartotta, hogy azt a' messzire lévők is megláthatnák. Igy indítvánn seregét újra a' Magyarok ellen, midőnn nagy tűzzel kezdenének viaskodni a' Törökök: *Hunyadi János* magát akármely veszedelemre elszánvánn, tsak a' Királyról gondoskodott; kit is, bátorságos helyre vivénn, addig el nem hagyott, míg azt nem fogadta, hogy azon helyből ki nem mozdúl. Ekkor oly tűzzel vágott bé a' Török sereg közzé; hogy az, előtte meg nem állhatvánn; hanyatlani kezdett.

§. 153. Látvánn ezt a' Király: ily ditsőséges győzedelembenn részesűlni kívánt. Kivált, némely körűlötte lévő tsapodár emberek szavára, kik azt állították, hogy ő tőle Hunyadi János nem azért kívánta az egy helybenn való maradást, mintha a' veszedelemtől féltené; mert nem is vólna ollyas veszedelem: hanem azért, mert a' győzedelmi ditsősséget, egyedűl magáévá akarja tenni. Az efféle beszédre, a' külömbenn is heves természetű, 's ditsősségenn kapó ifjú Király, hirtelen lóra űlt, és semmit nem hajtvánn a' veszedelemre, az ellenség

ellenség közzé vágtatott. *Hunyadi János*, észre vévénn valahogy Lengyel Lászlónak a' rendelt helyről való eltávozását: hirtelen utánna eredtt: és általvágvánn magát szinte a' Jantsárok seregéig, kívánta Királlyát megszabadítani. De nem lehetett; mert már akkor körűlvétetvénn a' Jantsároktól, a' lova általverettetett, 's így a' főldre leesvénn, maga is számtalan szurdálások által megölettetett, November 10-dikénn 1444-benn. Legalább tehát a' Király hólt testének viszszaszerzésénn igyekezett: de abbann sem bóldogúlt. Mert azt a' Törökök, mindjárt a' megöléskor elragadták, és fejét elvágvánn, 's hegyes törbe húzvánn, úgy hordozták és mutogatták. Így a' Magyar sereg megtudvánn, Királya elesését; ámbár mind addig meg nem győzettethetett; hirtelen futáshoz kezdett. Mely dolog, a' Szultán előtt, még ekkor is oly képtelenségnek tetszett: hogy mind addig tsak ravaszságnak gondolta, míg a' tábor helyére menvénn, a' félelemből lett elszaladásnak bizonyos jeleit nem látta. Mindazáltal ekkor is azt mondotta: hogy *ő ollyan győzedelmet tsak az ellenségének kíván*: mivel sokkal többenn estek el az ő katonái közzűl, mint a' Magyarok közzűl; és nem is bátorkodott a' futó Magyarokat kergettetni. Arra a' helyre pedig, a' hol Lengyel László elesett, annak vitézségének emlékezetére oszlopot állíttatott fel. Az az esmeretes Deák Epitáphiuma Lengyel Lászlónak, mely így van;

Romulidae *Cannas*, ego *Varnam* strage notavi,
Discite mortales non temerare fidem.

Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus:
Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.

nem ekkor, hanem későbbenn, úgymint a' XVI-dik Századbann írattatott; minthogy akkor kezdte Magyar Ország a' Török igát viselni.

§. 154. A' Várnai veszedelem utánn, a' futásbann lévő Magyar seregnek, egy része Bolgár Országonn által, egyenesenn haza jött Magyar Országra: más része eltévesztvénn az útat, *Macedóniába* ment; hol, szerentsére, öszvetalálkozott Castriota Györgyel * vagy *Scanderbeggel*, ki már meggyőzvénn a' Serviabélieket, éppenn útba vólt, hogy seregét a' Magyar táborral egyesítse. Ez tehát a' Magyar seregnek Macedóniába vetődött részét igen szívesenn fogadta, és útra való pénzel, 's eleséggel felkészítvénn, a' maga hajóinn *Raguzába* vitette, a' honnan osztánn viszszatértek Magyar Országra. A' harmadik része a' Várnánál elszéledett Magyar seregnek, *Hunyadi Jánossal* egygyütt, mint bátorságos helyre, Havasalföldére ment. De ez Hunyadi Jánosra nézve a' legveszedelmesebb hely vólt. Mert *Drakula*, a' Havasalföldi Vajda, megsértetettnek tartvánn magát Hunyadi Jánostól, mint a' kinek tulajdonította főképpenn, az elesett Királynak, általmenetelekor, ő eránta támadtt nagy gyanúját; mihelyt hozzá ment *Hunyadi János*, mindjárt fogságra vetette, sőt halállal is fenyegette: hanem a' Magyar Rendek kívánságára, és fenyegetódzéseire tsakugyan elbotsátotta, sőt oly szívességet mutatott eránta, hogy sok ajándékokat advánn néki, nagyobb bátorság-

nak

nak okáért, egész Erdély Ország határáig elkísértette.

* Illő tudni erről a' *Castriota Györgyről*, hogy az, *Castriota Jánosnak*, az Epirusi Fejedelemnek fia volt. Midőnn *II. Amurath*, Macedóniának elfoglalása utánn, Epirusnak esett vólna: hogy ezen Tartomány a' pusztításoktól megmenekedhessen; Castriota Györgynek kezesűl kellett adattatni II. Amurathnak; kinél osztánn környűlmetszetvénn, mint Muhamedánus úgy neveltetett: és mivel hozzáhasonlíthatatlan vitézséggel bírt, a' Törökök között, mint már említődött, *Scanderbegnek* neveztetett. II. Amurath felette gyönyörködött ő benne, és sok ízbenn, mind Ásiábann, mind Európábann bízott reá sereget, mellyel mindég győzedelmesenn tért viszsza. Hanem utóljára, minekutánna az Attya *Castriota János* meghalvánn, Epirus a' Török hatalomhoz adatott; kezdett ezen Vitéztől tartani II. Amutath, és szüntelen elvesztésénn igyekezett. De a' mellyet Scanderbeg okosann elkerült. Történvénn pedig, hogy *György* a' *Serviai Despota* a' Magyarokhoz pártolt: ez ellen a' Szultán, a' Rumiliai Basával együtt, Scanderbeget kűldötte. *Györgyöt*, Hunyadi János vezérsége alatt, a' Magyarok óltalmazták, Serviábann tehát a' Morava vizénél, a' Magyarok a' Törökökkel megütközvénn, és, a' mint Scanderbeg kívánta, meggyőzettetvénn: a' magábann régtől fogva hányt vetett, de senkinek ki nem jelentett szándékának végre való hajtásáról kezdett gondolkudni; mely e' vólt, hogy az Attya birtokát viszszanyerje. Elfogvánn azért először is a' Rumiliai Basa Íródeákját, azzal a' *II. Amurath* nevébenn levelet íratott, melybenn a' vólt, hogy ő *Crojának*, Epirus egyik Fővárosának Igazgatójáva rendeltetett a' Szultántól; azutánn kinyilatkoztatvánn magát a' Török táborbann lévő Epirusi katonáknak, azokkal együtt Epirusba ment, és azt

R 2 kevés

kevés idő múlva egészenn elfoglalta. A' hol osztánn mint buzgó Keresztyén Fejedelem, úgy uralkodvánn, Hunyadi Jánossal együtt legnagyobb ostora lett a' Törököknek. Ebből láthatni, miért fogadta oly szívesenn Scanderbég a' hozzája vetődött szerentsétlen Magyarokat; és miért szövetkezett oly örömest Lengyel Lászlóval is: mivel t. i. II. Amurath néki a' legnagyobb ellensége vólt.

§. 155. Haza jővénn sok viszontagsági utánn Hunyadi János: szörnyű zűrzavarbann és egyenetlenségbenn találta az Országot; holott pedig az egyetértésre, soha nagyobb szükség nem vólt, mint ekkor. Mert már a' Törökönn kívűl, a' Német Császártól *III. Fridriktől*, a' Lengyelektől, a' Velentzésektől, és a' *Ladislaus Posthumus* pártjánn lévő Csehektől is kellett félni. De még is szerentséjére az Országnak, mindjárt a' következő 1445 dik esztendőbenn, Május havábann, Pestenn Ország Gyűlése tartatvánn, egyesség lett a' Magyar Rendek között: mivel mindnyájann egyenlő akarattal abbann állapodtak meg, hogy Királlyá *Ladislaus Posthumus*, más névvel V-dik vagy NÉMET LÁSZLÓ légyen. El is küldöttek értte mindjárt *III. Fridrikhez;* ki a' követeket egész emberséggel fogadta, de Lászlót által nem adta, ezenn az okonn, hogy még gyermek, nevelés nélkűl szűkölködik; és azok miatt, kik mindég a' Lengyel László pártjánn vóltak, egész bátorságbann nem lehetne Magyar Országonn. Ezt nehezenn szenvedvénn a' Rendek: a' következő esztendőbenn, 1446-bann, *Hunyadi Jánost Ország Igazgatójává* (*Gubérnatorrá*) tették, és megeskütvenn hűségére, elvégezték, hogy mind addig viselje ezen hívatalt, míg

míg *Ladislaus Posthumus* felnevelkedik: kit mindazáltal addig is, a' Koronával együtt, ha különbenn nem lehet, erővel is vegyen el *III. Fridriktől*. Igyekezett is ebbenn Hunyadi János. De minden igyekezete, sőt Stiriának, Carinthiának, és Carnioliának pusztítása utánn is, rá nem mehetett. Hanem a' Pápa munkálódása által, utóljára olyan békességre lépett *III. Fridrikkel*, mely szerínt a' Császár, *Győrt* ugyan, és annak vídékét, mely Er'sébet Királynétól kerűlt hozzá, visszaadta: de Ladislaus Posthumusnak Tútora maradt.

§. 156. Minden bizonnyal egyik oka Hunyadi Jánosnak ezen békesség elfogadására a' vólt, hogy Austria részéről telyes bátorságbann lévénn, egész erejét a' Török ellen fordíthassa, és azonn a' Várnai veszedelmet megboszszúlhassa. Mert kevéssel a' Császárral kötött békesség utánn, 1448-bann, őszszel, Belgrádonn áltál, 26 ezer emberrel Serviába ment, és a' *Rigó mezejénn*,* Serviának Albániára fekvő részibenn, táborba szállott. De szerentsétlenűl. Mert October 18-dikánn, a' Török, 80 ezer emberrel menvénn reá, bámúlásra méltó vitézsége mellett is, két napi egyenlő viadal utánn, harmadik nap megverte: úgy mindazáltal, hogy a' Magyar seregből tsak 8 ezer, a' Törökből pedig 34 ezer esett el. Elszéledvénn a' Magyar sereg, maga a' *Gubernator Hunyadi János* is futáshoz kezdett; és midőnn minden fegyver nélkűl szaladna, két Serviai tolvajnak kezébe esett, de a' kiktől tsakugyan szerentsésenn megszabadúlt. Mert midőnn a' fosztás közbenn, a' Gubernator nyakabann lévő arany ke-

résztenn öszvevesztek, és lántsájokat elvetvénn, ölre mentek vólna a' tolvajok: Hunyadi János felkapvánn az egyik lántsát, egyik tolvajt megölte; a' másikat pedig megszalasztotta. Serviábann fel 's alá soká tébolyogvánn, utóljára egy Rátzra akadt: ezzel magát *Belgrádba* akarta vezettetni. De a' Rátz megtsalvánn, nem oda, hanem Végszendrőre (*Semendria*), a' Serviai Despota lakóhelyébe vezette, a' hol *György* a' Despota mindjárást elfogatta, és osztánn az esztendő véginn, a' Magyar Rendek közbennjárására adta ki: de akkor is úgy, hogy Hunyadi Jánosnak, a' nagyobbik fiját Lászlót kellett maga helyett kezesűl adni.

* Ez másképpenn *Cassóna*, *Cosana*, deákúl *Campus Merularum*, és *Campus Merlinius*; németűl pedig *Amsterfeldnek* neveztetik.

§. 157. Ismét haza kerűlvénn Hunyadi János, ámbár írígyeitől sokat szenvedett, mivel azok a' Rigómezei veszteséget néki tulajdonították: mindazáltal el nem hagyta magát, hanem ment elébbeni dítséretes útjánn, és igyekezett használni hazájának. Mert minekutánna a' Serviai Despotával, Györgyel, mind László fiját kiadatta, mind azt magát a' Magyar hatalom alá való viszszatérésre kénszerítette: fő dolgának azt tette, hogy a' Csehek kezéből felső Magyar Országnak azokat a' részeit, melyekhez Er'sébet Királyné alatt jutottak, kivegye. E' végre, 1451-benn, *Giskra János* ellen indúlt, a' ki Sáros és Szepes Vármegyébenn nagyonn elhatalmasodvánn, oda a' Huszszíták Vallását is bévitte. De némely Magyar urak, eránta való írígységből, mel-

lőle

lőle Giskra Jánoshoz szökvénn, *Losontznál* megvereittetett; a' midőnn osztánn más tzélt tartvánn maga előtt, Giskra Jánossal békességet kötött. Azutánn 1452-benn sereggel menvénn Austriába, *III Fridriket Neustadtba* szorította; úgy hogy annak az Ifjú Lászlót (Ladislaus Posthumust) ki kellett adni; mindazáltal ily feltétel alatt, hogy Tútora és Ministere *Ulrik* a' Cziliai Gróf légyen. Így Neustadtból Bétsbe menvénn Ladislaus Posthumus, ott a' Magyar Rendeket nagy emberséggel fogadta; Hunyadi János pedig, előtte, a' Gubernátori Hívatalt, melyet hét esztendeig viselt, letette. Ekkor az Ifjú László, hűséges szolgálatjának megjutalmaztatására, Erdélybenn néki firól fira a' Besztertzei Ispányságot adta. A' következő 1453-dik esztendőnek eleinn pedig, lejővénn Po'sonba Ladislaus Posthumus, vagy *V. László*, és a' Magyar Rendek esküvését elfogadvánn, elkezdette az uralkodást, 12 esztendős korábann.

§. 158. A' Gubernátorság letétele utánn, még nagyobb szolgálatot tett Hunyadi János, az Európábann magát megfészkelt, és Magyar Országot fenyegető Török ellen. Ugyanis, 1453 bann, *II. Mohamet* vagy *Mehmet*, II. Amuráthnak fija, *Constantzinápolyt*, a' Görög Birodalom fővárosát, szárazonn vízenn ostromolvánn, Május hava 29-dik napjánn, szinte Pünköst keddenn megvette.* Melyenn nem tsak a' Magyarok, hanem minden Europai Keresztyén Fejedelmek, különösenn *V. Miklós* Pápa, és a' Német Császár *III. Fridrik*, felette igen megréműltek. Minekokáért a' Császár, mind-

járt a' következő 1454-dik esztendőbenn, September 29-dikénn, a' Német Rendeket *Regenspurgba* hívánn, elvégeztette, hogy Német Országból 10 ezer lovas, és 32 ezer gyalog álljon ki a' Török ellen. A' Római Pápa pedig kiküldvénn követeit az egész Keresztyénség közzé: szent hadat parantsolt, és meghírdettette, hogy valaki felvészi a' keresztet, és hadakozik a' Török ellen, mególdoztatik bűneitől. Kiváltképpenn elbotsátott a' keresztes hadnak prédikállására, egy *Capistranus János* nevű, igen ékesenn szólló, Franciscanus Barátot; a' ki a' rábízott dologbann hűségesenn eljárt. Az ifjú V. László is alájővénn Bétsből Magyar Országra, 1455-benn, Januarius 25-dikénn Diaetát tartott, melybenn a' közönséges felkelés elvégeztetett, és Hunyadi János a' felállítandó sereg Fő Kapitánnyává neveztetett.

* Constantzinápoly megvételének leírását meg lehet látni Mólnár János Könyvházának IV-dik Szakaszszábann, a' 326-dik 's azt követő óldalakonn. És még bővebbenn, *Aeneas Silviusnak*, azon időbenn élt derék Histórikusnak, ki azutánn *II. Pius* név alatt Római Pápává is lett, ilyen titulusú munkájábann: *Historia Europae*, *Cap*. 7. *pag*. 243. *et sequ*. Itt elég légyen ezeket említeni: hogy a' város óltalmazásábann, a' Görög Császár *XI-dik Constantinus Palaeologus János* elesett; a' 'Sófia Templomábann, hová az ügyefogyott nép folyamodott, szörnyű vérontás lett. Levágattatott 40 ezer ember, 60 ezer rabságra vitetett. A' Templomok, udvarok, paloták, házak prédálása harmad napig tartott. Török közmondássá lett: hogy ez amaz oly gazdag, mintha Constantzinápoly pusztításánn jelen lett vólna. Mahomet akkor kezdte magát Császárnak

szárnak hívattatni, a' ki osztánn a' vendégségek köztt 300 legnemesebb Görögöket kontzoltatott le.

§. 159. Ezen készűletek szerínt, úgy látszott, hogy a' magok javára és bátorságára, figyelmezőbbekké tétetvénn a' Keresztyének, nagy sereg fog öszvegyűlni a' Török ellen. De éppenn nem gyűlt. Mert a' Német Császártól ígértetett 42 ezer főből álló sereg tsak a' papirosonn maradt. Magyar Országonn sem úgy ment a' katona szedés, mint mehetett vólna. Mert az álnok Cziliai Gróf, *Ulrik*, addig áskálódott Hunyadi János utánn, hogy őtet V-dik László előtt gyűlőlségessé tette; mint olyan embert, ki a' Királyságra vágyódik, vagy ha ebbenn nem bóldogúl, a' Törökhöz készűl általszökni. Ezen vádnak annyira hitelt adott a' Király, hogy Hunyadi Jánosnak szép útonn módonn való elvesztésébenn nem ellenkezett. Melyet még is próbált *Ulrik:* de *Hunyadi János*, baráti által, előre megtudvánn gonosz igyekezetét, mindenkor elkerűlte a' veszedelmet. Utóljára, az Esztergomi Érsek közbennjárására, tsakugyan megbékélt Hunyadi Jánossal a' Király: de az eránta való gyanút még sem vetkezte le egészenn. Mert a' kissebbik fiját *Mátyást*, tisztességnek színe alatt magánál tartotta, az Attya hűségének zálogáúl. De nyilvábbann megmutatta Hunyadi János, kevéssel azutánn, mind Királyja, mind Hazája eránt való hűségét, mint sem az ilyen zálogra szükség lett vólna. Mert elborítvánn 1456-bann *II. Mohámet* Serviát, és már 200 ezer emberrel Nandor fejérvára alatt lévénn, a' Capistranus János segîtségével, Hunyadi

János mentette meg az Országot; *és* az ifjú Királyt, a' ki féltébenn Ulrikkal együtt Bétsbe futott, bátorságba helyheztette. Mert hirtelen, többire oly néppel, melyet maga költségénn gyűjtött, és a' *Capistranus János* keresztes katonáival, Serviába menvénn: a' Törököt, Junius 12-dikénn, 1456-bann, a' Dunánn megverte; Belgrádba szerentsésenn bément, és azt nem tsak mególtalmazta, hanem a' Szultánt *II. Mahometet*, minekutánna maga megsebesíttetett, 25 ezer embere pedig elesett: futásra kénszerítette.* És e' vólt az utólsó vitéz tselekedete *Hunyadi Jánosnak.* Mert kevéssel azutánn, úgymint Augustus havának 11-dikénn, *Zimonbann* meghólt.** Nem sokára, úgymint, Octoberbenn, Újlakonn, Capistranus Jánosnak is halála történt. Ezek mind kettenn örök emlékezetet érdemlenek: amaz hallatlan vitézségéért, és a' mellett fedhetetlen életéért, kinek soha senki semmi igaz hibát szemére nem vethetett: ez, bátor buzgóságáért, mellyel szüntelen a' katonák előtt hordozvánn a' keresztet, azokba, a' legnagyobb veszedelmek között is bátorságot öntött, és az által Húnyadi Jánosnak nagy segítségére vólt.

* Lásd ezen ütközetet *Aeneas Silviusnál, Hist. Bohem. Cap.* 65.

** A' Hunyadi János eredete bizonytalan. Némelyek Oláhnak állítják. Heltai Gáspár, Krónikája 80-dik 's azt követő óldalainn, az annyát *Marzinai Er'sébet* nevű Oláh leánynak mondja; attyának pedig 'Sigmond Császárt tészi: azt advánn hozzá, hogy mikor Marzinai Er'sébet Hunyadi Jánost elszülte, már akkor valami *Buth* vagy *Butho* nevű Oláh Nemes embernek a' felesége vólt. Ezt Heltai

Heltai Gáspár, a' mint mondja, azoktól hallotta, kiknek attyai Hunyadi Jánost szolgálták, és vele sok ütközetekbenn forgottak. De minthogy a' dolog előadásábann mesék is fordúlnak elő: p. o. hogy midőnn Marzinai Er'sébet azon gyűrűt, melyet 'Sigmond Császár jövendőbéli esmértető jelűl ajándékozott néki, a' kisded Hunyadi Jánosnak kezébe adta vólna, hogy azzal a' porbann játszon: azt egy holló elkapta, 's egy fára' vitte; de a' melyről a' hollót a' báttya Marzinai Er'sébetnek hirtelen lelőtte, és így a' gyűrűhöz ismét hozzájutvánn, az által magát 'Sigmond Császár előtt megesmertette: úgy lehetne gondolkodni, hogy a' többi része is a' Heltai Gáspár hallomásból írt beszédének tsak mese. *Aeneas Sylvius*, a' ki vele ugyan azon egy időbenn élt, nyilvánn Oláhnak mondja, kinek *Hist. de Europa Cap.* 2. ezek a' szavai: „Johannes Hunniades, cujus nomen caeteros (érti a' munkájábann feljebb említett Magyar Országi híres embereket) „obnubilabat, non „tam Hungaris, quam Valachis, ex quibus „natus erat, gloriam auxit." Esztergomi Érsek Oláh Miklós (Nicolaus Olahus) hasonlóképpenn Oláh eredetűnek írja; kinek pedig az attya, *Marinától*, a' Hunyadi János húgától született. Mindazáltal lehet azt az értelmet is támogatni, hogy Magyar vólt. Lásd b. e. *Budai Ferentz Magyar Ország. Hist. Lexicona* II. Darabjának ezen czikkelyét: *Hunyadi János.* Annyi bizonyos, hogy Hunyadi Jánosnak egészenn Magyar neveltetése vólt, és azzá, a' mi vólt, Magyar nevelés által lett. A' róla való külömböző értelmekre, alatsony származásból nagyra lett menetele adott alkalmatosságot. '*Sigmond* Császár alatt katonáskodott, és előtte kedvességbenn vólt; *Albert* Bárói méltóságra emelte, Szörényi Bánná tévénn; *Lengyel László*, és *Német László* Királyok alatt legfőbb ember vólt egész Magyar Országonn.

§. 160.

§. 160. Hunyadi Jánosnak halálánn az egész Ország szomorkodott, egyedül a' Cziliai Gróf, *Ulrik* örült, ki néki halálos ellensége vólt. Ez tehát, mtdőnn kevéssel azutann, nem kis boszszúságára az Országnak, a' Királytól Gubernátorrá tétetett: elvégezte magábann; hogy az egész Hunyadi familiát, mellyet Németül *Hund*, azaz, *Kutya* familiának szokott hívni, kiírtsa. Sőt *Györgynek*, a' Rasciai Despotának, ki néki Ipa vólt, bizonyosann megírta, hogy rövid nap két laptát fog hozzá küldeni, értvénn azokonn a' Hunyadi János két fiainak, Lászlónak és Matyasnak fejeit. Mely levél minthogy történetből a' Hunyadi László kezébe kerűlt, ki az Attya helyett *Belgrádi* és *Tömösvári* Commendáns vólt; igyekezett a' veszedelmet megelőzni. Azért, midónn a' Király, V. Lászlo Ulrikkal együtt, Belgrádba ment vólna: hogy ezen Várbann a' minapi Török ostrom által esett kárt megnézze; *Hunyadi László* tapasztalvánn, hogy Ulrik ott sem szűnik meg utánna vádoskodni: annyira néki keseredett, hogy több Magyar fő emberekkel együtt, kik között vólt *Horogszegi Szilágyi Mihály* is, a' Hunyadi László édes annyának, Szilágyi Er'sébetnek testvér báttya; arról kezdett tanátskozni, mimódonn kellene attól a' nyughatatlan és gonosz embertól megmenekedni. Utóljára abbann állapodtak meg, hogy, bizonyos fontos dolgok elintézésének örvivel, hívják magok közzé. *Ulrik* megjelent: de fegyveresenn. Ekkor néki esvénn Hunyadi László, és kezdvénn motskolni, mint álnok, árúlkodó, és gonosz embert, ki az Attyának is Hunyadi Jánosnak mindég vesztinn

igye-

igyekezett: Ulrik ezeket nem szenvedhette; hanem kardot rántvánn, a' fejéhez vágott Hunyadi Lászlónak. De ez a' kezét eleiba vetvénn a' kardnak, és ekképpenn a' vágást, újjánn lévő vastag arany gyűrűje által megakadályoztatvánn, tsak kevésse sebesíttetett meg. Azon szempillantásbann Szilágyi Mihály és mások, Hunyadi Lászlóval együtt, Ulrikra rohantak, és azt öszvevagdalták.

§. 161. Ezt meghallvánn V. László, kinek Ulrik közelről való attyafia vólt, felette meghâborodott: és nem mervénn Belgrádbann sokat múlatni, Tömösvár felé viszszaindúlt. Itt *Szilágyi Er'sébet* a' Hunyadi János özvegye, eleibe menvénn a' Királynak, addig könyörgött a' fiáért: míg nem a' Király azt ígérte, hogy a' Cziliai Gróf Ulrik megölettetését soha rajta meg nem boszszúlja: melynek bizonyságára és erősítésére, a' Sákramentomonn meg is esküdtt néki; sőt Hunyadi Lászlót és Mátyást, hites attyafijaivá fogadta, Szilágyi Er'sébetet pedig hites annyává.* Így minden félelemtől megszabadúlvánn *Hunyadi László*, nem tsak mága, hanem az öttse is *Mátyás*, a' Királlyal együtt Budára mentek. Itt a' Palatinus *Gara László*, kinek a' nagy annya Cziliai Gróﬁ házból való vólt, eleibe terjesztvénn a' Királynak az Ulrik megölettetése büntetetlen való maradásának roszsz következéseit: addig ingerlette a' Királyt Hunyadi László ellen, míg nem annak, Martius 17-dikénn, 1457-benn, Budánn, a' Király parantsolatjára feje vétetett. Nevezetes dolog, hogy a' hóhér háromszoriba sem tudvánn elvágni a' Hunya-

di

di László nyakát; ez felkőlt, és a' törvényre apellált, mely szerint illyen esetbenn a' kiszententziáztatott személy ártatlannak és szabadnak ítéltetik: de ez ellent nem állvánn, a' Királyi Tanátsosok parantsolatjára megölettetett 24 esztendős korábann. Mely dolog a' néző nép közt nagy zúgást okozott.

* Lásd Petthő Gergely Krónikáját. Kassánn. 1729. pag. 77.

§. 162. A' Gara László tanátsa a' Királyhoz e' vólt, hogy ha tsendességbenn és bátorságbann akar uralkodni: *Mátyással* éppenn úgy bánjon, mint a' báttyával. Hanem, megértvénn Horogszegi Szilágyi Er'sébet, a' fiának Lászlónak megölettetését, egyenesenn megizente a' Királynak és a' Palatinusnak, hogy ha Mátyás minden bántódás nélkűl néki viszsza nem adódik: *II. Muhametet*, a' Török Szultánt, kihívja, és annak a' vég várakat, nevezetesenn Belgrádot, és Tömösvárt általadja. Azombann nagy sereget is kezdett, a' báttya Szilágyi Mihály által, gyűjtetni. Mellyenn megrémülvénn V. László, nem merte Mátyást bántani: hanem Budát elhagyvánn, Bétsbe ment; magával együtt Mátyást is elvívénn, és ottann fogságbann tartvánn. Kevés idő múlva Prágába menvénn V. László: ott kemény kólika fogta elő, melybenn véletlenűl meghólt, November 23-dikánn, 1457-benn, midőnn az Úri Imádságból ezeket a' szókat mondotta vólna: *De szabadíts meg a' gonosztól.* Még tsak 17 esztendős lévénn: nem tsuda, hogy a' roszsz emberek könnyenn elszédíthették. Különös dolog, hogy

a'

a' halála, a' mint mondják, éppenn azonn a' naponn történt, mellyenn esztendővel az előtt Szilágyi Er'sébetnek, a' Hunyadi János özvegyének esküvéssel ígérte, hogy a' fiánn Lászlónn, Ulriknak megölettetéséért soha boszszút nem áll. Ugyan azon naponn érkezett meg Mátyás is Prágába: hová fogva Bétsből vitettetett.

§. 163. Elterjedvénn az Országbann az V. vagy Német László halálának híre, az Ország Rendjei Budára gyűltek, és Januárius eleinn 1458-bann, az új Király választásról kezdtek tanátskozni. A' voksok nem egyfelé mentek; némellyek a' Lengyel Királyt *Kazimirt* kívánták vólna Királlyoknak, a' ki az V. László testvér nénnyének fia vólt; mások ismét a' Német Császárt *III. Fridriket* emlegették. Az alatt pedig a' Hunyadi János özvegye *Szilágyi Er'sébet*, és ennek testvér báttya *Horogszegi Szilágyi Mihály*, arról gondolkodtak, és abbann mesterkedtek, hogy az ifjú HUNYADI MÁTYÁS (Mathias Corvinus*) emeltessék Királyságra, ki a' Prágai fogságbann űlt.

* Mátyás a' *Corvinus* nevet, vagy a' Czimeréről, mely *holló* vólt, vagy attyának születése helyéről *Hollósról* vette, mely Erdélybe van. A' mit Bonfinius mond, hogy a' Római *Corvinusnak* familiájából származott vólna: rút hízelkedés.

§. 164. V. László halála utánn, Cseh Országnak igazgatása *Podiebrád Györgynek* adódott. Ehez tehát Szilágyi Er'sébet, és Szilágyi Mihály, a' Varadi Püspököt *Vitéz Jánost* elkuldötték, kérvénn, hogy botsássa el Mátyást a' fogságból. Podiebrád nagy emberséggel fogadta Vitéz Jánost, és megígérte,

ígérte, hogy Mátyást örömest szabadonn botsátja, de váltságúl 40 ezer aranyat kivánt. Vitéz János a' kívánt summát megígérvénn, Szilágyi Mihályt, és Er'sébetet a' dolognak mibenn létéről tudósítja. Szilágyi Mihály az előre gyűjtött sereggel, melynek számát 20 ezerre tészik, egyenesenn Pestre ment. Palatinus *Gara László*, és a' kik vele tartottak, Budánn tanátskoztak a' Királyválasztásról. Szilágyi Mihály izenvénn hozzájok, Pestre hívta őket, hogy ott tanátskozzanak; de azok ő reá keveset hajtottak. Történvénn azombann, hogy Januárius 8-dik napját követő éjjel, a' Duna vize általfagyott: Szilágyi Mihály, az embereivel Budára általment, és a' Palatinust, 's az egész gyűlést, Pestre, majd tsak nem erővel, általhozta. Ott osztánn Hunyadi Mátyást ajánlvánn az együtt lévő Rendeknek: midőnn azokbann, a' kik a' Hunyadi László megölettetéséért való büntetéstől féltek, ellenkezőkre talált vólna; a' dolog felett való hoszszas vetélkedést nem győzvénn várni, a' Duna jegénn álló fegyveres sereg, Januárius 24-dikénn, Mátyást egy szájjal Királynak kiáltja. A' kiáltás béhallott a' Gyűlésbe: mellyenn az ellenkező rész annyira megfélemlett, hogy többé nem mert akadékoskodni a' Mátyás választásábann. Minekutánna pedig Szilágyi Mihály esküvéssel ígérte, hogy Mátyás azokonn, kik a' testvérének Hunyadi Lászlónak halálát okozták, soha boszszút nem áll; benne, mind Gara László, mind a' Gyűlésnek több ellenkező tagjai, megnyúgodtak. Minthogy mindazáltal még ekkor Mátyás tsak 16 esztendős vólt; azt végezték a' Rendek, hogy mellette

mellette Szilágyi Mihály öt esztendeig Gubernátorságot viseljen.

§. 165. E' meglévénn, mindjárt követek választódtak, kik Cseh Országba *Podiebrád Györgyhöz* mennének, arra kérvénn őtet, hogy Mátyást Morva Ország széléig *Strasznitz* nevű városba hozná. Mely útat azok hamar megtévénn: ezt a' választ hozták, hogy Podiebrád Februárius 5-dik napjára Mátyással *Strasznitzbann* leszsz. Ekkor bizonyos személyek rendeltettek, kik Szilágyi Er'sébettel, és Szilágyi Mihállyal együtt, számos seregtől kísértetve, Mátyásnak eleibe mennének; úgymint *Vitéz János*, a' Váradi Püspök; *Rozgoni János*, az Erdélyi Vajda; *Gúti Ország Mihály*, a' Fő ajtónnálló; *Rozgoni Sebestyén*, a' Fő Lovászmester; *Báthori István*, a' Fő Tálnokmester; *Hédervári Imre*, a' Matsói Bán; 's a' t. Ezek a' rendelt napra *Strasznitzbann* megjelenvénn; Podiebrád Györgyöt Mátyással együtt ott találták. Más nap Podiebrád György, tisztességtévő seregét, a' Morava vizének túlsó partjára kiállítvánn, és Mátyást előhozvánn, a' víz innentső partjánn álló Magyarságnak megmutatta; mely is azt térdhajtással, és víg kiáltással tisztelte meg. Vitéz János pedig ékes beszeddel köszöntötte. A' tisztességtétel végeződése, és a' *Strasznitzba* való bémenetel utánn, a' megígért váltságpénz kifizetődött; mellyet Szilágyi Er'sébet 20 ezer arannyal szaporított. Podiebrád György pedig, szövetséget kötvénn Mátyással, egyszersmind a' leányát is *Katalint* véle eljegyeztette.

§. 166. Ezekutánn Hunyadi Mátyás, Szakoltzánn, Nagyszombatonn, és Eszter-

gomonn által, nagy örömmel Budára ho-
zattatott: mely városhoz közelítvenn: az
Esztergomi Érsek *Szétsi Dienes*, számos
Papsággal, és sok Főemberekkel együtt eleibe
ment, és megköszöntötte. Ugyan ezt tsele-
kedte a' Budai kapubann a' Budai Bíró;
kívánvánn egyszersmind tőle, hogy Buda
Városának privilegiumit erősítse meg. Azu-
tánn a' várba vezetődvénn Hunyadi Má-
tyás, annak Kapitánnya *Czobor Mihály*, a'
vár kapuját ugyan kinyitotta, de őtet addig
oda bé nem botsátotta, míg az Ország min-
den jussait megerősítvénn, esküvéssel nem
kötelezte magát, hogy az Ország törvén-
nyei szerínt fog uralkodni: a' midőnn osz-
tánn viszont a' Rendek is az ő hűségére
megesküdtek. Mind ezeknek azért kellett
így lenni: mivel ez időbenn a' koronázás,
és az azzal együtt járó feleskedése a' Ki-
rálynak, a' szokott móddal meg nem eshe-
tett, a' Korona III. Fridriknek kezei kö-
zött lévénn.

§. 167. Mátyást, Királyi méltóságá-
bann; első gond, és nyughatatlanság a'
feljebb említett *Giskra János* miatt érte; a'
ki nem egygyezvénn meg a' Mátyás vá-
lasztódásábann, Lengyel Országba ment, és
annak Királlyát Kazimirt, arra ösztönözte,
hogy a' felesége utánn* való jusson, ne hagy-
ja a' Magyar Országi Királyságot. De *Ka-
zimir*, kinek akkor éppenn a' *Crucigerekkel*
való háború vólt a' nyakánn, ahoz semmi
kedvet nem mutatott. *Giskra* ezenn* el nem
tsüggedvénn, Cseh társaival együtt, maga
fogott fegyvert Mátyás ellen. De ennek két
nevezetes Vezérei, úgymint *Rozgoni Sebes-
tyén*, és *Magyar Balás*, a' Giskra seregét
egy-

egynehány ízbenn megverték; különösenn győzedelmeskedtek azonn *Sáros Pataknál*, hol Giskrának *Valgatha* nevű vezérét el is fogták, és kötözve *Mátyáshoz* Budára küldötték. Így Giskra ekkor ugyan elnyomattatott: de Mátyás, miatta, még sem lehetett bátorságbann. Más próbához nyúlvánn tehát; megtisztelés, és ajándékok által igyekezett azt megnyerni; a' minthogy meg is adta magát Giskra, 1462-benn, a' midőnn, Cseh társaival együtt, a' Mátyás hűségére megesküdtt, és abbann haláláig állhatatosann meg is maradtt.

* Ez vólt Er'sébet, Albertnek leánya, és Ladislaus Posthumusnak testvér nénje.

§. 168. Mátyás Királynak Giskránál sokkal erősebb, 's ugyan azért veszedelmesebb ellensége vólt *III. Fridrik*, kit némely Magyar Országi Fő emberek ültettek fel ő ellene. Mely is így esett: Gubernátor *Szilágyi Mihály*, Hadi-, és keménységhez szokott ember lévénn: az ifjú Királlyal nem tudott annak ínye szerínt bánni; úgyhogy Mátyás tsak hamar ráunt, és a' Gubernátorságból, mikor még abbann esztendőt sem töltött, kitette. Ebbenn sok Fő emberek megbotránkozták, és úgy gondolkodtak, hogy az ifjú Királyt meg kell zabolázni. Utóljára a' békételenség öszveskűvést szűlt, melynek fejei Palatinus *Gara László*, és Erdélyi Vajda *Ujlaki Miklós* vóltak, kik osztánn, midőnn hívataljoktól megfosztódtak vólna; követőiket Németújvárra gyűjtvénn, ott *III. Fridriket* Fébruáriusnak 17-dik napjánn, 1459 benn, Magyar Országi Királynak kiáltották; Mártius 4-dikénn pedig Austriának

triának *Neustadt* nevű városábann meg is koronázták. Már annakelőtte a' *Szegedi Gyűlésenn*, mely 1458 bann, Decemberbenn tartódott, elvégezték vólt a' Rendek; hogy III. Fridrik ellen háborút kell indítani: minthogy a' Koronát, mellyért hozzá Vitéz János kűldődött vólt, viszsza nem adta. Most a' háborúra még nagyobb ok szolgáltatódvánn: annál készebb vólt Mátyás, annak elkezdésére. Elkűldötte tehát 1459 benn, III. Fridrik és az öszveesküdtek ellen, két nevezetes Vezéreit: *Rozgoni Sebestyént*, és *Nagy Simont*. Ezek Vas Vármegyébenn, Körmöndnél, megütköztek III. Fridriknek, és a' pártosoknak seregével: de szerentsétlenűl. Mindazáltal nem esett sok kár táborokbann, minthogy Gara László, és Ujlaki Miklós, meg akarvánn kémélleni a' hazafiúi vért, nem engedték meg katonáiknak, hogy a' megfutott sereget üzzék, és vágják; hanem trombita szóval viszszahívták azokat. Látvánn tehát Mátyás Király, hogy erővel nehezenn bóldogúl az öszveesküttek ellen: másképpenn próbált a' dolgonn segíteni. Tudnillik meghírdettette, hogy ő minden öszveesküttteknek megenged, úgy hogy azoknak, ha az engedelmességre viszszatérnek, semmi bántódások nem leszsz, betsűletek is viszszaadódik, tisztségekkel és minden javaikkal együtt. Ennek mindjárt haszna lett. Mert először-is Gara László viszszatért a' Király hűségére, kinek példáját a' többek is követték, nevezetesenn Ujlaki Miklós, és a' két testvér Szentgyörgyi Grófok, *Miklós* és *János*. Mátyás Király *Gara Lászlót* mindjárt viszszatette Palatinusi hivatalába, és minden jószágába. *Ujlaki Mik-*

lóst

lóst pedig, ki igen vitéz ember vólt, és Hunyadi Jánossal sok hadakozásokbann forgott, 's azzal nagy barátságbann élt, nem állította ugyan viszsza az Erdélyi Vajdaságba, hanem a' maga udvarábann tartóztatvánn, ott a' legfőbb hívatalokkal tisztelte meg. A' *Szentgyörgyi* Grófok közzűl pedig *Jánost* Erdélyi Vajdává tette.

§. 169. Megerősödvénn a' pártosok viszszatérése által Mátyás Király: bátrabbann folytatta a' hadat III. Fridrik ellen; jobbann is bóldogúlt. Mert nem sokára, 1459-benn, a' Császári ábort, *Nagy Simon*, és *Szentgyörgyi Gróf Sigmond* Vezérei által szélyelverte. Melyet látvánn III. Fridrik; azombann a' Római Pápától *II. Piustól* az egyességre kérettetvénn: kezdett hajlandóságot mutatni, a' Mátyással való megbékéllésre; 's a' hozzá kűldött követnek Vitéz Jánosnak azt ígérte, hogy a' koronát 60 ezer aranyért viszszaadja. Ezt a' hírt 1462-benn, a' Budai Országgyűlésenn vévénn a' Rendek: annyira megörűltek, hogy a' váltságpénz letételét Mátyásnak meg nem engedték: hanem azt közakarattal magokra vállalták, ki is fizették 1463-bann, a' mikor osztánn a' békesség is megkészűlt, e' következő feltételek alatt:

1. Hogy III. Fridrik Mátyást fija gyanánt, ez pedig III. Fridriket attya gyanánt tartsa. 2. Mátyás bírja Magyar Országot, de ha mag nélkűl hal meg, akkor szálljon az; III. Fridrikre, vagy annak örököseire. 3. Az Ország határai Austria felől maradjanak úgy, a' mint vóltak. 4. A' III. Fridriknél lévő városok és várak, melyeket Er'sébet vetett vólt zálogba, légyenek ott tovább

vább is, kikötvénn *Sopront;* mindazáltal a' III. Fridrik halála utánn 40 ezer aranyonn viszszaváltódhassanak.* Az ezeket magába foglaló levélnek, a' Császár, Németújhelybenn (*Neustadt*, *Neostadium*), a' Magyar követek pedig Sopronbann írták alá neveiket, és ekkor osztánn a' korona is, Soprononn által, Budára viszszahozódott, 1463-bann, minekutánna az, az Országonn kívűl 24 esztendeig tartódott vala.

* Ennek a' békességnek a' Históríkusok egy titkos czikkelyét is említik; mely ebből állott; hogy Mátyás, kinek Podiebrád Katalintól, gyermeke nem vólt; ha ez a' felesége meghal, új házasságra ne lépjen. Mindazáltal ezzel, tíz esztendővel azutánn, kéntelen vólt *III. Fridrik* felhagyni. Lásd Pálma Notit. Rer. Hung. Part. II. pag. 371.

§. 170. A' korona viszszaszerzése utánn, már lett vólna benne módja Mátyásnak, hogy magát megkoronáztassa: de azt mind addig nem tselekedte, míg a' Törökkel való háborúnn által nem esett; melyre Boszniának állapotja adott alkalmatosságot. Mert a' Török Császár *II. Muhamed*, nagy sereggel Boszniába menvénn, *Jaitzát* annak Fő városát megvette, és *Istvánt* a' Boszniai Királyt elfogvánn 's megöletvénn, egész Boszniának Urává lett. Hogy tehát Szervia is hasonló sorsra ne jutna: Mátyás a' koronázás idejét elhalasztvánn, 1463-bann Boszniába ment, és *Jaitzát*, más 30 várakkal együtt, megvévénn, azon egész tartomány nagyobb részét hatalma alá hajtotta. Mely fényes győzedelem utánn, Mátyás, a' következő 1464-dik esztendőbenn, Martius 29-dik napjánn, a' koronát sokkal nagyobb ditsőséggel vette fel.

§. 171, Ezekutánn Mátyás Király, tovább két esztendőnél, békességbenn uralkodvánn: tsendességét arra fordította, hogy a' tudományoknak az Országbann való virágoztatásának eszközeiről gondoskodott. Mely hasznos foglalatosságától, 1467 benn, az Erdélyi zenebona, és Moldvai elpártolás által vonattatott el. Az első azonn az okonn támadt, mivel a' föld népe sokallotta az adót, melyet Mátyás sokszori hadakozása tett szükségessé. Ennél fogva *Veres Benedek* nevű embernek indításából, a' Mátyás Király hűségétől elszakadtak az Erdélyiek: és a' Vajdájokat, *Szentgyörgyi Gróf Jánost*, arra erőltették, hogy vegye fel a' Királyi titulust. Melyet mégis szerentsére jókor megtudvánn Mátyás: 40 ezer emberrel hirtelen Erdélybenn termett, a' zenebonát letsendesítette, a' pártosok fejeit elfogta és megbüntette, a' többeknek megkegyelmezett. *Veres Benedek* pedig előre Lengyel Országba vette magát. Erdélyből késedelem nélkűl a' másik bajnak eligazítására, Moldvába ment által Mátyás Király, melynek Vajdája *István*, ő tőle a' Törökhöz hajlott. Ezen dolgábann is szerentsés vólt. Mert Moldvának némely városit elfoglalvánn, az Országot engedelmességre térítette. Annyibann mindazáltal nem járt minden szerentsétlenség nélkűl, hogy mikor Moldva Bányánn múlatott vólna, egy éjtszaka a' Moldvaiak ráütöttek; kik ellen magát vitézi módonn óltalmazvánn, és közzűlök hét ezeret elejtvénn, a' hátánn nyillal megsebesíttetett.

§. 172. A' következő 1468-dik esztendőbenn, másoknak ösztönözésére, ismét

új', de igen igazságtalan háborúhoz fogott Mátyás Király. Tudillik, *Podiebrád György*re, a' Római Pápa II. Pál igen megharagudt, minthogy az, eleitől fogva a' Hussitákkal tartott, azokat apolgatta, és értelmeket is bévette. Cseh Országi Királlyá lévénn is, hasonlóképpenn viselte magát: azért őtet II. Pál az Ekklé'siából kivetette, és jobbágyit az eránta való hűségtől felóldozta; sőt Mátyás Királyra bízta, hogy Cseh Országot foglalja el a' maga számára. Ettől idegenségét mutatta Mátyás Király, minthogy Podiebrád György néki ipa vólt: ámbár már *Podiebrád Katalin*, a' felesége, ekkor nem élt. De tudta azt is, hogy Podiebrád György, vitéz és próbált Vezér vólt, kivel nem könnyenn lehetett feltenni. Azutánn kezdte ugyan erre késztetni Mátyást III. Fridrik is, szép ígéreteket tévénn néki: nevezetesenn, hogy Mátyást segíteni fogja Podiebrád György ellen; sőt ha Cseh Országnak valamely részét elfoglalja, abba őtet, mint Német Országi Császár investiálja. Azombann III. Fridriknek ebbenn más tzélja vólt: ez által akarvánn elvetni a' nyakáról Podiebrád Györgyöt, a' ki ellene hadat indított; 's egyszersmind azt reménylvénn, hogy ezen két Királyokat öszveveszttvénn, ő az alatt bátorságbann leszsz, és a' maga hasznát munkálódhatja. Reávette hát utóljára Mátyás magát, a' Cseh Királylyal való hadakozásra, melybenn eleinte nehezenn bóldogúlt; míg nem végre tsakugyan Morvát, Sziléziával együtt elfoglalta, és *Olmützbenn*, Martius 3-dik napjánn 1469-benn, Cseh Királlyá kiáltatott, *Brünn*benn pedig a' Szűz Mária képéről levett koro-

koronával meg is koronáztatott. De azombann, Cseh Ország tsakugyan a' Podiebrád hatalma alatt maradt; kinek nehezenn esvénn, hogy őtet a' veje minden igaz ok nélkűl támadta meg, és kérésére is a' hadakozásról le nem tett: azzal állott azonn boszszút, hogy a' Cseh Országi Királyságtól, végképpenn elejtette. Mert egybegyűjtvénn a' Cseh Országi Rendeket: azoknak azt javallotta, hogy mivel ő érzi, hogy soká nem fog élni: előre, ő utánna lejendő Királyjoknak, válaszszák a' Lengyel Országi Királynak Kazimirnak nagyobbik fiját *Uladislaust*. Melyre egyező akarattal ráállottak a' Cseh Rendek. Kevéssel azutánn, úgymint 1471-benn, Martius 22. napjánn, vízibetegségbenn meghólt Podiebrád György: kinek tanátsa szerínt, semmit nem késvénn a' Rendek, Uladislaust Lengyel Országból hirtelen Prágába hívták, és míg még azt Mátyás észre vehette vólna, meg is koronázták.

§. 173. Ugyan ezen időbenn, kevésbe múlt, hogy sokkal nagyobb kára és vesztesége nem történt Mátyás Királynak. Mert éppenn akkor, mikor *Uladislaus* Cseh Országba ment: Casimir, annak testvér öttse, húsz ezer emberrel Magyar Országra jött, abba való bíztábann: hogy, ha Mátyás a' Cseh Országi dolgot megtudja, minden erejét Cseh Ország felé fordítja; és ő az alatt, Magyar Országot, hadi nép nélkűl találja. Úgy is lett a' dolog. Mert Mátyás a' Cseh Országi változást megértvénn: Sziléziába ment, és onnan készűlt Cseh Országba. Az alatt Kazimir Egerbe jött, és Felső Magyar Országnak nagy részénn általmenvénn, Nyitránál megállapodott. Hogy az ifjú Kazimir

 ilyen

ilyen könnyenn előmehetett: 'annak az is vólt az oka, mert Mátyás ellen, Magyar Országonn, titkos öszveesküvés dolgozott. Tudnillik sokann békételenkedtek azért, hogy a' sok hadakozások, 's arra való adózások által, majd minden tehetségekből kipusztúltak. Érezte ezt nem tsak a' köznép, és Nemesség, hanem a' Papság is: sőt maga is az Esztergomi Érsek, *Vitéz János*, a' ki külömbenn Fő Ministere vólt Mátyásnak. Midőnn azért ezt alattombann, mind *III-dik Fridrik*, mind a' Lengyel Király *Kazimír*, Mátyás Király ellen, mind untalan sarkalták vólna: annyira ment, hogy az öszveesküttteknek fejévé lett, és Kazimírnak azt ígérte, hogy ha Magyar Országra jő: minden pártjánn lévőkkel együtt, a' részire áll, és mint Esztergomi Érsek, meg is koronázza.

§ 174. Az ifjú Kazimírnak Magyar Országonn létét megtudvánn Mátyás Király: Sziléziából hirtelen haza jött, megtsalvánn Kazimírt, a' ki a' Nyitrai várba azért vette magát, hogy őtet Magyar Országra való viszszatérésébenn megakadályoztassa. Budánn mindjárt öszvehívatta a' Rendeket, és azokat, kik a' Kazimír pártjánn vóltak, szép szó és ígéretek által, viszszavitte az engedelmességre, kik között vólt *Vitéz János* is. E' szerínt Kazimír, Magyar Országonn, pártfogók nélkűl maradvánn: a' Nyitrai várba szorúlt. Mert Mátyás 18 ezer emberből álló sereggel, hirtelen Nyitra alá menvénn, azt békerítette. Az éhségtől kénszeríttetvénn tehát Kazimír: azonn könyörgött, hadd lehessen néki viszszamenni Lengyel Országba. Ezt meg is engedte Mátyás; de midőnn seregével együtt a' várból kijővénn,

vénn, Lengyel Ország felé sietett vólna: az éhség miatt elerőtelenedett katonáit, imitt amott megtámadvánn a' parasztok, azokbann sok kárt tettek, sokakat közzűlök meg is öltek. És így menekedett meg Magyar Ország attól a' veszedelemtől, mely azt a' Lengyelek részéről fenyegette.

§. 175. A' mi a' Cseh Országi Király *Uladislaus* ellen indított háborút illeti: azt végképpenn, tsakugyan nem hagyta abba Mátyás Király. Mert azutánn is, ha lehetett vólna, ki vetette vólna Uladislaust Cseh Országból. De minthogy mellette a' Csehek erősenn állottak: ellene nem bóldogúlhatott; a' honnan végre 1479-benn Boroszlóbann (Vratislavia) békességet kötött véle, következendő feltételek alatt. 1. Hogy Cseh Ország maradjon Uladislaus alatt: mindazáltal a' *Cseh Országi Király* titulust Mátyás is viselhesse. 2. Mátyás bírja békével Morvát, Siléziát, és Lusátziát; úgy mindazáltal, hogy ha Mátyásnak fiú gyermeke nem marad: ezen Tartományok Uladislaus alá menjenek.

§. 176. A' Hadakozás terhe egy kevéssé könnyebbűlvénn Mátyásonn: házasságról kezdett gondolkodni; minekutánna özvegységbenn 14 esztendőt töltött. Elsőbenn III. Fridrik Császárnak, *Kunigundis* nevű leányát kérette meg. De ez néki oda nem adódott: alatsony eredete akadályúl szolgálvánn. Azutánn kérette a' Lengyel Királynak Kazimírnak *Hedvige* nevű leányát: de az is tőle megtagadtatott. Végre Ferdinándnak, a' Nápolyi Királynak leányát *Beátrixot*, elnyerte. Az 1475-dik esztendő véginn tehát, *Rudolfot* a' Boroszlói Püspököt, és *Jánost*, ki

ki elébb Váradi, ekkor pedig Egri Püspök vólt, 700 pompás lovasokkal elkűldötte, hogy a' mátkáját elhoznák. Ezek Nápolyba megérkezvénn, és ott egy darabig múlatvánn: 1476-bann, September 15-dikénn indúltak viszsza. Az *Urbínói*, *Ferrárai*, és *Velentzei* főldönn *Carniolidba*, onnan *Croátzidba*, onnan ismét *Slavoniába*, és végre Magyar Országra béhozattatvánn Beátrix: itt ismét új követeket kűldött eleibe; kiktől October 17-dikénn, Székesfejérvárra bévitetett; hol Mátyás fényes pompával fogadta. Más nap meg is koronáztatott.

§. 177. Hogy ez a' házasság éppenn nem tetszett III. Fridriknek: kimutatta azzal, hogy ámbár a' lakadalomra meghívattatott; arra sem maga el nem ment, sem emberét oda nem kűldötte. A' mi több: a' lakadalom alatt, seregét békűldötte Magyar Országra, és ennek felsóbb városit pusztíttatta. Ez által felingerlődvénn Mátyás: hadat izent III. Fridriknek; külömbenn is neheztelése lévénn reá azért, mivel őtet Cseh Országba, nem investiálta, azaz, annak bírásába bé nem tette: melynek tulajdonította Mátyás egyiknek, hogy Cseh Országtól elesett. Mindjárt tehát, a' következendő 1477 dik esztendőbenn: három részre osztott seregével Austriába bémenvénn, *Haimburgot* megvette; onnan *Béts* alá szándékozott. Azombann széllyelkűldvénn seregének más részét: Austriából 70 várakat és városokat elfoglalt, úgy, hogy *Lintzenn* kívűl alig maradott valami Austriából a' Császárnak. Ezen reménytelen szerentséjénn Mátyásnak, megijjedvénn III. Fridrik: hajlandó vólt a' békesség kötésre. Követeket

küldött

küldött tehát titkonn Beátrixhoz, kik által Mátyást annyira vette, hogy a' békesség, ugyan azon 1479-dik esztendőbenn, December 1-ső napjánn; *Korneuburgbann* megkészült, következendő feltételek alatt: 1. Hogy a' Császár Mátyásnak a' hadra tett költségeit 100 ezer aranyakbann fizesse meg. 2. Cseh Országhoz való jussának megerősítésére, adjon *investitura levelet*; hogy ha, Uládislausnak halála történnék, mindjárt hozzájuthasson Cseh Országhoz. 3. Mátyás III. Fridriknek egész Austriát viszszaengedje. 4. Mind azoknak engedelem adódjék, a' kik a' had alatt valamelyik féllel tartottak.

§. 178. Alig esett által a' Cseh Országi háborúnn Mátyás Király: a' midőnn másfelől, ugyan azon esztendőbenn, ismét fegyverhez vólt kéntelen nyúlni. Mert a' Török Császárnak II. Muhamednek parantsolatjából, *Ali-Bég* Erdélybe béütvénn: szinte Gyulafejérvárig nyomúlt. Az Erdélyi Vajda *Báthori István* eleibe menvénn: véle a' *Kenyermezőnn* szembe szállott. Báthori Istvánnak segítségére, Tömösvárról, alkalmatos időbenn érkezvénn *Kinizsi Pál*: *Ali-Bég* szörnyenn megverettetett; úgy hogy a' mint írják, 30 ezer embert vesztett el, a' többi népe pedig elszélesztetett. Ezért a' nagy győzedelemért, az egész Országbann hálaadó innepet tartatott Mátyás Király. Két esztendővel azutánn, 1482-benn, Kinizsi Pál hasonlóképpenn nagy győzedelmet nyert a' Törökökönn. Mert a' Dunánn Végszendrőnél által menvénn Serviába: az ott lévő Basával megütközött, és annak seregének nagy részét, vagy levágta, vagy elfogta, vagy elszélesztette; a' midőnn osztánn, nagy

nagy ditsőséggel tért viszsza a' *Bánátba*, majd 50 ezer fogjot hozvánn magával.

§. 179. Mikor *Kinizsinek* ez a' győzedelme esett: már akkor ismét felbomlott a' békesség III. Fridrik, és Mátyás között. Mert Mátyás nehezenn szenvedte, hogy az igért 100 ezer aranyat III. Fridrik meg nem fizette; ezenkívűl oly vakmerőségre vetemedett III. Fridrik, hogy 500 lovassait béküldvénn Magyar Országra: Sopron tájékát minden igaz ok nélkűl pusztíttatta. Így hát megint elkezdődött a' had *III. Fridrikkel:* mely először igen lassan ment, minthogy, a' Keresztyén Fejedelmek is ugyan; de kivált *Beátrix*, a' kit III. Fridrik a' maga részire vont, arra késztették Mátyást, hogy békeljen meg a' Császárral. De látvánn végre Mátyás: hogy ez a' békesség soha jó móddal meg nem készűlhet: nagyobb tűzzel fogott a' háborúhoz. Megvévénn tudniillik, 1485-benn, Januárius 23-dikánn, *Korneuburgot*; egyenesenn *Béts* alá ment, és azt három felőlrűl úgy bézárta, hogy se ki, se bé, semmit vinni nem lehetett. Négy hónapnál tovább ostromoltatvánn *Béts* városa; utóljára Juniusnak az elejénn magát feladta: a' mikor abba Mátyás győzedelmi pompával ment bé. Azutánn kiküldvénn seregeit, Austriának hátra lévő részeit is, úgymint: Styriát, Carinthiát, és Carnioliát elfoglalta. E' meglévénn: az Austriai Rendeket Bétsbe hívatta, és azokat a' maga hűségére megesketvénn, az Austriai uralkodást elkezdte.

§. 180. Azombann III. Fridrik, nagy inségre jutvánn, számkivettetett módjára, fel 's alá járkált Német Országbann, segítséget

get kérvénn Mátyás ellen a' Német Rendektől. Midőnn nem bóldogúlhatott vólna; békélni akart Mátyással: de ez őtet meg sem hallgatta. Béts tehát, és egész Austria, egész haláláig, birtokábann maradtt Mátyásnak. Utóljára betegeskedni kezdvénn Mátyás, a' köszvény, és más nyavalyák miatt: érezte, hogy már nem soká él. Arról gondolkodott tehát: kire hagyja az Országot? Valamint *Podiebrád Katalintól*, úgy *Beátrixtól* is semmi gyermeke nem lévénn: arra kívánta venni a' Rendeket, hogy, egy Siléziai ágyasától született fiát, *Corvinus Jánost* fogadják el. E' végre, annak, a' Mediolánumi Hertzegnek *Galeátziusnak* leányát *Blankát* akarta eljegyezni feleségűl. Mind ezeknek végbevitelére, felment Bétsbe, 1490 benn, hol, Virágvasárnapjánn, az Isteni tiszteletenn, szinte öt óráig lévénn: midőnn haza ment, éhségének tsendesítésére, *Péter* nevű sáfárjától, Picenumi fris figéket kért; de az, régi és rothadttfélbenn lévő figéket adott néki. Mellyenn úgy felgerjedtt a' haragja, hogy mindjárt akkor guta ütés érte, és e' miatt nagy kínokat szenvedvénn, harmad napra meghólt 1490-benn Április 6-dikánn, életének 47-dik, uralkodásának pedig 32-dik esztendejébenn.

§. 181. Mátyásnak eddig előszámlált hadi viselt dolgainál, még több az, a' mit ő a' Tudományokra nézve kezdett, és meglehetősenn is elővitt. Még 1465-benn kezdett ő arról gondolkodni, hogy a' tudományokat jobb lábra állítsa Magyar Országonn. Ezen szándékábann két nevezetes emberek tanatsával élt, kik mind kettenn az ő udvarábann forgottak. Egyik vólt *Vitéz János:* a'

a' másik *Janus Pannonius*; ki amannak testvér húgától született. Ezek mind kettenn az Olasz Országi Académiákbann tanúlvánn, nagy tudományú emberek, nevezetesenn, híres Görög és Deák Literátorok vóltak. Mivel tehát eddig sem a' *Pétsi Académiábann*, mellyet Nagy Lajos 1360-bann állított fel; sem a' *Budaibann*, mellyet 1388-bann 'Sigmond fundált,* egyéb nem tanítódott, a' *Trivialis*, vagy legfeljebb a' *Quadrivialis*** tudományoknál: ezen tudós emberek javallásából, olyan Universitást akart felállítani: melybenn mind a' négy *Facultás*, azaz, *Theologia*, *Jurisprudentia*, *Medicina*, és *Philosophia* tanítódnék. Az illyen Universitás felállítására, az akkori szokás szerínt, a' Pápától kellett engedelmet kérni. Mátyás tehát, az említett 1465-dik esztendőbenn *Janus Pannoniust*, ki akkor Pétsi Püspök vólt, elkűldötte *II. Pál* Pápához; a' ki arra adott is engedelmet. Melyről szólló levelébenn a' Pápának, az Universitás: *Studium Generale secundum quatuor facultates* név alatt említődik.

* A' Budai Academia a' fundálójáról 'Sigmondról, *Sigismundeá*nak neveztetett. Mely név megrövídítve *Sunded*nak vagy *Sundd*nak is mondódott. És a' Budai Acadêmiának ez a' neve fordúl elő, némely XV-dik Századbéli Íróknál, nevezetesenn *Reichenthal Ulriknál*, a' ki németűl a' Constantiai Concilium Históriáját írta le. Kijött az Augsburgbann, 1483-bann.

** Lásd ezekről a' Régi Tudós Világ Históriáját, a' 631. és 632. óldalokonn.

§. 182. Két esztendővel azutánn, 1467-benn, állítódott fel, az úgy nevezett *Istropolitana*

politana Academia, melynek helyéről és fundálójáról, nem egy az értelem. Némelyek annak első helyét Esztergomba teszik, és fundálójának *Vitéz Jánost* tartják: mások pedig azt mondják, hogy az, egyenesenn Po'sonbann, magának Mátyás Királynak költségénn állott fel.* Annyi bizonyos, hogy annak Fő Cancellariusa *Vitéz János* vólt: Tanítói külső Országokról, nagy fizetésre hívódtak: míg Vitéz János élt, virágzott; annak halálával alább szállott; a' Mátyáséval pedig mintegy elenyészett.

* Az első értelembenn vagyon *P. Xystus Schier*, *Memoria Academiae Istropolitanae* nevű munkájábann. Mindazáltal azt is állítja: hogy tsakugyan ez az Académia, egynéhány esztendő múlva, Esztergomból Po'sonba vivődött. P. Schier Úrnak értelmére okot szolgáltatott, egy részről *Esztergom*nak vagy *Istrogranum*nak (ekképpenn, ez a' város, a' Duna vagy *Ister*, és *Garan* vizeknek egybeszakadásától neveztetett) az *Istropolis* névhez való közelítése: más részről az a' híres oskola, melyet Vitéz János Esztergombann fundált; de a' mely, hogy Academia lett vólna, az ellenkező gondolatbann lévők tagadják. Az utólsó értelem mellett *T. T. Hordnyi Elek*, és *Wallaszky Pál* Urak állanak; amaz *Memoria Hungarorum Tom. III. pag.* 616. *sequ.* ez, *Consp. Reip. Lit. in Hung. pag.* 83. *sequ.* Ezeknek állítása szerint, *Istropolis* egyenesenn *Po'sont* tészi, vévénn azon nevét a' mellette folyó Dunától, mely deákúl *Ister*nek is mondatik. Hogy mindazáltal *Vitéz János* is *Esztergombann* híres oskolát állított fel: kétségbe nem hozzák.

§. 183. Az *Istropolitana Academiánál* sokkal tökélletesebb Universitás akart az lénni, mélynek helyévé Mátyás Király *Bu-*

dát rendelte. Úgy gondolkodott tudnillik, hogy ezen *Universitás* épűletje* oly tágas légyen, melybenn negyven ezer tanúló megférjen; azombann semmiért Buda Városára ne szorúljon: hanem mindent benn az Universitásbann találjon. Ezen épűlethez hozzá is fogatott Mátyás Király: de az, idő előtt történt halála miatt, abba maradt.

* Leírja ezt az épűletet *Heltai Gáspár*, Kolosváronn 1575 benn kiadott Krónikájának 177-dik, 's azt követő óldalainn, a' szerínt, a' mint azt Vátzi Püspök *Broderich Istvántól* hallotta, kinél az egész épűlet rajzolatja megvólt. „A' Duna mellett, úgymond, Budánn „alól, nagy, mély, széles, hoszszú, és igen „temérdek fundamentomokat vettete fel, és „megrakatá azokat valamennyire a' főld fe„lett, és nem mondá senkinek, mit akarna „oda tsináltatni. De készenn immár mind „meggondolta, és megjegyzette vala nagy „papirosra a' fundálókkal, minémű lenne az „épület. Úgy jegyzették vala, hogy az épű„letnek két piattza lenne. Az egyik, a' fel„ső, Béts felől, igen hoszszú: a' másik fél„annyi. A' felső piatzot úgy rendelte, hogy „három felől, mindenik óldalonn bóltos ka„marák lennének, egymás felett hét renddel, „Napnyúgotra, Buda felé, és a' Duna felé „vólnának mind a' kamaráknak az ablaki. „Úgy jegyzette vala pedig, hogy öt kerengő „vólna köröskörnyűl, és kerengőkbe mennének a' széles gráditsok fel a' főldről egyik„ről a' másikra; és hogy a' kerengők a' ka„marák előtt oly szélesenn vólnának, hogy „a' Deákok mind beléférnének, és ott hall„gathatnának letzkét. Ahoz pedig a' piatzot „egybe akará szorítani. És hét részre akará „azt szakasztani, egy egy általkőfallal. „Es mindenik szakasztásnak az ő piatztzára „középenn egy egy faragott oszlopot akara

„állatni,

„ állatni, és az oszlopnak az óldalábann,
„ akarta az Lectornak székit helyheztetni:
„ holott a' Doctorokat el akarta rendelni mind
„ végig, minden oszlop mellett, a' letzkéknek
„ olvasására: hogy az egyik oszlop mellett az
„ egyik Grammaticát olvasott, a' másik osz-
„ lopnál a' másik Dialecticát, a' harmadik
„ mellett, a' harmadik Lector Rhetoricát; a'
„ negyedik oszlop mellett a' negyedik Doctor
„ Arithmeticát; az ötödik mellett az ötödik
„ Lector a' mu'sikát; a' hatodik mellett a'
„ hatodik Doctor Geometriát; a' hetedik mel-
„ lett a' hetedik Lector az Astronomiát. És
„ mindenik oszlopra felyűl, egy kristályos
„ lámpást akara tsináltatni, és minden estve
„ a' lámpásokat akarta meggyújtatni, hogy
„ éjjel is olvashatnának a' Lectorok letzkéket,
„ és a' Deákok tanúlhatnának szinte mint
„ nappal, a' hét lámpások világosságától. És
„ úgy akarta az épűletet rendelni, hogy min-
„ denik piatzról, bólt alatt általmehetnének
„ a' kamarák között, a' kamara székekbe, a'
„ Dunára. A' hol által akarta rekeszteni a'
„ hoszszú piatzot, a' kissebbik piatztól, ab-
„ bann az óldalbann akarta a' Doctoroknak
„ és a' Lectoroknak házait tsináltatni, min-
„ den szükséges szobákkal, és kamarákkal,
„ hogy az ablakok azoknak házainak lenné-
„ nek Napkeletre a' kissebbik piatzra, Nap-
„ nyúgotra a' hoszszú piatzra, az oszlopok
„ felé, Északra a' Dunára, Délre pedig Bu-
„ dára. Annakutánna úgy akará a' kissebbik
„ piatzot építeni: hogy az Északi óldalbann,
„ szép bóltok, szép szobák, szép kamarák
„ lennének, hogy az elsőkbenn az Orvos
„ Doctorok laknának, a' másikbann a' Pati-
„ kárósok, és a' Borbélyok, a' harmadikbann
„ vólnának a' betegek, külömbkülömbféle szo-
„ bákbann, bóltokbann, és kamarákbann. A'
„ másik óldalonn lennének, szép pintzék,
„ szobák, bóltok, és kamarák, kikbenn lak-
„ nék az Oeconomus, a' tselédes ember, és

T 2 „ minden

„ minden ő tselédjei, hogy az mindenféle
„ bort, és sereket, kenyeret, szüntelen árúl-
„ na, nagy bővséggel: A' Naptámadati óldal-
„ bann jegyzette vala az egyik nagy kaput,
„ középenn, a' felső részre; Délre, Buda fe-
„ lé, jegyzette vala a' műveseknek házait,
„ holott mindenféle művesek árúlnának: de
„ nem hogy ott laknának. De az alsó részé-
„ re a' Duna felé jegyzett vala, a' kapu fe-
„ lett, szép szobákat, bóltokat, és kamará-
„ kat, hol az egész Academiának, avagy Fő
„ Ország Oskolájának Praepostja laknék, ki
„ mind a' több Deákoknak, Lectoroknak,
„ Mestereknek, és Doctoroknak, Rectorok,
„ és Vezérlője vólna. És úgy rendelte vala,
„ hogy Északra, a' kapunn alól, a' Duna
„ felől, mind az egész szerenn alól egymás
„ mellett, mind konyhák vólnának, és a' fe-
„ lett mindenféle szükségekre való házak. Mert
„ azt tökéllet.e vala el ő magábann, hogy
„ úgy rendelne minden szükségeket a' Scola
„ mellé, mind ételből, mind italból, mind az
„ egyéb embereknek szükségére valókból, hogy
„ az negyvenezer tanúló Deákokból egy se
„ jőne be egész Esztendeig a' Városba, sem-
„ mi szükségéért, hanem mindenek ott bővenn
„ vólnának az Oskola mellett. — — A' fun-
„ damentomit (*a' jegyzett épületnek*) meg-
„ ásatá, és megrakatá, és meglátszanak ott a'
„ mai naponn is, noha nem tudja minden em-
„ ber, mitsoda, és mit akart avval inditani."
Ezek a' Heltai Gáspár szavai.

§. 184. Jóllehet e' szerínt a' *Budai Universitás*, azt a' tökélletességet, a' melyre Mátyás akarta vinni, el nem érte: mindazáltal, hogy abbann a' Tudományok folyamatbann vóltak, kétséget nem szenved. Igazgatói és Tanítói közzűl emlékezetbenn maradtak: *Schwarz Péter*, *Würzburgból* való Dominicanus Szerzetes, a' ki Rectora

vólt

vólt az Universitásnak; *Martinus Polonus*, Egyházi személy, a' ki Theologiát tanított; *Aurelius Brandolinus*, a' ki Florentziából hívódott Magyar Országra, és Tanítónak az Ékesennszóllásbann tevődött; Franconiai Königsbergből való *Müller János* (Joh. Müller Regiomontanus), akkori időbenn leghíresebb Mathematicus, és Astronomus. Ama' nevezetes Tudós emberek, kik a' Mátyás Király Udvarábann forgottak, *Bonfinius Antal*, *Martius Galeottus*, *Thaddaeus Ugoletus*, hogy tagjai lettek vólna az Universitásnak, nem bizonyos.* A' tanításnak helye vólt a' Dominicanusok Clastroma.**

* Wallaszky *Consp. Reip. Lit. in Hung. p.* 87.

** Megtetszik ez Schwarz Péternek abból a' Leveléből, mellyel *Clypeus Thomistarum* nevű munkáját, Mátyás Királynak ajánlja. Kijött az 1481-benn, Velentzébenn.

§. 185. A' Tudományok gyarapítására hasonló eszköz vólt az a' *Könyves Ház* (*Bibliotheca Corviniana*), melyet Mátyás a' Budai várbann állított fel. Ennek öregbítésénn annyira igyekezett, hogy, tsak az Iródeákokra, kikkel a' könyveket (minthogy azok közzűl nyomtatásbann még ekkor kevés vólt) leíratta, esztendőnként 33 ezer aranyat kőltött. Ezekre, hogy az írásbann hibát ne ejtenének, Raguzából való, *Felix* nevű Tudós ember (*Felix Ragusinus*) vígyázott; kiről megjegyzik, hogy nem tsak a' Deák és Görög, hanem még a' Chaldaeai és Arabs nyelveket is jól értette. Alig tőlt bele 25 esztendő, a' midőnn már a' Mátyás Bibliothecája annyira nevekedett, hogy abbann a' kézírásoknak és nyomtatott könyveknek száma öszveséggel 50 ezer darabnál

 többre

többre ment; melyek, a' mint szóll Heltai Gáspár:* *bé vóltak kötve drága kötésekkel, selyembe, és kék bársonyba, ezüst és aranyos kaptsokkal, és boglárokkal.***

* Krónik. 168. óldal.

** Nem lehet eléggé sajnálni, hogy ez a' pompás Bibliotheca idővel elpusztúlt. A' Mátyás utánn következett Király II. Ulászló, mindjárt kezdte fogyasztani, sok drága kézírásokat, és nyomtatott könyveket elajándékozvánn abból, különböző helyekre. Azutánn pedig a' Törökök kezére kerűlvénn Buda, kik a' Bibliothecához nem tudtak, tudni sem akartak: egészenn elpusztították azt, úgy hogy a' XVII dik Század vége felé, 1686-bann, midőnn Buda viszszavevődött a' Törököktől, 300 darab könyvnél több nem találtatott. Ezek a' Bétsi Bibliothecábann vagynak. Lehet látni a' Mátyás Király könyvei közzűl egynéhányat a' Wolfenbütteli (*Gvelferbitana*) Bibliothecábann is, melyeket tsak a' kötések is megmutat.

§. 186. Mátyásnak, tudománybeli érdemei közzűl, nem lehet kihagyni azt is, hogy ő a' Budai Várbann *Csillagvi'sgálo tornyot* építtetett, minémű addig egész Magyar Országonn nem vólt. Még több az, hogy már 1472 benn, és így nem sokkal a' Könyvnyomtatás feltalálása utánn, *Hesz András* nevű Német Typographust, Velentzéből, a' hol az a' mesterséget gyakorlotta, Budára hívatvánn: *Könyvnyomtatómühelyt* állított; melybenn mindjárt másik esztendőbenn, egy Deák nyelvenn írt Magyar Krónika (*Chronicon Budense*) * jött ki.

* Ez a' Krónika *Geréb Lászlónak*, a' Budai Praepostnak vólt ajánlva, ki az annyáról, Mátyás Királynak közelről való attyafia vólt. E' Krónikát meg lehet látni, a' Bétsi Császári Biblio-

lióthekábann. Első része: sőt a' második is, a' Lajos Király haláláig semmit sem külömböz a' Túrótzi Krónikájától. Lásd Wallaszky Consp. Reip. Lit. in Hung. pag. 101. et seq.

§. 187. Mind ezek hasznos, és megbetsűlhetetlen készűletek vóltak, annak a' tudatlanságnak elhárítására, mely, abbann az időbenn, nem tsak a' közrendű, de még a' legfőbb hívatalokbann és tisztségekbenn lévő Magyarok között is uralkodott.* Mint szintén más felől azok a' sok jeles, és mindenféle míves mesterek: képírók, képfaragók, építők, kertészek, majorosok, ékesség tsinálók; ezenkívűl, mu'sikát gyakorló síposok, lantosok, hegedűsök, orgonások, és énekesek, kiket Mátyás Olasz Országból nagy kőltséggel hozatott ki, és gazdagonn fizetett; a' mesterségeknek, jó ízlésnek, és szelídebb erkőltsöknek terjesztésére szolgáltak.

* *Báthori István* az Erdélyi Vajda, a' ki külömbenn Vitéz, és viselt dolgairól híres ember vólt, írni nem tudott. Szinte ollyan tanúlatlanok vóltak; Gúthi *Ország László*, és *Rozgoni László* is, noha mind kettenn Fő hívatalokat viseltek. Megtetszik ez, abból az alkulevélből, mely magábánn, a' Mátyás halála utánn, 1491-benn November 7-dik napjánn Posonbann, III. Fridrik Császár, és II. Ulászló között, köttetett egyességet foglalja: melynek ilyen subscriptiója van: *Ego Georgius Bátor, nomine patrui mei, Stephani Bátor, Vajvodae, scribere ignorantis, subscribo*; és ismét. *Ego Thomas Episcopus, pro Domino utroque Ladislao de Gút, et de Rozgon, qui scribere ignorant, propria manu subscripsi.* Lásd *Steph. Kaprinai. Hist. Diplom. Part. I. pag.* 51.

§. 188. A' Polgári dolgok igazgatásábann való nagy okosságát Mátyásnak, eléggé megmutatja az, hogy ámbár ő mind a' hadakozásokra, mind a' tudományok, és mesterségek felélesztésére igen sokat kőltvénn, ez által az Ország népét terhelte, 's a' miatt, zenebonák, és öszveskűvések is támadtak: mindazáltal ezeknek mindég jókor, és könnyű szerrel eleit tudta venni. Ugyan ezt bizonyítja az is, hogy Bétsbe laktábann magát az Austriaiakkal úgy megszerettette, hogy azok III. Fridrikről szinte elfelejtkeztek, és Mátyás alatt való léteket éppenn nem sajnálták. Hogy pedig az igazságot mindeneknek igyekezett kiszolgáltatni, abból tetszik meg: mert közmondás a' Magyaroknál ez: *meghólt Mátyás Király, oda az igazság.*

§. 189. Ennyi dítséreteit Mátyás Királynak, semmi annyira nem homályosítja, mint az, hogy ő hirtelen haragú ember lévénn, gyakrann az eránta tett szolgálatokról elfelejtkezett. A' Szilágyi Mihállyal, és Podiebrád Györgyel való bánását menteni nem lehet: de kivált nem lehet azt, a' mint *Vitéz Jánossal* tselekedett; a' kinek köszönhette pedig, mind tudományát, mind egy részről azt, hogy Magyar Országi Királlyá lehetett. Ezt az ő tanítóját, és jóltévőjét, a' Visegrádi tömlötzbe vettette, és ott darab ideig tartatta; mely gyalázatnak érzése osztánn, annak halálát okozta. A' Vitéz Janos ellen való haragját kiterjesztette annak attyafiaira is; nevezetesenn ama nagy Deák és Görög Literátorra *Janus Pannoniusra;* úgy annyira, hogy az nem látvánn magát Magyar Országonn bátorságbann, *Pétsről*

Zágráb-

Zagrábba rejtezett, a' hol rövid időnn búvábann meghólt. *

* A' Pétsi Canonicusok Janus Pannoniusnak hólttestéért elmentek *Zagrábba*, és azt Pétsre haza hozták; de a' Királytól való féltekbenn eltemetni nem merték: míg nem szinte két esztendő múlva Pétsenn megfordúlvánn Mátyás Király, tőle engedelmet kértek, annak eltemetésére. Már ekkor megszűnvénn a' Mátyás haragja; a' dolgonn megütközött, és sajnálkozva említette, 's vetette szemekre a' Canonicusoknak, hogy azt el nem temették. Akkor tehát Királyi engedelemmel eltemettetett, és a' koporsójára azok a' versek íródtak, mellyeket maga magának Epitáphium gyanánt készített:

Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum,
Duxit laurigeras ex Helicone Deas,
Hunc saltem titulum livor permitte sepulto.
Invidiae non est in monumenta locus.

Vagynak sok szép Deák versei, és egyéb munkái, mellyeket öszveséggel, két darabbann kiadott Meltóságos Gróf Teleki Sámuel ő Excellentziája. Ultrajectumbann. 1784-benn, tudós Előljáró beszéddel.

§. 190. De ámbár Mátyás Királyt a' hirtelen harag, sokszor félrevitte: más részről mindazáltal többire igen tréfás, és víg ember vólt, a' mint hogy *Galeottus Martius* az ő tréfáiról, elmés mondásiról és tselekedetiről, egész könyvet hagyott, illyen titulus alatt: *De egregie, sapienter, et jocose dictis, ac factis Regis Mathiae*,* Ez az oka, hogy őtet indúlatossága mellett is, alattvalói szerették, mellyet halála utánn leginkább kimutattak. Mert midőnn hólt teste Királyi módonn felőltöztetődvénn, Bétsbenn a' Szent István Templomába vitetett: gyászruhábann követték azt, Austriának minden

Rendei, kik közzűl tsak egy sem vólt, a' ki őtet ne siratta vólna. Végbe menvénn a' halotti pompa Bétsbenn: a' Dunánn Budára lehozattatott; onnan pedig Székesfejérvárra vitetett: hol a' Magyar Rendek jelenlétébenn, nagy pompával temettetett el. Halotti Oratiót mondvánn felette *Ranzanus Péter*. Epitaphiumának ezt írták: *

> Corvini brevis haec urna est; quem magna fatentur
> Facta, fuisse Deum: Fata, fuisse hominem.

* Ezt a' munkát meg lehet találni, a' Schwandtner Gyüjteménnye I. Darabjábann, az 534-dik óldaltól fogva az 565-dikig.

§. 191. Annak az általlátására, hogy Mátyás, minden erőtlenségei mellett is, az olyan Fejedelmek közzé tartozik, a' minéműek kevés számmal vagynak a' Históriábann: azokonn kívűl, a' melyek eddig említődtek felőle, illő még megjegyezni e' következőket: 1. Hogy sok nyelveket tudott. Deákúl úgy értett, hogy már gyermek korábann, az attya Hunyadi János, ő általa vitte, a' Pápával, annak követével, és másokkal a' levelezést. De értette mind azoknak a' Nemzeteknek nyelvét is, melyek alatta vóltak; sőt, ha Bontiniusnak hiszünk, tudott Görögűl és Törökűl is. 2. Tudta a' Magyar, nem küllömbenn a' Római és Görög Históriát. Különösenn gyönyörködött Caesarbann, Liviusbann, és Curtiusbann. Tudta a' régi Geographiát, a' melyről Galeottus Martius különösenn dítséri. 3. Tudott *Mathezist*, nevezetesenn a' *Civilis Architecturát*, mely megtetszik azokból az épületekből, melyeket tétetett. 4. Tudta a' *Tacticát*, és arra *Frontinust* és *Vegetiust*

áll-

által meg általolvasta. 5. Tudott *Astronomiát;* sőt a' *Physiognomiához* is úgy értett, hogy egyszeri látásra, jól hozzávetett az emberek természetéhez. 6. Tudott *Theologiát*, a' melybenn gyakrann a' Theologusokat is megszégyenítette. Vagynak Deák levelei, melyek kijöttek Kassánn, 1744-benn.

§. 192. Mátyás Király halála utánn, az igazgatás, az új Király választódásáig, Bétsbenn, *Beátrixnak* adódott által; a' ki is reménységet nyújtott *Corvinus Jánosnak* a' felől, hogy őtet a' Királyság elnyerésébenn segítni fogja. De azombann a' Beátrix esze másutt járt, és alattombann azonn mesterkedett, hogy vagy *Maximiliánhoz*, a' *III. Fridrik* fijához, vagy *Ulászlóhoz* (Uladislaus) a' Cseh Királyhoz menvénn feleségűl: a' lejendő férjét tétesse Magyar Országi Királlyá. Az első ezen ajánlast megvetette; de az utólsó felbíztatta, hogy, ha Magyar Királlyá lehet, őtet elveszi. Midőnn tehát a' temetési pompa Székes Fejérváronn végződvénn, a' Vice Palatinus *Dóczi Orbán* által, ugyan azon 1490 dik esztendőbenn, Majus 15-dik napjára, Pestre Ország Gyűlés hírdettetett vólna: abbann, a' Királyné, éppenn nem a' *Corvinus János*, hanem az *Uladislaus* választásánn munkálódott. Megjelentek erre a' Gyűlésre, az Uladislaus követeinn kívűl, a' Maximilián követei is, a' ki már ekkor *Római Király* vólt. Jelentek meg követek, *Albertnek*, a' Lengyel Király fijának és Ulászló testvérjének részéről is: sőt vóltak abbann jelen, a' Nápolyi Királytól *Ferdinándtól* kűldött emberek is; kik közzűl mindenik azonn igyekezett, hogy a' maga Fejedelmét választassa

lásztassa Magyar Országi Királynak. E' szerínt egyszerre, Corvinus Jánosonn kívűl, négyenn vetélkedtek Magyar Országonn. *Corvinus Jánosra* nézve, a' Királyné, és annak részénn lévő Fő emberek practicája által tsak hamar meghatározódott, hogy a' Királysághoz semmi reménysége nem lehet, minthogy Mátyásnak házasságonn kívűl született fija. Mindazáltal az Attya emlékezetéért, annyit ígértek néki a' Rendek, hogy, ha magát tsendesenn viseli, *Dalmátziának*, *Croátziának*, és *Slavóniának Bánjává* vagy vice Királyjává fog tevődni. Azutánn a' Fejedelmek követeinek kívánsági vevődtek vi'sgálás alá. De minekelőtte bizonyost végeztek vólna: tetszett a' Rendeknek, a' választás ëránt megkérdezni *Zapolya Istvánt*, a' Bétsi Várbeli Kapitányt. Ez, hihető, *Beátrixal* egyet értvénn, ilyen feleletet adott: olyan Királyt kell, úgymond, az időhöz képest, választani, a' kinek választódása által, vagy minden hadakozás elkerűlődjék, vagy legalább az ellenségeknek száma kevesedjék. Erre nézve ő legjobbnak látja, ha a' Cseh Király *Uladislaus* választódik: mivel ebbenn a' testvér öttse *Albert* nem fog ellenkezni; a' Császár is pedig *III. Fridrik* könnyebbenn szívelheti; de ha nem szívelhetné is valaki, és azért hadat indítana: a' Cseh és Magyar erővel könnyenn viszsza lehetne verni. Vévénn ezen voksát Zapolya Istvánnak a' Rendek: arra közönségesenn ráállottak, és *Uladislaus* Julius 15. napjánn, még azon 1490-dik esztendőbenn, Királynak kiáltatott.

§. 193. Mind az Egyházi, mind a' Világi Rendekből tehát követek küldődtek

Cseh

Cseh Országba, a' kik ULASZLÓt ezen választásról bizonyossá tennék, és meghívnák. Mely meghívattatás utánn soká nem késvénn *Ulászló*, 10 ezer lovasoktól és 5 ezer gyalogoktól kísértetvénn, Magyar Országra, nevezetesenn Budára jött; a' hol, megjegyzik felőle, hogy midőnn a' Mátyás Király fényes és pompás palotáját meglátta, annyira megörűlt, hogy tsaknem magánn kívűl vólt; és nagy örömét tartóztatni nem tudvánn, azt mind szavával, mind mozdúlásival, szinte illetlenűl kijelentette: úgy hogy sokann a' jelen lévő Magyarok közzűl mindjárt ekkor kinevették. Már a' koronázásnak kellett vólna következni: de a' korona *Corvinus János* kezénél vólt, ki azt Visegrádbann tartotta. Követek kűldettek tehát *Corvinus Jánoshoz*, kik tőle a' koronát kérnék el. Mely kérésnek engedett is Corvinus János, és izent *Magyar Balázsnak*, a' ki az ő eránta való hűségbenn megmaradvánn, Visegrádot óltalmazta, hogy mind a' koronát, mind a' várat adja által. Ezen tselekedetét *Corvinus Jánosnak*, azzal jutalmaztatták osztánn meg a' Rendek, hogy ő nála, nem tsak az attyától neki adatott birtokokat hagyták meg: hanem azok felett, az ígéret szerínt, *Illyricumi Bánná*, vagy Dalmátziai, Croátziai, és Sclavoniai Vice Királlyá tétették Uladislaussal. Igy osztánn Székes Fejérvárra vitetvénn *II-dik Ulászló:* még azon esztendőbenn, September 21-dik napjánn, a' *Zágrábi* Püspöktől *Osvaldtól*, a' ki akkor legöregebb vólt a' több Püspökök között, megkoronáztatott. Azt mondják, hogy ezenn a' koronázás alkalmatosságánn, olyan számos, és egészenn

fel-

felkészűlt Magyar sereg vólt jelen; hogy, ha azzal Uladislaus mindjárt az ő vetélkedő társai ellen ment vólna: azokat minden bizonnyal leültethette vólna. De ő ezt nem tselekedte: hánem Budára viszszatérvénn, henyeségnek adta magát, és az említett sereget szélyel hagyta oszlani.

§. 194. Azombann, a' II. Ulászló testvérje, *Albert*, nehezenn szenvedvénn elmellőztetését: az Attyától *Cazimírtól* 12 ezer embert kért maga mellé; kikkel Magyar Országra béütött; és *Sáros* Vármegyébenn *Kis Szebent* 's *Eperjest* megvévénn, *Kassát* megszállotta. Ennek pártjára ment által *Magyar Balázs* is, a' Mátyás Király alatt szolgált régi katonáknak nagy részével együtt. Más felől *Maximilián*, Stiriábann és Carinthiábann sereget gyűjtvénn, Austriának viszszavételénn igyekezett. Midőnn azért látta *Zapolya István*, hogy Austriának mind más városi, mind kiváltképpenn Béts, Maximiliánhoz szítanak: holmijét öszveszedvénn, és a' Várbann 400 emberből álló Magyar őrizetet hagyvánn, a' feleségével *Hedvigével*, és gyermekeivel együtt, Bétset oda hagyta; és megparantsolvánn a' katonáknak, hogy a' Várat vitézűl óltalmazzák, maga Magyar Országra lejött. Ezt megtudvánn Maximilián: mentenn Béts alá nyomúlt, és a' Városba minden ellentállás nélkűl seregestűl bébotsáttatott. Azutánn a' vár ostromához fogott: de azt a' Magyarok erősenn óltalmazták, és őtet viszszaverték; mely alkalmatossággal maga is Maximilián sebet kapott. De látvánn osztánn a' Magyar őrizet: hogy II. Ulászlótól semmi segítség nem jön; és sokann közzűlök már meg lévénn

vénn sebesítve: tisztességes feltétel alatt a' várat feladták, úgy tudnillik, hogy nékik szabad elmenetel engedtetett. E' meglévénn, a' több Austriai várak is mind viszszamentek Maximilián alá. Illyen nagy szerentséje lévénn Maximiliánnak, a' *II. Ulászló* tehetetlensége miatt: arra is vetemedett, hogy Magyar Országra béütött, és *Sopront*, *Szombathelyet*, (Sabaria) *Vasvárt*, (Castrum Ferreum) és *Veszprémet* elfoglalta; azutánn Székesfejérvárát is megszállotta, és falait lerontvánn, megvette. Sőt Budát is ostrom alá szorította vólna: de a' katonái között, kik a' hópénzek ki nem fizetődéséért zúgolódtak, támadás lett; mely miatt kénszeríttetett viszszatérni Austriába.

§. 195. Igy két felől szorítódvánn II. Ulászló: *Albert* ellen *Zapolya Istvánt* kűldötte, a' ki azt Kassa alól elhajtotta, és Eperjesbe szorította. Ekkor *II. Ulászló*, maga is a' táborba menvénn, és személy szerínt szóllvánn *Albertel*: azzal megbékélt; Silé'siából *Glogaut* és *Troppaut* néki ígérvénn, 1491-benn. Maximilian ellen nagyobb erő kívántatvánn, minekutánna 40 ezer emberből álló sereg állítódott talpra: Székesfejérvárt *Báthori Istvan*; Veszprémet és Vasvárt *Kinizsi Pál*; Szombathelyet *Bakats Tamás*,* Zágrábot pedig *Corvinus János*** viszszavették. Sőt hogy Austriának is néki nem mentek: tsupánn az állott ellen; mert azt hallották, hogy a' Török Császár *II-dik Bajazet* Illyricumba béütött.

* Ez ekkor Győri Püspök vólt.

** *Corvinus János* nem soká élt azutánn; meghalvánn 35 esztendős korábann, kibenn a' *Corviniána Familia* végződött.

§. 196.

§. 196. Ezen okból, mind a' két ellenséges fél az egyességre mutatvánn hajlandóságát: a' békesség kötés helyévé választódott *Po'son:* hová a' *II. Ulászló* részéről *Bakats Tamás*, *Báthori István*, *Ország László*, és *Rozgony László* mentek. Itt a' vetélkedés sokkal tovább tartott, mint gondolták vólna: mivel a' Maximiliánus követei azt sürgették, hogy azok a' feltételek újítódjanak meg, mellyek már egyszer, 28 esztendővel az előtt, 1463-bann megállítódtak *Neustadbann.* Erre pedig a' Magyar Követek, tellyességgel nem akartak állani; azt erősítvénn, hogy az a' kötés a' Magyaroktól erőszakkal fatsartatott ki. Más részről a' Maximilian követei azzal fenyegetődztek, hogy külömbenn a' háború újra elkezdődik; nyilvánn kijelentvénn, hogy más mód nints az egyességre. Már szinte ahoz vólt közel a' dolog, hogy a' gyűlés eloszoljon; a' midőnn a' Magyar követek, rész szerínt azért, mert az Országot új hadakozásoknak nem akarták kitenni, rész szerínt azért, mivel reménylették, hogy, még leszsz *II. Ulászlónak* gyermeke: engedtek a' Maximilián Követeinek; és a' békességet azoknak kívánsága szerínt megkötötték, ily feltételek alatt:

1. Hogy II. Ulászló, és a' Magyarok, minden Austriához, Stiriához, Carinthiához, és Cárnioliához való jussokról lemondjanak, és a' mi még azokból nálok maradtt, viszszaadják.

2. Hogy Magyar Országot, és az azzal járó minden tartományokat *II. Ulászló*, és annak fiú ágonn lejendő maradéki birják: azok pedig kihalvánn, Maximiliánra, és annak

annak maradékira szálljanak; úgy, mindazáltal, hogy a' Magyaroknak szabad légyen azok közzűl azt választani Királynak, a' ki nékik tetszeni fog; és az, minden ő jussaikat tartozzék megtartani. — Köttetett ez a' nevezetes békesség, November 7-dik napjánn, 1491 benn.

§. 197. Ezen békességnek Czikkelyeinn, midőnn azok elolvasódtak; annyira tűzbe jöttek a' Magyar Rendek: hogy szinte roszszúl bántak a' Követekkel: kiknek tsendesítésére, *II. Ulászló* azt ígérte, hogy ő mentűl elébb oly házasságra fog lépni, melyből az Ország örököst reménylhessen. Azombann Beátrix, nem szűnt meg nála azt sürgetni, hogy a' néki tett ígéret szerínt őtet vegye el. Kit *II. Ulászló* kívánvánn a' nyakáról elvetni; a' következő 1492 dik esztendőbenn, dolgát a' Diaeta eleibe terjeszti. A' Rendek ennek a' házasságnak, abból az okból, mivel *Beátrix* magtalan, egyenesenn ellene mondtak. Melyet megértvénn Beátrix: Rómába *VIII. Innocentiusra* appellált; de a' ki dolgábann szententziát nem hozhatott, mivel kevéssel azutánn meghólt. A' következő Pápa *VI. Sándor*, követet küldvénn Magyar Országra, és a' dolognak végire járatvánn, 1493-bann ezt a' szententziát hozta: hogy Beátrix hallgasson el; II. Ulászlónak pedig szabad légyen mást venni feleségűl.*

* Ezekutánn Beátrix nagy neheztéléssel Nápoly Országba viszszaköltözött, hol osztánn 1508-bann, az *Ischia* (Aenaria) nevű szigetbenn hólt meg.

§. 198. Noha e' szerínt, Beátrixnak tett fogadása alól felszabadíttatott II. Ulászló:

mindazáltal azutánn is késett a' házassággal; melyet kétség kívűl az ő sok bajai okoztak. A' Törökök még azon esztendőbenn, (1493.) a' Boszniai Basa alatt, Dalmátziába, sőt túl azonn, Carnioliába is béütöttek; kik midőnn nagy prédával térték vólna viszsza: a' Horváth Országi Bán *Derentseni Demeter*, *Frangepán Miklóssal*, és másokkal együtt, el akarvánn útjokat állani: megverettek, és sokad magokkal elfogattak. Ebből a' szerentsétlenségből alkalmatosságot vévénn némely Magyar Fő emberek, ugyan azon esztendőbenn, a' Budai Diaetánn, II. Ulászló ellen panaszolkodni kezdtek, és őtet nyilvánn restséggel és tunyasággal vádolták. Kiváltképpenn *Újlaki Lőrintz* nagyonn kikelt ellene, sőt annyira vetemedett, hogy néki betstelen nevet is adott. Ezt büntetés nélkűl nem akarvánn hagyni II. Ulászló; Újlaki Lőrintzet bizonyos napra törvénybe idéztette; melyre midőnn meg nem jelent vólna: pártosnak ítélődvénn, az Erdélyi Vajdára *Drágfi Bertalanra* bízódott, hogy a' Száva és Dráva mentibenn lévő várait és városit foglalja el. Ebbenn Drágfi Bertalan szorgalmatosann eljárt; és *Kaposújvárt*, *Németújvárt*, (németűl Güssingen), 's *Rohontzot*, Vas Vármegyébenn, megvette. Az utólsó várból Újlaki Lőrintz esdekelve kijővénn, magát és szerentséjét II. Ulászlónak kegyelmességére bízta; és hibáját megvallvánn, 's annak fő okaúl az Auranai Perjelt (*Prior Auranae*), és Rhodusi Vitézek Rendinek Mesterét Beriszlo (Berislaus). Bertalant vetvénn, ő maga megszabadult, a' jószágát is mind viszszanyerte: hanem az Auranai Perjel, Istvánfi

vánfi szerínt,* Budánál bőr 'sákba varródott, és a' Dunába vetődött, 1495 benn.

* Hist. L. III. De ezt tagadja Práy *Dissert. de Prioratu Auranae. p. 57. sequ.* azt állítvánn, hogy Beriszló Bertalan még 1508-bann is élt.

§. 199. Ezzel mindazáltal nem szűntek meg a' II. Ulászló bajai. Mert egy darabig a' Világi Rend húzott újjat az Egyházival; mely viszszavonásnak magva, még 1493-bann elvettetett; midőnn *Bakats Tamás*, mint Cancellárius, Báthori Istvánnal az Erdélyi Vajdaságot letétette.* Ezt követte a' Nemesi Rendnek a' Mágnásokkal való ízetlenkedése.** És ilyen, 's hasonló zűrzavarokbann tőlt el a' XV-dik Századnak egész hátra lévő része; melynek végét a' hatalmas *Zapolya Istvánnak**** 1499-benn lett halála is nevezetessé teszi.

* Lásd bővebbenn Pálma Notit. Rer. Hung. P. II. pag. 474. et sequ.

** Lásd Pálmánál P. II. pag. 479. et sequ.

*** Zapolya Istvánnak *Hedvigétől*, ki a' Tescheni Hertzegnek leánya vólt, három gyermekei maradtak: *János*, *György*, és *Borbála*. Az utólsó a' Lengyel Országi Királyhoz 'Sigmondhoz menvénn feleségűl: az elsőnek ösztön vólt arra, hogy Magyar Országi Királlyá lenni igyekezzen.

§. 200. Tágúlvánn valamennyire bajai II. Ulászlónak: a' Rendeknek kérésére házasságról kezdett gondolkodni. Választott tehát egy *Anna* nevű, Navarrai Királyi vérből való leányt, és azzal, (minekutánna Olasz Országonn, és Velentzénn által Magyar Országra hozatta) egybekőlt, 1502-benn, midőnn már idejére nézve 50 esztendő felé vólt. Ettől lett másik esztendőbenn

Anna nevű leánya Budánn. Két esztendő múlva ismét viselős kezdett lenni a' Királyné. Minden gyanúnak eltávoztatására, a' szűles idejénn, egy a' Fő Urak közzűl* oda hívattatott, hogy ha férfi gyermek születtetnék, arról tanúbizonyságot tehetne. Ennek jelenlétébenn szűlte Anna, Julius első napjánn 1506-bann, *Lajos* nevű fiját.** De minthogy a' Férjfi jelenléte miatt, a' bábák úgy el nem járhattak kötelességekbenn, a' mint kellett vólna: a' Királyné nagy fájdalmaktól vétetvénn körűl, kevés napok múlva meghólt.

* Ezt a' Histórikusok Zapolya Jánosnak gyanítják.
** Azt írják, hogy Lajos, minden bőr nélkűl született; és hogy teste bébőrödzön, ketté hasított állatnak testébenn melengetődött.

§. 201. A' Királyfi születésénn, annyira megörűltek a' Rendek, hogy az 1505-benn hozott *Rákosi Végzésről*,* mely szerínt idegen Királyról hallani sem akartak vala, mintegy elfelejtkezvénn, Julius 19-dikénn 1506 bann Maximiliánnal oly szövetséget kötöttek, mely által annak Magyar Országhoz való jussa ujra megállítódott. Ezt követte 1508-dik esztendőbenn a' kisded Lajosnak megkoronáztatása, mely Székes Fejérvaronn Junius 4-dik napjann, úgy ment véghez, hogy a' hitet a' kisded Lajos helyett az attya tette le. A' Magyarok példájára, Lajosnak, masik esztendőbenn (11. Mart. 1509.) a' Cseh Országi korona is fejére tevődött.

* Lásd Pálma Part. II. pag. 488. 489. és Práy Hist. Reg. Hung. Part. II. pag. 541.

§. 202.

§. 202. Ezek így lévénn: úgy látszott, hogy az Ország, jövendő állapotjára nézve, telyes bátorságba helyheztetődött. Nem is vólt annak kívűlről semmi félelme és háborgattatása; annyival inkább, mivel a' Török Udvarbann, melytől leginkább lehetett vólna tartani, viszszavonások és öldöklések uralkodtak: *I. Selim* 1512-benn az attyát *II. Bayazethet* méreg által elvesztvénn, azutánn pedig testvér báttyát *Achmetet*, és annak minden gyermekeit zsineggel megfojtatvánn. De éppenn ez arra adott alkalmatosságot a' Magyaroknak, hogy magok magokra belső háborút vonjanak. Mert úgy vélekedvénn, hogy most jött vólna el az az idő, melybenn a' Töröknél lévő birtokaikat legkönnyebbenn viszszavehetik: arra határozták magokat, hogy *I. Selim* ellen haddal menjenek. Midőnn pedig erre se pénz, se katona nem vólt vólna készenn: a' Pápához *II. Juliushoz* való folyamodást ítélték szükségesnek; hogy az, más Fejedelmeket is erre a' hadakozásra indítson, és arra pénzt szedessen, vagy a' magáéból adjon. Ilyen tzéllal, Cardinális és Esztergomi Érsek *Bakats Tamás*, Rómába ment, ámbár azt is mondják, hogy ezt azért tselekedte vólna, hogy ott pompáját és gazdagságát mutogatvánn, magának a' Pápaságra útat készítene. De, a' kettő is meglehetett együtt. Míg *Bakats Tamás* Rómábann múlatott, történt, hogy *II. Julius*, Februárius 20-dikánn, 1513-bann meghólt. Helyébe a' Cardinálisok voksa által, tevődött *Mediceus János*, a' ki, mint Pápa, *X. Leo* nevet vett fel. Ez, midőnn a' Keresztyén Fejedelmek között uralkodott egye-

 net-

netlenség, és kintses házának fogyatkozási miatt, a' Magyarok kívánságát nem telyesíthette vólna: azt kérte tőle Bakats Tamás, hogy adjon néki hatalmat, keresztes had prédikáltatására; hogy mind azok, kik a' Török ellen fegyvert fognak, bűneikből mególdoztassanak. Melyet meg is nyert. Viszszatérvénn tehát Bakats Tamás, és az Ország Gyűlésénn, az 1514-dik esztendő elejénn, követségéről számot advánn, azt sürgette, hogy a' Pápától nyert közönséges Bútsú Levél mentűl elébb hírdettessék ki, mely által, minden kőltség nélkűl, elégséges sereg fogna egybe gyűlni a' Török ellen. Mikor erről tanakodtak a' Rendek: megjegyzik a' Históríkusok, hogy a' Király II. Ulászló, *a' földre függesztvénn szemeit, hallgatott.* A' Fő emberek közzűl a' Királyi Kintstartó *Telegdi István*, felette ellenzette a' Bútsú levél kihírdettetését; azt állítvánn, hogy annál fogva a' parasztok Főldes Uraikat elhagyják, és tartozó szolgálatjaikat nem telyesítvénn, ha azokra kénszerítődnek, a' Nemesség ellen támadnak, és azonn boszszújokat tőltik. Azt javallotta azért, hogy az említett Bútsú Levelet, vagy egészenn félre kell tenni; vagy pedig tsak úgy kell kihírdetni, hogy a' ki pénzt ád a' Török ellen folytatandó hadra, annak ígérődik bűne botsánatja. De a' Telegdi István beszéde a' Rendek nagyobb részének nem tetszett. A' Pápa Diplomája azért, Királyi és Püspöki parantsolatok által, az egész Országbann kihírdetódött. Kevés idő alatt, külömböző helyekenn, nagy számú nép gyűlt öszve a' Bútsús Hadra; nevezetesenn *Pest*, *Várad*, *Székes Fejérvár*, és *Kalotsa* környé-

környékeinn. Már tehát tsak Vezérre vólt szükség, a' ki azon gyülevész sokaságot tartóztatná, hogy vagy el ne oszolna, vagy valami gonoszságra ne vetemedne. Történetből egy *Dózsa György* nevű Székely, a' ki a' Belgrádbann lévő őrizetnél tisztséget viselt, ekkor Budánn vólt, hogy a' Királytól vitézségéért jutalmat kérjen; mivel valamely Török bajnokot meggyőzött. Erre akadvánn *Bakats Tamás*, a' vezérséggel megkínálja, ki is azt örömest felvállalta. Altaladvánn tehát néki a' Rómából hozott fejér zászlót, melyenn nagy bársony kereszt vólt; azzal együtt a' Pest alatt öszvegyűlt katonasághoz küldi. Ennek hírére még sokkal többenn gyülekeztek öszve mindenünnen az Országból, úgy hogy egy hónap alatt, tsak a' Pest alatt lévő táborbann, többenn vóltak 40 ezernél. Várad, Fejérvár, és Kalotsa körűl meg annyinak híre hallatott. Vezéri hatalommal bírvánn *Dózsa György*, a' Pest alatt tanyázó keresztes parasztságnak gyakoróltatásához fogott, maga mellé vévénn *Gergely* öttsét, és *Lőrintz Papot;* kik közzűl amazt *Székely Getzőnek*, ezt pedig *nagy botú Lőrintz Papnak* hívták a' katonak. Ezek mellett vólt még egy másik, kinek *Balog Deák* nevét említik. De a' keresztes katonák nem viselték soká tsendesenn magokat; hanem éppenn az történt meg, a' mit Telegdi István előre megmondott. Mert a' Parasztok, elhágyvánn tsoportonként földes Uraikat, és a' falukbann tsak az aszszonyok, gyermekek, 's megélemedett öregek maradvánn: a' Nemesek ezt nem szenvedhették. Azért a' kiket még otthonn kaphattak, erővel letar-

tóztatták, nem külömbenn azokat is, kik valami okra nézve a' táborból haza fordúltak. Melyről midőnn *Dózsa Györgynél* panasz tevődött vólna: az, seregét egyenesenn az Urak és Nemesség ellen fordította. Legelsőbenn is Pestenn és Budánn kezdett gyújtogatni, pusztítni, és gyilkolni. Melyet megtudvánn a' Király, és Tamás Cardinális: parantsolat által megtiltották, hogy senki többé a' keresztesek* közzé ne álljon, és Dózsa Györgyöt is, ha eszére nem tér, pártosnak hírdették ki. Ezt meghallvánn Dózsa György, Buda tájékánn tovább nem múlatott: hanem seregével *Szegednek* indúlt. Lőrintz Papot pedig *Bátsra* küldötte, hogy arról a' részről is, a' keresztes parasztokat vezetné hozzá. Szegedet mindazáltal elkerűlte, hallvánn, hogy ott a' lakosok felfegyverkeztek. Ment tehát *Csanádra*, azt pusztította, és az oda való Püspököt *Csáki Miklóst*** elfogvánn, elevenenn nyársba vonatta. Iszonyú kegyetlenséggel ölték meg *Telegdi Istvánt* is, a' ki a' Pápa Bútsú levelének kihírdetését ellenzette. Azutánn *Temesvárnak* ment, és közel a' városhoz megtelepedvénn, azt ágyúztatta. Benn a' várbann vólt *Báthori István*. Dózsa György abbann munkálódvánn, hogy a' Temes vizét a' város alól más árokra vegye; Báthori István ugyan gyakorta való kiütéseivel akadályoztatta: mindazáltal minthogy nagy számmal vóltak a' dolgozó katonák: tsak ugyan bóldogúltak vólna. De *Zapolya János*, az Erdélyi Vajda, segítségére érkezvénn Báthori Istvánnak: a' parasztsággal szembe szállott, és azt vagy széljelverte, vagy leaprította, vagy a' Temes vizébe ölte.

te. *Dózsa Györgyöt*, a' ki fél részegenn, lóhátonn nyargalt fel 's alá, hogy katonáit tartóztássa: *Petrovits Péter* a' lováról letaszítja, és elevenenn elfogja. Elfogattatott *Getző* is, de *Lörintz Pap*, Istvánfi Miklós szerínt,*** gyors lóra kapvánn, elszaladt, és ment Bátsra, a' hol a' több parasztok seregleltek. *Balog Deák* is megmenekedett, és a' Lengyel Király zsóldjánn hólt meg. Dózsa Györgyöt Zapolya János oly kegyetlenséggel ölette meg, melyet irtódzás nélkűl nem olvashatni.**** Getzővel lágyabbann bánt, mivel az, a' báttya tanúbizonysága szerínt, a' keresztes katonaságra erővel vivődött; és társainak kegyetlenségétől idegen vólt. Ennek tehát tsak fejét vétette. Azutánn *Váradnál*, és Erdélybenn *Kolo's-várnál*, ismét megverettetvénn a' keresztes parasztok: letsendesedett a' támadás; melybenn együtt másutt mintegy 70 ezer ember ölettetett meg. Ekkor lett az, hogy a' parasztság terhesebb iga alá vettetett.

* Ebből a' Deák szóból *crutiatus*, ennek a' parasztok támadásanak alkalmatosságával formálódott a' *Kurutz* név.

** Istvánfi, L. V. 7. 44. *Csáki Jánosnak* mondjá. De, *in Conclus. Decret. V. Uladislai II.* *Miklós*nak íródik.

*** Historiarum L. V. pag. 46. *Pethő Gergely* mindazáltal erről is azt mondja, hogy megfogattatott, és nyársonn süttetett meg.

**** Leírja ezt Istvánfi Miklós Lib. V. pag. 49. Tudnillik, Czigányokat vévénn fel hóhéroknak és kínzóknak, azok által számára vasból királyi széket, koronát, és királyi páltzát tsináltatott: azomba negyvent az elfogatott keresztes parasztok közzűl, kik Dózsa György körűl szolgálatot tettek, setét tömlötzbe vettetett, és 15 napig éheztetett, kik közzűl osz-

tánn, a' 15 nap eltelvénn, tsak kilentz maradt életbenn. Dózsa Györgyöt mezítelen a' vas thronusba ültette, és a' vas koronát megtüzesítve a' fejébe tétetvénn, az éhség miatt elkénszeredett kilentz embernek azt parantsolta, hogy a' Dózsa György testét, melyet tüzes vassal égettek a' Czigányok, harapdálják: pallost forgattatvánn fejek felett, ha nem tselekednék. Meg is tselekedték némelyek, és azért szabadonn botsáttattak: a' többek pedig álló helyekbenn megolettek. Azt mondja Istvánfi Miklós, hogy ő ezen emberek közzül még látott egy kovátsot, a' ki a' Dózsa György lovait szokta vólt patkólni. — Azombann Dó'sa György, ilyen kínok között, nem jajgatott, nem sírt, hanem ezeket az őtet harapdáló embereket tsúfosann ő tőle neveltetett kutya kölykoknek nevezte; miglen végre a' tüzes fogók által letsípdestetvénn teste, meghólt.

Ettől az iszonyú tselekedettől, mely gyalázatjára van az emberi nemzetnek, maga is Zapolya János úgy megirtódzott, hogy, a' mint mondják, két esztendeig is a' Szentségre, midőnn azt a' Pap az óltáronn felmutatta, nem nézhetett.

§. 203. A' *Paraszt támadásnak* elnyomását követte ugyan azon 1514-dik esztendőbenn annak a' *Törvény Könyvnek* megerősíttetése, mellyel máig is él az Ország. Tudnillik, minthogy a' Magyar Királyoknak rendelései, (*Decreta*), még ekkor tsak imitt amott, elszórva vóltak; a' Rendeknek sokszori kérésére II. Ulászló, még 1507-benn, azoknak summásonn való egybeszedését, elrendelését, és a' matériák nemei szerínt, bizonyos titulusok alá való vételét bízta, Itélő Mester *Verbötzi Istvánra*, ki abbann az időbenn széles tudományáról, és

és kivált a' törvényekbenn való jártasságáról esmeretes ember vólt. Ez tehát, több esztendők alatt készítette a' *Tripartitumot*,* mely nevét a' benne lévő elosztástól vette; minthogy az egész munka, a' *Jus Romanum* szerínt, három Részből áll; az 1-ső Rész *De Personis v. Juribus Personarum*; a' 2-dik *De rebus v. bonis et juribus Possessionariis*; a' 3-dik *De Actionibus Judiciariis v. de Processibus* tanítvánn. Ez a' munka osztánn megvi'sgálás végett tíz Főhívatalokbann lévő, és a' Törvényhez jól értő emberekre bízódvánn, és azoktól jóvá hagyódvánn; 1514-benn, Budánn, az Ország gyűlésénn II. Ulászlótól megerőssíttetett, úgyhogy attól fogva, a' szerínt kellett ítélni a' Törvényszékeknek. Mely dolog II. Ulászlónak valóságos, és örökre fenn maradandó dítsééretére szolgál.

* A' munka egész titulussa, a' szerínt, a' mint azt maga Verbőtzi István Bétsbenn 1517-benn kiadta, így vagyon: *Tripartitum opus Juris consvetudinarii Inclyti Regni Hungariae.*

§. 204. A' Keresztes Parasztokat, megtörvén *Zapolya János:* azzal, oly nagy hírre 's névre kapott, hogy már ekkor sokann méltónak ítéltélték őtet a' Királyságra. Ellenbenn a' II. Ulászló tunyaságát, és együgyűségét, mind jobbann jobbann emlegették, és útálták. A' honnan megtörtént, hogy kevéssel azutánn, Budánn Ország Gyűlése tartódvánn, szobájába két golyóbist lőttek bé; melyből azt gyanította a' Király, hogy az a' *Zapolya János* munkája. Azért, hogy magát, feleségét, és gyermekeit bátorságba helyheztesse: *Bornemisza Jánosnak*, és *Bakats Tamásnak* javallására, Maximiliánnal

nal szövetségre kívánt lépni. Erre a' végre, magához hívta 'Sigmondot a' Lengyel Országi Királyt; ki néki öttse vólt: és azzal együtt Julius 16-dik napjánn, 1515-benn, Austriába indúlt; más nap Bétsbe-is ért. Ott a' Szent István Templomábann, Lajosnak feleségűl jegyződött *Mária*, a' Spanyol Királynak, *Filepnek* leánya, *Maximiliánnak* pedig unokája. Viszont *Anna* a' II. Ulászló leánya, úgy jegyződött el, hogy azt esztendő alatt, vagy Károly, vagy Ferdinánd vegye el, Maximiliánnak Fileptől való unokái közzűl. Mely eljegyzés, és szövetség mellett, az a' feltétel vólt, hogy ha Lajos mag nélkűl hal meg: Magyar Ország azé az unokájáé légyen a' Császárnak, a' ki Annát elvészi.*

Ezen szövetségnek, a' köszvényes Palatínus *Perényi Imre*, Po'sonnak úttzáinn meghordoztatvánn magát, nagy felszóval ellene mondott, míg nem végre megnyeródvénn ő is, annak alá írta nevét. II. Ulászló, nyóltz hónap múlva meghólt. Martiusnak 6-dik napjánn, 1516-bann 62 esztendős korábann.

* Miképpenn ment pedig véghez ez az egész dolog: lásd *Cuspianus Jánosnál*, *in Diario de congressu Maximiliani, et trium Regum* apud Struvium. Scriptt. Rer. Germ. Tom. II. pag. 588. et seqq.
Ugyan ott van *Picardi Bartholini Hodaeporicon* i. e. *Itinerarium Mathaei Sancti Angeli Cardinalis Gurcensis: quaeque in conventu Maximiliani Caesaris Augusti, Serenissimorumque Regum, Uladislai, Sigismundi, ac Ludovici, memoratu digna gesta sunt.* Vesd egybe

ezekkel

ezekkel: *Schedius Zeitschrift von und für Ungern.* I. B. 3. Heft. a' 324-dik óldaltól fogva a' 343-dikig.

* Az erről szólló Diplomát lásd 'Sámboki Jánosnál (*Joh. Sambucus*) *in Appendice ad Bonfin. Decad. pag.* 738.

§. 205. II. Ulászlónak üresenn maradtt székibe II. LAJOS, annak fia últetődött, ki még tsak 10 esztendős vólt. Mindjárt eleinte külömböző értelembenn kezdtek lenni a' Magyar Fő emberek. Némellyek az Igazgatást egészenn által akarták adni a' gyermek Királynak; tsupánn oly Palatinust kívánvánn rendelni melléje, a' ki mintegy Viczéje lenne. Mások azt ítélték jobbnak, hogy Gubernátor tevődvénn: a' Király, míg nagyobb időkort nem ér; annak gondviselése alá bízódjék. Ez utólsóra hajlott kiváltképpenn *Zapolya János*, és a' kik ő vele tartottak. Mindazáltal, *Maximiliánnak*, és a' Lengyel Királynak '*Sigmondnak* tanátsára, a' dolog az Ország Gyűlésére vitetett; mely is a' *Zapolya Jánostól* való félelem miatt, a' ki számos sereggel jelent meg, nem a' *Rákos* mezejénn, hanem Budánn a' Várbann tartódott.* Ebbenn a' Gyűlésbenn elvégeztetett, hogy a' gyermek Király maga, Gubernátor nélkül uralkodjék: Palatinussá pedig *Báthori István* tevődjék, a' ki a' Királynak segítségére légyen. Mindazáltal magának a' haldokló *II. Ulászlónak* javallása szerínt, *Bornemisza János*** és a' *Brandenburgiai Marchio*, *György*, mintegy Tútorúl, és nevelőűl adódtak a' gyermek Király mellé. *Bornemisza János* igyekezett minden jóra formálni a' gyermek Királyt:

de

de *György* a' mit amaz épített, elrontotta; leginkább tántzra, vendégeskedésre, játékokra, és más gyönyörűségekre kapatvánn az éretlen Királyt. Ebből következett osztánn az is, hogy II. Lajos vesztegetóvé lett.***

* Azt írják, hogy midőnn a' Gyűlésbenn a' *Gubernátor* nevet gyakrann hallotta vólna *II-dik Lajos*: Cardinális *Bakats Tamástól* azt kérdette: *mitsoda név az? és mi annak hatalma, a' kit Gubernátornak neveznek?* Erre *Bakats Tamás* azt felelte: hogy a' Gubernátor olyan ember, a' ki az egész Országot, sőt a' Királyt is igazgatja: a' gyermek Király így szóllott; *Millyen Király lészek hát én?* Melyre a' Cardinális: ollyan, úgymond, a' ki törvényt nem szolgáltathat, 's a' t. *De én*, úgymond a' gyermek Király, *az illyet nem szenvedhetem*. Leszsz gondunk rá, felelele az Érsek, hogy mi se szenvedjük.

** Lásd életét *Polg. Lex. III. Dar.* a' 417. és azt követő óldalakonn.

*** Példáját említi ennek *Révai Péter de Monarch. et S. Cor. Regn. Hung. Cent. VI. p.* 705. Egerbenn, úgymond, valamely Tisztjéhez, kit az Egri Püspökség jövedelmeinek bészedésére rendelt vala, elfordúlvánn a' Király: meglátott annál egy *Karolyt*, vagy pedig, *Sólyomot*, mely a' madarakat igen mesterségesenn fogta el; nem tsak, hanem kézhez is adta. A' Király belészeretvénn, kérte, hogy adja néki. Az ember úgy viselvénn magát, mintha tellyességgel nem akarna megválni a' madártól: annál nagyobb kivánságot gerjesztett az eránt a' Királybann. Ekkor azt kívánta, hogy a' Király engedje el néki, a' mivel az Ország tárházába (Aerarium) tartozik: melyre az mindjárt ráállott. Így a' *Karoly* madárnak, vagy *Sólyomnak* elnyerése 40 ezer aranyba került a' Királynak; mert annyival vólt adós az ember.

ber. E' pedig akkor esett, mikor a' Kintstartó Ház üresenn vólt. Lásd *Schwandt. Script. Rer. Hung. Tom. II. pag.* 705

§. 206. Azombann, míg a' gyermek Király roszsz útonn vívődött; a' közönséges jövedelem vesztegetődött; a' Fő emberek pedig, egymással ellenkezvénn, az Országgal felhagytak: történt, hogy *I. Szelim* a' Török Császár, a' ki tsak nem egész életét az A'siai hadakozásokbann töltötte, meghólt 1520-bann, September 22-dikénn. Helyébe állott a' fia *II. Szolimán.* Mindjárt uralkodásának kezdetibenn *Berghám* nevű követet küldött *II. Lajoshoz*, hogy azzal egynéhány esztendőre frigyet kössön, minémű frigye az Attyának is vólt a' Magyarokkal. De *II. Lajos*, a' Nemzetek jussa ellen, a' Követet, és a' vele lévőket megölette, és hogy nyoma se lenne megölettetéseknek, a' Tatai vár megett lévő nagy halastóba vettette. Erre vitte *II. Lajost* vagy az, hogy *Berghámot* kémnek tartotta; mivel már ekkor A'siából a' Török seregek általjöttek vólt Európába: vagy az, hogy a' békesség megrontásáért akart boszszút állani. Mert, soká tartattatódvánn Budánn *Berghám*: II. Szolimán, a' Rumiliai Basát, *Szerviába*, *Szabats* alá küldötte; ki azt, tsak hamar meg is vette: maga pedig *Belgrád* alá ment 1521-benn. És ezutánn esett a' *Berghám* megölettetése: mellyért II. Szolimán idővel, egész Magyar Országonn boszszútállott. Először, Nándorfejérvárának elfoglalásánn igyekezett, mely a' Török felől legfőbb erőssége vólt Magyar Országnak. A' várbeli Kapitányok voltak: *Hedervári Ferentz*, és *Török Bálint*. De ezek mind kettenn az ostrom-

nak

nak elkezdődése előtt, a' várat oda hagyták, és annak óltalmazását *Móré Mihályra* bízták. A' benn lévő őrizet hat hétig emberűl forgatta magát; de se ágyúja nem vólt elég, se puskapora, se elesége. Azért a' Rátzok, megtsüggedvénn: a' vár feladásáról kezdtek gondolkozni. A' Magyarok egy darabig ellentt állottak: reménylvénn, hogy segítségek érkezik. Azombann két Rátz kilopódik a' városból, és II. Szolimánhoz menvénn, tudtára adja, hogy a' városnak az a' kőfala, mely mellett a' *Száva* foly el, leggyengébb. Ekkor II. Szolimán az ágyúk helyét változtatvánn, azokat egyenesenn a' Szávára fekvő falnak szegeztette, mellyet nem sokára le is rontott. Igy a' város megvevődött. De hátra vólt még a' vár, mely magas helyenn feküdtt. Erre húszszor mentek rá a' Törökök, de a' benne lévő őrizettől, melynek száma tsak 400-ra ment, viszszaverettettek. Utóljára, a' várba bébotsátott Rátzok miatt, ennek is felkellett adódni: mindazáltal oly feltétel alatt, hogy Szolimán a' benne lévőket feleségeikkel, gyermekeikkel, és jószágokkal együtt bántódás nélkűl botsássa ki. De szavának nem állott: mert a' Jantsárokkal, a' Magyarokat mind egy lábig levágatta. A' Rátzokkal kegyelmesebbenn bánt, hogy ez által is azokat magához hódítsa. Esett ez a' Nándorfejérvára megvétele Augustus 29-dik napjánn, 1521-dik esztendőbenn. Ekkor mindazáltal II. Szolimán Magyar Országra nem jött: hanem Belgrádba erős őrizetet tévénn, viszszatért Constántzinápolyba, *Rhódus* ellen szándékozvánn menni, mellyet akkor a' *Johannitàk* Vitézi Rendje bírt.

§. 207.

§. 207. Megertvénn Belgrád megvételét a' Király és a' Rendek: egy darabig közönséges vólt az azonn való szomorúság; de kevés idő múlva, úgy látszik, mintha arról elfelejtkeztek vólna. A' Királyt a' *Brandenburgi Marchio György*, régi játékira és gyönyörűségire vitte viszsza. Az Egyházi Rend más dolgokra függesztette figyelmetességét. Tudnillik, már ekkor a' *Luther Márton* Reformatiója kezdvénn terjedni Magyar Országonn: annak kiirtásánn igyekezett; melynek következése vólt az 1525-benn hozott rettenetes Edictum. Az Ország Világi Rendjei is semmiről előre nem gondolkodtak, hanem egymással veszekedtek. Egyik rész tartott a' Királlyal és *Báthori Istvánnal*, a' ki Palatinus vólt. Másik pedig *Zapolya Jánossal*, kinek követői közzűl vóltak kiváltképpenn *Verbőtzi István* és *Zobi Mihály*. Ezek látvánn, hogy *II. Lajosnak Mária* feleségétől, négy esztendei házasság utánn, gyermeke nem vólt: azonn igyekeztek, hogy az Országot a' *Zapolya János* kezére játszák. Ugyan ezek *Báthori Istvánt* a' Palatinust sem szenvedhették. A' *Rákos mezei Gyűlés* alkalmatosságával tehát, mely 1524-benn tartatott: *Verbőtzi István* arra vette a' Rendeknek nagyobb részét, hogy az Ország állapotjának megjobbításáról gondolkodnánk. Megoszolvánn a' Gyűlés, a' kik a' *Verbötzi István* értelmére állottak, *Hatvanba* mentek. Ezek *Báthori Istvánt* a' Palatinusságból kiteszik, és helyébe *Verbőtzi Istvánt* állítják. Azutánn *II. Lajoshoz* küldenek, és őtet a' *Hatvani Gyűlésre* meghívják. Meg is jelent a' Király. De midőnn Verbőtzi István azt kívánta vólna, hogy ezen Gyűlésnek végzésit erősítse meg: parantsolta, hogy a' Gyűlés oszoljon el, azt ígérvénn, hogy ő maga fog Gyűlést hirdettetni, melyre jelenjenek meg. Azzal *Budára* viszszatért. A' Királytól meghirdettetett *Rákos Mezei* Gyűlésre, a' *Hatvanbann* jelen vólt Magyar Fő emberek, többire meg is jelentek, *Verbőtzinn* és *Zobinn* kívűl. Amazoknak semmi szemére nem vetődött: hanem *Verbótzi*, és *Zobi*, kárhoztatódvánn, mint pártosok, számkivetésre büntetődtek; *Báthori Istvánnak* pedig a' Palatinusi hivatal viszszaadódott, és minden, valami *Hatvanbann* végződött, elrontatott.

§. 208. Ilyen viszszavonások,* egyenetlenségek, és zűrzavarok közt vólt az Ország, midőnn 1526-nak az elejénn az a' hír vevődött, hogy *II-dik Szolimán* mind Európábann mind A'siábann hadhoz készűl, és kikeletkor az ő megölettetett követjéért, boszszút kíván állani Magyar Országonn. *Tomori Pál* Kalotsai Érsek, nem elégedvénn meg azzal; hogy ezt a' Királynak egynéhány ízbenn megírta és megizente: könnyű kotsira űlvénn, Martiusbann *II. Lajoshoz* ment, a' ki akkor a' Királynéval *Máriával* a' *Visegrádi* várbann múlatott; hírűl advánn néki, hogy *II. Szolimán* rövid nap benn leszsz Magyar Országbann, hanemha megakadályoztatódik, hogy a' Szávánn és Dunánn által ne jöjjön. Ígérte is erre magát, ha mellé elegendő sereg adódik. A' Király közönséges Ország Gyűlését hírdet Sz. György napjára. A' Frantzia Királyhoz *I. Ferentzhez*, nem különbenn *I. Ferdinándhoz*, a' ki ekkor a' *Spirai Gyűlésenn* vólt; és *'Sigmondhoz* a' Lengyel Királyhoz segítségért követek küldetnek: de minden haszon nélkűl. Minthogy pedig az Ország *Tárházábann* pénz nem vólt: mind az Egyházi, mind a' Világi Rendektől pénz kívánódik: a' Templomokbann lévő arany és ezüst edények öszvehordatnak, hogy pénzzé verettessenek; a' Nemességnek pedig megparantsolódik, hogy jobbágyival együtt felkeljen. A' Király maga is megígérte, hogy a' táborba megy. Bizonyos napot is tettek, úgymint 1. Juliust, melyre minden fegyverbe öltözve *Tólnánál* légyen.

* Mennyire ment ebbenn az időbenn, Magyar Országnak legfővebb emberei között is a' viszszálkodás, megtetszik ebből az egy példából, mely Budánn 1524-benn történt: hogy az Esztergomi Érsek, *Szalkai László*, a' Királyi Tanátsos Gyűlésbenn, öszveháborodvánn *Frangepán Kristóffal*, annak a' szakállába kapott; ez pedig az Érseket artzúl verte. Lásd Istvánffi Hist. Libr. IX. pag. 71.

§. 209. Azombann *II. Szolimán* nagy sietséggel nem tsak a' Szávánn és Dunánn jött által Nándorfejérváránál: hanem *Szerem Vármegyébenn Péter-*

tervárdt is elfoglalta, még pedig könnyű szerrel; mivel annak senki segítségére nem ment. Már Julius 1. napja elmúlt: még se gyűlt a' Nemesség *Tólnára*. A' Király tehát úgy gondolkozvánn, hogy majd serényebbenn gyűlnek öszve, ha az ő táborba lett indúlását meghallják: Julius 15-dikénn, maga mellé vévénn a' Palatinust *Báthori Istvánt*, és az Esztergomi Érseket *Szalkai Lászlót*, mintegy három ezer emberrel Budáról *Tólna* felé indúl, és igen lassann menvénn, Augustus 16-dikára Tólnára ér. A' Nemesség ekkor kezdett osztánn valamennyire gyülékezni. Azombann II. Szolimán, Pétervárárôl feljebb jővénn, Szerem Újlakot elfoglalta; és már azonn vólt, hogy *Eszéknél* a' Dravánn is általjőjjön. A' Király a' Palatinust akarta elküldeni, hogy addig tartóztassa a' Törököt, míg nagyobb sereg gyűl öszve. De a' Nemesek nem akarták követni, azt mondvánn, hogy őket ne a' Palatinus vezesse, hanem a' Király. Így tehát ebből se lett semmi. Az ellenség mind inkább inkább közelgetvénn: arról kezdettek tanátskozni: ki légyen a' Vezér? A' voksok leginkább két emberre mentek: úgymint *Tomori Pálra*,* és *Zapolya Jánosnak* az Erdélyi Vajdának testvérjére *Györgyre*; kik osztánn táborjárás végett *Mohátsra* küldődtek. Ezek a' rájok bízott dologbann eljárvánn, maga is a' Király *Mohátsra* megérkezvénn: minthogy már II. Szolimán, seregét a' Drávánn általszállította; azt kellett megállítani: mitévők legyenek? Már azelőtt *Zapolya János* az Erdélyi Vajda, megizente a' Királynak, hogy az ő elérkezése előtt ne hagyja ütközetre menni a' dolgot; hanem őtet várja meg: mert 40 ezer emberrel rövid időnn jelen leszsz segítségére. Hasonlóképpenn izent *Frangepán Kristóf* is Horvát Országból, hogy ő 15 ezer emberrel útbann van: Magának is a' Királynak ez legjobbann tetszett, noha még kevés tapasztalása vólt. Ahonnan, eleibe terjesztette a' Rendeknek: minémű veszedelemre tevődnék ki az Ország, ha mindjárt megütköznének. De *Tomori Pál* ellenkezőt javallott, azt advánn okúl, hogy a' katonáknak nagy kedvek van rá, hogy megütközzenek. Nem könnyenn engedvénn mindazáltal a' Király Tomorinak, és ezt mondvánn: „vígyáznunk

 „kell

„ kell, úgy mond, hogy vakmerőségünk által ma-
„ gunkat veszedelembe ne ejtsük:" Tomori Pál vállat vonított, és elhallgatott. De a' többi Fő emberek, nevezetesenn a' Palatinus, és az Esztergomi Érsek, a' Tomori értelménn vóltak. Azért megállítódott, hogy ne várják meg a' segítséget: hanem ütközzenek meg. *Brodericus* a' Vátzi Püspök emlékezetbenn hagyta, hogy erre a' végzésre, a' Váradi Püspök *Perényi Ferentz* így szóllott: „ Azt a' na-
„ pot, úgy mond, melyenn az ütközet fog lenni,
„ a' húsz ezer Mártíromok emlékezetére kell szen-
„ telni, a' kik Tomori Pál vezérsége alatt a' Keresz-
„ tyén vallásért megölettek, és azoknak canoniza-
„ tiojáért, *Brodericus* a' Vátzi Püspök, és Cancel-
„ larius, ha ugyan életbenn marad, Rómába men-
„ jen a' Pápához."

* *Tomori Pál* Gömör Vármegyébenn Nemes Familiából született. Tanúlvánn egy kevés Deákságot, katonává lett, és hadi vitézségéről kezdett elhíresedni: a' midőnn a' Budai várnak Kapitánnyává lévénn, a' Székelyek és a' Parasztok ellen, a' Királynak hűséges szolgálatokat tett. Történt azombann, hogy ezen dolgoknak viselése utánn, valamely Putnoki Nemes leányt akart elvenni: de az, minekelőtte egybekőltek vólna, meghólt. Akkor ismét egy gazdag özvegy aszszonyt akart elvenni: de az is meghólt. Ezen két váratlan történet szívére hatvánn: elvégezte magábann, hogy egész életébenn nőtelen leszsz, 's ennél fogva Szerem Újlakonn Franciscanus Baráttá lett. Onnan mindazáltal, a' Klastromból, Belgrád megvétele és a' Kalotsai Érsek halála utánn, kivétetett, és a' Rendek megegyezésével Érsekké tétetett: az is bízódvánn reá: hogy fegyveres sereggel, az Ország határát a' Török ellen óltalmazza. A' Király azt kérdte Tomoritól: Hány ezer embert gondol a' Török táborba? Mintegy 200 ezeret, felele Tomori: de a' melynek nagy része hasznavehetetlen. A' hasznavehetők számát tsak 70 ezerre tette. A' Király erre így szóllott: ez is, úgymond sokkal több, mint a' Magyar sereg.

Mely-

Melyre Tomori: a' többit, úgy mond, az Istenre kell bízni, a' ki az övéinek segitségűl szokott lenni.

§. 210. Meglévénn határozva az ütközet: a' Király maga is *Mohátsra* ment. A' tábor elintéződvénn, II. Lajosnak a' helye kimutatódik; bal keze felől a' Palatinus, jobbja felől *Szalkai László* az Esztergomi Érsek rendelődik. Ezennkívűl őrzésére és óltalmazására, három bátor férfiak: *Raskai Gáspár*, *Török Bálint*, és *Kállai János* hagyódtak. Közel a' Királyhoz állítódott *Drágfi János* is, azon ékes zászlóval, melyenn a' Szűz Mária képe vólt. Kinek is, hogy a' Király mellől el ne nyargalhatna: a' sarkantyúját levették. Így három nap tőlt a' készűletbenn, mígnem osztánn ama' veszedelmes napra Augustus 29-dikére vírradtt, mely *János Főve̋telének* hívattatik. Ezenn esett a' *Mohátsi hartz*, melyet leír *Brodericus*, *Descriptio cladis Mohátsianae* nevű könyvébenn; és ő utánna *Istvánfi Hist. L. V. II.*

§. 211. Nap felkőlte utánn, a' Palatinus a' Királyt rendelt helyéről kivezetvénn, az egész tábor körűl meghordozta: hogy jelenlétéről senki ne kételkedne; és kezével rámutatvánn, felszóval mindeneknek értésére adta, hogy kész az a' Hazáért való meghalásra: ők is tehát minden vitézségeket vennék elő. Azutánn dobbal, trombitával, jel adódott a' hadra: mindazáltal, nem tudni mi okonn, Solimán a' táborából ki nem mozdúlt, egész délutánnig. Mintegy három óra tájbann, seregének egy részét egy vőlgybenn elindítja, oly tzéllal, hogy az, a' Magyaroknak hátok megé kerűljön, és tábori szekereiket, bagázsiáikat, 's a' t. foglalja el, minekutánna elébb nyomúlvánn, azokat hátra hagyándják. Ekkor Tomori, a' Király mellé rendeltt három vitéz embert helyéből kimozdítja, és a' Török sereg megszemlélésére és megakadályoztatására kűldi. Így a' Királyhoz ezek többé viszsza nem térhettek. Mert ugyan azon időbenn, a' Török táborbann is rettenetes lármával jel adódott, és egyenesenn a' Magyarokra szembe nagy sereg indúlt. Akkor a' két Vezér, Tomori Pál, és Zapolya György, a' Királyhoz szaladvánn, jelentik, hogy jön a' Tö-

tök, és hogy bátrann meg kell ütközni. A' Király sisakot kérvénn, azt a' fejébe tételi, mely midőnn megesett, nagyonn elsárgúlt; és ez, a' körűlötte lévőktól mindjárt roszsz jelnek tartatott.

§. 212. Öszvetsapvánn a' két tábor, úgy látszot, hogy a' Magyarok részire hajlik a' győzedelem, sokkal több esvénn el a' Törökök mint a' Magyarok közzűl; azombann amazok hátrálvánn is. De ezt alig ha ravaszfágból nem tselekedték: hogy így a' Magyarokat éppenn ágyúik elébe tsálják. Ezt a' hátrálást szaladásnak vélyénn a' Magyarok, űzni kezdék a' Törököt; és így táborhelyekből kimozdúlvánn, éppenn a' Török táborhelyhez mentek: hol megfordúlvánn a' Törökök, és ott lévő ágyúikat elsütvénn, bennek szörnyű kárt tettek. Azombann, ugyan azon időbenn hírűl hozódott, hogy az egész Magyar táborhely, minden szekerekkel, bagázsiákkal, eleséggel együtt, hátúlról elfoglalódott. Ekkor a' Magyar seregnek elébb ugyan a' jobb szárnya, azutánn pedig a' másik is, futásnak veszi a' dolgot. Ezt látvánn a' Török, vagy azért, hogy tsalárdságot gondolt a' dologbann, vagy azért, hogy nagyonn elfáradtt, helyénn maradt, és a' Magyarokat soká nem űzte, annyival inkább, mivel béestveledett, és hirtelen rettenetes zápor eső lett, mely által némelyek megszabadúltak. A' Király II. Lajos is futás által akarvánn megmenekedni a' veszedelemből, jobb kézre hagyvánn Mohátsot, Pétsfelé nyargalt. A' *Csele patakjához* érvénn, mely ekkor a' szörnyű zápor miatt megáradtt: midőnn sem a' nagy setétség, sem az ellenségtől való félelem, időt nem engedett vólna, hogy a' víznek tsekélyebb és könnyebbenn általgázolható részét kikeresse: tsak egyenesenn akart azonn keresztűlvágtatni. De midőnn a' pataknak túlsó partjára akart vólna felkapni a' lova, hátra esett, és a' Királyt a' sárba nyomta; ki, minthogy fel vólt fegyverkezve, a' ló is nyomtá: magánn nem segíthetvénn, oda hólt.

Cetricius nevű testőrző katonája a' Királynak, nagy nehezenn általgázoltatvánn, és vévénn észre a' Király veszedelmét; minthogy segítségére nem lehetett: annak veszedelmének helyét megjegyezte, hogy idővel hólt teste megtalálódhatnék. Tomori Pál, erősenn

senn hartzolvánn legelől, tsak hamar elesett; kinek fejét más nap hoszszú dárdába húzvánn a' Törökök, táborokbann fel 's alá hordozták, azutánn pedig a' Szolimán sátora eleibe tették ki. Elestek ezennkívűl az Egyházi Rendből: *Szalkai László*, Esztergomi Érsek; *Perényi Ferentz*, Váradi Püspök; *Móré Filep*, Pétsi Püspök; *Paksi Baláʼs*, Győri Püspök; *Csaholyi Ferentz*, Csanádi Püspök; *Palina György*, Bosniai Püspök. A' Világi Rendből: *Zapolya György* (Comes Scepusius), a' második Vezér ebbenn a' hartzbann; *Drágfi János*, Ország Bírája, és sok más Fő Nemesek, kiknek száma 600-ra megyen. Elesett ezennkívűl tíz ezer lovas, és tizenhárom ezer gyalog. Nagy ágyú 85, apróbb ágyú 600 nyerődött el. A' sok hólt test temetetlen hevervénn és megbüszhödvénn, a' levegőeget úgy megrontotta, hogy pestistől lehetett tartani. Minekutánna pedig az ellenség eltávozott, olyan sok ebek gyűltek öszve ezen hólt testeknek evésére, hogy ott általjárni nem lehetett, veszedelebenn forogvánn az útazók élete; míg nem osztánn egy Fő Aszszonyság, tudniillik a' meghólt Palatinusnak *Perényi Imrének* Özvegye, *Koniʼsai Dorottya*, Keresztyéni indúlatból, a' maga pénzénn 400 embert fogadott, kik nagy és mély gödröket ásvánn, az említett hólt testeket eltemették.

A' hartzot követő éjtszakánn és naponn, a' körűl belől lévő helyekre kitsapvánn a' Törökök, mindent pusztítottak, raboltak, égettek, senkinek nem kedvezvénn; sem öregeknek, sem gyermekeknek, sem az aszszonyi Nemnek. Azutánn *Pétset* felégetvénn, a' Balaton taváig meg nem állapodtak. Maga pedig Szolimán, egynéhány nap az ütközet helyénn múlatvánn, melybenn különös gyönyörűségét találta; és prédára kiküldött katonáit viszszahívatvánn: *Buda* felé indúlt, és ment a' Duna partjánn, minden útba eső városokat, falukat, és majorokat felgyújtvánn. Budára érkezvénn, azt minden őrizet nélkűl találta. Mert meghallvánn a' szerentsétlen ütközet hírét *Mária*, a' Királyné: mindjárt mindenét öszve szedte, és nagy sietve, *Thurzó Elekkel*, *Bornemisza Jánossal* és másokkal, *Poʼsonba* szaladt, és a' várat üresenn hagyta. Szolimán Budáról kiküldvénn prédálni mindenfelé a' katonáit, azt az egész főldet, mely

mely a' Duna és Balaton közt fekszik, egész *Győr*ig elpusztította tűzzel fegyverrel. Sohol az egész Országbann olyan ellentállásra nem találtak a' Törökök, mint *Máróthnál*, mely az Esztergomi Érsek municipiuma vólt, a' hová az vadászni szokott elfordúlni maga múlatságára. Ide a' szomszéd helyekről nagy számmal vették magokat a' lakosok, feleségeikkel és gyermekeikkel együtt, a' hely szorosságába bízvánn, és szekerekkel 's árkokkal körűlkerítették magokat. Innén midőnn semmi módonn ki nem vehették őket a' Törökök: ágyúkkal lövöldöztek rájok, és úgy vesztek el mindnyájann, szám szerínt 25 ezerenn, kiknek eltemettetett testeik nagy halmot tsináltak a' *Vertesi Erdők* mellett, mely sok időkig bizonysága vólt az ott esett nagy öldöklésnek. Magyar Országnak túl a' Dunánn lévő része a' Drávától fogva Győrig így elpusztíttatvánn; Szolimán, 15 nappal azutánn hogy Budára ért, ezen várost felgyújtatta, és a' Dunát Pestnél általhídaltatvánn, általjött a' Dunánn innen lévő Magyar Országba. Budáról semmit egyebet el nem hozott, két rézből öntött képeinél Apollónak és Herculesnek. Azutánn a' Duna és Tisza között széllyel botsátotta katonáit a' pusztításra, a' kik szerte széllyel mindent öltek, égettek, pusztítottak, raboltak. Megelégedvénn a' kegyetlenséggel Szolimán, utóljára egész seregestűl, még tsak a' várbeli őrizeteket is elvivénn magával, kiment Magyar Országból, és Constantzinápolyba viszszatért. *Broderithius* a' Vátzi Püspök, a' ki a' Mohátsi veszedelemből megmenekedvénn, ezeknek a' dolgoknak szemmel látó tanúja vólt, azt mondja: hogy öszvevétetvénn a' megölettetteknek és rabságra vitetteknek száma; könnyenn rámegy 200 ezerre.

Ez az a' nevezetes *Mohátsi veszedelem*, a' mely által Magyar Ország régi díszét, ditsőségét, és Nemességének nagy részét elvesztvénn, szánakozásra méltó állapotra jutott.

